МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 24

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 - Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Голова редакційної ради:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук, професор кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», протокол № 5 від 25.05.2021 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21016-10816Р, видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ISSN 2663-6107 (print)
ISSN 2663-6115 (online)

© Ужгородський національний університет, 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Зан М.П. ПОЛІТИКО-ПАРТІЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ УГОРСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ ГРОМАДИ ЗАКАРПАТТЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 РОКУ…….7

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Свідерська О.І., Була С.П. ПОПУЛІЗМ ЯК СТРАТЕГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ МАСОВОЮ ЛЮДИНОЮ В ЕПОХУ ПОСТПРАВДИ…….18

РОЗДІЛ 3
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Кіндратець О.М., Сергієнко Т.І. ОБРАЗ «ЧУЖОГО» В РАДЯНСЬКИЙ І ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОДИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ…….24

Копинець Ю.Ю. ХАРАКТЕРИСТИКА КОНФІГУРАЦІЇ ТА ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЗА РЕЗУЛЬТАТОМ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ЦИКЛУ 2019–2020 РР……30

Котик Ю.В. СТАН СУЧАСНОГО ДИСКУРСУ ЕКОНОМІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ…….42

Малик І.Р. «РОСІЙСЬКИЙ ВЕКТОР» МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ТАК ЗВАНОЇ «ДНР» ЯК ДЕСТРУКТИВНИЙ ФАКТОР У ПРОЦЕСІ БЕЗПЕЧНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ…….48

Морарь М.В. ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТИВНЕ ЯВИЩЕ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ…… 54

Остапець Ю.О., Ключкович А.Ю. ПАРТІЙНА СИСТЕМА СЛОВАЧЧИНИ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ…… 59

Палінчак М.М., Лешанич М.М. ВИБОРЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ…… 67

Popovych Ya.M. ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ ЯК ФАКТОР ДИСФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ УРЯДУ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ В УКРАЇНІ……77

Савка В.Я. ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ПРОСУНУТОЇ СПІВПРАЦІ ТА ІНШИХ ФОРМ ГНУЧКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В АМСТЕРДАМСЬКОМУ ДОГОВОРІ……82

Харитонюк О.Л. ЧЕСЬКИЙ ДОСВІД ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ДО УЧАСТІ У МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ……89

РОЗДІЛ 4
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Астрамович-Лейк Т., Турчин Я.Б., Івасечко О.Я. ПРОЄКЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ ЩОДО ПОЯСНЕННЯ ХАРАКТЕРУ Й МОТИВІВ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ДО ПОЛЬЩІ…….94

Богінська І.В. КОНФЛІКТИ ПАМ'ЯТІ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ……..103

Верховцева І.Г. РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ У ФОКУСІ ГЛОБАЛІСТИКИ: ПАРАДОКСИ УПРАВЛІНСЬКОЇ УНІФІКАЦІЇ ІМПЕРСЬКОГО ПРОСТОРУ……110

Гірман А.П., Гвоздов Б.Ю., Брусенцева А.С. ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ…… 116

Єремєєва І.А. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ…… 123

Казакова Л.О. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ……..128

Котляр О.В. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРВЕГІЄЮ РОСІЙСЬКОГО ВЕКТОРУ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ…… 133

Паніна І.Г., Парчевська В.В. ІНДУСТРІЯ МОДИ В ПУБЛІЧНІЙ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ……140

Turchyn Ya.B., Ivasechko O.Ya., Tsebenko O.O. OTTO EICHELMAN'S VISION OF GEOPOLITICAL PRIORITIES OF THE UPR: EUROPE VERSUS RUSSIA……148

Хмель А.О. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ДЛЯ ІСПАНІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СТРАТЕГІЯХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ІСПАНІЇ (2013 ТА 2017 РР.)……156

Хорішко Л.С. ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У РОЗВ'ЯЗАННІ «КУРДСЬКОГО ПИТАННЯ» В ТУРЕЧЧИНІ……165

Чупрій Л.В., Богдановський І.В., Льовкіна О.Г. ЦИВІЛІЗАЦІЙНА РОЛЬ УКРАЇНИ У СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ……170

CONTENTS

SECTION 1
ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-NATIONAL STUDIES

Zan M.P. THE POLITICAL PARTY REPRESENTATION OF THE HUNGARIAN ETHNIC COMMUNITY IN TRANSCARPATHIA ACCORDING TO THE RESULTS OF LOCAL ELECTIONS 2020.....7

SECTION 2
POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Sviderska O.I., Bula S.P. POPULISM AS A STRATEGY OF POLITICAL MANIPULATION OF THE MASS MAN IN THE POST-TRUTH ERA.....18

SECTION 3
POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Kindratets O.M., Serhiienko T.I. THE IMAGE OF THE "ALIEN" IN THE SOVIET AND POST-SOVIET PERIOD OF UKRAINIAN HISTORY: POLITICAL ASPECTS OF THE PROBLEM.....24

Kopynets Yu.Yu. THE CHARACTERISTICS OF CONFIGURATION AND THE MAIN TRENDS IN DEVELOPING THE PARTY SYSTEM OF UKRAINE RESULTING FROM THE 2019-2020 ELECTORAL CYCLE.....30

Kotyk Yu.V. THE STATE OF THE MODERN DISCOURSE OF ECONOMICIZATION OF FOREIGN POLICY OF INDEPENDENT UKRAINE.....42

Malyk I.R. "RUSSIAN VECTOR" OF THE YOUTH POLITICS OF THE SO-CALLED DONETSK PEOPLE'S REPUBLIC AS A DESTRUCTIVE FACTOR IN THE PROCESS OF SECURE REINTEGRATION.....48

Morar M.V. POLITICAL OPPOSITION AS AN OBJECTIVE PHENOMENON OF PUBLIC LIFE.....54

Ostapets Yu.O., Kliuchkovych A.Yu. PARTY SYSTEM OF SLOVAKIA: PROBLEMS OF FUNCTIONING AND TENDENCIES OF DEVELOPMENT AT THE PRESENT STAGE.....59

Palinchak M.M., Leshanych M.M. THE ELECTORAL SYSTEM OF UKRAINE.....67

Popovych Ya.M. POLITICAL CORRUPTION AS A FACTOR OF GOVERNMENT AND POLITICAL INSTITUTIONS DYSFUNCTIONALITY IN UKRAINE.....77

Savka V.Ya. INSTITUTIONALIZATION OF ENHANCED COOPERATION AND OTHER FORMS OF FLEXIBLE INTEGRATION IN THE TREATY OF AMSTERDAM.....82

Kharytoniuk O.L. CZECH EXPERIENCE OF CIVIC PARTICIPATION IN LOCAL GOVERNMENT.....89

SECTION 4
POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Astramovych-Leik T., Turchyn Ya.B., Ivasechko O.Ia. PROJECTION OF CONCEPTS OF INTERNATIONAL MIGRATION TO EXPLAIN THE NATURE AND MOTIVATIONS OF LABOR MIGRATION OF UKRAINIANS TO POLAND.....94

Bohinska I.V. MEMORY CONFLICTS IN INTERNATIONAL RELATIONS.....103

Verkhovtseva I.H. RUSSIAN EMPIRE IN THE FOCUS OF GLOBALISTICS: PARADOXES OF MANAGEMENT UNIFICATION OF IMPERIAL SPACE.....110

Hirman A.P., Hvozdov B.Yu., Brusentseva A.S. FORMATION OF UKRAINE'S DEVELOPMENT STRATEGY IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION.....116

Yeremieieva I.A. PRACTICAL ASPECTS OF FORMATION INTERNATIONAL IMAGE OF THE STATE.....123

Kazakova L.O. NATIONAL SECURITY OF THE STATE: CONCEPTUAL AND CATEGORY APPARATUS.....128

Kotliar O.V. IMPLEMENTATION FEATURES OF THE RUSSIAN VECTOR OF NORWEGIAN FOREIGN POLICY.....133

Panina I.H., Parchevska V.V. FASHION INDUSTRY IN PUBLIC DIPLOMACY OF UKRAINE AND THE REPUBLIC OF POLAND: A COMPARATIVE ANALYSIS.....140

Turchyn Ya.B., Ivasechko O.Ya., Tsebenko O.O. OTTO EICHELMAN'S VISION OF GEOPOLITICAL PRIORITIES OF THE UPR: EUROPE VERSUS RUSSIA.....148

Khmel A.O. CURRENT CHALLENGES AND THREATS FOR SPAIN AND THE EU IN SPAIN'S NATIONAL SECURITY STRATEGIES (2013 AND 2017).....156

Khorishko L.S. EXPERIENCE IN USING STRATEGIC COMMUNICATIONS IN SOLVING THE "KURDISH ISSUE" IN TURKEY.....165

Chuppii L.V., Bohdanovskyi I.V., Lovkina O.H. THE CIVILIZATIONAL ROLE OF UKRAINE IN THE MODERN GLOBALIZED WORLD.....170

РОЗДІЛ 1
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 329.1/.9–054.57(=511.41):324«2020»
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.1

ПОЛІТИКО-ПАРТІЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ УГОРСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ ГРОМАДИ ЗАКАРПАТТЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 РОКУ

THE POLITICAL PARTY REPRESENTATION OF THE HUNGARIAN ETHNIC COMMUNITY IN TRANSCARPATHIA ACCORDING TO THE RESULTS OF LOCAL ELECTIONS 2020

Зан М.П.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

У статті проаналізовано актуальну проблематику політико-партійної репрезентації угорської етнічної громади в органах місцевого самоврядування в контексті електорального циклу 2020 року. Відзначено, що загалом за результатами виборів до органів місцевого самоврядування «КМКС» Партія угорців України делегувала 130 своїх представників, а Демократична партія угорців України – 23 депутати. Автор розмежовує представництво угорської етнічної громади (етнічне представництво) загалом від політичного представництва названих партій. Значна частина угорськомовних кандидатів на рівні сільських громад балотувалися як самовисуванці.

Констатовано, що до Закарпатської обласної ради за список «КМКС» Партії угорців України проголосували 39 049 виборців, що порівняно з 2015 роком є меншим на майже 2,5 тис. (41 517 чол.). Поряд із цим у відсотковому відношенні цей показник збільшився із 9,5% до 11,5%. Водночас представництво 8-ми депутатів в обласній раді (12,5%) залишилося стабільним і віддзеркалює репрезентацію угорців в етнонаціональній структурі Закарпатської області. Електоральні успіхи «КМКС» Партії угорців України тлі депопуляції, масової трудової еміграції та невисокої явки виборців варто пов'язувати з політикою «м'якої сили» з боку Угорщини, розширенням політичної реклами в україномовному інформаційному просторі Закарпаття. У результаті адміністративної реформи, що призвела до укрупнення районів, де компактно проживає угорська етнічна громада, представники угорського політикуму мають у процентному відношенні значно урізане представництво, ніж за результатами виборів 2015 року. Утратою для угорського політикуму Закарпаття є відсутність політико-партійного представництва в міських радах Ужгорода та Хуста.

На рівні селищних рад найбільш успішним є результат у Вилоцькій територіальній громаді, де обидві партії угорців представляють більшість (57,69%). Водночас в інших селищних радах політико-партійне представництво угорців є незначним. Водночас відсутність політико-партійної репрезентації компенсується представництвом депутатів-етнофорів угорської ідентичності, яке на рівні громади узгоджується з корпоративними інтересами. Також відносно меншим є представництво угорських політичних сил на рівні сільських рад. Політико-партійна більшість «КМКС» Партії угорців України представлена в Пийтерфолвівській (65,38%) і Сюртівській (54,55%) сільських радах, які й стали об'єктом антиугорської інформаційної кампанії в листопаді та грудні 2020 року. Своєрідним є домінування угорського етнічного представництва в складі Великобийганської сільської ради. Значним є представництво «КМКС» Партії угорців України у Великодобронській сільській раді (36,84%). Оптимальним із точки зору біетнічного (українсько-угорського) складу об'єднаних територіальних громад Мукачівщини й Ужгородщини є представництво «КМКС» Партії угорців України на рівні Горондівської (13,64%), Великолучківської (11,54%) і Холмківської (11,54%) сільських радах.

Робиться висновок, що негатив у міждержавних відносинах України й Угорщини відобразився на виборчій кампанії 2020 року. Дії правоохоронних органів і провокації в інформаційному середовищі спричинили негативний імідж угорському політикуму Закарпаття. Відтак на цьому етапі вже фактично «перезрілою» є нагальність вироблення чітких нормативно-правових стандартів політичного представництва етнічних громад у поліетнічних регіонах України, зокрема в Закарпатській області, де угорська етнічна громада є корінною, автохтонною етнічною групою.

Ключові слова: угорці Закарпаття, «КМКС» Партія угорців України, Демократична партія угорців України, Закарпатська обласна рада, районна рада, міська рада, селищна рада, сільська рада, місцеві вибори.

The article analyzes the current issues of political party representation of the Hungarian ethnic community in local governments in the context of election cycle 2020. It is noted, that according to the results of local self-government elections the «KMKSZ» Party of Hungarians in Ukraine has delegated 130 of representatives and the Democratic Party of Hungarians in Ukraine – 23 of deputies as well. The author distinguishes the representation of Hungarian ethnic community (ethnic representation) in general from the political representation of these parties. Besides of the Hungarian parties many Hungarian-speaking candidates at the rural level as self-nominated candidates were running.

It was stated that 39 049 of voters have casted their votes for the «KMKSZ» Party of Hungarians in Ukraine list (the Zakarpattia Oblast Regional Council), which is almost 2 500 less than in 2015 (41 517 of voters). At the same time, in percentage terms, this indicator increased from 9.5% to 11.5%. On the other hand the representation of 8 deputies in the Regional council (12.5%) stable remained and corresponds the representation of the Hungarians in ethno-national structure of Transcarpathian region.

The electoral success of «KMKSZ» Party of Hungarians in Ukraine against the background of depopulation, mass labor emigration and low voter turnout should be associated with the policy of the Hungarian state «soft power» policy, the expansion of political advertising in the Ukrainian-language information space of Transcarpathia. As a result of the administrative reform, which has led to the consolidation of areas where the Hungarian ethnic community lives compactly, Hungarian politicians have a significantly lower percentage of representation than in the 2015 elections. The loss for the Hungarian politicum of Transcarpathia also is the lack of their political party representation in the Uzhhorod and Khust City Councils.

At the level of village councils, the most successful result is in the Vylok/Tiszaújlak territorial community, where both parties of Hungarians represent the majority (57.69%). At the same time, in other village councils, the political party representation of Hungarians is insignificant. The lack of political party representation is compensated by the representation of ethnophore deputies with Hungarian identity, which at the community level is consistent with corporate interests. The representation of Hungarian political forces at the level of Village Councils is also relatively smaller.

The political party majority of the «KMKSZ» Party of Hungarians in Ukraine is represented in the Pyjterfolvo/Tiszapéterfalva (65.38%) and Szjurte/Szürte (54.55%) Village Councils, which became the object of the anti-Hungarian information campaign in November and December 2020. The Hungarian ethnic dominance in the Velyka Byjgan'/Nagybégány Village Council has its own feature. The representation of the «KMKSZ» Party of Hungarians in Ukraine in the Velyka Dobron'/Nagydobrony Village Council is significant (36.84%). From the point of view of the bi-ethnic (Ukrainian-Hungarian) composition of the amalgamated territorial communities of Mukachevo and Uzhhorod regions, the representation of «KMKSZ» Party of Hungarians in Ukraine at the level of Goronda/Gorond (13.64%), Velyky Luchky/Nagylucska (11.54%) and Kholmok/Kincseshomok (11.54%) Village Councils is optimal.

It is concluded that negatives in the interstate relations between Ukraine and Hungary was reflected on the election campaign 2020. The actions of law enforcement agencies and provocations in the information space a negative image of the Hungarian politicians of Transcarpathia were caused. Thus, at this stage the urgency of developing clear legal standards for the political representation of ethnic communities in polyethnic regions of Ukraine, in particular in the Transcarpathian region, where the Hungarian ethnic community is an indigenous ethnic group, is actually «delayed».

Key words: Hungarians of Transcarpathia, «KMKSZ» Party of Hungarians in Ukraine, Democratic Party of Hungarians in Ukraine, Zakarpattia Oblast Regional Council, District Council, City Council, Urban-type settlement Council, Village Council, local elections.

Постановка проблеми. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, угорська етнічна громада України становила 156 566 чол. (0,3%), із яких 151 516 чол. (майже 97%) представляли компактні ареали проживання в низинних районах Закарпатської області, поблизу державного кордону з Угорщиною. З місцевих виборів 2006 року угорська громада значною мірою орієнтована на голосування за етнополітичних лідерів, які репрезентують «КМКС» Партію угорців України (далі – «КМКС» ПУУ) та Демократичну партію угорців України (далі – ДПУУ). Вони представлені на всіх рівнях місцевої влади регіону, таких як Закарпатська обласна Рада, низка районних, міських, селищних і сільських рад.

Зауважимо, що вже напередодні електоральної кампанії, 27 серпня 2020 року, на рівні керівництва «КМКС» ПУУ було прийнято рішення відійти від формування спільного списку кандидатів із представників двох фактично регіональних партій угорської громади, як це було під час виборів 2015 року. З метою «здобуття якомога більшої кількості депутатських місць там, де обидві угорські партії мають шанс пройти, вони повинні йти на вибори паралельно, щоб збільшити кількість голосів, відтак співпрацювати мають майбутні депутатські фракції» [1]. Водночас керівництво «КМКС» ПУУ також констатувало, що в тих територіальних громадах, «де частка угорців невелика, варто створити спільний список, щоб мати можливість досягнути 5-відсоткового порога» [1]. Утім у перспективі цього так і не було зроблено.

У відповідь ДПУУ в особі її очільника Ласло Зубанича прикро відреагувала на подібну перспективу, згадуючи про результати успішної співпраці під час попередніх місцевих виборів [2]. На засіданні керівництва ДПУУ 29 серпня було вирішено сформувати партійні списки лише до Берегівської та Ужгородської районних рад, кандидатів від партії до Ужгородської, Чопської, Берегівської, Тячівської, Вилоцької та Пийтерфолвівської територіальних громад. Ласло Зубанич зауважив, зокрема, і про пропозиції співпраці від 3 політичних партій, що надійшли до ДПУУ. Згодом відповідний меморандум про співпрацю ДПУУ уклала саме з партією влади «Слуга народу», що ще більше поглибило ідейні розбіжності з «КМКС» ПУУ. Також вирішено не формувати список партії до Закарпатської обласної ради, оскільки більші шанси має «КМКС» ПУУ, натомість зосередитися на роботі в районах та об'єднаних територіальних громадах регіону [2].

«КМКС» ПУУ сформувала власні списки кандидатів у депутати до Закарпатської обласної ради; Ужгородської, Берегівської, Мукачівської та Хустської районних рад; Ужгородської, Берегівської, Мукачівської, Хустської, Чопської, Виноградівської та Тячівської міських рад;

Батівської, Вилоцької, Королівської, Вишківської та Солотвинської селищних рад; Холмківської, Баранинської, Сюртівської, Великодобронської, Косонської, Великоберезької, Великолучківської та Пийтерфолвівської сільських рад; кандидатів від партії на посади голів об'єднаних територіальних громад, де компактно представлене угорськомовне населення.

Серед кандидатів у депутати місцевих рад від «КМКС» ПУУ велику частку становили працівники закладів освіти й культури, підприємці, представники влади в органах місцевого самоврядування, журналісти тощо. Соціальна база кандидатів у депутати місцевих рад від ДПУУ дещо подібна, за винятком представників місцевої влади. В основному це також освітяни, науковці, працівники освіти й культури, спорту, приватні підприємці, юристи [3].

Варто відзначити, що серед кандидатів від двох партій були присутні репрезентанти неугорської етнічності, в основному українці. Цим самим коло електоральних симпатиків «КМКС» ПУУ й ДПУУ дещо розширилося. Наприклад, до Ужгородської районної та міської рад були висунуті кандидатури 3 представників україномовного видання «Карпатський об'єктив»: головного редактора Олега Сембера, випускового редактора Руслана Фатули та розповсюджувачку видання Вікторію Мавроматі. До списків кандидатів у депутати до Ужгородської міської ради в територіальному виборчому окрузі (далі – ТВО) № 4 був також включений журналіст цього видання, старший викладач факультету історії та міжнародних відносин УжНУ Юрій Копинець [4; 5]. Водночас прохідні місця в списках були фактично «запатентовані» за партійними функціонерами з досвідом, які, зрештою, і пройшли до місцевих рад за результатами голосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що участь «КМКС» ПУУ та ДПУУ, як й інших акторів електоральної кампанії 2020 року на регіональному рівні, тільки починає ставати предметом наукового аналізу. Отже, за винятком двох статей, поки ця проблематика не представлена в політологічному дискурсі. Ідеться про публікацію Юрія Копинця щодо специфіки організації та проведення місцевих виборів 2020 року в Ужгороді, де автор відносить «КМКС» ПУУ та ДПУУ до «старих» регіональних партійних брендів [6, с. 63]. Дослідник, зокрема, констатує, що серед 37 висуванців до Ужгородської міської ради від «КМКС» ПУУ лише 2 були членами партії, а серед 31 репрезентанта ДПУУ – 6 партійців [6, с. 64–65]. У спільній статті Юрія Остапця та Юрія Копинця лише принагідно констатовано електоральний результат «КМКС» ПУУ на рівні структурного складу Закарпатської обласної ради [7, с. 45, 52]. Таким чином, політико-партійне представництво угорської етнічної меншини в контексті місцевих виборів 2020 року потребує окремого аналізу й узагальнення, що спробуємо зробити нижче.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою розвідки є висвітлення участі «КМКС» ПУУ та ДПУУ в місцевих виборах 25 жовтня 2020 року. У рамках цієї мети прагнемо до вирішення таких завдань: 1) з'ясувати специфіку передвиборчої агітаційної кампанії названих політичних сил; 2) проаналізувати результати голосування за «КМКС» ПУУ та ДПУУ в розрізі представництва на рівні Закарпатської обласної ради, районних, міських, селищних, сільських рад і голів місцевих рад; 3) окреслити так званий поствиборчий modus vivendi для угорського політикуму Закарпаття в контексті нагнітання етнополітичної конфліктності в кінці 2020 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зауважити, що, на відміну від парламентських виборів 2019 року [8, с. 72], *агітаційна кампанія* набула значно більших масштабів передусім з боку «КМКС» ПУУ. Про це, зокрема, свідчить розповсюдження білбордів і спецвипуску інформаційного тижневика Закарпаття «Карпатський об'єктив» у населених пунктах області, де практично немає угорськомовних жителів.

Позицію двох партій у формі політичної реклами висвітлювали, зокрема, обласні газети «РІО» та «Новини Закарпаття». Наприклад, багаторічний редактор газети «РІО» Петро Гойс у статусі кандидата в депутати до Ужгородської міської ради від ДПУУ презентував її слоганом «Партія порядних закарпатців». Він закликав закарпатців не віддавали свої голоси за українські партії, «за якими стоять грошові мішки». Зупинивши свій вибір на суто «закарпатських політичних проектах» («Команда Андрія Балоги», «Рідне Закарпаття», «КМКС» ПУУ та ДПУУ), віддав перевагу саме останній. Аргументом проти «Команда Андрія Балоги» Петро Гойс визначив її виключно родинно-клановий формат, проти «Рідного Закарпаття» – меркантильний інтерес угрупування місцевого олігархату. «КМКС» ПУУ було розкритиковано за її «сумнівне», «іноземне фінансування», а головним аргументом за ДПУУ стало те, що жоден із членів цієї політичної сили «ніколи не був пов'язаний у політичних чи кримінальних скандалах» [9].

Більш активно до політичної реклами були долучені угорськомовна й україномовна версія сайту «Kárpáti Igasz Szó» («Карпатське слово правди»), газета «Карпатський об'єктив», двомовні теле– та You Tube-канали «Tv 21 Ungvár» («21 Ужгород»), його ж версія в соціальній мережі «Facebook». Стосовно останньої, то її «закарпатський сегмент» напередодні 25 жовтня бурхливо наповнювався двомовними сторінками окремих кандидатів як від «КМКС» ПУУ, так і ДПУУ.

Таблиця 1

Депутати Закарпатської обласної ради від «КМКС» ПУУ [10]

Прізвище, ім'я по батькові, дата народження депутата	Відомості про обраного депутата	Кількість голосів	% від квоти	Виборчий округ
Брензович Василь Іванович (25.04.1964)	Освіта вища. Член «КМКС» ПУУ. Науково-дослідний Інститут ім. Тиводара Легоцького Закарпатського угорського Інституту ім. Ференца Ракоці II, доцент, старший науковий співробітник. Місце проживання: с. Запсонь, Берегівський р-н, Закарпатська обл.			ЄБВО
Пейтер Чаба Алайошович (03.07.1966)	Освіта вища. Безпартійний. «Пейтер Чаба», приватний підприємець. Місце проживання: м. Берегово, Закарпатська обл.	1 675	28,92	ЄБВО
Петеі Юдіта Оттовна (31.03.1963)	Освіта вища. Безпартійна. ТзОВ «Карпат-Пак», директор. Місце проживання: с. Фанчиково, Берегівський р-н, Закарпатська обл.	1 777	30,69	1
Орос Ільдіко Імріївна (19.03.1960)	Освіта вища. Безпартійна. Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, президент. Місце проживання: м. Берегово, Закарпатська обл.	2 562	44,24	1
Борто Йосип Йосипович (26.01.1958)	Освіта вища. Член «КМКС» ПУУ. Закарпатська обласна рада, перший заступник голови. Місце проживання: с. Шаланки, Берегівський р-н, Закарпатська обл.	3 126	53,98	1
Біров Єлизавета Іванівна (02.09.1959)	Освіта вища. Безпартійна. Комунальне некомерційне підприємство «Обласна дитяча лікарня», заступник директора. Місце проживання: с. Дерцен, Мукачівський р-н, Закарпатська обл.	206	3,55	ЄБВО
Гулачі Гейза Людвигович (24.02.1957)	Освіта вища. Член «КМКС» ПУУ. Благодійний фонд «КМКС», директор. Місце проживання: м. Мукачево, Закарпатська обл.	564	9,74	ЄБВО
Балог Лівія Іванівна (01.01.1978)	Освіта вища. Член «КМКС» ПУУ. Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, викладач. Місце проживання: м. Чоп, Ужгородський р-н, Закарпатська обл.	1 429	24,68	5

Необхідно також зазначити, що передвиборча кампанія в провокаційному форматі для «КМКС» ПУУ фактично розпочалася вже навесні, коли низка регіональних інтернет-видань розповсюдила інформацію про фінансові махінації Василя Брензовича з коштами угорських благодійних фондів. Поширювалися чутки про втрату ним довіри серед угорської громадськості Закарпаття й можливе обрання нового голови політичної партії. Серед кандидатів називалися прізвища заступника голови Закарпатської обласної ради Йосипа Борто та керівника молодіжної структури громадської організації «Товариство угорської культури Закарпаття – КМКС» Іштвана Добші [11]. Незважаючи на це, 19 вересня в м. Берегово Василя Брензовича знову було обрано головою політичної сили на наступні 3 роки. На цьому ж зібранні лідер «КМКС» ПУУ заявив про підтримку чинного Берегівського міського голови Золтана Баб'яка й депутатів Закарпатської обласної ради Чабу Пейтера та Карла Резеша [12].

Закарпатська обласна рада. За наслідками голосування на місцевих виборах 25 жовтня «КМКС» ПУУ здобула 39 049 голосів виборців, отримавши 8 депутатських мандатів у Закарпатській обласній раді (див. таблицю 1). Керівництво політичної сили висловило власне задоволення від подібного результату, адже «КМКС»

ПУУ посіла четверту сходинку після політичних партій «Слуга народу» (59 845 голосів; 12 депутатів), «Рідне Закарпаття» (58 783 голоси; 11 депутатів) та ВО «Батьківщина» (42 432 голоси; 8 депутатів) [10].

Політичні сили, які, на відміну від «КМКС» ПУУ, проводили досить активну виборчу кампанію, виявилися менш успішними. Зокрема, «Команда Андрія Балоги» отримала 36 583 голоси (7 депутатів). По 6 депутатів делегували «Європейська солідарність» (30 407 голосів), «За майбутнє» (30 214 голосів) та «Опозиційна платформа – За життя» (26 980 голосів) [10].

Районні ради. Як й очікувалося, у новоствореному в результаті адміністративної реформи форматі Берегівського району обидві політичні сили угорців України здобули високий мандат довіри з боку виборців (див. таблицю 2). Отримавши 18 926 голосів, «КМКС» ПУУ стала лідером виборчих перегонів у районі та делегувала до Берегівської районної ради 15 представників, серед яких 4 є членами політичної партії. ДПУУ здобула електоральні симпатії від 2 886 виборців (3 депутатські мандати; з них – 1 член партії). Відтак дві політичні партії угорців репрезентують 42,85% від усього депутатського складу районної ради (42 депутати). Отже, закономірним стало обрання головою представника «КМКС» ПУУ Карла Резеша на Першій сесії Берегівської районної ради 8 грудня. За нього віддали свій голос 31 депутат, а Віталій Любка (перший кандидат до ради від партії «Рідне Закарпаття») отримав лише 8 голосів серед присутніх депутатів [13].

В Ужгородську районну раду «КМКС» ПУУ делегувала 6 депутатів (із них лише 1 є членом партії). Подібно до результатів голосування до Закарпатської обласної ради, партія зайняла 4 сходинку після політичних партій «Слуга народу», «Рідне Закарпаття» та ВО «Батьківщина». Водночас ДПУУ отримала 1 943 голоси й посіла останню сходинку серед 10-ти політичних сил, не пройшовши до ради (див. табл. 3). Таким чином, «КМКС» ПУУ в Ужгородській районній раді репрезентує близько 15 % депутатського складу [10].

До Мукачівської та Хустської районних рад «КМКС» ПУУ не пройшла, отримавши, відповідно, 3 460 і 2 025 голосів виборців у цих районах [10]. Через найменшу репрезентацію угорців в етнонаціональній структурі Тячівщини й Рахівщини списки до Тячівської та Рахівської районних рад не формувалися.

Міські ради. Попри значну чисельність угорців і симпатиків регіональних партій угорської громади в обласному центрі, «КМКС» ПУУ зайняла лише 9 позицію серед 25 політичних сил у рейтингу виборчих преференцій жителів м. Ужгорода (1 430 голосів). ДПУУ опинилася на 20 місці (362 голосів виборців) [10].

На невдалому тлі обласного центру реальним успіхом угорськомовних політиків стали результати голосування в м. Чоп на Ужгородщині. «КМКС» ПУУ тут зайняла 1 місце, отримавши 1 182 голоси виборців (6 мандатів). ДПУУ посіла 3 місце й здобула 443 голоси (3 мандати) мешканців Чопа. Відтак обидві партії репрезентують близько 35% складу Чопської міської ради. Прикметно, що найбільшу кількість голосів отримала тут відома угорськомовна громадська діячка, колишня голова фракції «КМКС» ПУУ в Ужгородській районній раді Лівія Балог (115 голосів/47,71% від квоти), яка також пройшла до Закарпатської обласної ради [10].

Обидві угорськомовні політичні сили прогнозовано стали лідерами виборчих перегонів до Берегівської міської ради. «КМКС» ПУУ здобула 5 134 голоси виборців (13 мандатів), а ДПУУ – 2 799 голосів (8 мандатів). Разом вони репрезентують 61,77% депутатського корпусу м. Берегова. Третю позицію після політичних партій «Рідне

Таблиця 2

Партійна структуризація Берегівської районної ради [10]

№ з/п	Назва політичної партії, місцева організація якої висунула кандидатів у депутати	Кількість голосів, поданих за місцеву організацію політичної партії	Кількість отриманих депутатських мандатів	% від загального складу ради
1	«КМКС» ПУУ	18 926	15	35,71
2	«Рідне Закарпаття»	12 248	10	23,81
3	«Слуга народу»	7 301	7	16,67
4	«Команда Андрія Балоги»	3 361	4	9,52
5	ДПУУ	2 886	3	7,14
6	«За майбутнє»	2 786	3	7,14
7	«Європейська солідарність»	2 587	0	
8	ВО «Батьківщина»	1 968	0	
9	«Опозиційна платформа – За життя»	1 951	0	

Таблиця 3

Партійна структуризація Ужгородської районної ради [10]

№ з/п	Назва політичної партії, місцева організація якої висунула кандидатів у депутати	Кількість голосів, поданих за місцеву організацію політичної партії	Кількість отриманих депутатських мандатів	% від загального складу ради
1	«Слуга народу»	15 960	8	19,05
2	«Рідне Закарпаття»	12 593	7	16,67
3	ВО «Батьківщина»	11 745	6	14,29
4	«КМКС» ПУУ	11 196	6	14,29
5	«Європейська солідарність»	8 469	5	11,90
6	«За майбутнє»	7 920	4	9,52
7	«Опозиційна платформа – За життя»	5 488	3	7,14
8	«Команда Андрія Балоги»	4 592	3	7,14
9	«Разом сила»	2 742		
10	ДПУУ	1 943		

Таблиця 4

Представництво «КМКС» ПУУ в міських радах Закарпатської області [10]

№ з/п	Назва міської ради	Кількість голосів, поданих за місцеву організацію політичної партії	Кількість отриманих депутатських мандатів	% від загального складу ради
Берегівський район				
1	Берегівська	5 134	13	38,24
2	Виноградівська	1 197	3	8,82
Ужгородський район				
3	Чопська	1 182	6	23,08
Мукачівський район				
4	Мукачівська	1 719	3	7,89
Тячівський район				
5	Тячівська	256	2	7,69

Закарпаття» та «Слуга народу» зайняла «КМКС» ПУУ за результатами голосування до Виноградівської міської ради. Партія здобула 1 197 голосів виноградівців і делегувала 3 представники (8,82%) до депутатського корпусу колишнього районного центру [10].

«КМКС» ПУУ посіла останню, восьму, позицію політичних сил, які пройшли до Мукачівської міської ради. 1 719 голосів мукачівців гарантували представництво 3 угорськомовним представникам серед 38-членного депутатського корпусу м. Мукачева (7,89%). За результатами голосування до Тячівської міської ради «КМКС» ПУУ здобула 256 голосів виборців. Це також остання, шоста, позиція в списку партій, які пройшли до місцевої ради. Відтак серед 26 депутатів 2 (7,69%) представлені цією політичною силою. Незважаючи на партійні амбіції щодо представництва в Хустській міській раді, «КМКС» ПУУ не змогла до неї потрапити (444 голоси виборців) [10].

Селищні ради. Принагідно зауважимо, що представництво угорської етнічної громади загалом варто відмежувати від політико-партійного представництва «КМКС» ПУУ та ДПУУ. Це чітко відображено в результатах голосування по селищних і сільських радах, де частка угорськомовного представництва домінує, тоді як політико-партійна репрезентація, зокрема, «КМКС» ПУУ є незначною. Наприклад, серед 22 обраних депутатів Батівської селищної ради лише 2 (9,09%) – жителі с. Баркасово Єва Бімба (членкиня «КМКС» ПУУ) та Аттіла Сані (безпартійний) – представляють «КМКС» ПУУ. Водночас угорськомовні депутати домінують насамперед серед самовисуванців (12 депутатів; 54,55%). Прикметно, що менше угорськомовних депутатів представлені політичними партіями «Команда Андрія Балоги» (5 чол.; 22,73%) та «Рідне Закарпаття» (3 чол.; 13,64%) [10].

У розрізі політико-партійного представництва на рівні селищних рад найбільшим успіхом

«КМКС» ПУУ є результати виборів до Вилоцької селищної ради, де її представляють 12 депутатів (46,15%). У свою чергу, ДПУУ в цій громаді також репрезентована 3 депутатами (11,54%) [10].

Третю сходинку після партій «Рідне Закарпаття» та ВО «Батьківщина» зайняла «КМКС» ПУУ в партійній структурі Вишківської селищної раді (4 депутати; 15,38%) на Хустщині. Результати голосування до Вишківської селищної ради є прикметними тим, що журналістка Еніка Вароді (телеканал «Tv 21 Ungvár» і газета «Karpatalja») набрала лише 1 голос (0,52% від квоти) і стала депутаткою (! – *М. З.*) [10].

На цьому тлі представництво «КМКС» ПУУ в Королівській селищній раді на Виноградівщині є незначним (3 депутати; 11,5%). Останнє місце «КМКС» ПУУ посіла також у Солотвинській селищній раді – 2 депутати (7,69%) [10].

Сільські ради. Закономірним та очікуваним за результатами голосування 25 жовтня стала доволі чисельна репрезентація «КМКС» ПУУ в угорськомовних селах новоутвореного Берегівського району. Зокрема, найбільш представницькою стала Пийтерфолвівська сільська рада, де серед 26 депутатів 17 (65,38%) є висуванцями «КМКС» ПУУ. Поряд із цим 3 депутати (11,54%) репрезентують ДПУУ. Решта 6 депутатів (23,08%) – угорськомовні жителі сіл Велика Паладь, Пийтерфолво, Неветленфолу, Чепа та Чорнотисів – висуванці політичної партії «Рідне Закарпаття» [10].

Унікальним фактом є відсутність жодної політико-партійної репрезентації 21 із 22 депутатів (! – *М. З.*) Великобийганської сільської ради. Винятком стала лише бухгалтерка із с. Астей Віта Фозекош від партії «Слуга народу». Водночас більшість депутатів цієї сільської ради – угорськомовні жителі різних соціально-професійних груп сіл Велика Бийгань, Мала Бийгань, Астей, Дийда, Гут і Мочола. Подібне стосується також і депутатів-самовисуванців Косонської сільської ради, серед яких представлені угорськомовні жителі сіл Косонь, Запсонь, Рафайново, Шом, Попово та Гетен [10].

Лідером виборчих змагань до Сюртівської сільської ради на Ужгородщині стала «КМКС» ПУУ, яка отримала більшість (54,55%) голосів вибор-

Таблиця 5

Представництво «КМКС» ПУУ в селищних радах Закарпатської області [10]

№ з/п	Назва селищної ради	Кількість голосів, поданих за місцеву організацію політичної партії	Кількість отриманих депутатських мандатів	% від загального складу ради
Берегівський район				
1	Вилоцька	1 757	12	46,15
2	Королівська	371	3	11,54
3	Батівська	198	2	9,09
Хустський район				
4	Вишківська	671	4	15,38
Тячівський район				
5	Солотвинська	275	2	7,69

Таблиця 6

Представництво «КМКС» ПУУ в сільських радах Закарпатської області [10]

№ з/п	Назва сільської ради	Кількість голосів, поданих за місцеву організацію політичної партії	Кількість отриманих депутатських мандатів	% від загального складу ради
Берегівський район				
1	Пийтерфолвівська	3 695	17	65,38
2	Косоньська	-	2	9,09
3	Великоберезька	-	2	9,52
Ужгородський район				
4	Сюртівська	-	12	54,55
5	Великодобронська	-	7	36,84
6	Холмківська	580	3	11,54
Мукачівський район				
7	Великолучківська	466	3	11,54
8	Горондівська	-	3	13,64

ців і представлена 12-ма із 22-х депутатів. Друге місце після самовисуванців в Ужгородському районі посіла «КМКС» ПУУ в депутатському складі Великодобронської сільської ради (36,84%; 7 депутатів). Крім цього, 1 депутатом (безпартійна психологиня Єва Раті) репрезентована ДПУУ [10]. Як і в інших селах, самовисуванці є зазвичай угорськомовними мешканцями сіл Велика Добронь, Мала Добронь і Тисаагтелек. Найменшою кількістю депутатів, представників від «КМКС» ПУУ, виступають Косонська та Великоберезька сільські громади, ДПУУ в яких також репрезентована по 1 депутатові [14].

До Холмківської сільської ради «КМКС» ПУУ делегувала 3 представники (членкиня «КМКС» ПУУ, учителька Шишлівської ЗОШ І–ІІІ ступенів Андрея Медве, безпартійний підприємець Віктор Копач із с. Шишлівці та безпартійна завідувачка Амбулаторії ЗПСМ с. Тарнівці Єлизавета Буйдошов). ДПУУ набрала всього 72 голоси й не пройшла до сільської ради Холмківської громади [10].

У новоутвореному Мукачівському районі 3 депутати (11,54%) від «КМКС» ПУУ представлені у Великолучківській сільській раді. Усі вони є мешканцями с. Ракошино, 2 педагоги (членкиня «КМКС» ПУУ Маргарита Товт і безпартійний Бейла Молнар) і безпартійний підприємець Олександр Молнар. Так само 3 представників від «КМКС» ПУУ стали депутатами Горондівської сільської ради. Безпартійні Петро Вереш, Сергій Шпеник і Янош Орос є мешканцями угорськомовного (понад 63% жителів) с. Жнятино [10].

Голови місцевих рад. Прогнозованим переможцем виборчої кампанії на посаду міського голови Берегова став самовисуванець Золтан Баб'як, якого підтримала «КМКС» ПУУ. Він здобув 76,44% (10 088 голосів). Інші кандидати на посади очільників міських громад від «КМКС» ПУУ або ті, які ними підтримувалися, стали аутсайдерами виборчої кампанії. Зокрема, висуванець від «КМКС» ПУУ Іван Кайла зайняв 2 місце (10,7%; 509 голосів) серед 3 кандидатів на посаду голови Тячівської міської громади. В обласному центрі самовисуванець Іштван Цап, також підтримуваний «КМКС» ПУУ, зайняв 8 місце в рейтингу (3,48%; 1 258 голосів) серед 22 кандидатів. Колишній заступник голови Закарпатської обласної державної адміністрації Віктор Мікулін, підтримуваний «КМКС» ПУУ, на виборах міського голови Чопа посів останнє 5 місце, здобувши 225 голосів виборців (4,36%) [10].

Якщо серед 18 голів селищних громад формально представників, які офіційно висунуті «КМКС» ПУУ, то серед 35 голів сільських громад Закарпатської області вирізняється переможець виборчої кампанії на посаду голови Пийтерфолвівської сільської громади на Виноградівщині Йосипа Ороса [10]. Утім, як відзначалося вище стосовно депутатів місцевих громад загалом, цей показник є скоріше формальним індикатором представництва угорської етнічної спільноти Закарпаття. Об'єктивним фактом є локальні корпоративні інтересів більшості жителів окремих громад, які мають власне угорську ідентичність. Водночас статистика не охоплює цього індикатора, разом із тим навіть на рівні простого емпіричного спостереження, тим більше опитування можна чітко ідентифікувати етнічних угорців, які стали публічними лідерами місцевих громад. Це, зокрема, стосується самовисуванців Степана Ковача (голова Вилоцької селищної громади), Арпада Пушкара (голова Сюртівської сільської громади), Федора Надя (голова Великодобронської сільської громади), Ганни Нодь (голова Великобийганської сільської громади; членкиня «КМКС» ПУУ), Олександра Товта (голова Косонської сільської громади; висуванець від партії «Слуга народу»). Для порівняння, обраний головою Солотвинської селищної громади самовисуванець Василь Йовдій (член партії «Команда Андрія Балоги») є репрезентантом румунської етнічності с. Нижня Апша Тячівського району [10].

Поствиборчий modus vivendi в контексті нагнітання етнополітичної конфліктності. Варто наголосити, що вперше з часів партійної структуризації угорськомовний сегмент закарпатського політикуму «не вписався» у формат коаліції в Закарпатській обласній раді. До цього призвели як дії окремих публічних осіб, так і відверті провокації, які в черговий раз підвищили рівень етнополітичної конфліктності в регіоні. Зокрема, під час візиту на Закарпаття 8–9 жовтня державний секретар Угорщини з питань національної політики Янош Арпад Потапі агітував за «КМКС» ПУУ. У день голосування через соціальну мережу «Facebook» була поширена інформація міністра закордонних справ Угорщини Петера Сіярто, який констатував, що «було б погано, якби угорці залишилися без представництва на рівні області», і вказував на єдину угорську партію, яка балотувалася до Закарпатської обласної ради. Також ішлося про підтримку кандидата на міського голову Золтана Баб'яка. Ці твердження МЗС України трактувало як «пряме втручання у внутрішні справи України» [15]. Відтак уже 26 жовтня Міністерство заборонило в'їзд до України Яношу Арпаду Потапі та уповноваженому міністра, відповідальному за розвиток співпраці Саболч-Сатмар-Березької області й Закарпатської області, а також координацію програми розвитку дитячих навчальних закладів Карпатського регіону Іштвану Грежі, який також відзначився агітаційними меседжами за «КМКС» ПУУ.

Уже через місяць розпочалася серія провокацій проти угорців Закарпаття. Зокрема, 29 листопада на «You Tube» з'явилося відео, у якому чоловік

із закритим обличчям маскою біля вказівного знаку м. Берегова закликав угорців відмовитися від автономних прагнень і погрожував етнічними чистками. Уже наступного дня зранку СБУ провела обшуки в будинку Василя Брензовича, офісах громадської організації «Товариство угорської культури Закарпаття – КМКС» і Благодійного фонду Закарпатського центру економічного розвитку ім. Егана Еде, будівлі Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ. Прикметно, що ці акції «співпали» з попередніми консультаціями щодо обрання керівництва Закарпатської обласної ради, які ініціювали місцеві лідери партії «Слуга народу». Цей негатив доповнило поширення в мережі Інтернет відео, де депутати Сюртівської сільської ради виконували угорський гімн ще 21 листопада. СБУ також розпочала слідство щодо цієї справи.

У подібних умовах «формування громадської думки» щодо угорського соціуму та політикуму краю на Першому засіданні Закарпатської обласної ради 7 грудня представники «КМКС» ПУУ, за винятком Василя Брензовича, який виїхав до Угорщини, демонстративно залишили обласну раду. У багатьох ЗМІ цей вчинок депутатів-угорців на знак протесту проти дій правоохоронців дефінітивно окреслили «демаршем» фракції «КМКС» ПУУ. При цьому заступник голови «Товариства угорської культури Закарпаття – КМКС» Йосип Борто застеріг, що це одноразова акція й надалі фракція займе конструктивну позицію, представляючи інтереси своїх виборців [16]. Водночас серія провокативних акцій проти угорців Закарпаття отримала своє продовження в ніч із 13 на 14 грудня, коли на стіні Пийтерфолвівської сільської ради було зафіксовано надписи зі словами: «Закарпаття – це Україна. Ми за вами прийдемо. Правий сектор».

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи сказане вище, можна зробити такі узагальнення.

По-перше, варто відзначити, що загалом за результатами виборів до органів місцевого самоврядування «КМКС» ПУУ делегувала 130 своїх представників, відповідно, ДПУУ – 23 депутатів. Отже, остання порівняно з попередньою виборчою кампанією значно послабила свій вплив на рівні місцевої влади. Це пов'язано з її лояльнішою риторикою щодо української влади і сталою підтримкою з боку офіційного Будапешта «КМКС» ПУУ. Водночас варто зазначити, що представництво угорської етнічної громади (етнічне представництво) загалом необхідно відмежувати від політико-партійного представництва («КМКС» ПУУ та ДПУУ). Передусім ідеться про рівень селищних і сільських рад, де значна кількість угорськомовних обранців балотувалася як самовисуванці.

По-друге, до Закарпатської обласної ради за список «КМКС» ПУУ проголосували 39 049 виборців, що порівняно з 2015 роком є меншим на майже 2,5 тис. (41 517 чол.). Водночас у відсотковому відношенні цей показник збільшився з 9,5% до 11,5%. Разом із тим представництво 8 депутатів в обласній раді (12,5%) залишилося стабільним і чітко віддзеркалює репрезентацію угорців в етнонаціональній структурі Закарпатської області за даними перепису 2001 року. Електоральні успіхи «КМКС» ПУУ на тлі депопуляції, масової трудової еміграції та невисокої явки виборців, очевидно, варто пов'язувати з політикою «м'якої сили» з боку Угорщини (інфраструктурні та гуманітарні проекти), розширенням політичної реклами в україномовному інформаційному просторі Закарпаття тощо.

По-третє, у результаті адміністративної реформи, що призвела до укрупнення районів, де компактно проживає угорська етнічна громада, представники угорського політикуму мають у процентному відношенні значно урізане представництво, ніж за результатами виборів 2015 року. Якщо в рамках колишньої каденції Берегівської районної ради «КМКС» ПУУ та ДПУУ мали 55,88%, то зараз – 42,85%. Відповідно, в Ужгородській районній раді «КМКС» ПУУ мала 22,22%, нині – 14,29%. У Мукачівській районній раді за результатами виборів 2015 року партія мала 10,26%, а зараз узагалі немає своїх представників. У Виноградівській районній раді обидві партії мали 30,55%. На цьому етапі як району, так і відповідної ради не існує.

По-четверте, певною втратою для угорського політикуму є відсутність політико-партійного представництва в міських радах Ужгорода та Хуста, де за результатами виборів 2015 року були, відповідно, 2 і 3 представники від «КМКС» ПУУ.

По-п'яте, на рівні селищних рад найбільш успішним є результат у Вилоцькій територіальній громаді, де обидві партії угорців представляють більшість (57,69%). Водночас в інших селищних радах політико-партійне представництво угорців (передусім «КМКС» ПУУ) є незначним: Вишківська – 4 депутати, Королівська – 3 депутати, Батівська та Солотвинська – по 2 депутати. Утім відсутність виключно політико-партійної репрезентації компенсується представництвом депутатів-етнофорів угорської ідентичності, яке на рівні громади зазвичай узгоджується з корпоративними інтересами. Відтак місцевий партикуляризм, на наше переконання, має більші перспективи ототожнюватися з «КМКС» ПУУ особливо у форматі планомірного континуїтету політики «м'якої сили» з боку Угорщини.

По-шосте, у результаті адміністративної реформи й утворення об'єднаних територіаль-

них громад відносно меншим є представництво угорських політичних сил на рівні сільських рад. Політико-партійна більшість «КМКС» ПУУ представлена в Пийтерфолвівській (65,38%) і Сюртівській (54,55%) сільських радах, які й стали об'єктом антиугорської інформаційної кампанії в листопаді та грудні 2020 року. Попри відсутність партійного висування кандидатів, за винятком 1 представниці від «Слуги народу», свого роду унікальним є домінування угорського етнічного представництва в складі Великобийганської сільської ради. Значним є представництво «КМКС» ПУУ в нинішній каденції Великодобронської сільської ради (36,84%). Нечисленним є представництво «КМКС» ПУУ в Косонській (9,09%) і Великоберезькій (9,52%) сільських радах. ДПУУ тут також репрезентована по 1 депутатові. Утім, як указувалося вище, це компенсується фактором етнічного представництва, адже тут угорці є домінуючою етнічною групою. На відміну від майже моноетнічних угорськомовних громад Берегівщини та Виноградівщини, варто зважати на фактично біетнічний (українсько-угорський) склад об'єднаних територіальних громад Мукачівщини та Ужгородщини. Відтак уважаємо оптимальним представництво «КМКС» ПУУ на рівні Горондівської (13,64%), Великолучківської (11,54%) і Холмківської (11,54%) сільських рад.

По-сьоме, негатив у міждержавних відносинах через несприйняття з боку угорської етнічної громади Закарпаття й Угорщини нормативно-правових трансформацій у сфері мовної політики України відобразився на виборчій кампанії 2020 року. Дії правоохоронних органів, зокрема СБУ, провокації в інформаційному середовищі спричинили номінальний, але не реальний формат представництва угорської громади на рівні Закарпатської обласної ради.

Зрештою, на наш погляд, на цьому етапі вже «перезрілою» є нагальність вироблення на рівні наукового, експертного та громадського середовища чітких нормативно-правових стандартів політичного представництва етнічних громад, які компактно представлені в полікультурному середовищі України на кордоні з ЄС. Із урахуванням центрально-східноєвропейських практик (Румунія, Угорщина, Республіка Польща тощо) варто виробити власну оптимальну модель, яку необхідно зафіксувати в Концепції державної етнонаціональної політики України та оновленому Законі України «Про національні меншини в Україні».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заява ТУКЗ-КМКС щодо місцевих виборів 2020 року. Ужгород, 11 серпня 2020 р. *Карпатський об'єктив.* 2020. № 32 (365). С. 2.

2. Zubánics L. Sajnas nem együtt… *Kárpáti Igaz Szó.* 2020. Szeptember 10., csütörtök. O. 6.

3. Семенюк А. «Угорські» партії на місцевих виборах: кандидати, кроки, прогнози. *Zaholovok.com.ua. Закарпаття про головне.* Дата оновлення: 23.10.2020. URL: https://zaholovok.com.ua/ugorski-partii-na-miscevikh-viborakh-kandidati-kroki-prognozi (дата звернення: 11.02.2021).

4. Територіальні виборчі списки кандидатів у депутати від «КМКС» Партії угорців України до Ужгородської районної ради. *Карпатський об'єктив. Спецвипуск.* 2020. 6 жовтня. С. 4–5.

5. Територіальні виборчі списки кандидатів у депутати від «КМКС» Партії угорців України до Ужгородської міської ради. *Карпатський об'єктив. Спецвипуск.* 2020. 6 жовтня. С. 10–11.

6. Копинець Ю.Ю. Особливості організації та проведення місцевих виборів 2020 у м. Ужгород. *Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 16–17 жовтня 2020 року). Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2020. С. 60–67.

7. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електорального вибору громадян за результатами місцевих виборів 2020 року в Україні. *Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти :* матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національних університет» / за заг. ред. проф. М.М. Вегеша і Ю.О. Остапця. Ужгород : Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. С. 38–55.

8. Зан М. Криза політичної репрезентації угорської етнічної громади України в контексті президентських і парламентських виборів 2019 року. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики :* збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року / за ред. А. Романюка, В. Литвина. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. Вип. 4. С. 68–75.

9. Гойс П. Слово про Партію порядних закарпатців. *РІО.* 2020. № 42 (1175). С. 8.

10. Місцеві вибори 2020. *Офіційний веб-портал Центральної виборчої комісії.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/wm001.html (дата звернення: 17.11.2020).

11. Незважаючи на епідемію, передвиборчі провокації на Закарпатті вже розпочалися. *Карпатський об'єктив.* 2020. № 14 (347). С. 4.

12. Василь Брензович очолюватиме ТУКЗ-КМКС і надалі. *Карпатський об'єктив.* 2020. № 38 (371). С. 2.

13. Перша сесія Берегівської районної ради. Головою обрано Резеша Карла Карловича. *Берегівська районна державна адміністрація.* Дата оновлення: 08.12.2020. URL: https://bereg-rda.gov.ua/2020/12/persha-sesiya-beregivskoi-rayonnoi-ra/ (дата звернення: 13.02.2021).

14. A «KMKSZ» – UMP szereplése a 2020-as ukrajnai helyhatósági választásokon. *Kárpátalja.* 2020. November 19. P. 4.

15. Копинець Ю. І знову «політичні граблі» або Чому Україна звинувачує Угорщину у втручанні в місцеві вибори? *Карпатський об'єктив.* 2020. № 43 (376). С. 2.

16. Фатула Р. Йосип Борто про обшуки у Василя Брензовича, погрози та інші провокації проти угорців Закарпаття. *Карпатський об'єктив.* 2020. № 52 (385). С. 4.

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК [32:316.658-021.388]:007
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.2

ПОПУЛІЗМ ЯК СТРАТЕГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ МАСОВОЮ ЛЮДИНОЮ В ЕПОХУ ПОСТПРАВДИ

POPULISM AS A STRATEGY OF POLITICAL MANIPULATION OF THE MASS MAN IN THE POST-TRUTH ERA

Свідерська О.І.,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри теоретичної та практичної психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Була С.П.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Необхідним у дослідженні взаємодії «масової людини» з епохою постправди у суспільстві є врахування впливу на неї суттєво іншого, потужного, розвинутого інформаційного простору та практичної неможливості визначитися і науково обґрунтувати подальший розвиток цього суспільства. Доведено, що незалежно від ідеологічного спрямування партії чи політика, популістичні гасла присутні практично у кожній програмі чи кампанії. Попри суттєву відмежованість масової людини від електоральної участі в останній десяток років, кіберпростору вдалося змінити цю ситуацію. Шалений темп збільшення кількості користувачів соціальних мереж та активне використання медіа контенту задля персоніфікованого спілкування політиків зі своїм електоратом вносить корективи в участь масової людини у політичних реаліях сьогодення. Виборчий успіх кількох популістських політичних партій в останні кілька років суттєво збільшив висвітлення новин разом із академічним інтересом у дослідженні популізму, зокрема цифрового формату. Такий вид популізму є однією зі складових частин деструктивних впливів, котрі здійснює кіберпростір на сучасну масову людину. Акцентуючи на своєму власному незадоволенні й обуренні проти еліти, яка, на переконання популістських дописів чи відеосюжетів, втратила народну довіру, можна поступово здобути собі прихильників, котрі щиро вірять цим повідомленням. Реагуючи на них і поширюючи їх інтернет-простором, вже самі користувачі створюють нову правду. Постійне перебування масової людини у постійному потоці формування «альтернативної істини», підміни фактів, дезінформації та врешті перенасичення нею зумовлює поступову втрату здатності до опору маніпуляції, критичного мислення, схильність вірити у популістські обіцянки. Будучи за своєю природою людиною соціальною, зокрема й масовою, сучасний індивід піддається психологічному впливу з боку популізму, що має практично згубний характер і є беззаперечною небезпекою для демократичних інститутів.

Ключові слова: популізм, соціальні мережі, масова людина, пост-правда, політична маніпуляція.

Necessary in the research of the interaction of «mass man» with the post-truth era of society is to take into account the impact on it of a significantly different, powerful, developed information space and the practical impossibility to determine and scientifically justify the further development of this society. It has been proven that regardless of the ideological orientation of the party or politics, populist slogans are present in almost every program or campaign. Despite the significant isolation of the masses from electoral participation in the last decade, cyberspace has managed to change this situation. Furious pace of increase in the number of users of social networks and active use of media content for personalized communication with their electorate politicians making adjustments to the mass participation rights in the political realities of today. The electoral success of several populist political parties in the last few years has significantly increased news coverage along with academic interest in the study of populism, including the digital format. This kind of populism is one of the components of the destructive effects that cyberspace has on modern mass person. Emphasizing their own dissatisfaction and outrage against the elite, which, according to populist articles or videos, has lost popular trust, they are gradually gaining supporters who sincerely believe this message. By responding and spreading to them on the Internet, users themselves are creating a new truth. The constant presence of the mass person in the constant flow of formation of «alternative truth», substitution of facts, misinformation, and eventually oversaturation with it, causes a gradual loss of resistance to manipulation, critical thinking, and therefore, more inclined to believe in populist promises. Being by nature a social person, including a mass person, the modern individual is exposed to psychological influence by populism, which is almost destructive and is an undeniable danger to democratic institutions.

Key words: populism, social networks, mass man, post-truth, political manipulation.

Постановка проблеми. Стан сучасного світового суспільно-політичного порядку постійно зазнає впливу різноманітних криз (економічної, політичної, пандемічної та ін.), що однозначно відображається на проведені політичних кампаній різних акторів, в основі яких закладені популістські гасла та стратегії. Популізм тісно переплітається з поняттям епохи постправди, про яку гучно почали говорити після перемоги Д. Трампа на президентських виборах США у 2016 р. Ще більшої уваги ця епоха здобула після проведеного Brexit, за результатами якого Велика Британія вийшла зі складу Європейського Союзу. Сьогодні численні наукові розвідки сповнені актуалізації питань розповсюдження проблеми наративізації, формування «альтернативних фактів», підміни понять і викривлення інформації, що суттєво сприяє використанню популістичних ідей у політичних практиках. До слова, щоденно ми спостерігаємо, як сила інституцій помітно слабшає і поступово втрачає вплив порівняно з модерним суспільством. Окремим сегментом, який потребує ґрунтовного аналізу, є поняття «масової людини» та її місця у суспільстві, детермінованому інноваційними змінами, врахування впливу на неї суттєво іншого, потужного, розвинутого інформаційного простору та практичної неможливості визначитися і науково обґрунтувати подальший розвиток як суспільства, так і його взаємозв'язку з людиною маси. Йдеться не лише про труднощі та практичну неможливість формулювання чіткої відповіді на питання які саме особливості матиме зріле суспільство, яким буде його суб'єкт, але й про те, якою буде її роль у ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні популізм є предметом численних наукових розвідок, про що свідчить аналіз літератури за цією тематикою. Варто наголосити, що виборчий успіх кількох популістських політичних партій в останні кілька років автоматично збільшив академічний інтерес до явища сучасного популізму, зокрема й цифрового. До прикладу, в українській науці зустрічаємо роботи М. Дем'яненко, С. Мигаль, М. Розумного, Д. Видріна, О. Нечосіна, О. Ярош та ін. Серед закордонних дослідників варто звернути увагу на роботи К. Вілбер, С. Шаап, Е. Тамелкуран, Л. Алонсо-Мунуз, А. Касеро-Ріполлес, Дж. Маззолені та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з розвитком уявлень про демасифікацію людини у постмодерну епоху та її поступову атомізацію й індивідуалізацію, а також посиленою необхідністю самоізоляції, викликаною пандемією, формується враження, що глобалізація досягла піку свого розвитку та починає зворотній шлях, однак сучасність характеризується непевністю. Труднощі визначення майбутнього передусім зумовлені саме цим, адже, з одного боку, індивідуалізація суспільства й демасифікація свідомості індивіда детермінує формування критичного мислення та глибшого аналізу щодо політичних подій сучасності, з іншого – впровадження інтернет-технологій і модифікація завдяки їм політичного спілкування підсилює ефект масовості, що дозволяє функціонувати глобалізації на іншому, віртуальному рівні. Як ми уже зазначили, сьогодні існує чимало розвідок, присвячених питанню актуалізації дослідження популізму, що зумовлено численними його перемогами у боротьбі за провладну позицію: перемога Д. Трампа у 2016 р., Р. Ердогана у 2018 р., італійського «Руху п'яти зірок» у 2018 р., велика кількість голосів представника французького «народного фронту» й перехід до другого туру у президентських виборах 2018 р., перемога В. Зеленського та його партії «Слуга народу» у 2019 р., і, звісно, Brexit, що спричинив вихід Великої Британії із Європейського союзу, та ін. Усе перераховане нами – це результат поширення не просто популізму та досягнення ним найвищого апогею свого розвитку, але й ознака того, що поняття масової людини й надалі залишається актуальним предметом досліджень. Та попри численні розвідки й підходи до вивчення її місця у політичному просторі сьогодні популізм є одним із найнебезпечніших інструментів політичного маніпулювання. Ця ситуація загострилася і внаслідок поширення соціальних мереж, зокрема набуття Twitter і Facebook статусу опорних платформ діяльності політичних акторів. Так, згідно з дослідженням, проведеним у 2018 р., 97% світових лідерів мають акаунти у наймасовіших (Twitter, Facebook, Instagram) мережах [цит. за 11, с. 1]. Таким чином, можемо акцентувати на тому, що саме соціальні мережі є важливим каналом для здійснення політичного маніпулювання свідомістю масової людини в епоху постправди, що потребує детального аналізу.

Формування цілей статті (постановка завдання). Основним завданням дослідження є здійснення аналізу впливу популізму в епоху постправди на розуміння масової людини та її співдії із соціально-політичними викликами у сьогоденні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, маніпуляція – це вид психологічного впливу, майстерне виконання якого веде до прихованої зміни намірів, потреб і бажань іншої людини, що не збігаються з її актуальними дійсними бажаннями. Індивід, перебуваючи у різних типах суспільства, однозначно піддається однаковим психологічним впливам у вигляді маніпулювання свідомістю чи, як відбувається в останній десяток років, інформаційного перенасичення. Такий стан речей змушує по-новому переглядати поняття «масова людина», визначення її ролі

та місця у новій епосі постправди. Розвиток сучасного суспільства детермінований цілою низкою суперечностей, адже, з одного боку, ми говоримо про те, що відбувається індивідуалізація, атомізація, поступова замкнутість індивіда (суттєвим чинником цього, на нашу думку, є пандемічна криза), з іншого – розвиток інтернет-технологій, глобалізована віртуальна реальність, інфодемія, котра виникла буквально в останні два роки, дозволяє нам говорити про те, що поняття «масової людини» залишається одним із провідних питань наукових пошуків. Світова культура, як влучно зауважує К. Вілбер, підхопила мертві, дисфункціональні, нездорові цінності, зокрема постулат, що істини не існує. Таким чином, на переконання автора, з чим ми повністю погоджуємося: «Ідея постправди міцно утвердилася в нашій культурі» [2, с. 28] і заскочила зненацька усіх.

Протягом декількох останніх століть питання відкритості, динамізму і багатогранності суспільства викликали достатньо емоційні реакції. Подекуди можна зустріти ідею, що у цьому суспільстві можна втратити себе. Новий популізм приєднується до такої критики. Ті, хто за умов нових свобод почуваються самотніми та менш захищеними, схильні піддаватися волі того, хто здатен полегшувати їхні проблеми [10, с. 17]. Можна припустити, що сучасна масова людина стає «свідком» чергового великого водорозділу в історії. І якщо ще кілька років тому ми могли говорити про зміни, котрі сприяють розвитку демократизації суспільства й позбавленню індивіда необхідності діяти не за «наказом згори», а й будувати міцні горизонтальні зв'язки, суть процесу якого повною мірою викладено у теорії мережевого суспільства М. Кастельса, то сьогодні життя висуває перед нами складніші, позбавлені шаблонів і стереотипів завдання, змушуючи перерозподіляти відповідальність за ті чи інші свої дії та вчинки, ховаючись за колективними рішеннями, сформованими популістами колективними «ідентичностями», вірою в істину, що можна виразити фразою: істиною є те, що я хочу вважати істиною.

Сьогодні нівелювання ролі соціальних інституцій у житті масової людини є не просто шляхом встановлення ліберальних, фундаментальних прав і свобод людини, демократичних принципів державного устрою, правової та соціальної держави – всезагальна політизація життя співвідноситься з позицією демагогів. Вони бажають влади – політичної, державної. Відмовляючись від особистої волі, масова людина з радісною готовністю віддається в руки цій владі, робить себе залежною, губиться в ній. Як слушно зауважує С. Шаап: «Ортега бачить в цьому парадоксальну «віру», в котрій політизована людина втрачає своє «Я»: «держава – це я» [цит. за 10, с. 33].

До слова, сучасна масова людина втрачає повагу до минулого й увагу до всього, що воно йому пропонує [10, с. 29]. Вона ніби розчиняється у теперішньому – вічному потоці, відчуваючи своєрідний примітивний страх перед майбутнім, котре суттєво відрізняється від теперішнього [10, с. 31]. Непересічну роль у житті масової людини відіграють засоби масової інформації, котрі постійно і наполегливо створюють нові образи, а звичайні користувачі, прагнучи знайти у цьому хаосі ускладнених соціальних умов допомогу, намагаються за ними встигати. Водночас події незалежно від наукових досліджень також руйнують стару структуру образів [9, с. 184]. Як уже нами зазначалося, такі корективи можна вважати позитивними, адже віртуальний простір дозволяє розширювати комунікативні межі та сприяти поширенню політичної обізнаності й електоральної грамотності через доступність і відкритість онлайн-платформ, форумів, численних спільнот, зосереджених на розвиток проєвропейських цінностей, розуміння важливості верховенства права тощо [5, с. 173–174]. Однак разом із позитивним боком віртуалізації сучасного життя, формування нових образів та «альтернативної» правди суттєво спрощується процес маніпулювання політичною свідомістю популістами та іншими політичними акторами. Популізм – це бунт не тільки проти правової держави, але й проти представницької демократії. Радикалізм, котрий чітко простежується в епоху Д. Трампа, змушує задуматися над тим, чи здатен він перерости з бунту у революцію [10, с. 10]. Епоха постправди настільки видозмінила уявлення людей, що в один момент дозволила масовій людині у постсучасному суспільстві поширити гедоністичні й егоцентричні цінності та скептичне ставлення до будь-якої істини, котру вона зустрічає у медіапросторі. Дедалі частіше у віртуальному просторі ми зустрічаємо висміювання а то й ворожість й агресивність до політичних експертів, нівелювання авторитетних думок, однак водночас простежується захоплення модними новинками, незвичними відчуттями, схильністю до іронії, стилізацією, поверховістю, віра інформації, котра є суб'єктивною, визнання авторитетності блогерів, відверте масове захоплення конспірологією.

В освіті, політиці, економіці, медицині, міжнародних відносинах нові образи хвиля за хвилею руйнують оборону й уявну модель реальності. Результат цього постійного бомбардування новими образами – прискорене витіснення старих, збільшення розумової «пропускної спроможності» та нове глибоке відчуття мінливості, недовговічності самого знання [9, с. 184]. Сучасна масова людина стає свідком безпрецедентно високих темпів розвитку новітніх технологій: штучний інтелект, платформи мобільного зв'язку, сенсори,

новітні системи соціального зв'язку й постійно зростаючий темп їхнього розвитку та модифікації призвели до кардинальних змін у соціально-політичному житті. З одного боку, мережі трансформували швидкість, поширення та доступність інформації, змінивши саму природу таємності, з іншого – попри те, що правда сьогодні є доступнішою, одночасно вона може бути прихованою в морі лайків та «альтернативних» фактів [7, с. 29].

«Нова цивілізація», яка протистоїть старій, відкидає бюрократію, зменшує роль національної держави, сприяє зростанню автономної економіки постімперського світу, формує нові уявлення про світ із відповідними можливостями використання часу, простору, логіки та причинності, не тільки характеризує індивідуалізоване суспільство, дослідженням якого займався З. Бауман. Відбувається трансформація політичної системи розвитку суспільства. Технічний прогрес, швидкісний розвиток інтернет-технологій поступово знищує стандартизовані підходи, руйнує шаблони та стереотипи масової свідомості, перетворюючи бачення світу на індивідуалізоване [6, с. 115]. Йдеться не про безпосереднє продовження індустріального суспільства, а про «радикальну зміну напряму руху. Зіткнення двох цивілізацій несе у собі грандіозну небезпеку» [9, с. 325].

У модерному суспільстві масова людина піддавалася впливу з боку бюрократичної держави, профспілкових об'єднань застарілого зразка, масового виробництва й ієрархічності корпорацій, які мали надзвичайно важливе значення у мобілізації, організації її діяльності та залишили свій відбиток на формуванні сучасної держави. Сьогодні ж у політичній сфері спостерігаємо втрату поваги до політичних інституцій, посилюється акцент на участі та самовираженні [6, с. 126]. Цікавим є спостереження про те, що ці дві тенденції по-різному спрацьовують в авторитарних і демократичних порядках. В авторитарних суспільствах спостерігається формування процесу демократизації, натомість у суспільствах, які вже є демократичними, розвиток демократії відбувається в напрямі більшої партиципаторної орієнтованості на конкретній проблемі, що суттєво ускладнює становище правлячої еліти [3]. У демократичних суспільствах влада змушена реагувати на вимоги громадян, оскільки вона безпосередньо залежить від масового волевиявлення [4]. До слова, сьогодні під загрозою залишається правова держава – реальна репрезентація багатообразного населення, демократії та її інституційної структури. Переплетення фактів і нормативності робить концепцію народу плинною і містичною, такою, котру можна зумисне наповнювати будь-яким смислом, перетворюючи в рухоме і позаісторичне «ніде» [10, с. 41]. Масова людина нехтує традиціями та своїм минулим, вона почувається вищою за нього, тож залишається розгубленою й невизначеною, у неї поступово формується зневага до цінностей, особливо тих, котрі мають історичне значення. На переконання С. Шаап, темний бік «ілюзії ідентичності» простежується практично у всіх популістських рухах, відображаючись в означені так званих «ворогів народу». Для сучасної масової людини цими «ворогами» можуть бути еліти, працівники освітянської сфери, судді, ЗМІ, мусульмани, євреї тощо. Натомість популістські гасла формують наративи «справжніх патріотів», «корінного населення», «колишньої могутньої країни», дешевих комунальних послуг, безкоштовної медицини. Цілком зрозуміло, що популістські партії та політики розробили дискурсивні та риторичні стратегії, що дозоляють поєднувати абсолютно несумісні феномени. Емоційна складова частина, наявна у гаслах «зробимо їх разом», «зробімо Америку знову великою», «повернемо собі контроль» та ін., змушує їх звучати так, ніби вони є абсолютно безневинними. Внаслідок потужного цифрового впливу й використання новітніх медіа та соціальних мереж масовою людиною починає заперечуватися очевидне. Формується нова, симулятивна реальність, де дозволено говорити те, що «неможливо виразити словами», й переступати межі раніше дозволеного [5, с. 174]. Власне кажучи, за своєю суттю популізм є антидемократичним, адже він проводить лінії в різноманітному складі населення, протиставляючи однорідну частину нації певним «чужорідним» елементам. До прикладу, формування такого образу, як «ми», однозначно зумовлює виникнення «вони», «ті», «інші» – носії ідентичності, що суттєво відрізняються від тієї, якою володіє «ми». У цьому сенсі популізм підтверджує положення про те, що «ідентичність» завжди зумовлює наявність «не-ідентичності». ««Ми» хоче відійти від основи політичної мови, знищити її та створити нову мову для «справжнього народу». Якщо прагнете знати, хто такий «справжній народ», варто запитати, що таке «ми» або чому те «я» більше не хоче бути «я», а хоче бути «ми»» [8, с. 27].

Популісти, а саме ті, хто уособлює, як їм видається, представників народу, заграють із почуттями втрати, невизначеності та перестороги, притаманними населенню. Акцентуючи на своєму власному незадоволенні й обуренні проти еліти, яка, на переконання популістських дописів чи відеосюжетів, втратила народну довіру, поступово здобувають собі прихильників, котрі щиро вірять цим повідомленням. Реагуючи на них і поширюючи їх інтернет-простором, вже самі користувачі створюють нову правду. Саме емоційні компоненти інформаційних повідомлень численної армії тролів, ботів, інформаційних вкидів чи роботи заангажованих ЗМІ конструюють нові політичні вподобання, що пізніше відображаються на

електоральному виборі. «Сліпа» віра у будь-яку інформацію не тільки формує у громадян неправдиве враження щодо політичних реалій, але й сприяє її поширенню інтернет-простором [5, с. 174].

Популізм також можна розглядати у контексті руху, ідентичного частині населення. Ця частина окреслюється як нація або народ. Населення країни, навпаки, уособлює множинність і різноманітність, котрі бажають заявити про себе як таку [10, с. 76]. До слова, сьогодні можна перерахувати певні різноманітні важливі соціально-політичні виклики, котрі хвилюють сучасних виборців, особливо, коли вони перебувають у центрі «павутини», що складається із фінансової й економічної кризи, страхів, невдоволення та песимізму: втрати роботи, страху перед «чужими» (мігрантами), втрати національної автономії, страху втрати старих цінностей і традицій, страху перед глобальними кліматичними змінами, розчарування чи навіть неприязні до великої політики, злості через ріст розриву між багатими та бідними, незадоволеності відсутністю прозорості у прийнятті політичних рішень та ін. [2, с. 29]. Віра у людей, котрі здатні врятувати нас від ефемерних страхів, посіяних популістами, таких як непевність у найближчому майбутньому, екологічна криза, проблеми емігрантів та ін., передусім властива масовій людині, адже, перебуваючи у масі, будь-які рішення приймати легше, відповідальності за них менше, існує уявлення «ми» як приклад чогось стабільного і нездоланого. Чогось, що все життя переживало «утиски», а от тепер, віднайшовши «свого хлопця» у великій політиці, має змогу висловитися, зробити свій вибір, вимагати до себе поваги.

Нещодавнє дослідження довело, що усі європейські популістські партії чи лідери переважно зосереджуються на вирішенні трьох ключових питань: відновлення основоположних принципів створення Європейського Союзу, таких як солідарність, співпраця чи свобода; радикально-популістські партії вважають, що єдино можливий спосіб відновити Європейський Союз – відкликати повноваження із Брюсселя та надати його Штатам, аби сформувати Європу для людей; і, нарешті, британські популісти вважають, що вихід із Європейського Союзу є єдиною можливістю для Великої Британії стати суверенною державою, здатною приймати власні рішення [11, с. 9]. До слова, риторика лівих популістські партій зосереджена на більш конструктивному дискурсі, який прагне повернутися до початку європейського політичного проєкту, тоді як радикально праві популісти транслюють негативний дискурс на основі відновлення суверенітету. Для радикально правих популістських партій втрата суверенітету передбачає загрозу національній безпеці, передусім пов'язану із відкриттям і закриттям кордонів. Усі як один наголошують на тому, що вони не згодні з вільним пересуванням людей, і що вони готові обмежити в'їзд іммігрантів у відповідні проєвропейські країни.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, доходимо висновку, що популізм широко використовується у сучасному соціально-політичному житті. За необхідності ґрунтовний аналіз будь-якої передвиборчої кампанії незалежно від її ідеологічного спрямування покаже певний відсоток популістських гасел та обіцянок. В останній десяток років такі гасла практично заполонили політичне поле та суттєво вплинули як на результати виборів, так і на подальший вектор розвитку багатьох країн, навіть тих, чия інституційна стабільність видавалася практично незламною. Задля успішних передвиборчих кампаній популісти зі всіх сил намагаються залучитися підтримкою електорату, використовуючи переважно Twitter, Facebook та Instagram як опорні платформи для своєї політичної діяльності. Масова людина, перебуваючи у постійному потоці формування «альтернативної істини», підміни фактів, дезінформації та перенасичення нею, поступово втрачає здатність до опору маніпуляції, здатності критично мислити та приймати рішення на основі аналізу причинно-наслідкових зв'язків. Насторожує саме антидемократичний характер популізму, адже на шляху до отримання «ефемерного» обіцяного популістами блага можна безповоротно втратити демократичні інституції, що означатиме неминучість повернення до авторитарних режимів навіть, як видавалося, у країнах зі стабільними ліберально-демократичними інститутами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вілбер К. Трамп і епоха. Львів : Видавництво Terra Incognita, 2019. 136 с.
2. Водак Рут. Политика страха. Что значит дискурс правых популистов? Харьков : Изд-во «Гуманитарный Центр», 2018. 404 с.
3. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. *Полис.* 1997. № 4. URL: https://www.twirpx.com/file/173821/ (дата обращения: 07.01.2021)
4. Ротар Н.Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : монографія. Чернівці : Рута, 2007. 315 с.
5. Свідерська О. Використання цифрового популізму у формуванні масової політичної поведінки в інформаційному просторі. *Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи Тези доповідей І науково-практичної конференції.* 2020. С. 173–175

6. Свідерська О.І. Співвідношення психологічних та інституційних детермінант масової політичної поведінки в транзитних суспільствах : дис. … канд. політ. наук : 23.00.01. Львів, 2018. 222с.
7. Сінґер П. Війна лайків. Зброя в руках соціальних мереж. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2019. 320 с.
8. Шаап С. Популистское искушение. Обратная сторона иллюзии идентичности. Київ : Вид-во Жупанського, 2020. 256 с.
9. Темелкуран Е. Як втратити країну. Сім років від демократії до диктатури. Харків : Віват, 2019. 240 с.
10. Тоффлер Елвін. Третя хвиля. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
11. Alonso-Muñoz L., Casero-Ripollés A. Populism Against Europe in Social Media: The Eurosceptic Discourse on Twitter in Spain, Italy, France, and United Kingdom During the Campaign of the 2019 European Parliament Election. *Frontiers in Communication August.* 2020, Vol. 5. Art. 54 Doi: 10.3389/fcomm.2020.00054.

РОЗДІЛ 3
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 94(477)-058.64:323.22/.28
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.3

ОБРАЗ «ЧУЖОГО» В РАДЯНСЬКИЙ І ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОДИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

THE IMAGE OF THE "ALIEN" IN THE SOVIET AND POST-SOVIET PERIOD OF UKRAINIAN HISTORY: POLITICAL ASPECTS OF THE PROBLEM

Кіндратець О.М.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
Запорізького національного університету

Сергієнко Т.І.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових та політичних наук
Національного університету «Запорізька політехніка»

У статті автори аналізують увагу на образі «чужого» в радянський і пострадянський періоди історії України. Мета дослідження – аналіз еволюції уявлень про «чужого» в Україні протягом майже століття. Хронологічні рамки дослідження охоплюють радянський період історії українського суспільства та пострадянський. У цей час змінювалися уявлення про «чужого» під впливом державної політики та криз, конфліктів, війн. Деякі стереотипи, що сформувалися в радянські часи щодо «чужого», «ворога», зберігаються понині. Їх стійкість пов'язана з тим, що ці стереотипи формувалися під впливом страху. Залякування може використовуватися як політична технологія, яка допомагає зберегти владу, стабільність, інтегрувати суспільство. Методологія дослідження полягає в використані загальнофілософських і конкретно-наукових методів. Серед них історико-компаративістський. Завдяки йому окреслені особливості становлення самих концепцій, що досліджували аксіологічні основи образів «свого» та «чужого» в наукових джерелах як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Доведено, що в радянський період образ «чужого» конструювався на ґрунті марксистсько-ленінської ідеології. За час існування незалежної держави в Україні не завершився процес формування політичної нації, що створює певні загрози для держави та суспільства. Обґрунтовано, що під час війни міжгрупові межі стають більш чіткими, що впливає на суб'єктивне сприйняття дійсності. Будь-яка війна є війною з «чужими» й обороною від них. Разом із тим зазначимо, що «чужий» відіграє ключову роль у формуванні ідентичностей. Науковою новизною дослідження є виокремлення різноманітних впливів образів «іншого» та «чужого» на свідомість індивідуумів і соціуму в Україні. Дійшли висновку, що формування неприязного, нетерпимого ставлення до «чужих» відбувається під впливом нерівності соціальних груп.

Ключові слова: чужий, свій, інший, значимий інший, ворог, ідентифікація, розмежування суспільства, толерантність.

In the article the authors analyze the attention to the image of the «alien» in the Soviet and post-Soviet periods of Ukrainian history. The aim of the research is to analyze the evolution of ideas about "alien" in Ukraine for almost a century. The chronological framework of the study covers the Soviet period in the history of Ukrainian and post-Soviet society. At this time, ideas about the "ours" and "alien" changed under the influence of state policy and crises, conflicts, wars. Some stereotypes that were formed in Soviet times about the "alien", "enemy" are still preserved. Their stability is due to the fact that these stereotypes were formed under the influence of fear. Intimidation can be used as a political technology, which helps to maintain power, stability, to integrate society. The research methodology is based on general philosophical and concrete scientific methods. One of them is the historical-comparative method. Thanks to it, the features of the formation of the very concepts that investigated the axiological foundations of the images of the "ours" and "alien" both in the scientific sources of domestic authors and foreign ones are indicated. Research results. It is proved that in the Soviet period the image of the "alien" was constructed on the basis of Marxist-Leninist ideology. During the existence of an independent state in Ukraine, the process of forming a political nation has not been completed, which poses certain threats to the state and society. It is proved that during the war, intergroup boundaries become clearer, which affects the subjective perception of reality. Any war is a war with "aliens" and defence against them. At this time, the "alien" plays a key role in the formation of identities. The reasons and consequences of the formation of the image of the "alien" in Ukraine in the conditions of a hybrid war are revealed. It is proved that one of the goals of the hybrid war pursued by the aggressor country is to destabilize the situation in Ukraine by manipulatively influencing the consciousness and behavior of people. Thus, the purpose of this article is to study the image of the "ours" and "alien" in the Soviet and post-Soviet history of Ukraine. The scientific novelty of the study is the allocation of various effects of images of the "other" and "alien" on the consciousness of individuals and society in Ukraine. It is concluded that the formation of a hostile, intolerant attitude towards "others" occurs under the influence of inequality of social groups.

Key words: alien, ours, another, significant other, enemy, identification, delimitation of society, tolerance.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження пов'язана з тим, що українське суспільство плюралістичне, а тому важливо формування терпимого сприйняття різноманітності. Без цього неможливо зберігати стабільність у суспільстві та забезпечувати його розвиток. Це зумовлює інтерес до проблеми толерантності й проблем «чужого» представників різних галузей знань – соціологів, психологів, політологів, конфліктологів. Ставлення до людей, що сповідують іншу віру, належать до іншої культури, етносу, раси, мовної групи тощо, є показником рівня толерантності в суспільстві.

У недемократичних державах неприйняття «чужого» може втілитися в політику дискримінації, переслідування за ознакою політичних переконань, етнічної належності, віросповідання, культури, майнового стану. Тоталітарна держава сама часто причетна до формування образу «ворога» з метою згуртування населення довкола влади. Страх перед «ворогами» призвів до виникнення почуття ненависті до «ворогів народу» (внутрішніх і зовнішніх) в СРСР, а це дало змогу закріпити у свідомості людей стійкі стереотипи, які зберігаються дуже довго незалежно навіть від зміни влади та державної політики. На побутовому рівні нетерпимість до «чужих» може проявлятися в переслідуванні, погрозах, залякуванні, руйнуванні культурних пам'яток тощо. У недемократичних країнах часом сама держава формує в суспільстві нетерпимість до певних груп населення. Це робиться з метою розправи над політичними опонентами або «непокірними» групами населення. У ліберально-демократичних країнах проводиться політика толерантності, яка знайшла закріплення в законодавстві цих країн. Однак і там нетерпимість існує, хоча й засуджується більшістю суспільства. Так, у Європейському Союзі ця проблема загострилася внаслідок зростання кількості мігрантів, частина з яких не бажає інтегруватися в суспільство та не сприймає його систему цінностей.

Предметом дослідження науковців, що цікавляться проблемою толерантності, є різні форми ксенофобії. Хоча варто зауважити, що в одній і тій же країні в різні часи можуть спостерігатися різні форми ксенофобії. Ксенофобію здебільшого пов'язують із відчуттям людиною страху перед представниками інших культур, меншин, релігій, соціальних груп, неприйняттям «чужого» у зв'язку з його «інакшістю». Найчастіше в часи криз – соціально-економічних, політичних, «чужі» починають сприйматися як «вороги», їх часто звинувачують у тих проблемах, які виникають у суспільстві та які негативно впливають на життя людей. Щоб подолати ксенофобію, необхідно формувати толерантність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У плюралістичному суспільстві (навіть якщо воно є демократичним) час від часу проблема «свого»-«чужого» стає актуальною та вимагає реагування на неї держави. Запобігти гострим політичним конфліктам, причиною яких є неприйняття «чужих», нетерпиме ставлення до них, можна шляхом формування культури толерантності в суспільстві. Майкл Уолцер уважав, що потреба в толерантності породжена відмінностями, які існують у суспільстві. Вона робить можливим мирне співіснування людей із різною ідентичністю, культурою та історією [1, с. 14, 17]. Проблема толерантності цікавить багатьох зарубіжних учених, таки як Ян Добернак, Тарік Модуд [2], Дж. Боман [3], В. Браун [4], Е. Галеоти [5], П. Джонс [6].

Варто зазначити, що проблема «свого» та «чужого» тісно пов'язана не тільки з проблемою толерантності, а й із низкою інших проблем – соціальної ідентичності, соціальної дистанції, ідентифікації, міжгрупових відносин, конфліктів (соціальних, політичних).

Теорія соціальної ідентичності з'явилася в 1970-х роках і стала найважливішою теорією міжгрупових відносин у психології в 1990-х роках [7, с. 4–5]. Зменшення міжгрупової дистанції та примирення груп нині таж привертає увагу багатьох дослідників. Уважається, що поява супернаціональних цілей може зменшити міжгруповий конфлікт, оскільки це цілі, які вимагають співпраці різних груп для їх досягнення [7, с. 4].

Інтерес у науковців викликають і механізми, чинники, що впливають на самооцінку, самокатегоризація груп в умовах соціальних змін і невизначеності. Визначення цього є важливою, оскільки від цього залежить та оцінка інших, їх категоризація [8]. Категоризація розглядається як сприйняття, оскільки об'єкт, який сприймається, зіставляється із загальними категоріями. Тобто образ «чужого» зіставляється з тим образом, із яким людина ідентифікую себе. Ідентифікація частково залежить від (не) сумісності різних соціальних груп. Д. Рот, М.К. Стеффенс і В.Л. Віньолес уважають, що когнітивні механізми відіграють важливу роль у сприянні або перешкоджанні інтеграції суспільства, зменшенні або збільшенні упередженості між групами. Ставлення до інших груп залежить від самоконцепції, стереотипів, ідентифікації та групової сумісності [9]. Для дослідження становлять інтерес два основні підходи до вивчення ідентичності: есенціалізм, конструктивізм [10].

Вивченням проблеми формування образу «чужого» займаються українські вчені, такі як Є. Кислякова, В. Соломіна [11], О. Удод, М. Юрій [12] та ін. Особливості образу «чужого» з урахуванням ментальних властивостей досліджені в працях О. Кривицької [13], С. Кульчицького [14; 15] та ін. Також деякі аспекти цієї проблеми розглянуті в статті Т. Лобань «Особливості українського менталітету та його вплив на процес

державного будівництва в Україні» [16] і в статті О. Кіндратець «Розмежування українського суспільства в процесі демократизації» [17].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення й аналіз опублікованих за цією проблемою робіт показали, що відсутнє комплексне дослідження із системним розглядом образу «чужого» в радянській і пострадянській історії України та виокремлення різноманітних впливів на свідомість людини в умовах сьогодення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – вивчення особливостей формування образу «чужого» в радянський і пострадянський період історії України та шляхів подолання розмежування суспільства, формування політичної нації. Для досягнення мети поставлені завдання дослідити проблеми співіснування людей у радянській і пострадянській Україні, вплив влади на формування свідомості, стереотипів людей.

Методологія дослідження полягає у використані загальнофілософських і конкретно-наукових методів, серед них – історико-компаративістський. Завдяки йому окреслено особливості становлення самих концепцій, що досліджували аксіологічні основи образу «чужого» в наукових джерелах як вітчизняних, так і зарубіжних авторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Образ «чужого» традиційно розглядається як відмінність, яка вказує на культурні, релігійні й ментальні особливості «свого» та «чужого» світів. При цьому часто увага акцентується на етнічній самобутності особистості, групи. Образ «свого» в міжгруповому спілкуванні, на противагу «чужому», розглядається як належність до певної соціальної групи, при цьому стереотипізація «свого» формується шляхом побудови образу на основі наявного стійкого уявлення про «своїх» і «чужих».

Деякі вчені розглядають відмінність у сприйнятті не лише «свого» і «чужого», а й «іншого» і «чужого». Є. Кислякова і В. Соломіна, указуючи на те, що «чуже» трактується як вороже, таке, що несе потенційну загрозу, тоді як «інше» передбачає зацікавленість, що надалі або дає змогу сприйняти цей «інший досвід», спочатку піддавши «своє» самокритиці та самоаналізу, або відкидає його, знову трансформуючись в опозицію «свій» – «чужий» [11, с. 73].

«Інший» може викликати почуття поваги, цікавості або ж заздрощів, роздратування чи злості, якщо ця відмінність створює проблеми в спілкуванні та задоволенні потреб. Варто зауважити, що як зміна «іншого» на «свого», так і його перетворення на «чужого» в сприйнятті людей можливі. Шанси перетворення «іншого» на «свого» значно більші, ніж «чужого» на «свого».

О. Грицай та М. Ніколко звертають увагу на важливість визначення того, які народи виявилися найбільш важливими як «іншого» для конструювання самоідентифікації українців з установленням державної незалежності: європейці, російська чи американська нація [18, с. 173]. «Чужий», на відміну від «іншого», викликає інші емоції та почуття – відчуття небезпеки, тривоги, страху, ненависті [19]. Ненависть означає, що «чужий» уже сприймається як ворог, якого потрібно знищити, нейтралізувати або завдати йому шкоди.

«Чужий» у радянський період історії України.

У радянський період створювалися два образи «чужого»: образ країн – «чужих», ворожих; образ «чужого» у своїй країні. Якщо за допомогою державної пропаганди «інший» перетворюється у свідомості людей на «чужого», то тоді владі простіше було застосувати репресії до тих, хто в масовій свідомості був «чужим».

Також зазначимо, що в радянській Україні було декілька періодів у формуванні уявлень про «чужих» – ворогів народу. У перші роки радянської влади «чужими» були колишні політичні опоненти влади, духівництво, частина інтелігенції, «експлуататорські класи». До класів, яких потрібно було остерігатися й боятися, віднесли й «дрібнобуржуазне», за визначення В. Леніна, селянство. В особливу категорію селян попали «куркулі» – найбільш заможні з них. Фізичні розправи з «чужими» продовжувалися протягом усього періоду існування тоталітарного режиму. Найбільш масове знищення українських селян відбулося під час Голодомору в 1932–1933 роках.

Самуель П. Хантінгтон відмічав, що в класових та ідеологічних конфліктах ключовим питанням було «На якій стороні ти стоїш?» [20, с. 23]. У роки масових репресій на обрання тієї чи іншої сторони значною мірою впливав страх.

«Червоний» терор – ґрунтувався на марксистсько-ленінській ідеології, теорії диктатури пролетаріату, яка виправдовувала фізичне знищення «ворогів народу». З часом група «чужих» розширилися: до неї були віднесені «шпигуни», що нібито працювали на імперіалістичні країни. До цієї групи могли бути зачислені всі незалежно від соціальної чи етнічної, професійної належності. Серед репресованих були й представники української інтелігенції, яких звинувачували в зраді інтересів трудового народу.

У цей період фабрикувалися справи проти нібито членів «контрреволюційних», «націоналістичних», «шпигунських», «диверсійних», «повстанських» організацій українських, німецьких, польських, грецьких та інших націоналістів [21, с. 51]. Перед Другою світовою війною та після неї, утисків, переслідувань і фізичного знищення зазнали військові. Військовополонені вважалися

зрадниками й часто ешелони з ними з Німеччини направлялися в Сибір, де вони знову ставали в'язнями, уже як злочинці, що зрадили Батьківщину, потрапивши в полон ворога.

Ще одним способом розправи із «чужими» були депортації певних соціальних груп населення. Так, за різними джерелами, із серпня 1941 року по червень 1944 року були депортовані з Криму від 180 тис. до 230 тисяч осіб. Кримські татари, німці, вірмени, болгари, греки, італійці були виселені на північ Росії, у Сибір чи в республіки Середньої Азії. Після приєднання до Радянської України в 1939 році Західної України багато українців було фізично знищено або теж вислано на схід Радянського Союзу. Після війни почалися розправи з учасниками українського визвольного руху.

Чистки суспільства припинилися в часи відлиги, але потім знову відновилися, щоправда, у значно менших масштабах. Багато членів Української Гельсінської групи було заарештовано за «антирадянську агітацію та пропаганду». Ті політв'язні, що повернулися з в'язниць, заслання, для багатьох тривалий час залишалися «іншими», а для когось «чужими».

Хоча перебудова змінила в багатьох погляди на історію, оскільки оприлюднені були ті історичні факти, які замовчувалися або заперечувалися, але роки залякування, ідеологічної роботи залишили слід у свідомості суспільства.

Зовнішніми «чужими» були країни Заходу, передусім країни, що входили до військово-політичного блоку НАТО.

М. Юрій уважає, що для того, щоби розуміти сутність взаємодій між суб'єктами міжцивілізаційних процесів, необхідно виявити особливості формування й підтримки цивілізаційної ідентичності [19].

Образ «чужого» в пострадянський період історії України.

Оскільки в спадок від Радянського Союзу залишилося декілька стійких стереотипів щодо «чужих», то для частини населення України «чужими» залишалися тривалий час, а для декого залишаються й понині «націоналісти» і «бандерівці». Ці стереотипи образу «чужих», що сформувалися ще за радянських часів, Росією до початку гібридної війни та під час цієї війни здебільшого використовувалися для конструювання ворожого образу українців у росіян, що підтверджують репрезентативні соціологічні дослідження. Також зазначимо, що в Україні існує й різне сприйняття тих, кого вважають героями. Отже, варто наголосити, що образ «свого» та «чужого» тісно пов'язаний із проблемами етнічних стереотипів і толерантності. Зазначимо, що саме в міжкультурній комунікації образ «свій – чужий» утілюється у формі соціальних стереотипів, підвидом яких є етнічні.

Історичними передумовами формування образу «чужого» в Україні варто вважати те, що під впливом драматичних подій історії український етнос сформувався на території кількох держав. Процес формування території України в сучасних кордонах завершився в 1954 році, а набула вона суверенітету тільки в 1991 році. У період Першої світової війни, революції та громадянської війни на окремих територіях України виникали автономні утворення, що претендували на самостійну державність. Це й Західноукраїнська Народна Республіка, і Донецько-Криворізька Республіка, і Кримськотатарська Народна Республіка. Аналізуючи історичні чинники, варто враховувати те, що такі регіони, як Галичина, Закарпаття, Буковина, частина Бессарабії, тривалий час були відірвані від України, входили до складу інших держав. Знаходження багатьох територій країни в складі інших держав не могло не вплинути на етнічний склад, культуру, традиції, релігію, особливості менталітету населення.

Розпад Радянського Союзу не призвів до моментальної зміни ні свідомості, ні культури. Однак розуміння «чужого» в Україні почало хоч і повільно, але змінюватися. Незважаючи на збереження образів «чужих», в Україні не виникли конфлікти, як це сталося в багатьох інших республіках колишнього Радянського Союзу за декілька років до його розпаду на міжнаціональному ґрунті. Причинами міжнаціональних конфліктів у цих республіках були історична пам'ять, соціально-економічна та політична криза, культурномовні питання тощо.

Нова соціальна спільнота «радянський народ», яка формувалася в Радянському Союзі, почала руйнуватися. «Чужі» з'явилися як усередині республік (у Грузії всередині «чужими» почали вважатися дагестанці, південні осетини, які такими «чужими» вважали грузин; в Азербайджані – вірмени Нагорного Карабаху, які заявили про бажання спершу створити автономну республіку, а згодом відділитися від Азербайджану; у прибалтійських республіках, хто не бажав зміни зовнішньополітичного курсу держав, теж перетворилися на «чужих»). У період становлення незалежності держав – колишніх республік Радянського Союзу, змінювалися уявлення й про «братські/небратські» народи. «Братські» народи – це ще один стереотип, який формувався в Радянського Союзу з метою зміцнення держави, збереження політичної стабільності. Нині такий стереотип зберігає в тих, хто ідентифікує себе як «радянські». Це є свідченням того, що політика зі створення єдиної спільності – «радянський народ», усе ж мала успіхи. Частина громадян України донині ідентифікує себе як «радянські».

В Україні зі здобуттям незалежності образ «чужого» на державному рівні не конструювався,

на відміну від деяких інших пострадянських країн. У деяких із них зміни почалися з визнання «чужими» в політичній системі, що змінювалася, старої політичної еліти та проведення люстрації. В Україні на початковому етапі розбудови незалежної держави люстрація не проводилася, політика декомунізації була не послідовною. До люстрації вдалися після Помаранчевої революції. А це означає, що колишня номенклатура залишалася при владі ще довгий час уже в незалежній Україні. Не тільки недосконала економічна політика, що призвела до затяжної економічної, фінансової кризи, кризи неплатежів, масового безробіття, зростання бідності, та олігархізація влади перешкоджали формуванню політичної нації, а й збереження різних ідентифікацій. Про негативні наслідки для розвитку Української держави попереджав Джеймс Мейсон. Він уважав, що в результаті застосованих компартійно-радянським центром масових репресій проти українського народу нація українська втратила консенсус щодо власної національної ідентичності, історії й культурних цінностей [22].

Короткі періоди прискореного формування політичної нації (путч у Москві в 1991 року, у 2014–2015 рр. – початок гібридної війни Росії проти України) уповільнювався після того, як страх витіснявся заспокоєнням. Хоча варто відмітити, що кожного разу відбувалося кількісне прирощування української політичної нації.

Чи були створені нові міфи й конструкти, які, на думку О. Удода та М. Юрія, пропонують людині як особисту, так і соціальну ідентичність, що дає їй змогу відрізняти себе від іншого світу, від інших культур [12, с. 55]? Вони формувалися, але дуже повільно.

Якщо подібних конструктів не створено, уважають вчені, «то поступово особистість перестає ототожнювати себе з державою, у якій проживає, або певним цивілізаційним типом, утрачає ідентичність і намагається компенсувати всередині себе порожнину, що утворилася. У результаті як компенсація особистість починає себе ідентифікувати з певною групою: родиною, кланом, етносом або нацією» [12, с. 55]. Ці конструкти є обов'язковими для політичної соціалізації особистості.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, за час існування незалежної держави в Україні не завершився процес формування політичної нації, єдиної ідентифікації. Це зумовлює існування розмежування суспільства на «своїх» і «чужих». Однак в умовах інформаційного суспільства з'явилися можливості подолання сприйняття «чужого» як ворога. Цьому має сприяти інформаційна політика держави, формування толерантності.

Представлені результати дослідження є початковою ланкою вивчення образу «чужого» в радянський і пострадянський період історії Україні. Це дослідження є важливим для подолання наслідків гібридної війни в сучасній Україні, однією із цілей якої є руйнування єдності суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Уолцер М. О терпимости / перевод с англ. яз. И. Мюрнберг. Москва : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. 160 с.
2. Dobbernack J., Modood T. Tolerance, Intolerance and Respect: Hard to Accept? (eds). Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2013. 255 p.
3. Bohman J. Deliberative toleration, *Political Theory*. 2003. № 31 (6). S. 757–779.
4. Brown W. Regulating aversion: tolerance in the age of identity and empire, Princeton. N.J. ; Woodstock : Princeton University Press, 2006. 288 p.
5. Galeotti E. Toleration as recognition. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 242 p.
6. Jones P. Toleration, recognition and identity. *Journal of Political Philosophy*. 2006. № 14 (2). S. 123.
7. James H. Liu A. Cultural Perspectiveon Intergroup Relations and Social Identity Massey University, Wellington, New Zealand, Produced by The Berkeley Electronic Press, 2011. URL: https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1119&context=orpc (дата звернення: 20.11.2020).
8. Jiin Jung Michael A. Hogg Hoon Seok Choi. Recategorization nandini group projection: Two processes of identity uncerta intyreduction Journal of Theoretical Social Psychology, 2018. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/jts5.37 (дата звернення: 25.12.2020).
9. Jenny Roth, Melanie C. Steffens, Vivian L. Vignoles. Group member ship, group change, and intergroup. Submitted to Journal: Frontiers in Psychology Specialty Section: Personality and Social Psychology Articletype: Hypo the sis and Theory Article Manuscript, 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/324252134_Group_Membership_Group_Change_and_Intergroup_Attitudes_A_Recategorization_Model_Based_on_Cognitive_Consistency_Principles (дата звернення: 20.01.2021).
10. Omid Payrow Shabani. Politics Of Identity. The Encyclopedia of Political Thought, 2014.
11. Кислякова Е.Ю., Соломина В.В. Концептуальная триада «свой – чужой». *Филологические науки. Серия «Вопросы теории и практики»*. Тамбов : Грамота, 2011. № 3 (10). С. 72–76.
12. Удод О.А., Юрій М.Ф. Образ «Іншого» у формуванні української ідентичності. *Харківська історіографічна збірка*. 2015. Вип. № 14. С. 54–75.

13. Кривицька О. Спільна ідентичність у розумних децентралізованих українських громадах: особисті та капелюшні форми. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень Ф.Ф. Курас НАН України*. 2018. № 3–4 (94–95). С. 124–141.

14. Кульчицький С. Природна формула української полісної нації. *Проблемні історії України: факти, судження, обшуки.* Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. № 23. С. 22–68.

15. Кульчинський С. Національна згода як умова державотворчого процесу в Україні. Куди ми йдемо? *Ідеологія та ідейно-політичні засади державного ексцентричності України :* матеріали науково-практичної конференції. Київ, 1993. С. 74.

16. Лобань Т.І. Особливості українського менталітету та їх вплив на процес державного будівництва в Україні. *Людина і політика*. 2004. № 4. С. 106–112.

17. Кіндратець О.М. Розміщення українського суспільства в процесі демократизації. *Політичний менеджмент*. 2005. № 6. С. 31–41.

18. Hrytsai E., Nykolko M. Ukrayna: natsyonal na iaydentychnost v zerkale Druhoho. Vylnius : EHU, 2009. 220 s.

19. Юрій М. Українська ідентичність та образ «іншого». *Україна – Європа – Світ. Серія «Історія, міжнародні відносини» :* міжнародний збірник наукових праць. Тернопіль : Видавництво ТНПУ В. Гнатюка, 2015. Вип. 16. Гл. 2. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Yurii_Mykhailo/Ukrainska_identychnist_i_obraz_Inshoho/ (дата звернення: 05.01.2021).

20. Samuel P. Huntington. The ticking of civilization? Foreign Affairs, 1993. S. 22–49.

21. Чирко Б. Етнічні німці України в роки Другої світової війни та повоєнних часів. *Наукові записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Історичні науки».* 2017. Вип. 28 (67). № 1. С. 50–55.

22. Волошина Л. Національна травма: чи пережили вони мій Голодомор? 2016. URL: https://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/nacionalna-travma-chy-perezhyly-my-golodomor (дата звернення: 05.01.2021).

УДК 329.051/058 (477): 324»2019/2020»
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.4

ХАРАКТЕРИСТИКА КОНФІГУРАЦІЇ ТА ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЗА РЕЗУЛЬТАТОМ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ЦИКЛУ 2019–2020 РР.

THE CHARACTERISTICS OF CONFIGURATION AND THE MAIN TRENDS IN DEVELOPING THE PARTY SYSTEM OF UKRAINE RESULTING FROM THE 2019-2020 ELECTORAL CYCLE

Копинець Ю.Ю.,
старший викладач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету

У статті охарактеризовано основні тенденції розвитку партійної системи України за результатами електорального циклу 2019–2020 років, який включав президентські та парламентські вибори 2019 року й місцеві вибори 2020 року.

Зазначено, що за результатами президентських виборів перемогу здобув В. Зеленський, відповідно, його партія «Слуга народу» стала основним фаворитом парламентських виборів. Указано, що позачергові парламентські вибори 2019 року призвели до кардинальних змін у партійній системі, змінивши її акторний склад і конфігурацію. Депутатські мандати здобули три нові партії («Слуга народу», «Опозиційна платформа – За життя», «Голос») і дві партії, які були представлені й у парламенті попереднього скликання (ВО «Батьківщина», «Європейська солідарність»). Причому партія «Слуга народу» здобула 254 депутатські мандати, що дало їй змогу утворити монобільшість.

Підкреслено, що в міжвиборчий період унаслідок невдалої економічної політики, конфліктів між групами всередині партії «Слуга народу» рейтинг указаної політичної сили напередодні місцевих виборів 2020 року знизився майже вдвічі. Зазначено, що місцеві вибори 2020 року мали особливе політичне значення, з огляду на те що проходили в умовах завершення чергового етапу реформи децентралізації та за новими виборчими правилами, які були встановлені Виборчим кодексом України. Указані чинники суттєво підвищили роль партій у виборчому процесі. Основними суб'єктами виборчого процесу були парламентські політичні партії, «нові» та «старі» загальнонаціональні й регіональні партії. Перемогу на місцевих виборах 2020 року здобули парламентські та регіональні політичні партії, не змінивши при цьому конфігурацію партійної системи, яка залишилася партійною системою поляризованого плюралізму.

Зроблено висновок, що до основних тенденцій розвитку партійної системи України, за результатами електорального циклу 2019–2020 років, можна віднести такі: утрата домінуючого впливу партії «Слуга народу»; регіоналізація та локалізація партійного впливу; підвищення ролі політичних партій у суспільно-політичному житті внаслідок реформи децентралізації та прийняття Виборчого кодексу України; соціокультурне розмежування як основний чинник, який і надалі буде визначати конфігурацію української партійної системи.

Ключові слова: Україна, президентські вибори 2019 року, парламентські вибори 2019 року, місцеві вибори 2020 року, регіональні партії, парламентські партії, конфігурація партійної системи.

The paper describes the main trends in developing the party system of Ukraine according to the results of the 2019–2020 electoral cycle, which included the presidential and parliamentary elections of 2019 and local elections of 2020.

It is noted that V. Zelensky won the presidential election, and accordingly his party "Servant of the People" became the odds-on favorite to win the parliamentary elections. It is stated that the 2019 off-year parliamentary elections led to radical changes in the party system, changing its actors and configuration. Three new parties ("Servant of the People", "Opposition Platform – For Life", and "Holos (Voice)") and two parties represented in the previous parliament ("Batkivshchyna", "European Solidarity") won the parliamentary seats. Moreover, the Servant of the People party won 254 seats, which allowed it to form a mono-majority.

It is emphasized that in the inter-election period due to the unsuccessful economic policy, conflicts among groups within the "Servant of the People" party, the rating of this political force almost halved on the eve of the 2020 local elections. It is noted that the 2020 local elections were of particular political significance given that they took place in the context of completing the next stage of the decentralization reform and introducing the new election rules established by the Electoral Code of Ukraine. These factors have significantly increased the role of parties in the electoral process. The main subjects of the election process were parliamentary political parties, "new" and "old" national and regional parties. Parliamentary and regional political parties won the 2020 local elections without changing the party system configuration, which remained a party system of polarized pluralism.

It is concluded that the main trends in developing the party system of Ukraine according to the results of the 2019–2020 electoral cycle include the following: losing the dominant influence by the party "Servant of the People"; regionalizing and localizing the party influence; increasing the role of political parties in socio-political life as a result of decentralization reform and the adoption of the Electoral Code of Ukraine; socio-cultural demarcation will continue to be the main factor that will determine the contours of the Ukrainian party system.

Key words: Ukraine, 2019 presidential elections, 2019 parliamentary elections, 2020 local elections, regional parties, parliamentary parties, configuration of the party system.

Постановка проблеми. З 2004 р. президентські вибори в Україні мали визначальний вплив на динаміку суспільно-політичних процесів, визначали структуру конкуренції на парламентських і місцевих виборах, за результатами президентських виборів формувалися «президентські» партії, які певний час домінували в українському політикумі. У 2004 р. – це партія «Народний Союз – Наша Україна» (пізніше просто «Наша Україна»), у 2010 р. – Партія регіонів, у 2014 р. – партія «Блок Петра Порошенка», у 2019 р. – партія «Слуга народу».

Таким чином, президентські вибори започатковували електоральний цикл, який мав суттєвий вплив на акторний склад і конфігурацію партійної системи. До такого циклу ми будемо відносити президентські, парламентські та місцеві вибори. У більшості випадків початком таких великих електоральних циклів прийнято вважати парламентські вибори. Але, ураховуючи вплив інституту президента на українську політичну практику, ми повною мірою можемо вважати початком такого циклу і президентські вибори.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – з'ясувати особливості конфігурації та основні тенденції розвитку партійної системи України за результатом електорального циклу 2019–2020 рр. Для досягнення мети необхідно вирішити такі дослідницькі завдання: 1) охарактеризувати вплив президентських і парламентських виборів 2019 р. на акторний склад і формат партійної системи; 2) дослідити вплив місцевих виборів 2020 р. загальнонаціональний і регіональний виміри вітчизняної партійної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цьому контексті не стали винятком і президентські вибори 2019 р., блискучу перемогу на яких як у першому, так і в другому турі отримав відомий актор-комік В. Зеленський і які в подальшому мали визначальний вплив на розвиток партійної системи. Головною причиною перемоги В. Зеленського на президентських виборах була криза суспільної довіри до політичних еліт, а відтак і високий запит на «нові обличчя». Закономірним наслідком хронічного дефіциту довіри до влади в передвиборчий період було те, що 66% респондентів, як указується в аналітичному звіті Центру Разумкова «Партійна система України після 2019 року: ключові особливості та перспективи подальшого розвитку», уважали, що Україні потрібні нові політичні лідери (тобто такі, які ще не були при владі) [14, с. 6].

Разом із кандидатурою В. Зеленського на президентських виборах «розкручувався» й бренд партії «Слуга народу». Своє формальне існування вона розпочала в грудні 2017 р. внаслідок перейменування Партії рішучих змін. А назва її пов'язана з назвою однойменного серіалу, де В. Зеленський зіграв головну роль – роль вихідця з простого народу, який став президентом. Звідси й головний слоган серіалу «Історія наступного президента».

Першою публічною акцією партії «Слуга народу» було висунення кандидатури В. Зеленського на посаду президента України. Організаційною основою для ведення передвиборчої кампанії стала «Зе-команда» – соціальна мережа, яка працювала на перемогу В. Зеленського. Результати першого туру президентських виборів подані в таблиці 1.

Як бачимо з таблиці 1, найвищий відсоток голосів отримали В. Зеленський і П. Порошенко, при цьому результат В. Зеленського практично вдвічі

Таблиця 1

Результати І туру президентських виборів 2019 року в Україні [9, с. 255–256]

Кандидати на пост президента	Політична партія	Результат, %	Індекс однорідності голосування
В. Зеленський	«Слуга народу»	30,24	0,84
П. Порошенко	«Блок Петра Порошенка «Солідарність»	15,95	0,77
Ю. Тимошенко	ВО «Батьківщина»	13,4	0,81
Ю. Бойко	«Опозиційний блок»	11,67	0,55
А. Гриценко	«Громадянська позиція»	6,91	0,66
І. Смешко	«Сила і Честь»	6,04	0,79
О. Ляшко	Радикальна партія Олега Ляшка	5,48	0,74
О. Вілкул	«Опозиційний блок – партія миру та розвитку»	4,15	0,51
Р. Кошулинський	ВО «Свобода»	1,62	0,51

більший за результат П. Порошенка. Кожний із кандидатів, які здобули більше 1% голосів виборців, був висунутий політичною партією, яка потім брала участь у дострокових парламентських виборах. У таблиці 1 нами також розрахований індекс однорідності голосування за кандидатів в областях України. Найвищим він виявився у В. Зеленського, Ю. Тимошенко та П. Порошенка.

За результатами першого туру, В. Зеленський переміг у більшості областей України, крім тих, де перемогу отримали Ю. Бойко (Донецька, Луганська обл.), Ю. Тимошенко (Івано-Франківська обл.), П. Порошенко (Львівська, Тернопільська обл.). У другому турі В. Зеленський здобув упевнену перемогу з результатом 73,22%, отримавши при цьому більшість голосів у всіх областях України, крім Львівської, де переміг П. Порошенко, який загалом по Україні отримав 24,45% [12].

Позачергові парламентські вибори 2019 р. відбулися через три місяці після президентських (21 липня 2019 р.) і стали немовби третім туром президентської кампанії, де були використані ті самі меседжі, реклама, штаби.

На фоні кризи електоральної підтримки старих парламентських партій найбільшого успіху досягла партія «Суга народу», здобувши 43,16% голосів у загальномандатному виборчому окрузі (124 депутатські мандати) і 130 мандатів із 199 в мажоритарних округах, що дало їй змогу сформувати однопартійну більшість (монобільшість/монокоаліцію) [12].

Результати парламентських виборів 2019 р. подані в таблиці 2.

Варто зазначити, що формально з п'яти партій, які були представлені в парламенті попереднього скликання, тільки ВО «Батьківщина» подолала виборчий поріг. Другий результат показала партія «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ), здобувши підтримку 13,05% виборців та отримавши 6 депутатських мандатів у мажоритарних округах. ОПЗЖ – це нова партія, яка виникла в результаті розколу в партії «Опозиційний блок» (наступниця Партії регіонів). Партія «Опозиційний блок» також брала участь у виборах, розраховуючи на голоси проросійського електорального сегменту в Україні, але отримала при цьому лише перемогу в шести одномандатних округах. Цільова аудиторія обох партій населення Півдня та Сходу України.

Третій результат у ВО «Батьківщини (усього 26 депутатських мандатів), а четвертий (25 мандатів) у партії «Європейська солідарність» (до ребрендингу, який відбувся після президентських виборів 2019 р., мала назву «Блок Петра Порошенка «Солідарність»). Подолала також 5% виборчий бар'єр нова партія «Голос», яка була утворена фронтменом групи «Океан Ельзи» С. Вакарчуком напередодні виборів (20 депутатських мандатів) [12].

Таким чином, за результатом парламентських виборів конфігурація Українського парламенту виглядала так: центристська партія «Слуга народу», опозиційна проросійська партія ОПЗЖ, опозиційна патріотична партія «Європейська солідарність» і лівоцентристська «Батьківщина». Конфігурація партійної системи – це результат впливу головного соціокультурного розмежування «Схід – Захід», яке з 2002 р. структурує електоральні симпатії й обумовлює формат партійної системи України. Маркерами цього розмежування є зовнішньополітична орієнтація партій (Росія чи Європейський Союз), етнокультурна та мовна проблематика, ідентичнісне позиціонування виборців тощо.

Таблиця 2

Результати парламентських виборів 2019 року в Україні [9, с. 260]

Назва політичної партії	БВО*, %	К-ть мандатів	ОВО**, к-ть мандатів	Разом
ПП «Слуга народу»	43,16	124	130	**254**
ПП «Опозиційна платформа – За життя»	13,05	37	6	**43**
ВО «Батьківщина»	8,18	24	2	**26**
ПП «Європейська Солідарність»	8,10	23	2	**25**
ПП «Голос»	5,82	17	3	**20**
ПП «Опозиційний блок»	3,03	–	6	**6**
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	0,62	–	1	**1**
ВО «Свобода»	2,15	–	1	**1**
ПП «Єдиний Центр»	–	–	1	**1**
ПП «Біла Церква разом»	–	–	1	**1**
Самовисуванці	–	–	46	**46**
Усього	–	**225**	**199**	424***

**БВО – багатомандатний виборчий округ;*

***ОВО – одномандатний виборчий округ;*

**** – у 26 округах вибори не проводилися (Автономна Республіка Крим, окуповані райони Донецької та Луганської областей).*

Отже, за результатами парламентських виборів відбулася докорінна зміна акторної структури й конфігурації партійної системи, яку можна назвати партійною системою поляризованого плюралізму (наявність двох опозицій) з домінуючою партією центристського типу («Слуга народу»).

Варто зазначити, що партії, які не подолали виборчий бар'єр, також були структуровані відповідно до вказаного соціально-культурного розмежування: до націонал-патріотичного полюсу тяжіють «Сила і Честь» (3,8%), Радикальна партія Олега Ляшка (4,01%), «Українська стратегія Гройсмана» (2,4%), ВО «Свобода», «Громадянська позиція» (1,04%), а до проросійського – «Опозиційний блок» (3,03%), «Партія Шарія» (2,2%) [12].

Результати парламентських виборів у розрізі регіонів подані нами на основі даних ЦВК у таблиці 3 [12].

Як бачимо з таблиці 3, партія «Слуга народу» здобула перемогу у 21 області й м. Києві. Найбільшу кількість голосів отримала в Дніпропетровській (56,70%), Полтавській (52,53%), Миколаївській (52,18%) і Кіровоградській областях (51,40%). «Опозиційна платформа – За життя» здобула перемогу в Луганській (49,83%) і Донецькій областях (43,41%). «Голос» перемогла у Львівській області (23,09%) [12].

Для більш детального аналізу тенденцій розвитку партійної системи використаємо низку електоральних індексів: волатильності, націоналізації партійної системи, ефективної кількості партій тощо. Указані показники ми розрахуємо в порівнянні з результатами парламентських виборів з 1998 р., що дасть нам можливість простежити динаміку змін у партійній системі. Розрахунок указаних індексів подано в таблиці 4.

Отже, за результатами наших розрахунків, можна зробити такі висновки щодо тенденцій розвитку партійної системи України. Ефективна кількість парламентських партій (ENPS) зменшилася до 2,7, а електоральних (ENPV) – до 4,4, що свідчить про зменшення фрагментарності партійної системи. Натомість індекс волатильності (IPed) (69) став найвищим упродовж 1998–2019 рр., що пояснюється «електоральною революцією»/«електоральним катаклізмом»/«електоральним зсувом» (є й інші назви результатів виборів 2019 р.), унаслідок чого кардинально змінилася акторна структура ВР України. Низьким був також і відсоток голосів, відданих за «старі» партії (31,5%), що вказує на кардинальні зміни в електоральних уподобаннях виборців. «Старі» партії – це ті партії, які брали участь у парламентських виборах 2014 р. Високий рівень волатильності та зміна акторного складу партійної системи є ознакою низького рівня її інституціалізації та послаблення ролі партій як політичних інститутів.

Усі партії-переможці, крім партії «Слуга народу» та ВО «Батьківщина», можна назвати регіоналізованими партійними структурами, що, на думку М. Лешанича, підтверджує розрахунок індексу націоналізації та зональність їх електо-

Таблиця 3

Результати парламентських виборів 2019 року в розрізі областей України

Політичні партії	Області, м. Київ
«Слуга народу»	Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Івано-Франківська, Закарпатська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Черкаська, Чернігівська області (21), м. Київ
«Опозиційна платформа – За життя»	Донецька, Луганська області
«Голос»	Львівська область

Таблиця 4

Емпіричні показники розвитку партійної системи України за результатами парламентських виборів 1998–2019 років

Парламентські вибори	К-ть голосів за «старі» партії, %	IPed	ENPS	ENPV	PSNS	К-ть безпартійних депутатів
1998	41,5	59	4,9	9	0,65	114
2002	39,1	46	4,7	6,9	0,62	164
2006	51,7	50	3,4	5,2	0,66	94
2007	80,5	17	3,3	3,8	0,68	69
2012	81,7	36	4,3	4,9	0,72	125
2014	30,7	61	4,8	7,5	0,76	271
2019	31,5	69	2,7	4,4	0,74	303

ральної підтримки: «Європейська солідарність» – 0,73, «Голос» – 0,58, «Опозиційна платформа – За життя» – 0,55. Указані партії втрачали електоральну підтримку мірою просування із заходу на схід («Європейська солідарність», «Голос», ВО «Батьківщина») чи, навпаки, зі сходу на захід («Опозиційна платформа – За життя», «Опозиційний блок», «Партія Шарія»). Загальний показник індексу націоналізації партійної системи України (PSNS) за результатами парламентських виборів 2019 р. становив 0,74. Це один із найвищих показників за всю історію парламентських виборів в Україні (0,76 був у 2014 р.) [7, с. 204].

Характерною ознакою парламентської виборчої кампанії 2019 р., на думку вітчизняних фахівців, стала її «віртуалізація» [7; 9; 14; 16]. Політичні партії, які досягли успіхів на парламентських виборах 2019 р., були утворені напередодні цих виборів шляхом ребрендингу або розколу відомих партійних структур, а відтак були віртуальними організаціями, які не мали організаційної структури в регіонах, за винятком ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Радикальної партії Олега Ляшка, партії «Опозиційний блок». Наприклад, партія-переможець («Слуга народу»), не маючи організаційних структур у регіонах, комунікувала зі своїми виборцями засобами віртуального зв'язку (телебачення, соціальні мережі). Аналогічну кампанію проводила партія «Голос», «Партія Шарія» та низка інших. Успіх указаних партій на виборах показав, що політичним партіям необов'язково мати осередки, займатися партійною роботою, мати чітко визначену ідеологію і програму.

Як результат традиційні політичні партії нині постали перед викликом нових форм політичної комунікації, які характеризуються персоніфікацією, активним самовираженням, прямою участю, візуалізацією. Традиційні форми організації – членство, централізація, місцеві організації, а також форми рекрутування й отримання ресурсів перестають відігравати належне значення для життєдіяльності партій. Тому політичні партії починають активно пристосовуватися до нових умов конкуренції, що призводить до розбудови мережевої організації їхньої роботи. Нові віртуальні партії в цьому відношенні мають певну перевагу, але поки що вони охоплюють тільки деякі сегменти політики, орієнтуючись на поодинокі актуальні проблеми. Водночас «мережева» інституціалізація таких партій – це також показник низького рівня інституціалізації партійної систем [7, с. 69–70].

Водночас варто зазначити, що вказані тенденції є загальносвітовим трендом. Цифрова революція, соціальні мережі, смартфони, на думку аналітиків Центру Разумкова, стали важливими технологічними інноваціями, які змінили сутність комунікації партій з виборцями, зробивши колективні форми віртуальної комунікації більш інтерактивними [14, с. 24].

Місцеві вибори 2020 р. завершили електоральний цикл, розпочатий президентською кампанією 2019 р., і мали особливе значення з огляду на формування регіональних партійних структур. Особливість цих виборів була зумовлена двома чинниками: зміною виборчого законодавства про місцеві вибори після прийняття Виборчого кодексу України й завершенням чергового етапу реформи децентралізації.

Розпочата у 2015 р. реформа децентралізації передбачає перерозподіл ресурсів і повноважень на користь новоутворених територіальних громад. Перерозподіл повноважень полягає насамперед у наділенні місцевих рад власними виконавчими органами, що перебирають на себе велику частину функцій, які до цього виконували державні адміністрації. Причому такий перерозподіл підсилюються фінансовою базою, оскільки більша частина податкових зборів залишається в місцевих бюджетах.

Це, у свою чергу, підвищило значимість виборів голів і депутатів рад територіальних громад. Іншими словами, зросла політична суб'єктність місцевих еліт. В Україні, за результатами цієї реформи, кількість районів зменшилася з 390 до 136, утворено 1438 територіальних громад [11; 15].

Нові правила проведення місцевих виборів установили пропорційну систему з напіввідкритими списками [2]. Наслідком напіввідкритості виборчих списків було те, що до рад різного рівня пройшли 67 кандидатів, які набрали нуль голосів виборців і потрапили до ради із закритого партійного списку [1].

Але, з іншого боку, нові правила суттєво підвищили значущість політичних партій у виборчому процесі, оскільки в територіальних громадах, де більше 10 тис. виборців, вибори проводилися виключно на партійній основі [2]. А це в майбутньому (якщо не буде суттєвих змін у законодавстві) має призвести до розбудови партійної структури на місцях і до співпраці депутатів з виборцями.

Представленість політичних партій у місцевих радах усіх рівнів за підсумками місцевих виборів 2020 р. подано в таблиці 5

Якщо порівняти результати місцевих виборів 2020 р. з результатами місцевих виборів 2010 та 2015 рр., то можна зробити такі висновки: 1) зменшилася частка самовисуванців (2010 р. – 41,38%, 2015 р. – 66,95%, 2020 р. – 15,86%); 2) партія влади у 2020 р. («Слуга народу», 14,92%) здобула менше голосів як у 2010 р. (Партія регіонів, 33,64%), але більше як у 2015 р. (БПП «Солідарність», 6,84%) [9, с. 237–250].

Порівняльний аналіз виборів у розрізі регіонів подано в таблиці 6. У таблиці 5 показано

результати виборів (кількість мандатів) до обласних рад у розрізі трьох регіонів: Західного, Центрального й Південно-Східного. Західний регіон – це Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Чернівецька області. Чисельність обласних рад Західного регіону становить 488 депутатів. Центральний регіон – Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області. Чисельність обласних рад Центрального регіону становить 636 депутатів. Південно-Східний регіон утворюють Дніпропетровська, Одеська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Харківська, Луганська, Донецька області (у двох останніх вибори до обласних рад не проводилися). Чисельність обласних рад регіону – 536 депутатів [12].

Балотування до обласних рад практично в усіх регіонах забезпечили партії «Європейська солідарність», ВО «Батьківщина», «За майбутнє», «Слуга народу», «Опозиційна платформа – За життя». До половини обласних рад кандидатів висунули партії «Сила і Честь», ВО «Свобода», «Пропозиція», Радикальна партія Олега Ляшка (РПЛ).

Таким чином, як видно з таблиці 6, найвищі результати на виборах до обласних рад показали парламентські партії (крім партії «Голос») і нова партія, яка була створена напередодні виборів «За майбутнє». Вони отримали депутатські мандати практично в усіх обласних радах України.

Результати політичних партій, які перемогли на виборах до обласних рад України, подано в табл. 7. Варто зазначити, що на місцевих виборах 2020 р. парламентські партії стали переможцями лише в 13 регіонах України, причому «Слуга народу», «Європейська солідарність», ОПЗЖ кожна в чотирьох (див. таблицю 6), а ВО «Батьківщина» лише в Кіровоградській області.

Регіональні політичні партії, зазначає в дослідженні О. Клюжев, отримали перші результати на виборах до 7 обласних рад. Вони стали лідерами у Вінницькій («Українська стратегія Гройсмана»), Закарпатській («Рідне Закарпаття»), Полтавській («Довіра»), Харківській («Блок Кернеса – Успішний Харків»), Хмельницькій («Команда Симчишина»), Черкаській («Черкащани»), Чернігівській («Рідний дім») [5]. На місцевих виборах 2015 р. лише в Закарпатській і Хмельницькій областях перемогу здобули регіональні партії.

До обласних рад України загалом було обрано 1660 депутатів, 345 із них були представниками регіональних партій (20,7%), «Слуга народу» здобула 293 мандати 17,6%, «Європейська солідарність» – 252 (15,1%), ОПЗЖ – 232 (13,9%), ВО «Батьківщина» – 180 (10,8%), «За майбутнє» – 173 (10,4%), «Свобода» – 50 (3,0%). Разом указані партії набрали 91,5% голосів виборців (із них 70,8% належить парламентським партіям) [11, с. 46].

Більш як у половині обласних рад України представлені лише 5 партій. У 2015 р. таких партій було 12.

Порівняльний аналіз результатів місцевих виборів 2015 і 2020 рр. показує, що 10 загальноукраїнських партій, які у 2015 р. здобули депутатські мандати обласних рад у більш як половині українських регіонів, у 2020 р. перетворилися на регіональні партійні структури з чітко визначеною територіальною локацією своїх прихильників.

Характеризуючи місцеві вибори, окремо варто проаналізувати процес утворення коаліцій в обласних радах. Відповідно до чинного законодавства, яке обумовлює функціонування місцевих органів влади, офіційно в обласних і міських радах партійні коаліції утворювати не потрібно. Водночас для ефективного функціонування представницьких органів влади на місцях утворення таких

Таблиця 5

Результати місцевих виборів 2020 року в Україні [14, с. 31]

Назва партії	Відсоток від загальної кількості депутатських мандатів (%)	Кількість обласних рад, у яких отримані мандати
Слуга народу	14,92	22
ВО «Батьківщина»	10,48	20
ОПЗЖ	9,88	16
За майбутнє	9,59	18
Європейська солідарність	9,10	22
Наш край	4,42	5
ВО «Свобода»	2,11	5
Українська стратегія Гройсмана	1,57	1
Радикальна партія Олега Ляшка	1,38	5
Пропозиція	1,34	4

Таблиця 6

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад у розрізі регіонів [11, с. 43]

	Західний регіон (%)	Центральний регіон (%)	Південно-Східний регіон (%)
Європейська солідарність	20,4	14,6	11,0
Слуга народу	14,1	18,0	20,3
ОПЗЖ	2,4	11,0	25,3
Батьківщина	13,1	13,8	6,4
За майбутнє	15,7	13,0	4,2
Наш край	–	4,0	3,1
РПЛ	1,2	3,3	–
Свобода	10,2	–	_
Сила і Честь	2,4	0,6	–
Пропозиція	–	1,7	4,4

Таблиця 7

Переможці виборів до обласних рад 2020 р. [11, с. 44]

Партії	**Регіони, (%)**
«Слуга народу» (4 області)	Дніпропетровська (22,9), Житомирська (17,9), Сумська (19,3), Чернівецька (14,8)
«Європейська солідарність» (4 області)	Київська (19,5), Львівська (30,8), Рівненська (18,6), Тернопільська (22,5)
«Опозиційна платформа – За життя» (4 області)	Запорізька (23,2), Миколаївська (23,4), Одеська (26,8), Херсонська (23,2)
ВО «Батьківщина»	Кіровоградська область (23,4)
«Рідне Закарпаття»	Закарпатська область (17,7)
ВО «Свобода»	Івано-Франківська (19,3)
«Українська стратегія Гройсмана»	Вінницька область (47,6)
«За майбутнє»	Волинська область (31,2)
«Довіра»	Полтавська область (17,1)
«Команда Симчишина»	Хмельницька область (19,0)
«Блок Кернеса – Успішний Харків»	Харківська область (34,5)
«Рідний дім»	Чернігівська область (30,7)
«Черкащани	Черкаська область (21,4)

союзів є вимогою політичної практики. Звичайно, це ситуативні домовленості, які укладаються для досягнення певних цілей (обрання керівництва рад, прийняття важливих рішень тощо). У часовому вимірі їх існування може бути як тривалістю всю каденцію, так і до декількох тижнів. Оцінити таку конфігурацію можна за розподілом посад: голова ради, його перший заступник, заступники. Це і є приблизні контури коаліції. Ми їх називаємо приблизними тому, що на місцевому рівні є ще така практика, коли політичні сили не можуть офіційно заявити про створення коаліції (оскільки на загальнонаціональному рівні є заяви лідерів про виключення можливостей такої співпраці), але при роботі органу влади вони співпрацюють спільно.

Більше того інколи такі «завуальовані» коаліції кардинально змінюють розклад політичних сил у регіоні. Наприклад, перше місце на виборах до Одеської обласної ради здобула відкрито проросійська партія ОПЗЖ, яка набрала 26,8% голосів виборців. Вона й розраховувала, що разом із партією «За майбутнє» (10%) і «Партією Шарія» (5%) зможуть створити більшість й отримати керівні посади в раді. Але коаліцію утворили «Слуга народу», «Батьківщина», «Довіряй ділам» і «Європейська солідарність» [4; 6; 11].

Цей приклад є яскравим свідченням того, що коаліції та співпраця політичних партій на місцях не завжди відображають загальнонаціональні тенденції міжпартійних відносин. Але, з іншого боку, місцеві інтереси, а в нашому випадку й інтереси національної безпеки держави диктують саме такий розвиток політичних подій, адже якби не відбулася така коаліція, то владу в області отримали б проросійські сили. «Європейська солідарність» увійшли також до обласних коаліцій у Львівській і Закарпатській областях (див. таблицю 8).

Таблиця 8

Підсумки виборів 25 жовтня 2020 року до обласних рад України та формат коаліцій у них за їх результатами (станом на 30.03 2021)

Область/к-ть мандатів в обласній раді	Частка голосів за парл. парт.	Результати виборів (% голосів виборців поданих за партію)	Формат коаліцій у обласних радах
1	2	3	4
Вінницька (84)	38,0%	Українська стратегія Гройсмана – 47,6% Батьківщина – 13, 1% Європейська солідарність – 13,1% Слуга народу – 9,5% ОПЗЖ – 8,3% За майбутнє – 8,3%	Українська стратегія Гройсмана, Батьківщина, За майбутнє, Слуга народу
Волинська (64)	33,8%	За майбутнє – 31,2% Європейська солідарність – 12,5% Батьківщина – 11,6% Слуга народу – 9,7% Свобода – 8,5% АПУ – 6,2% Сила і Честь – 5,1%	За майбутнє, Свобода, Батьківщина
Дніпропетровська (120)	57,3%	Слуга народу – 22,9% ОПЗЖ – 20,3% Пропозиція – 12,6% БВ «УП» – 11,8% Європейська солідарність – 9,0% Громадянська сила – 5,9% Батьківщина – 5,1%	Слуга народу, ОПЗЖ, Пропозиція
Житомирська (64)	49,6%	Слуга народу – 17,9% Наш край – 13,5% Європейська солідарність – 13,0% ОПЗЖ – 11,0% За майбутнє – 10,7% Пропозиція – 9,2% Батьківщина – 7,7% РПЛ – 6,0% Сила і Честь – 5,5%	Слуга народу, Наш край, Пропозиція
Закарпатська (64)	47,0%	Рідне Закарпаття – 17,7% Слуга народу – 17,4% Батьківщина – 12,6% КМКС-ПУУ – 11,6% Команда Андрія Балоги – 10,8% Європейська солідарність – 9,0% За майбутнє – 8,9% ОПЗЖ – 8,0%	Слуга народу, Батьківщина, Європейська солідарність, Рідне Закарпаття
Запорізька (84)	57,2%	ОПЗЖ – 23,2% Слуга народу – 18,8% Європейська солідарність – 9,4% ПВБ «Єднання» – 8,0% Опозиційний блок – 7,5% За майбутнє – 6,9% Батьківщина – 5,8%	Слуга народу, Батьківщина, Опозиційний блок, За майбутнє
Івано-Франківська (84)	40,9%	Свобода – 19,3% Європейська солідарність – 17,2% За майбутнє – 16,2% Батьківщина – 14,8% Платформа громад – 10,3% Слуга народу – 8,9%	Свобода, Батьківщина, За майбутнє, Платформа громад
Київська (84)	63,4%	Європейська солідарність – 19,5% Слуга народу – 16,9% За майбутнє – 10,6% Батьківщина – 10,5% ОПЗЖ – 6,8%	Слуга народу, Батьківщина, ОПЗЖ

Продовження таблиці 8

1	2	3	4
Кіровоградська (64)	66,6%	Батьківщина – 20,4% Слуга народу – 19,2% ОПЗЖ – 14,8% Європейська солідарність – 12,2% За майбутнє – 7,0% Пропозиція – 6,6% РПЛ – 5,8%	Слуга народу, Пропозиція, ОПЗЖ, Радикальна партія Олега Ляшка
Львівська (84)	47,5%	Європейська солідарність – 30,8% Слуга народу – 9,4% Об'єднання «Самопоміч» – 8,7% Батьківщина – 7,3% Голос – 6,5% Свобода – 6,0% НРУ – 5,8% УГП – 5,6% За майбутнє – 5,2%	Європейська солідарність, Батьківщина, Слуга народу, Голос, Українська Галицька партія
Миколаївська (64)	55,1%	ОПЗЖ – 23,4% Слуга народу – 21,3% Європейська солідарність – 10,4% Пропозиція – 8,1% За майбутнє – 5,5%	Слуга народу, ОПЗЖ, Наш край
Одеська (84)	61,4%	ОПЗЖ – 26,8% Слуга народу – 17,5% Довіряй ділам – 11,8% Європейська солідарність – 10,3% За майбутнє – 10,0% Батьківщина – 6,8% Партія Шарія – 5,09%	Слуга народу, Батьківщина, «Довіряй ділам», Європейська солідарність
Полтавська (84)	45,7%	Довіра – 17,1% Слуга народу – 14,6% За майбутнє – 13,4% Батьківщина – 11,9% ОПЗЖ – 10,6% Рідне місто – 9,2% Європейська солідарність – 8,6%	Довіра, Слуга народу, Батьківщина, Рідне місто, За майбутнє
Рівненська (64)	45,2%	Європейська солідарність – 18,8% Слуга народу – 15,6% За майбутнє – 11,5% Батьківщина – 10,8% Сила і Честь – 10,2% РПЛ – 7,8% Свобода – 7,4%	Європейська солідарність, За майбутнє, Свобода, Радикальна партія Олега Ляшка
Сумська (64)	47,2%	Слуга народу – 19,3% ОПЗЖ – 17,0% Батьківщина – 11,4% Європейська солідарність – 10,9% Наш край – 9,0% За майбутнє – 7,6%	Слуга народу, ОПЗЖ
Тернопільська (64)	42,3%	Європейська солідарність – 22,5% Свобода – 16,4% За майбутнє – 14,9% Слуга народу – 10,1% Батьківщина – 9,7% Довіра – 6,5%	Свобода, За майбутнє, Довіра, Слуга народу
Харківська (120)	42,0%	БК – Успішний Харків – 34,5% ОПЗЖ – 21,3% Слуга народу – 12,7% Блок Світличної разом – 12,4% Європейська солідарність – 8,0%	Слуга народу, БК – Успішний Харків, ОПЗЖ

Закінчення таблиці 8

1	2	3	4
Херсонська (64)	52,4 %	ОПЗЖ – 20,4% ПІК «Нам тут жити» – 17,9% Слуга народу – 15,1% Європейська солідарність – 9,4% Наш край – 9,4% Батьківщина – 7,5% Блок Володимира Сальдо – 5,05%	Слуга народу, ОПЗЖ, ПІК – Нам тут жити
Хмельницька (64)	34,1%	Команда Симчишина – 19,0% За майбутнє – 18,2% Слуга народу – 14,8% За конкретні справи – 14,0% Європейська солідарність – 10,1% Батьківщина – 9,2% РПЛ – 5,1%	За майбутнє, Команда Симчишина, Європейська солідарність
Черкаська (64)	38,8%	Черкащани – 21,4% Слуга народу – 14,4% За майбутнє – 13,6% Європейська солідарність – 10,6% Батьківщина – 7,6% ОПЗЖ – 6,2%	Черкащани, Європейська, Батьківщина
Чернівецька (64)	43,6%	Слуга народу – 15,0% Батьківщина – 11,1% Єдина Альтернатива – 11,0% Європейська солідарність – 10,6% АПУ – 7,2% ГР «Народний контроль» – 7,0% ОПЗЖ – 6,9% За майбутнє – 6,0%	Аграрна партія України, Слуга народу, Європейська солідарність
Чернігівська (64)	34,0%	Рідний дім – 30,7% Наш край – 14,7% Слуга народу – 12,5% РПЛ – 112,1% Батьківщина – 8,1% ОПЗЖ – 7,1% За майбутнє – 6,7% Європейська солідарність – 6,3%	Слуга народу, Рідний дім, Радикальна партія Олега Ляшка

Неприродними можна вважати й союзи в обласних радах, куди входять «Слуга народу» й ОПЗЖ. Так, партія «Слуга народу» об'єднала голоси з ОПЗЖ і «Батьківщиною», щоб очолити Київську обласну раду. «Слуга народу» отримала також посаду голови Харківської обласної ради, утворивши більшість разом із партією «Блок Кернеса – Успішний Харків» (представник партії відмовився від претензій на посаду голови облради) та ОПЗЖ.

У Миколаївській обласній раді основою коаліції стали «Слуга народу» та ОПЗЖ, до який долучилася партія «Наш край». У Херсонській області головою обласної ради також був обраний представник «Слуги народу» за домовленістю з ОПЗЖ (перший заступник) і «Партією І. Колихаєва «Нам тут жити». У Кіровоградські області представник «Слуги народу» очолив обласну раду, завдяки союзу з ОПЗЖ, Радикальною партією Олега Ляшка та «Пропозицією» (див. таблицю 8).

У Івано-Франківській і Тернопільській обласних радах головами обрані представники ВО «Свобода». У Вінницькій обласній раді більшість утворена навколо партії «Українська стратегія Гройсмана», у Черкаській – навколо партії «Черкащани» (разом із «Європейською солідарністю» та «Батьківщиною»), Полтавській – навколо партії «Довіра».

Представник політичної партії «За майбутнє» очолив Хмельницьку обласну раду (разом із «Командою Симчишина» та «Європейською солідарністю») і Волинську обласну раду (разом із «Батьківщиною» і «Свободою»).

Отже, головами обласних рад обрані представники таких партій: «Слуга народу» – 12 рад, ВО «Свобода» – 2 ради, «За майбутнє» – 2 ради, «Європейська солідарність» – 2 ради, по одній раді – Українська стратегія Гройсмана, «Довіра», «Черкащани», АПУ (див. таблицю 8).

Таким чином, місцеві вибори 2020 р. показали високий електоральний результат парламентських і «регіональних» політичних партій одночасно з високим рівнем фрагментації місцевих

рад. Депутатами рад різних рівнів стали представники 113 політичних партій, а головами міських і селищних рад – представники 46 партій [13].

Ще одна значима тенденція місцевих виборів – регіональна специфіка їх результатів. Фактично в кожному регіоні вибори показали існування своєї особливої партійної структури та її конфігурації. За словами І. Павленка, відбулася зміна політичної поведінки місцевих еліт на створення власних партійних проектів [13]. За його ж підрахунками представництво в місцевих радах різного рівня отримали приблизно 54 «регіональні» партії із загального числа переможців. Тобто фактично кожна друга партія-переможець виборів 2020 – «регіональна» [13].

В обласних центрах України майже всі мери (або їх більшість) будуть представляти непарламентські партії. Найчастіше успіху на виборах до обласних рад досягали партії на чолі з мерами обласних центрів. У Вінниці, Івано-Франківську, Хмельницькому й у Чернігові вони навіть завоювали монобільшість у міських радах. У Харкові, Одесі, Маріуполі та інших обласних центрах і великих містах партії мерів стали ядром правлячої депутатської більшості.

А ось на виборах до обласних рад домінували парламентські партії. Крім «Слуги народу», з парламентських партій високі результати, але переважно у своїх базових регіонах показали ОПЗЖ і «Європейська солідарність». Агресивна ідеологізована кампанія цих партій (в одному випадку проросійська, в іншому – ультрапатріотична) досить ефективно спрацювала на їх користь. У декількох містах і регіонах вони вийшли на перше місце, але ні в одній області, і ні в одному обласному центрі вони не змогли одержати абсолютну більшість голосів [16].

Результати виборів показали, що більшість політичних партій сподіваються лише на регіональну підтримку виборців і регіональну локацію своїх партійних осередків. І робота партій спрямована на завоювання підтримки в «чужих» для них регіонах не проводилася. Отже, ОПЗЖ не представлена у Волинській, Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях, а ВО «Свобода», відповідно, – у південно-східних регіонах тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. За результатами президентських виборів 2019 р. (обрання на пост президента України позасистемного кандидата В. Зеленського) та виборів до ВР України («президентська» партія «Слуга народу» здобула більшість депутатських мандатів), партійна система зазнала кардинальних змін: із парламенту попереднього скликання депутатські мандати отримало лише ВО «Батьківщина». Крім нього, до ВР України ввійшли партії «Слуга народу» та «Голос» (нові партії), «Європейська солідарність» (до ребрендингу напередодні виборів мала назву «Блок Петра Порошенка «Солідарність»), «Опозиційна платформа – За життя» (утворилася напередодні виборів унаслідок розколу в партії «Опозиційний блок»).

Такі кардинальні зміни в партійній системі засвідчують низький рівень її інституціалізації, на що вказують індекс волатильності (69), високий відсоток голосів, поданих за «старі» партії (31,5%), велика кількість позапартійних депутатів (303).

Парламентські вибори 2019 р. показали нову тенденцію партійного життя – його віртуалізацію: депутатські мандати отримали партії, які напередодні виборів практично не мали регіональних структур («Слуга народу», «Голос»), виборча агітація перемістилася значним чином на телевізійні канали та в соціальні мережі.

Місцеві вибори 2020 р. стали останніми в електоральному циклі 2019–2020 рр. і відбувалися в умовах завершення чергового етапу реформи децентралізації та «партизації» виборчого процесу відповідно до вимог нового Виборчого кодексу України, прийнятого в грудні 2019 р. Наслідком «партизації» та зниження рейтингу партії «Слуга народу» була участь у виборах великої кількості регіональних партій. А більшість загальнонаціональних партій діяли на місцевому рівні як електоральні «франшизи», залучаючи до виборчих списків авторитетних людей, які не є їхніми членами.

Таким чином, місцеві вибори 2020 р. у черговий раз показали регіоналізацію партійного впливу загальнонаціональних партій і кількісне розростання партійної системи за рахунок перемоги на виборах значної кількості регіональних партій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антирекорд: 67 кандидатів набрали 0 голосів і стали депутатами. URL: https://www.chesno.org/post/4410/ (дата звернення: 17.12.2020).

2. Виборчий кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (дата звернення 01.10.2020).

3. Голуб А. Переддень нового циклу. *Український тиждень.* 2020. № 43. С. 17–22.

4. Голуб А., Соловйов М. Неприродній добір. Хто конкретно отримав владу в обласних радах України. URL: https://tyzhden.ua/Election/251219 (дата звернення 09.02.2021).

5. Клюжев О. Куди Україну занесла хвиля місцевих виборів? URL: https://www.oporaua.org/blog/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22731-kudi-ukrayinu-zanesla-khvilia-mistsevikh-viboriv (дата звернення 03.12.2020).

6. Кондратова В. Ворог мій – друг мій. Слуги плюс ОПЗЖ, ЄС плюс Слуги: хто тепер влада в облрадах: карти. URL: https://ua-news.liga.net/politics/articles/vorog-miy-drug-miy-slugi-plyus-opzj-es-plyus-slugi-hto-teper-vlada-v-oblradah-karti (дата звернення 09.02.2021).

7. Лешанич М. Особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути і процеси». Львів, 2020. 258 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/dis_leshanych.pdf (дата звернення: 03.03.2021).

8. Майже половина партій проігнорували місцеві вибори – КВУ. URL: http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:maizhe-polovyna-partii-proihnoruvaly-mistsevi-vybory-kvu (дата звернення: 09.10.2020).

9. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України : монографія. Ужгород : Вид-во «Рік-У», 2020. 338 с.

10. Моніторинг місцевих виборів 2020: підсумки. URL: http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/monitoring_mestnyh_vyborov_2020_itogi.html (дата звернення: 04.02.2021).

11. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електорального вибору громадян за результатами місцевих виборів 2020 року в Україні. *Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти :* матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» / за заг. ред. проф. М.М. Вегеша і Ю.О. Остапця. Ужгород : Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. С. 38–56.

12. Офіційний сайт ЦВК. URL: https://www.cvk.gov.ua/ (дата звернення: 25.11.2020).

13. Павленко І. Аналіз результатів виборчої кампанії до місцевих органів влади 25 жовтня 2020 р. Аналітична доповідь. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/analit-dopovid-2.pdf (дата звернення: 04.02.2021).

14. Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку. Київ : Центр Разумкова, 2020. 104 с.

15. Ровенський А. Топ-10 особливостей виборчої кампанії-2020. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/blog/683224.html (дата звернення: 01.10.2020).

16. Фесенко В. Политические тенденции ноября 2020 года. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5fce8727bc98d/ (дата звернення: 03.12.2020).

УДК 339.54(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.5

СТАН СУЧАСНОГО ДИСКУРСУ ЕКОНОМІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

THE STATE OF THE MODERN DISCOURSE OF ECONOMICIZATION OF FOREIGN POLICY OF INDEPENDENT UKRAINE

Котик Ю.В.,
orcid.org/0000-0002-1378-3396
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Донецького національного університету імені Василя Стуса

У статті аналізуються дослідження з економізації зовнішньої політики та економічної дипломатії України. Доводиться, що ідея економізації зовнішньої політики держави має багатовікову історію, а її впровадження відбувалося під впливом англосаксонської традиції. Дискурс суспільно-економічного феномена економізації зовнішньої політики та економічної дипломатії держави є предметом постійної дослідницької уваги провідних теоретиків-економістів, наукових шкіл, державних діячів. В українському науковому просторі цей напрям виокремлюються з початком XXI століття. Важливо, що емпіричний складник для українських наукових розвідок становлять опитування населення й експертів щодо пріоритетів і якості зовнішньої політики України. Питання економічних аспектів зовнішньої політики України на офіційному рівні отримало розуміння його як вагомого складника науки про міжнародні відносини. Науковий доробок зарубіжних дослідників став основою становлення та формування процесу економізації зовнішньої політики держави. Водночас спостерігається тенденція до збільшення праць іноземних фахівців, присвячених економічній дипломатії України. Стверджується, що на висвітлення нашої проблематики в українських наукових колах вплинули суспільно-політичні процеси в Україні. Вони зумовили її особливості й необхідність виокремлення етапів: 1999–2013 рр., якому притаманні відсутність системності, послідовності й інтенсивності в дослідницькому процесі та 2014р. й донині, де відбувається активне кількісне зростання ґрунтовних і всебічних наукових розвідок. Водночас аналіз сучасного дискурсу економізації зовнішньої політики України, зважаючи на здобутки, вимагає подальшої дискусії, уваги до мікроекономічної та недержавної дипломатії, а також комплексного економічного, політичного й соціологічного дослідження.

Ключові слова: економізація, зовнішня політика, економічна дипломатія, наукове дослідження, дискурс.

The article analyzes research on the economization of foreign policy and economic diplomacy of Ukraine. It turns out that the idea of economizing the foreign policy of the state has a long history, and its implementation took place under the influence of the Anglo-Saxon tradition. The discourse of the socio-economic phenomenon of economization of foreign policy and economic diplomacy of the state is the subject of constant research attention of leading theorists-economists, scientific schools, statesmen. In the Ukrainian scientific space, this area has been identified since the beginning of the XXI century. It is important that the empirical component for Ukrainian scientific intelligence is surveys of the population and experts on the priorities and quality of Ukraine's foreign policy. The issue of economic aspects of Ukraine's foreign policy at the official level has been understood as an important component of the science of international relations. The scientific achievements of foreign researchers became the basis for the formation and formation of the process of economization of foreign policy. At the same time, there is a tendency to increase the work of foreign experts on economic diplomacy in Ukraine. It is claimed that the coverage of our issues in Ukrainian scientific circles was influenced by socio-political processes in Ukraine. They determined its features and the need to distinguish the stages: 1999–2013, which is characterized by a lack of system, consistency and intensity in the research process and 2014 and to this day, where there is an active quantitative growth of thorough and comprehensive scientific research. At the same time, the analysis of the current discourse of economization of Ukraine's foreign policy, given the achievements, requires further discussion, attention to microeconomic and non-state diplomacy, as well as comprehensive economic, political and sociological research.

Key words: economization, foreign policy, economic diplomacy, research, discourse.

Постановка проблеми. Опитування українців у 2017 році з'ясувало, що 54,1% дає підстави стверджувати, що 54,1% респондентів мають у пріоритеті розвиток зовнішньої політики та її економізацію [1]. Важливо, що це питання є консенсусним для населення нашої країни незалежно від соціальної, професійної, вікової чи територіальної стратифікації. Окрім того, процес економічної глобалізації: виникнення, нових регіональних і світових інтеграційних структур, кількість, що зростає, і роль інтернаціональних суб'єктів господарювання, на кшалт ТНК та ТНБ, що значно перевищують економічні ресурси малих і навіть середніх держав, а головне, агресія Росії проти України вимагають від української держави ефективного управління зовнішньоекономічною діяльністю, злагодженої та професійної діяльності її інституцій, економічної дипломатії зокрема. Саме тому, ураховуючи завдання оновити Угоду про асоціацію з ЄС, особливо в царині «промислового безвізу», долучення до Європейського зеленого курсу та угоди про «Відкрите небо» у 2021 році,

Президент України В. Зеленський «залучення прямих іноземних інвестицій в Україну, просування українського експорту, відстоювання інтересів українського бізнесу за кордоном» виокремив основними завданнями у сфері економічної дипломатії [2]. Важливо, що питання економічних аспектів зовнішньої політики України на офіційному рівні отримало розуміння його як вагомого складника науки про міжнародні відносини. Визначення ступеня досідженості, напрямів і проблемних питань економізації зовнішньої політики України залишається актуальним для формування економічної безпеки держави, тому є полем нашої наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку теорії економізації зовнішньої політики держави здійснили представники західноєвропейської науки. Підвалини дискурсу економізації дипломатії закладені в працях Г. Моргентау [4], Г. Берріджа [5], Н. Баєна та С. Вулкока [8]. Особливостям економізації зовнішньої політики України присвячені роботи вітчизняних авторів: Н. Татаренко [25], О. Шарова [31; 32], А. Веселовського [27].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дискурс суспільно-економічного феномена економізації зовнішньоекономічної діяльності держави й економічна дипломатія є предметом постійної дослідницької уваги провідних теоретиків-економістів і наукових шкіл. В українському науковому просторі цей напрям виокремлюється лише з початком XXI століття, є малодослідженим, актуальним і тому потребує систематизації напрацювань і подальшої дискусії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – окреслити наукові здобутки у висвітленні зарубіжного досвіду ефективності економічної дипломатії, з'ясувати стан дослідження економізації зовнішньої політики незалежної України та її економічної дипломатії, які є взаємопов'язаними та взаємозалежними суспільно-економічними явищами, визначити особливості й динаміку процесу, окреслити можливі шляхи та напрями наукових пошуків.

Для досягнення мети ми плануємо вирішити кілька взаємопов'язаних завдань: дослідити зарубіжний досвід економізації дипломатії; запропонувати періодизацію наукових досліджень із цієї проблематики в Україні, визначивши етапи й обґрунтувавши специфіку кожного; систематизувати напрацювання, надати рекомендації щодо напрямів для подальшого пошуку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея економізації зовнішньої політики держави має багатовікову історію. Насамперед як становлення економічної дипломатії, що є її складником. Фіналізація її втілення відбувалося під впливом англосаксонської традиції: теорії «невидимої руки» А. Сміта [3, с. 334], доктрини п'ятого президента США Д. Монро «Америка для американців», «доктрини Хея», «дипломатії долара» У. Тафта, «план Маршала». Логічним результатом стали ініціативи заступника держсекретаря США Л. Іглбергера в листопаді 1989 року, які остаточно сформували економізацію як напрям зовнішньої політики у США, а надалі в усіх провідних країнах світу, набуття системного державницького явища. Закономірно, що на початку XXI ст. напрям економізаії зовнішньої політики починає формуватися в Україні.

Підсумовуючи, теорія і практика економізації зовнішньої політики держави активно формується за кордоном: обговорюється на науковому й експертному рівні, перебуває в полі зору громадськості. Свідченням цього є опублікована в 1959 році праця одного із засновників політичного реалізму Ганса Моргентау (Hans J. Morgenthau). Автор виокремлює серед дев'яти факторів, що формують могутність держави, – економічний, складником якого є державне управління економічними заходами в зовнішній політиці [4]. Більшість зарубіжних науковців визначають предмет дослідження – економічну дипломатію (economic diplomacy) – як окремий складник дипломатії загалом. Такий підхід простежується в роботі Г. Беррідж (Berridge G.R.), яка перевидана вп'яте й присвячена теорії і практиці дипломатії [5]. Серед досліджень, присвячених напрямам і перспективам економічної дипломатії та висвітленню досвіду економізації зовнішньої політики успішних країн, на особливу увагу заслуговує спеціальний випуск Гаазького журналу дипломатії за редакцією Пітера ван Бергейка, Маайке Окано-Хейманса та Яна Меліса) [6]. Так, у статті однойменних авторів доводиться вплив закону перебалансування сил між провідними акторами на економічну безпеку регіонів, висвітлюються зміни політико-економічних інструментів, що використовують держави, і багатовимірність економічної дипломатії [6, с. 4–7]. У напрацюванні Маайке Окано-Хейджманса висвітлюються чотири аспекти: історичні закономірності економічної дипломатії, конкретні напрями, що використовують уряди провідних держав, дослідні інститути розвитку економічної дипломатії, стратегія й мета сучасних наукових досліджень із цієї тематики [6, с. 7–37]. У контексті успішного розвитку економічної дипломатії в Україні корисним стане досвід Японії та Китаю. Аналіз економічної дипломатії Японії в умовах світової кризи 2008 року, а саме: позитивного напрацювання у співпраці з МВФ, успішного контролю над грошовими капіталами в умовах світової фінансової кризи 2007–2009 рр. та жорсткої конкуренції з Китаєм за регіональне лідерство – подано в доробку Мірея Соліса [6, с. 38–63]. «Великий стиль влади» в економічній дипломатії

Китаю: його сутність, історичні корені, відповідність сучасним вимогам держави, формування іміджу «доброчесного гегемона», що базується на давньокитайській філософії, – це наукове поле дослідження Ян Цзяня [6, с. 63–83].

У статті Стівена Вулкока аналізуються визначення економічної дипломатії, визначаються фактори впливу на економічну дипломатію ЄС, значення цих факторів у переговорному процесі, виокремлюються економічні напрями, у яких Європейський Союз обмежує національні інтереси членів співтовариства, розглядається роль економічної дипломатії в ЄС, яка, на думку автора, полягає в сприянні інтересам усім суб'єктів підприємницької діяльності, а не в просуванні окремих національних компаній і держав-членів співтовариства [6, с. 83–101]. Економічній ефективності дипломатичних представництв на прикладі України, аналізу їх внеску у двосторонню торгівлю із застосуванням гравітаційної математичної моделі, доведенню прямої залежності між якісною роботою зовнішньої дипломатії та зростанням експортних потоків присвячено працю Пітера ван Бергейка [6, с. 101–121]. У науковій розвідці Олів'є Нарея йдеться про комерційну дипломатію в контексті сприяння міжнародному бізнесу: сутність, її роль у стимулюванні торговельної та інвестиційної політики, професійну підготовку фахівців – менеджерів комерційної дипломатії [6, с. 121–149]. У сучасній науковій праці Р. Райнхарда аналізується тенденція зростання економічного складника в діяльності МЗС провідних країн світу на прикладі дипломатичної служби Франції [7]. Автор доводить високу адаптивність французької економічної дипломатії в умовах глобалізації, наявність політичної волі в перших осіб держави для реформування інституцій відповідно до вимог світогосподарського розвитку, досліджує просування французьких технологій на міжнародних ринках, державне сприяння зовнішньоекономічній діяльності малого та середнього бізнесу, імплементацію спрощеного візового режиму для суб'єктів підприємницької діяльності з країнами, що мають статус стратегічного партнера [7].

Серед останніх дослідницьких доробків, системного розуміння економічної дипломатії варто відзначити монографію інтернаціонального колективу за редакцією представників Лондонської школи економіки Ніколаса Баєна (Nicholas Bayne) і Стівена Вулкока (Stephen Woolcock) «Нова економічна дипломатія» [8]. У цьому виданні на прикладі країн різного суспільного походження та регіональної належності висвітлюється сутність основних аспектів економічної дипломатії, а також провадиться їх розгляд у практичному вимірі [9]. На особливу увагу заслуговує детальний аналіз кореляції економічної дипломатії та системи прийняття зовнішньополітичних рішень у книзі Чарльза Четтер'є (Charlse Chatterjee) [10]. «Першочерговим фактором, що призводить до зміни зовнішньополітичних цілей держав, є зміни в структурі міжнародної системи» [11]. Дискусія щодо нових вимірів економічної дипломатії Туреччини в умовах багатополярності, яка була ініційована Комітетом з питань зовнішньоекономічних відносин цієї країни, висвітлюється в роботі Угур Юнал (Uğur Ünal) [11].

З-поміж наукових розвідок російських учених, присвячених діяльності й перспективам економічної дипломатії в умовах глобалізації, вирізняється робота Л. Капіци [12]. У дисертації Д. Дєгтєрьова розглядаються питання комплексного використання інструментів економічної дипломатії, ефективності її в різних країнах, виходячи з оцінки діяльності в окремо взятому регіоні, особливостей економічної дипломатії провідних країн світу та Росії на ринках малорозвинутих держав [13].

Серед нечисленних напрацювань, присвячених Україні, необхідно виокремити дослідження Ліна Дебевуазі (Lyn Debevoise), у якому розкриваються соціально-політичні зміни, стан інвестиційного клімату, наводиться динаміка надходжень прямих іноземних інвестицій, аналізуються досягнення реформи державного управління зовнішньоекономічною діяльністю після Революції Гідності [14]. Досвід економізації зовнішньої політики Польщі щодо України проаналізовано в статті Пауліни Матери (Paulina Matera) [15]. Для оцінки ефективності політики автор використала теоретичні моделі, запропоновані Елліотом, Ріпсманом, Хаассом та О'Салліваном і Лонгом [15].

Процес економізації зовнішньої політики незалежної України нерозривно пов'язаний зі світовими традиціями, але має свої особливості, які зумовлені такими історичними реаліями: станом становленням державності й, відповідно, незалежної зовнішньої політики, незавершеністю економічних і політичних реформ, слабкістю громадянського суспільства, необхідністю інтегруватися у світову господарську систему, яка вже інституціонально та нормативно склалася, за умов кількісно та якісно слабкої економіки [9]. Історичні реалії вплинули на зміст, напрями й хід наукових розвідок економізації зовнішньої політики Україні та необхідність, на нашу думку, виокремити в цьому дискурсі два етапи: 1999–2013 рр. та 2014 рік і донині.

Перший етап. У 1999 році Президент Л. Кучма вперше використав термін «економізація зовнішньої політики України», розглядаючи його як один із пріоритетних напрямів розвитку [16]. Однак стратегія «багатовекторності», а іноді невизначеності в зовнішній політиці в умовах впливу кланово-олігархічної системи негативно вплинула на розвиток українського суспільства. Саме тому

відсутність системності, послідовності та інтенсивності – характерні риси для дослідницького процесу тематики в 1999–2013 рр.

Чи не вперше у вітчизняній літературі визначення дефініції «економічна дипломатія» надається в українській дипломатичній енциклопедії у 2004 році [17]. Одна з перших розвідок В. Вергуна присвячена зарубіжному досвіду діяльності економічної дипломатії в Німеччині та США. Автор аналізує цілі й завдання економічної дипломатії Німеччини та її механізми з погляду забезпечення інтересів національного бізнесу на міжнародних ринках, розгалужену, багаторівневу та багатогалузеву систему сприяння державними й недержавними інституціями підтримки зовнішньоекономічної діяльності, роль парламенту в цьому процесі [18], «особливості інституційно-функціонального механізму дипломатичного забезпечення економічних інтересів американських компаній у глобальному конкурентному середовищі», процес становлення дипломатичної служби США [19]. Дотичною до теми дослідження, а саме проблеми участі державних органів управління в регулюванні торгівлі та послугами в рамках міжнародних торгівельних угод, є публікація Р. Заблоцької [20]. Однією з перших наукових розвідок, присвячених означеній вище темі, є стаття В. Барановської. У публікації приділяється увага особливостям становлення економічної дипломатії в Україні й умовам прискорення економізації її зовнішньої політики, впливу геополітичного становища та світового рейтингу на міжнародній арені на перспективи зростання нашої держави, щораз більшій ролі дипломатії в зовнішньоекономічній політиці. Слушною є думка про опосередкований вплив на економізацію зовнішньої політики України фіскальних, кредитно-фінансових, правових та інституціональних механізмів [21]. Незважаючи на заангажованість Ю. Чугуєнка в оцінці економічних здобутків України за Президента України В. Януковича, у його роботі варто відзначити напрацювання стосовно ролі економічної дипломатії в умовах глобальних викликів, що зростають: екологічних, фінансово-кредитних, етнічних, релігійних для економічної безпеки держави, значення освіти й управлінських навичок для сучасного дипломата, порушується питання становлення мікродипломатії в Україні [22]. Серед вітчизняних праць 1999–2013 рр. різнопланового висвітлення економічна дипломатія набула в працях К. Фліссака. Дослідник сформулював політичні та економічні завдання економічної дипломатії країни для просування своїх інтересів у міжнародних інтеграційних об'єднаннях [23], систематизував напрями її діяльності для забезпечення енергетичної безпеки України та державні принципи у співпраці з міжнародним товариством [24].

Другий етап. Революція Гідності розпочалася з Євромайдану, тому економічний складник був одним із пріоритетних. Анексія Криму, російська агресія на Сході України докорінно змінили зовнішньоекономічну політику держави. Прийняття Експортної стратегії на ринково-демократичних засадах стало каталізатором економізації зовнішньої політики України. Ці обставини зумовили активне зростання ґрунтовних, усебічних досліджень українських науковців і виокремлення етапу (2014 рік і до сьогодення) у процесі дослідження теми.

Аналітичне, політико-економічне дослідження Н. Татаренко дає теоретичне обґрунтування особливостей методів дипломатії в умовах постійних глобальних змін, сучасної моделі економічної дипломатії, приділяє увагу професійним вимогам, що зростають, до дипломата й необхідності формування школи економічної дипломатії. На думку автора, завданням органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності держави є досягнення компромісу між інтересами суспільства та прагненнями суб'єктів господарювання [25]. Цей дискурс продовжується в статті О. Білоруса [26], де формується місце й значення глобальної економічної дипломатії в умовах нового економічного світового порядку.

Створення української моделі економічних зовнішньополітичних інституцій, що базується на використанні адаптивних для нашої держави світових зразках, розгалуженої й ефективної структури недержавної економічної дипломатії – предмет особливої уваги в працях кадрового дипломата А. Веселовського [27]. Особливостям економічної дипломатії як інституції антикризових заходів на всіх рівнях: національному, регіональному та глобальному – в умовах прискорення й поглиблення Четвертої промислової революції, економізації зовнішньої політики як засобу співпраці між країнами присвячена праця Н. Грущинської [28]. У напрацюванні Н. Лещенка та Л. Антонової надається компаративний аналіз трактування дефініції «економічна дипломатія», доводиться визначальна роль уряду України в посиленні дієвості й різноплановості інструментарію дипломатії в зовнішньоекономічній діяльності, визначенні векторів модифікації засобів дипломатії в умовах постійних і швидких змін у світовій економіці [29].

«Експортна стратегія України», схвалена КМ України 27 грудня 2017 року, визначила вектральні цілі зовнішньої торгівлі нашої держави на 2017–2021 рр. і стала каталізатором економізації зовнішньої політики загалом [30].

Серед останніх праць вітчизняних авторів, що ґрунтовно й усебічно досліджують проблематику сьогодні, відзначимо роботи О. Шарова, який займається аналізом та узагальненням світового досвіду економізації зовнішньої політики

держав, проблемою макроекономічної дипломатії: її валютно-фінансовими аспектами, визначенням геоекономічної локації України, вивченням особливостей вербально-письмової дипломатії [31; 32]. На ефективності антикризової економічної дипломатії в умовах глобальної пандемії та заходів, обґрунтованих за допомогою методів економетричного моделювання, що сприятимуть зростанню українського експорту з перспективними країнами, акцентується увага в статті А. Гаманюка [33]. Окрім того, важливий емпіричний складник для наукової розвідки становлять опитування населення й експертів щодо пріоритетів і якості зовнішньої політики, серед яких варто виокремити проект Інституту світової політики «Аудит зовнішньої політики України» [1] і щорічні огляди ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма» за підтримки Фонду ім. Ф. Еберта [34–38]. Нормативно-правові засади економізації зовнішньої політики України формують документи органів державної влади [39; 40].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Науковий доробок зарубіжних дослідників став основою становлення й формування суспільно-економічного явища: економізації зовнішньої політики України та її економічної дипломатії. На висвітлення проблематики в українських наукових колах вплинули суспільно-політичні процеси в Україні, що зумовило його особливості та виокремлення етапів. Аналіз сучасного дискурсу економізації зовнішньої політики України, зважаючи на здобутки, вимагає уваги до мікроекономічної та недержавної дипломатії, а також комплексного економічного, політичного й соціологічного дослідження, яке відповідатиме принципу «внутрішні процеси» – «зовнішня поведінка».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аудит зовнішньої політики України. Рекомендації до стратегії зовнішньої політики. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Audit_sum_01_60_inet_ukr.pdf (дата звернення: 30.01.2021).
2. Зеленський закликав послів за кордоном залучати прямі іноземні інвестиції в Україну. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/investments/710610.html (дата звернення: 30.01.2021).
3. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / ред. колегія : В.М. Ковальчук (голова) та ін. Київ : Знання, 2008. 647 с.
4. Morgenthau H.J. The Economics of Foreign Policy. *Challenge*. 1959. February. P. 8–13.
5. Berridge G.R. Diplomacy. Theory and Practice. 5th edition. London : Palgrave Macmillan. 2015. 296 p.
6. Economic diplomacy: economic and political perspectives / edited by Peter A.G. van Bergeijk, Maaike Okano-Heijmans and Jan Melissen Leiden. Boston, 2011. 227 p. URL: phttp://khoaqth.ufl.udn.vn/img/uploads/quoctehoc/sachmoi/Economic%20Diplomacy_Economic%20and%20Political%20Perspectives.pdf (дата звернення: 30.01.2021).
7. Экономизация дипломатической службы и научной дипломатии развитых стран. Опыт Франции. *Международные процессы.* 2017. Т. 15. № 2. С. 168–177. URL: http://intertrends.ru/system/Doc/ArticlePdf/1912/YNxa3VWVYo.pdf (дата звернення: 05.02.2021).
8. The New Economic Diplomacy. 4th Edition. Ed. by N. Bayne and St. Woolcock. Abingdon, Oxon ; New York : Routledge, 2017. 339 p.
9. Котик Ю. Економізація зовнішньої політики незалежної України. *Політичне життя.* 2020. № 3. С. 104.
10. Chatterjee Ch. Economic Diplomacy and Foreign Policy-making. Cham, Switzerland : Palgrave Macmillan, Springer Nature Switzerland AG, 2020. 201 p.
11. Uğur Ünal. Economic diplomacy of turkey in the context of politics of prestige in foreign economic relations. URL: 2019.https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/729508 (дата звернення: 30.01.2021).
12. Экономическая дипломатия в условиях глобализации / под общей ред. Л.М. Капицы. Москва : МГИМО-Университет, 2010. 623 с.
13. Дегтерев Д. Микро- и макроэкономическая дипломатия. *Теория и практика :* сборник научных трудов профессорско-преподавательского состава, научных сотрудников и аспирантов по итогам НИР 2007 года. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов. 2008. С. 225–228. URL: http://mgimo.ru/upload/iblock/918/9180a89 ea82099c030c472006d3622f2.pdf (дата звернення: 28.01.2021).
14. Lyn Debevoise. Investment Climate Statements: Ukraine. 2020. https://www.state.gov/reports/2020-investment-climate-statements/ukraine/ (дата звернення: 28.01.2021).
15. Paulina Matera. Economic Incentives as Tools of Foreign Policy: Polish Engagement in Ukraine, European Review. 2020. URL: http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/UKRAINES-FOREIGN-POLICY-2006.pdf (дата звернення: 06.02.2021).
16. Танасійчук О. Економізація зовнішньої політики України залишається пріоритетом діяльності Міністерства закордонних справ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/9344-ekonomizatsiya_zovnishnoii_politiki_ukraiini_zalishatsya_prioritetom_diyalnosti_ministerstva_zakordonnih_sprav_16353.html (дата звернення: 01.02.2021).

17. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин ; ред. кол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. 797 с.

18. Вергун В. Забезпечення інтересів національного бізнесу засобами економічної дипломатії (на прикладі Німеччини). Теоретичні та прикладні питання економіки. Київ, 2011. Вип. 24. URL: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2011_24/Zb24_07.pdf (дата звернення: 30.01.2021).

19. Вергун В. Економічна дипломатія США: суть та особливості. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* Київ, 2009. Вип. 86. С. 173–180. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/apmv/apmv_2010_088_0.pdf. (дата звернення: 29.01.2021).

20. Заблоцька Р. Особливості регулювання торгівлі послугами на багатосторонньому та регіональному рівнях. *Світ фінансів.* 2008. № 3 (16). С 162–169.

21. Барановська В. Роль економічної дипломатії у зовнішньоекономічній діяльності країни. *Економіка та держава.* 2012. № 2. С. 24–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2012_2_7 (дата звернення: 25.01.2021).

22. Чугаєнко Ю. Економічна дипломатія в системі управління зовнішньоекономічною діяльністю держави. *Актуальні проблеми економіки.* 2013. № 3. С. 53–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2013_3_7 (дата звернення: 25.01.2021).

23. Фліссак К. Цілі та завдання економічної дипломатії в механізмах інтеграційних об'єднань. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2013. Вип. 116. Ч. 2. С. 67–72.

24. Фліссак К. Економічна дипломатія як складова ефективність міжнародних інтеграційних процесів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2012. Вип. 109. Ч. 1. С. 55–57.

25. Татаренко О. Економічна дипломатія: світовий досвід та українські здобутки (політико-економічний аспект). *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* 2015. Вип. 22 (2). С. 4–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2015_22%282%29__3 (дата звернення: 01.02.2021).

26. Білорус О. Імперативи економічної дипломатії в умовах глобальної неоконвергенції. *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* 2016. Вип. 23(3). С. 124–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2016_23%283%29__16 (дата звернення: 01.02.2021).

27. Веселовский А. Экспортный потенциал Украины: путь к возрождению. URL: https://zn.ua/international/eksportnyy-potencial-ukrainy-put-k-vozrozhdeniyu-_.html (дата звернення: 07.02.2021).

28. Грущинська Н. Економічний зміст дипломатії у світових тенденціях четвертої промислової революції. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/327926732 (дата звернення: 01.02.2021).

29. Левченко Н., Антонова Л. Економічна дипломатія як запорука національної безпеки держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2020. № 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/4.pdf (дата звернення: 01.02.2021).

30. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-#Text (дата звернення: 21.07.2020).

31. Шаров О. Економічна дипломатія: основи, проблеми та перспективи. Київ : НІСД, 2019. 560 с.

32. Шаров О. Іноземний досвід у галузі економізації зовнішньої політики. URL: http://ufpa.org.ua/blog/3844 (дата звернення: 01.02.2021).

33. Гаманюк А. Антикризисная экономическая дипломатия: куда лучше экспортировать. URL: https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2020/06/9/661461/ (дата звернення: 01.02.2021).

34. Українська призма: зовнішня політика 2015. Київ : ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2016. 164 с.

35. Українська призма: зовнішня політика 2016. Київ : ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2017. 204 с.

36. Українська призма: зовнішня політика 2017. Київ : ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2018. 232 с.

37. Українська призма: зовнішня політика 2018. Київ : ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2019. 258 с.

38. Українська призма: зовнішня політика 2019. Київ : ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2020. 390 с.

39. Про деякі питання представництва економічних інтересів України за кордоном : 8 квітня 2010 р. № 522/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/522/2010#Text (дата звернення: 01.02.2021).

40. Про Положення про дипломатичну службу в Україні : Указ Президента України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267/93#Text (дата звернення: 01.02.2021).

УДК 323.2
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.6

«РОСІЙСЬКИЙ ВЕКТОР» МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ТАК ЗВАНОЇ «ДНР» ЯК ДЕСТРУКТИВНИЙ ФАКТОР У ПРОЦЕСІ БЕЗПЕЧНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ

"RUSSIAN VECTOR" OF THE YOUTH POLITICS OF THE SO-CALLED DONETSK PEOPLE'S REPUBLIC AS A DESTRUCTIVE FACTOR IN THE PROCESS OF SECURE REINTEGRATION

Малик І.Р.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»

Поява цього дослідження зумовлена політичною ситуацією у сучасній Україні та тими викликами, які виникли з огляду на втрату територіальної цілісності внаслідок російської агресії. Українські та європейські політики протягом останніх років пробують віднайти формулу, за якою стало б реальністю повернення окупованих Росією територій Донбасу, й от уже близько року в українському інформаційному просторі «поселилася» ідея «безпечної реінтеграції», основну тезу якої сформувала співавтор цієї ідеї та співрозробниця «Позиційного документу щодо інституційного забезпечення політики безпечної реінтеграції на Сході України»: «Ми маємо чути їх, вони мають чути нас». Тож об'єктом дослідження виступив не сам базовий документ, а інформаційний простір та інформаційна політика окупованих територій Донбасу; предметом дослідження – молодіжна політика так званої «ДНР» як маркер суспільно-політичних процесів у квазі-республіці. Про готовність української сторони до процесу «безпечної реінтеграції» говорять політики та журналісти, громадські діячі та лідери думок. Чи може цей процес сьогодні бути двостороннім? Яка позиція людей і влади «іншої сторони»?

Дослідження інформаційного простору окупованої частини Донецької області було проведено через виокремлення маркерів молодіжної політики так званої «ДНР». Для цього було: 1) проаналізовано та систематизовано нормативні документи, програми та заходи щодо патріотичного виховання та молодіжної політики у так званій «ДНР» (подано у вигляді таблиці); 2) методом систематизації контенту сайту «Міністерства молоді, спорту та туризму ДНР» окреслено діяльність «Російського центру ДНР» і проаналізовано запропоновану Центром Доктрину «Російський Донбас»; 3) проведено аналіз відеоконтенту, що відображає діяльність так званого голови «ДНР» Д. Пушиліна та встановлено пріоритетні напрями його інформаційної політики (систематизовано за допомогою графічного методу).

Встановлено, що інформаційний простір окупованих територій Донецької області повністю відповідає спрямуванню «російський вектор». Це підтверджено у доктрині «Російський Донбас», у відеоконтенті Д Пушиліна й у нормативних документах, програмах і заходах, якими регламентуються патріотичне виховання та молодіжна політика у так званій «ДНР».

Ключові слова: молодіжна політика, безпечна реінтеграція, Доктрина «Російський Донбас».

The conduction of this research was stipulated by the political situation in modern Ukraine and challenges, which have risen due to the loss of territorial integrity and threats to the state sovereignty. In recent years, Ukrainian and European politicians have made efforts to find the formula, which would make returning territories of Donbas, occupied by Russia, real. Approximately a year ago the idea of "secure reintegration" arose in the Ukrainian informational space. Its main idea was formulated by the co-author of this idea and co-developer of the "Position document concerning institutional ensuring of the secure reintegration policy in the East of Ukraine" – "We should hear them; they should hear us". Thus, the object of the research was not the basic document, but informational space and informational policy of the occupied territories of Donbas, the subject of the research – youth politics of the so-called Donetsk People's republic as a marker of social and political processes in quasi-republic. Politicians, journalists, public leaders, and people of influence talk about the preparedness of the Ukrainian side to the process of "secure reintegration". Can this process be bilateral at the present day? What is the position of people and authorities of "the other side"?

The study of the informational space of the occupied part of the Donetsk region was conducted by distinguishing the markers of youth politics of the so-called Donetsk People's Republic. For this: 1) regulatory documents, programs, and activities concerning patriotic education and youth politics in the so-called Donetsk People's Republic were analysed and systematized (presented in the table form); 2) activity of the "Russian Centre of Donetsk People's Republic" was distinguished and Doctrine "Russian Donbas" offered by the Centre was analysed using the method of systematization of the content of the website of the "Ministry of youth, sport and tourism of Donetsk People's Republic; 3) analysis of the video content reflecting the activity of the so-called head of the Donetsk People's Republic D. Pushylin was conducted, and the priority directions of his informational polity were determined (systematized using the graphic method).

The informational space of occupied territories of the Donetsk region was found to fully correspond to the direction "Russian vector". Confirmation of this was found in the Doctrine "Russian Donbas", video content of D. Pushylin and regulatory documents, programs, and activities, which regulate patriotic education and youth politics in the so-called Donetsk People's Republic.

Key words: youth politics, secure reintegration, Doctrine "Russian Donbas".

Ми маємо чути їх, вони мають чути нас.
Юлія Тищенко,
співзасновниця Нацплатформи
«Діалог про мир та безпечну реінтеграцію»

Постановка проблеми. Те, що відбувається у середовищі молодіжної аудиторії – своєрідний маркер суспільних процесів, тобто те, наскільки молодь мобільна (від фізичного пересування до зміни сфер і напрямів діяльності), наскільки здатна мислити глобально, наскільки має доступ до відкритої та об'єктивної інформації, наскільки спроможна мислити аналітично та критично оцінювати інформаційні потоки – все це є своєрідними маркерами державної політики загалом і молодіжної політики зокрема. Молодь як цільова аудиторія є об'єктом впливу та посиленої уваги для держави, громадських і політичних організацій, релігійних структур різного ґатунку, молодіжних структур (як формальних, так і неформальних – як от різноманітних груп широкого спектру спрямування у соціальних мережах). Таким чином, робота з молодіжною аудиторією – чи не найважливіший елемент у процесі державотворення, адже у процесі розбудови демократичного суспільства будуть педалюватися такі національні цінності, як патріотизм, національна гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять, змагання до єдності; громадянські – права і свободи, обов'язки, соціальна гармонія, повага до закону; особисті – риси характеру, поведінка, стиль приватного життя [1, с. 29]. Дуже важливо, щоб ці цінності пропагувалися та розвивалися у такому суспільстві паралельно, без пріоритетності одних над іншими. Це забезпечить органічний розвиток особистості, для якої особисті права та свободи настільки ж важливі, як і патріотизм і національна гідність, і навпаки. У разі небажання розбудовувати демократичні владні інститути молодь також покликана виконувати певну роль – роль флагмана, рушійної сили у забезпеченні формування своєрідної системи цінностей, де державні інтереси переважають особистісні, а права та свободи громадянина нівелюються перед державотворчими прагненнями. Важливість молодіжної аудиторії у таких процесах яскраво характеризує модель, що існувала в СРСР – як от молодіжна трансформація від жовтенят через піонерів до комсомольців – від «онуків» Леніна через «дітей» Леніна до «соратників» Леніна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новітні дослідження сучасних політичних процесів у контексті заданої тематики стосуються викликів, що може містити безпечна реінтеграція. Про це писала Юлія Тищенко («Безпечна реінтеграція Донбасу: як знову навчитися довіряти один одному?»), Володимир Лупацій, політолог, співзасновник Національної платформи «Діалог про мир та безпечну реінтеграцію» у статті «Що таке «безпечна реінтеграція» і чому це важливо для України» та колективного авторства «Позиційному документі щодо інституційного забезпечення політики безпечної реінтеграції на Сході України» (за заг. ред. В. Лупація, О. Саакяна, Ю. Тищенко). Першоджерелами для проведення дослідження стали сайти «Міністерства молоді, спорту та туризму Донецької Народної Республіки» та так званого голови «ДНР» Дениса Пушиліна, а також розроблена та представлена у січні 2021 р. Доктрина «Російський Донбас», яка не тільки не сприяє безпечній реінтеграції окупованих територій, але й суперечить основному постулату: «Ми маємо чути їх, вони мають чути нас».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Якщо сам термін «безпечна реінтеграція» та його значення вже раніше обговорювалися у науковому та громадському середовищі України, то роль «іншої сторони» у цьому процесі не висвітлювалася, не аналізувалася на належному рівні та не обговорювалася, тож наше дослідження – насамперед про сутність молодіжної політики так званої «ДНР» на сучасному етапі та про те, наскільки вона рухається врозріз із реінтеграційними планами України щодо окупованих територій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз векторів спрямування молодіжної політики так званої «ДНР» задля співставлення їх із політикою «безпечної реінтеграції», запропонованою Україною.

Виклад основного матеріалу дослідження. 2014 рік, коли розпочалася російсько-українська війна – це такий собі умовний вододіл, після якого політичний, суспільний, економічний, гуманітарний (історичний, культурний) розвиток України й анексованих територій почав рухатися у протилежних напрямках. Для ворога надважливим є те, щоб ціннісна прірва лише збільшувалася, адже дитяча свідомість, яка за сім років окупації сформувалася певним чином, із певними стереотипами, установками та переконаннями та стала молодіжною, трансформувати (переформатувати, змінити) буде майже неможливо! Цей процес не лише не гальмується, а й за ініціативою квазі-влади окупованих територій Донбасу набирає нових обертів.

Запропонована українською стороною політика безпечної реінтеграції окупованих територій [2, с. 5–28], ймовірно, обговорюється та «гуляє» інформаційним простором України з певною метою, а саме: повернення окупованих територій Донбасу та винайдення формули максимальної ефективності та безболісності реінтеграційних процесів. Все ж, реінтеграція – це насамперед про людей, а не про території. Як і будь-яка непопулярна ідея, вона «закидалася» в обговорення задля моніторингу суспільної реакції, адже усі виклики

та загрози такого плану дій на поверхні – від необхідності значних фінансових вливань України у відбудову окупованих територій (про вивезені в Росію заводи ЗМІ зараз не згадують) до «людського фактору» – потрапляння тих, хто воював но боці ворога України, та тих, хто їх підтримував, спочатку у місцеву владу, а згодом – і у центральні органи української влади. Така собі «молода кров» для «п'ятої колони». За даними дослідження, яке у травні 2018 р. проводив Фонд «Демократичні ініціативи» та соціологічна служба Центру Разумкова за підтримки USAID, більшість населення (50%) вважало, що заради миру на Донбасі варто погоджуватися на компроміси, **але не на всі**. Майже 20% опитаних вважали, що мир має бути встановлений будь-якою ціною й Україна має йти на всі можливі компроміси. Близько 17% вважали, що мир можливий лише після перемоги однієї зі сторін. Найбільше прихильників компромісу на півдні та сході – 33% та 27% відповідно, а силового вирішення – на заході (24%) [3].

Зокрема, як сказано у «Позиційному документі щодо інституційного забезпечення політики безпечної реінтеграції на Сході України» (далі – Позиційний документ), «безпечна реінтеграція окремих районів Донецької та Луганської областей передбачає реалізацію державної політики, завдання якої – це залучення жителів окупованих територій Донецької та Луганської областей у громадянський, політичний процес, відновлення довіри до інститутів влади, <…> ліквідація джерел інформаційного, громадянського протистояння…» [2, с. 5].

Проте складається враження, що модель безпечної реінтеграції – це не лише ініціатива української сторони, й уся відповідальність та її реалізація повністю належать Україні. Модель «Ми маємо чути їх, вони мають чути нас» [4] не працює у двосторонньому форматі, адже на територіях ТОТ ОРДЛО процвітають «російські наративи», а «російський вектор» у інформаційній політиці квазі-держав пронизує усі сфери суспільного життя, тож і в цьому випадку молоді відводиться одна з головних ролей на теренах ТОТ ОРДЛО. Таким чином, доцільно, на думку автора, провести зріз спектру та напрямів діяльності «міністерства», що безпосередньо відповідає за реалізацію молодіжної політики на окупованих територіях Донбасу, шляхом аналізу офіційного сайту «Міністерства молоді, спорту та туризму Донецької Народної Республіки» (далі – «Міністерство ДНР»).

«Міністерство ДНР» на перше місце у своїх пріоритетах все-таки поставило молодь і роботу з нею, що свідчить і з самої назви міністерства. Важливість цієї суспільної групи також підтверджується окремою сторінкою-вкладом під назвою «Молодіжна політика та патріотичне виховання», де серед напрямів роботи вказується «Патріотичне виховання», «Здоровий спосіб життя»,

Рік прийняття документа / програми	**Назва документа / програми / плану дій**	**Суть документа / програми / плану дій (із позиції т. зв. «Міністерства»)**
2016 р.	Програма «Патріотичне виховання дітей і молоді Донецької Народної Республіки».	Захарченко своїм розпорядженням затвердив програму, котра містить ще і план заходів із реалізації цієї Програми на 2017–2018 рр. (нині недоступна на сайті)
22 червня 2016 р.	Наказ «Про проведення патріотичного заходу «Алея слави»	Захід проводиться з метою виховання у молоді почуття за історичне та бойове минуле Донбасу, поваги до традицій і культури країни.
22 червня 2016 р.	Наказ «Про проведення Республіканського конкурсу патріотичних відеороликів «Моє місто і його звільнення»	Серед завдань: створення циклу відеосюжетів, що відображають сучасну громадянську позицію молоді, котра базується на ідеї патріотизму; підвищення інтересу молоді до вивчення подій Великої Вітчизняної війни та періоду звільнення Донбасу від фашистських загарбників
22 червня 2015 р.	Концепція патріотичного виховання дітей і молоді, що навчається.	Актуальність концепції зумовлюється «необхідністю підготовки нового покоління до створення своєї Республіки, життя за нових повоєнних умов»
16 листопада 2015 р.	Координаційна рада з питань патріотичного виховання дітей і молоді Донецької Народної Республіки	Мета Ради – забезпечення узгодженості дій органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, військових частин, ЗМІ у вирішенні питань, пов'язаних із патріотичним вихованням молоді, допризовної підготовки і т. д.

[6]. На основі аналізу сайту «Міністерства молоді, спорту та туризму Донецької Народної Республіки» та рубрик: Молодіжна політика та патріотичне виховання – Документи http://минспорт.рус/document_patriotic.

«Підтримка творчої та обдарованої молоді», «Волонтерство» та «Міжнародні відносини». Контент розділу «Патріотичне виховання» не залишає навіть найменшого простору для сумнівів, якої саме держави патріотів взялися формувати у так званій «ДНР», адже тут ідеться про співпрацю Донецька та Нижнього Новгорода в освітній сфері, про участь молоді у загальноросійському онлайн-марафоні, про переможців всеросійських змагань «Перегони героїв – 2020» [5]. І ні слова про співпрацю, не пов'язану з Росією, за межами Росії, не в інтересах Росії! Вся діяльність у рамках молодіжної політики виглядає так, ніби «ДНР» – давно уже одна з республік РФ.

Зокрема, патріотичне виховання та молодіжна політика регламентуються у так званій «ДНР» такими нормативними документами, програмами та заходами:

Щодо ідеології військово-патріотичного виховання молоді як невід'ємної його складової частини, то вона чітко окреслена на головній сторінці сайту, де центральне місце займає реклама «Російського центру Донецької народної республіки» (далі – «Російський центр»).

Діяльність «Російського центру» зосереджена на реалізації єдиної мети: максимальної, швидкої та якомога глибшої інтеграції так званої «ДНР» у російський простір – через інформаційний, економічний та освітній у політичний. Більшість оглядів подій із життя діяльності центру починається зі слів: «За підтримки Російського Центру русисти Єнакієво отримали можливість освоїти…», «За підтримки Російського Центру представники ДНР відвідали Москву для участі в…», «У Горлівці стартував освітньо-просвітницький проект «Російська історія в…», «Пряма трансляція дебатів по Доктрині «Російський Донбас» на базі московського клубу відбудеться…».

Саме запропонована доктрина «Російський Донбас» (далі – «Доктрина») [7], оприлюднена у січні 2021 р., покликана стати базою, фундаментом подальшого поглиблення інтеграційних процесів для «ДНР». Ця «Доктрина» – це, по-суті, переписана історія краю під російське трактування історичних подій і явищ. Як вказують у своїй праці відомі українські дослідники у галузі історії (Ярослав Грицак, Кирило Галушко, Яна Примаченко та ін.), усі російські наративи слід називати «російською історичною пропагандою». «Вона не завжди суто «дезінформація», не завжди «фейкові новини», це значно більше і значно складніше. Вона використовує суміш фактів і вигадок, знань і маніпуляцій. У новому її вигляді – це спроба утвердити свій наратив і знецінити наратив опонента, за допомогою спрощених і однозначних тез, часто підкріплених сильними емоціями. Так Росія проводить «ре-візію історії» [8, с. 5].

Тож у розділі 1 (Доктрина «Русский Донбасс») «Актуальність формування Доктрини» говориться, що «народ Донбасу невід'ємно пов'язаний з історією Росії та її історичної частини – Новоросії – та триєдиного російського народу з моменту появи на території району слов'янського населення у V–VII ст. до створення й утвердження ДНР і ЛНР у 2014 р.» [7, ст. 3]. У розділі «Ціль і завдання Доктрини» серед іншого вказано: необхідно «на основі поглибленого аналізу етапів еволюції Донбасу засвідчити факт його історичної, духовно-культурної та соціально-економічної спільності з Росією; – вернути Донбас як суб'єкта у сферу російського історичного простору [7, с. 5]. Всі подальші віхи історичного розвитку краю дивним чином збігаються із трактуванням історичних подій і фактів у російських підручниках історії. Тут і «Донбас в роки Великої Вітчизняної війни» (Другої світової не було?), і «Формування народу Донбасу як невід'ємної частини російської нації в радянський період» (і це зовсім не про Голодомор, винищення української Слобожанщини та завезення на цю територію пролета-

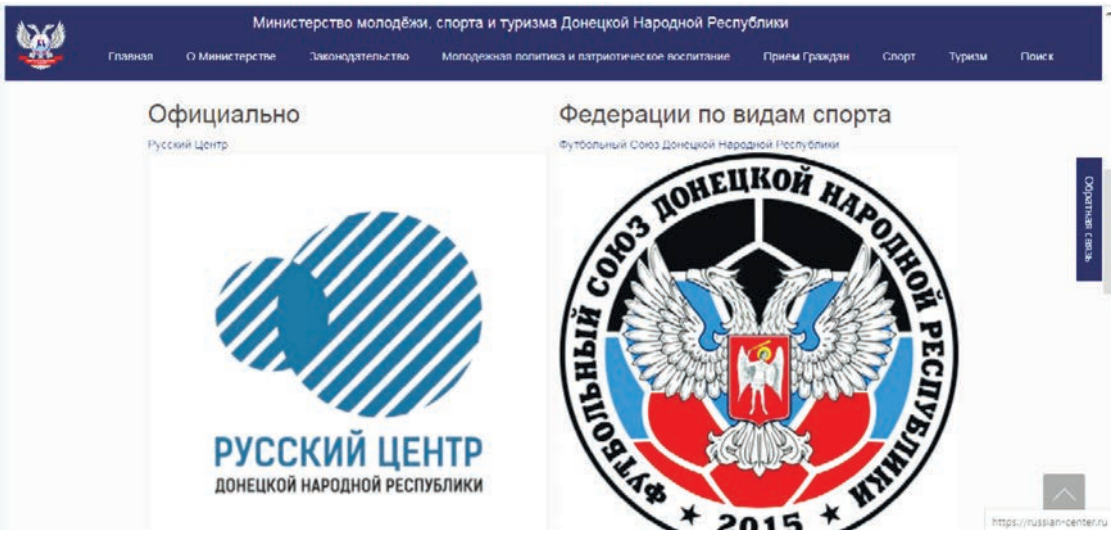

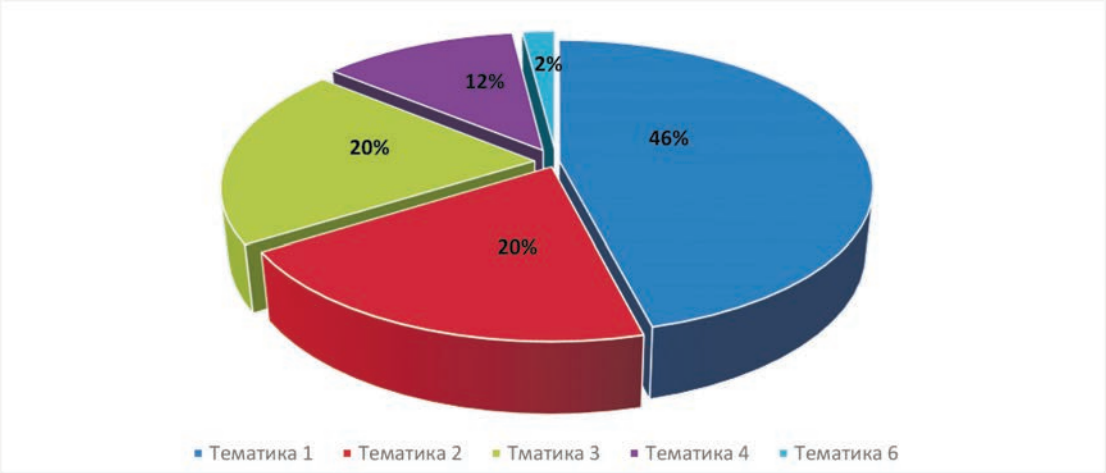

ріату та колишніх ув'язнених із території Росії). Як квінтесенція всього переліченого – «Російська весна на Донбасі. Створення Донецької та Луганської народних республік» (тут ідеться і про інспірований заходом київський майдан, і про кривавий державний переворот, і про вибір перед російським народом України: або збройний спротив, або приниження, пограбування та знищення російської ідентичності).

Ще одним вагомим доказом «російського» вектору спрямованості інформаційної політики є наявність на сайті «Міністерства ДНР» контенту, що відображає діяльність т. зв. голови «ДНР» Дениса Пушиліна. За детального аналізу відео можна структурувати за сферами, пріоритетами та напрямами діяльності [9]. Було досліджено відеоконтент у проміжку від 25 жовтня 2020 до 26 березня 2021 рр. Усього відео, які висвітлюють діяльність Пушиліна за досліджуваний період, – 50. Умовно відеоконтент було поділено на п'ять тематичних груп і визначено частку кожної групи щодо загальної кількості відеозвітів його діяльності.

Відеоконтент, що відображає сфери та напрями діяльності Д. Пушиліна.

Тематика 1 – «Громадське життя жителів «ДНР» – 46%. Сюди були віднесені репортажі на кшталт: «Голова ДНР із робочим візитом відвідав Іловайськ», «Голова ДНР привітав переможців конкурсу «Людина року – 2020», «Голова ДНР провів нараду із проблем розвитку сфери освіти та науки».

Тематика 2 – «Україна – ворог» – 20%. Сюди були віднесені репортажі на зразок: «Голова ДНР назвав порушенням гуманітарного права обстріл населеного пункту Єленовка зі сторони України», «Ми з кожним роком віддаляємося», – Денис Пушилін про відносини між ДНР і Україною».

Тематика 3 – «Росія – друг, товариш і брат» – 20%. Сюди були віднесені репортажі «Голова ДНР взяв участь у заходах, присвячених сьомій річниці об'єднання Криму з Росією», «Голова ДНР взяв участь у святкуваннях до Дня Загальнокримського референдуму 2014 р.», «Голова ДНР взяв участь у прямому ефірі «Соловйов LIVE», «Голова ДНР пройшов другий етап вакцинації російською вакциною проти коронавірусу «Супутник V», «Голова ДНР взяв участь у відкритті інтеграційного форуму «Російський Донбас».

Тематика 4 – «Підтримка народної міліції та військовослужбовців» – 12%. Сюди віднесені репортажі «Голова ДНР передав державні нагороди сім'ям загиблих військовослужбовців», «Голова ДНР проінспектував проведення занять бойової підготовки підрозділів Народної міліції», «Голова ДНР зустрівся з бійцями 11-го окремого Єнакієво-Дунайського мотострілкового полку».

Тематика 5 – «Робота з молоддю» – 2%. Сюди були віднесені репортажі на кшталт «Голова «ДНР» зустрівся зі студентами старших курсів ДонНАСА», «Голова ДНР провів зустріч зі студентами Донецького національного медуніверситету ім. М. Горького».

Така тематична структуризація відеоконтенту доволі умовна, адже, скажімо, репортаж «Голова ДНР провів нараду із проблем розвитку сфери освіти та науки», віднесений згідно із назвою до тематики «Громадське життя жителів ДНР», а насправді стосується сертифікації дипломів так званої «ДНР» у РФ. Більшість репортажів стосовно повсякденних проблем місцевого населення – як от працевлаштування, проблем енерго- та водопостачання, отримання житла – зводилися до пояснень причин усіх бід, якими є українська армія, фашисти, київська влада.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Тож, опираючись на дослідження інформаційного простору так званої «ДНР» загалом і молодіжної політики зокрема (аналізу сайту «Міністерства молоді, спорту та туризму Донецької Народної Республіки», діяльності «Російського центру Донецької Народної

Республіки», доктрини «Російський Донбас», відеоконтенту, що висвітлює діяльність Д. Пушиліна), можемо скласти відповідну цілісну картину. Пріоритетним у молодіжній політиці є так званий «російський вектор» розвитку (від співпраці з російськими ВНЗ у науковій сфері, акредитації дипломів до спільних молодіжних святкувань Дня Перемоги 9 травня). Але вражає ще й інше: окрім «російського вектору», ніякої більше співпраці на офіційному рівні не існує! Якщо «походити» сайтами квазі-держави, то складається спотворене враження про кількість держав на Земній кулі – їх лише чотири: Україна (країна-ворог, країна-агресор), Росія (друг, товариш, брат) і невизнані «ДНР» і «ЛНР». Як така політика зможе у майбутньому співвідноситися з політикою безпечної реінтеграції, запропонованою Україною? Питання залишається відкритим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Носенко Э.Л., Фролова Н.В. Трансформация ценностных ориентаций молодежи на современном етапе розвития общества (Психологический аспект). Днепропетровск, 1999. 168 с.
2. Позиційний документ щодо інституційного забезпечення політики безпечної реінтеграції на Сході України |/ за заг. ред. В. Лупація, О. Саакяна, Ю. Тищенко. Київ : ФОП «Харченко В.О.», 2020. 28 с.
3. Чорнобай Г. Донбас і майбутнє. Як українці бачать повернення окупованих територій. *Український тиждень.* 25.07.2018. URL: http://m.tyzhden.ua/publication/217324 (дата звернення: 01.04.2021)
4. Тищенко Юлія. Безпечна реінтеграція Донбасу: як знову навчитися довіряти один одному? *Українська правда*, 20.11.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2019/11/20/7232508/ (дата звернення: 30.03.2021)
5. Молодежная политика и патриотическое воспитание. Направление роботы. / *Министерство молодёжи, спорта и туризма Донецкой Народной Республики*. Веб-сайт. URL: http://минспорт.рус (дата звернення: 31.03.2021)
6. Молодежная политика и патриотическое воспитание. Документы. / *Министерство молодёжи, спорта и туризма Донецкой Народной Республики.* Веб-сайт. URL: http://минспорт.рус/document_patriotic (дата звернення: 31.03.2021)
7. Доктрина «Русский Донбасс» / *Министерство молодёжи, спорта и туризма Донецкой Народной Республики.* Веб-сайт. URL: https://russian-center.ru/wp-content/uploads/2021/01/Doktrina_Russkii-_Donbass.pdf (дата звернення: 31.03.2021)
8. Ревізія історії. Російська історична пропаганда та Україна / Я. Грицак та ін. Київ : К.І.С., 2019. 99 с. URL: https://internews.ua/storage/app/media/Re_vision_2019_ua.pdf (дата звернення: 31.03.2021)
9. Глава Донецкой Народной Республики Денис Пушилин. Видео. / *Министерство молодёжи, спорта и туризма Донецкой Народной Республики.* Веб-сайт. URL: https://denis-pushilin.ru (дата звернення: 31.03.2021)

УДК 329:323 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.7

ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТИВНЕ ЯВИЩЕ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

POLITICAL OPPOSITION AS AN OBJECTIVE PHENOMENON OF PUBLIC LIFE

Морарь М.В.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

У суспільному житті будь-якої демократичної країни відносини між політичними опонентами будуються по лінії влада – опозиція, тобто опозиція – це об'єктивне явище суспільного життя.

Ефективність діяльності політичної опозиції залежить від багатьох факторів, зокрема: законодавчого визначення статусу опозиції; гарантії її прав; згуртованості авторитетного лідера.

Наголошується на тому, що політичні події 2013–2021 рр. в Україні свідчать про актуалізацію проблеми опозиції як складової частини політичного процесу та необхідність її нормативного визначення в межах державного законодавства. Крім того, події цього періоду привели до трансформації повноважень інститутів державної влади, повернення до конституції 2004 р., боротьби політичних еліт, протистояння у Верховній Раді, які перетворилися на постійний фактор і фактично паралізують дієвість законодавчого органу держави. Нагальною потребою на сучасному етапі є сильна демократична влада, консолідація усіх політичних сил (коаліції й опозиції) для збереження стабільності та міжнаціональної згоди.

Сучасне демократичне правління – це партійне правління. Вирішення суперечок і конфліктів між партійними лідерами або між більшістю й опозицією повинно відбуватися на основі «принципових переговорів», а не позиційних. «Теорія принципових переговорів» (Дж.В. Бертон, Р. Даль, Р. Фішер) передбачає вирішення політичних проблем на основі їхніх якісних характеристик, тобто виходячи із суті справи, а не торгу із приводу того, на що може погодитися чи ні кожна зі сторін. Цей метод передбачає прагнення сторін знайти взаємну вигоду там, де тільки можливо, а там, де їхні інтереси не збігаються, потрібно знайти такий компроміс, який був би обґрунтований будь-якими справедливими нормами незалежно від волі кожної зі сторін.

На жаль, сьогодні в Україні у кожної з конфліктуючих сторін на першому місці власні інтереси, тоді як народні обранці повинні захищати інтереси своїх виборців. Дестабілізація роботи українського парламенту 2013–2021 рр., постійне блокування роботи, низький коефіцієнт корисної дії у законотворчій і нормотворчій сферах дають підстави стверджувати, що можливість створення коаліції за демократичними принципами в українському парламенті надзвичайно низька.

У цьому контексті підкреслюється, що сьогодні особливо актуальним стає комплекс проблем, пов'язаних із законодавчим забезпечення діяльності політичної опозиції. В Україні проблема парламентської опозиції досі залишається без юридичного вирішення.

Ключові слова: політична опозиція, політична партія, політична ідеологія, політичний процес, політична система, влада, громадське суспільство, держава.

In the public life of any democratic country, relations between political opponents are built along the lines of power-opposition, that is, opposition is an objective phenomenon of public life.

The effectiveness of political opposition depends on many factors, in particular: legislative definition of the status of the opposition; as a guarantee of its rights; solidarity authoritative leader.

The emphasis on the fact that political developments 2013–2021 in Ukraine testify to the actualization of the problem of the opposition as part of the political process and the necessity of its normative definition within the state law. Additionally, the events of this period led to the transformation of the powers of state institutions, the return to the Constitution of 2004, the struggle of the political elites, the opposition in the Verkhovna Rada, which has become a permanent factor and, in fact, paralyze the effectiveness of the legislature of the state, etc. The urgent need at the present stage there is a strong democratic government, and consolidation of all political forces (majority and opposition) to maintain stability and ethnic harmony.

Modern democratic government is party government. Disputes and conflicts between party leaders or between the majority and the opposition should be resolved on the basis of "principled negotiations" and not positional ones. "Theory of principled negotiations" (J.W. Burton, R. Dahl, R. Fisher) involves solving political problems on the basis of their qualitative characteristics, ie based on the substance of the case, rather than bargaining over what everyone can agree on from the parties. This method involves the desire of the parties to find mutual benefit wherever possible, and where their interests do not coincide, it is necessary to find a compromise that would be justified by any fair rules, regardless of the will of each party.

Unfortunately, today in Ukraine, each of the conflicting parties has its own interests in the first place, while the people's deputies must protect the interests of their constituents. The destabilization of the Ukrainian parliament in 2013–2021, the constant blocking of work, low efficiency in the legislative and rule-making spheres – gives grounds to say that the possibility of forming a coalition on democratic principles in the Ukrainian parliament is extremely low.

In this context, it is emphasized that today the special actuality is acquired the complex problems related to legislative support of the political opposition. In Ukraine the problem of the parliamentary opposition is still without a legal decision.

Key words: political opposition, political party, political ideology, political process, political system, power, social society and the state.

Постановка проблеми. Проблема політичної стабільності є однією з найбільш актуальних базових проблем сучасної України. Українське суспільство постійно перебуває у стані перманентних політичних криз. Політичні події 2013–2021 рр. в Україні свідчать про актуалізацію проблеми опозиції як складової частини політичного процесу та необхідність її нормативного визначення в межах державного законодавства. Події цього періоду привели до трансформації повноважень інститутів державної влади, повернення до Конституції 2004 р., боротьби політичних еліт, протистояння у Верховній Раді, які перетворилися на постійний фактор і фактично паралізують дієвість законодавчого органу держави. Нагальною потребою на сучасному етапі є сильна демократична влада, консолідація усіх політичних сил (коаліції й опозиції) для зміцнення незалежної держави.

З огляду на вищесказане сьогодні особливо актуальним стає комплекс проблем, пов'язаних із законодавчим забезпеченням діяльності політичної опозиції, зокрема регулювання правового статусу, механізми взаємодії влади та політичної опозиції. В Україні проблема парламентської опозиції досі залишається без юридичного вирішення.

Опозиція – це об'єктивне явище суспільного життя. Вона передбачає свободу думок, поглядів, діяльності різноманітних суспільних об'єднань, незалежність засобів масової інформації. Політична опозиція, на думку науковців, є ефективним засобом цивілізованого розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп, невід'ємною складовою частиною механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин. В українському парламенті політична опозиція представлена окремими політичними партіями, які пропонують альтернативній владі курс розвитку держави, проте, як слушно відзначає О. Гнаповський, виникає низка запитань: яким чином окремі політичні партії стали опозиціями, на що здатна політична опозиція, які механізми впливу на прийняття рішень владною більшістю використовує українська опозиція, не маючи закону про опозицію чи іншого окремого документа, що регулював би питання, пов'язані з цією проблемою [1]?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політична опозиція як невід'ємний елемент політичної системи була і продовжує бути актуальним об'єктом дослідження для багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців. Основними працями у цій царині вважаються дослідження Р. Даля, Дж. Сарторі та Х. Лінце. Значну увагу цьому питанню приділяли також О. Кіршхаймер, Р. Макрідіс, Д. Елерз, Р. Паннет, К. Палескі. Серед українських вчених слід відзначити М. Михальченка, Ф. Рудича, А. Пахарєва, С. Бондаря, В. Журавського, М. Дмитренко, І. Коваля та ін. Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що окремі аспекти цієї проблеми достатньо активно вивчаються науковцями, але вона досі не вирішена і потребує подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження політичної опозиції як невід'ємного елемента політичної системи, а також обґрунтування й актуалізація необхідності її нормативного визначення в межах державного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, з латинської термін «opposition» перекладається як «протиставлення». У сучасній науці це поняття трактується дуже широко: від протистояння владі, режиму, панівній ідеології до протистояння особистої позиції будь-якій організації або керівникові. Термін «опозиція» визначається політичною наукою як протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії, організація, партія, група, особа, котрі виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи загалом [6, с. 4; 28].

Історично, як явище політичного життя, опозиція існує здавна у таких формах, як палацова інтрига, повстання, державний переворот. На рубежі нового часу з'являється так звана «легітимна опозиція», її виникнення пов'язують із «Великою Хартією Вольностей» (1215 р.), що заклала основу британського парламентаризму, започаткувала розвиток права як засобу спротиву королівській влади. Будь-яке порушення декларованих прав і свобод із боку владних структур потребує активної протидії з боку громадськості, яка об'єднується в організації, спілки, асоціації, формує реальну опозицію панівному режиму [2, с. 223].

Законом України «Про політичні партії в Україні» також передбачені гарантії свободи опозиційної діяльності політичних партій, у т. ч. можливість викладати публічно й обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя [3].

У системі політичних відносин опозиція виконує помітні позитивні функції:

1) Сприяє відокремленню, відображенню й узагальненню інтересів груп населення, яких не влаштовують діяльність різних гілок влади в центрі та регіонах. Це дає можливість оприлюднити погляди та позиції значної частини населення, вивчити й врахувати ці погляди і позиції та скоригувати свою внутрішню та зовнішню політику.

2) Критика влади і протидія окремим не досить продуманим рішенням, діям політичних інститутів є інструментом демократії, своєрідним тренінгом для влади.

3) Розвиток головної «тріади» дій опозиції – критики, контролю, альтернативи – дає змогу владним інститутам бачити альтернативні рішення, шляхи розвитку, врахувати їх у своїй діяльності

та тим самим зменшувати конфліктність у суспільстві, розширювати соціальну базу реформ.

Водночас, як слушно відзначає М. Михальченко, не варто перебільшувати позитивну роль опозиції в Україні. Нерідко окремі опозиційні групи використовували демократичні норми та процедури як засіб захисту вузькокорпоративних інтересів та амбіційних претензій їхніх лідерів на всенародне представництво, цілі буцімто боротьби за владу для вузької групи людей, а інколи і просто окремих політичних авантюристів [4, с. 26]. Крім того, необхідно підкреслити, що в українському суспільстві є своєрідний «політичний спорт» – гра в опозицію. Є політичні сили, які оголошують себе конструктивною, непримиренною парламентською опозицією, але сьогодні оголошують себе опозицією, а завтра стають друзями влади.

Ефективність діяльності політичної опозиції, належне виконання нею суспільних функцій, на думку науковців, залежить від багатьох факторів. Серед них: законодавче визначення статусу опозиції, гарантії її прав; урахування позиції меншості у прийнятті рішень у парламенті; підтримка вимог опозиції громадянами; згуртованість сил опозиції, наявність авторитетних лідерів, конструктивної ідеології тощо.

Українське суспільство необхідних умов для формування й успішного функціонування опозиції ще не створило. Проблема «меншості» чи парламентської опозиції досі юридично не вирішена. Подеколи вона набуває політичної актуалізації та, відповідно, суто політичних способів розв'язання без необхідного законодавчого закріплення. Підтвердженням належності цього питання до суто політичного поля слугує також і млявість законотворців щодо нього, зокрема і той факт, що за період діяльності Верховної Ради шостого скликання було зареєстровано лише один законопроект, присвячений інституціоналізації опозиції. У ньому пропонується таке визначення парламентської опозиції – це добровільне депутатське об'єднання депутатських фракцій (депутатської фракції) у Верховній Раді України та (або) народних депутатів України, котрі не увійшли до парламентської більшості, подали заяви про перехід в опозицію котрі які не погоджуються з офіційним політичним курсом парламентської більшості та Кабінету Міністрів України та (або) способом його реалізації, здійснюють контроль за діяльністю парламентської більшості та Кабінету Міністрів України, критикують їхню діяльність і пропонують альтернативну програму розвитку України та шляхи її реалізації.

У низці законопроектів попередніх скликань окреслено такі бачення опозиції:

− депутатські фракції, групи та позафракційні депутати, які заявили про свою опозиційність до офіційного політичного курсу;

− народні депутати України, котрі не увійшли до складу парламентської більшості та уклали Угоду про парламентську опозицію, яку підписало не менше двох третин народних депутатів України, що становлять парламентську меншість, але не менше однієї п'ятої від конституційного складу Верховної Ради України;

− добровільне об'єднання народних депутатів України – членів депутатських фракцій (груп), позафракційних народних депутатів України, які не підтримують політичний і соціально-економічний курс Президента України, діяльність Кабінету Міністрів України по його реалізації та пропонують суспільству альтернативну програму розвитку;

− систематичне вираження публічної незгоди певних парламентських груп і фракцій із політичним курсом Кабінету Міністрів України, спрямоване на зміну цього політичного курсу або усунення з посад окремих членів Кабінету Міністрів України або його відставку загалом [9, с. 22–23]

Таким чином, незважаючи на побутову очевидність поняття «опозиція», його формалізація може набувати різноманітних форм. Зокрема, важливим є об'єкт протистояння, яким бути визначений і Президент України, і Кабінет Міністрів, і безпосередньо парламентська більшість, і широке поняття «офіційного політичного курсу». Відповідно, мета опозиційної діяльності концентрується на зміні поточного політичного курсу держави, зокрема через пропозицію альтернатив або ж усунення з посад окремих членів уряду.

Центр Разумкова пропонує таке визначення опозиції: «це сукупність суб'єктів політичного життя, котрі виступають проти змісту політики, що реалізується чинною владою, та/або методів реалізації цієї політики, ведуть активну діяльність, спрямовану на те, щоб самим зайняти центральне місце у владній системі» [10, с.6]. Тож акцент зроблено на політичній боротьбі з метою помінятися місцями з більшістю. У цьому полягає важлива відмінність інституту опозиції в Україні від стабільних демократичних систем, у яких мета опозиції – корекція поточного урядового курсу задля відстоювання інтересів суспільства та професіональна підготовка альтернатив публічної політики.

В Україні, у найзагальнішому сенсі, розмежування між парламентською більшістю та меншістю проходить на основі сприяння чи протистояння поточному векторові та принципам розвитку країни. Зрозуміло, що такий поділ можливий лише за умов демократичного режиму, яким гарантується плюралізм і свобода думок. У позапарламентському просторі можливість незгоди з наявним станом речей забезпечується свободою об'єднань громадян, діяльністю політичних партій та іншими механізмами. За умов парламенту і владної

системи загалом гарантії плюралізму та максимальної свободи вираження думок поєднуються із міркуваннями щодо стабільності та цілісності державної політики. Відповідно, поділ на прихильників і противників актуальної публічної політики неминучий.

Сучасне демократичне правління – це партійне правління. Вирішення суперечок і конфліктів між партійними лідерами або між більшістю й опозицією повинне відбуватися на основі «принципових переговорів», а не позиційних. «Теорія принципових переговорів» (Дж.В. Бертон, Р. Даль, Р. Фішер) передбачає вирішення політичних проблем на основі їхніх якісних характеристик, тобто виходячи із суті справи, а не торгу із приводу того, на що може погодитися чи ні кожна зі сторін. Цей метод передбачає прагнення сторін знайти взаємну вигоду там, де тільки можливо, а там, де їхні інтереси не збігаються, потрібно знайти такий компроміс, який був би обґрунтований будь-якими справедливими нормами незалежно від волі кожної зі сторін.

На жаль, сьогодні в Україні у кожної з конфліктуючих сторін на першому місці власні інтереси, тоді як народні обранці повинні захищати інтереси своїх виборців. Дестабілізація роботи українського парламенту 2013–2021 рр., постійне блокування роботи, низький коефіцієнт корисної дії у законотворчій і нормотворчій сферах дають підстави стверджувати, що можливість створення коаліції за демократичними принципами в українському парламенті надзвичайно низька.

М. Михальченко визначає п'ять типів конфлікту інтересів, які породжують протистояння і взаємодію влади й опозиції:

1. Справжній конфлікт на основі різного підходу до державотворення. Існує об'єктивне зіткнення інтересів різних соціальних сил державницької й антидержавницької орієнтації.

2. Випадковий конфлікт інтересів, який залежить від випадкових обставин, що не завжди усвідомлюються учасниками, таких як тимчасове зниження або невиплата зарплат, сезонне коливання цін, волюнтаризм чиновників і т. п. Цей конфлікт легко подолати за умови усвідомлення та здійснення можливих альтернатив.

3. Змішаний конфлікт інтересів, викликаний факторами, що лише побічно пов'язані з об'єктивними – мовними, релігійними, культурними та іншими питаннями.

4. Неправильно приписаний конфлікт, який не належить до справжніх політичних, економічних, географічних чи інших причин.

5. Хибний конфлікт інтересів – не має об'єктивних підстав, але виникає внаслідок хибних уявлень або непорозумінь. Такого типу конфліктів в Україні багато на ґрунті суб'єктивного розуміння інтересів гілок влади, політичних інститутів, регіонів або на ґрунті простих провокацій [4, с. 22].

Опозиція є невід'ємним компонентом, своєрідним індикатором демократичного суспільства та правової держави. Ф. Рудич зазначає: «Цивілізована опозиція – це коли суперечності між більшістю і меншістю не ставлять під загрозу основи конституційної та правової системи» [5, с. 6]. У класичному розумінні цивілізована опозиція – це коли не тільки партія, що перемогла, визначає законність і справедливість правил гри, а й переможена партія також. Хоча останній визнати це дається нелегко. Переможена партія повинна розуміти, що в ході суперництва зіткнулися лише земні інтереси, кожен із яких законний, і що благополуччя однієї зі сторін не досягається за рахунок іншої. Така опозиція не може вважатися конструктивною.

Конструктивна опозиція має бути альтернативною політичній стратегії та тактиці правлячих сил. Їхня взаємна конкуренція у межах наявних політичних систем зменшує зростання небезпечної поляризації сил, що існують у суспільстві та парламенті. Цьому сприяє вироблення чітких позицій сторін, які відображають їхні взаємини. Така опозиція неможлива без відповідальності політичних партій і їхніх лідерів. У сучасному українському суспільстві ще не створені умови для функціонування цивілізованої опозиції.

Взаємодія влади й опозиції повинна відбуватися на основі так званого «демократичного контракту». Такий контракт, на думку З. Балабаєвої, передбачає демократичний шлях вирішення конфліктів, що структурно протиставляють одне одному різноманітні групи суспільства у їхній боротьбі за владу. Він найкращий, оскільки не віддає перевагу пригніченню і знищенню суперника, а є успішним генератором нових соціальних відносин. Такий контракт привчає членів соціальної групи до загальноприйнятих договірних процедур. Влада закону не нав'язується тільки волею найбільш сильних, вона поступово стає результатом згоди найбільш слабких чи меншості, нехай навіть тимчасової [6, с. 137].

Необхідно підкреслити, що природа відносин між владою й опозицією нерозривно пов'язана із рівнем політичної культури української еліти. Отже, можна припускати, що реальні зміни та переведення взаємодій усередині політичної системи на демократичні та прозорі засади залежать від розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні та циркуляції політичного істеблішменту.

Специфіка української опозиції полягає в тому, що за роки незалежності України вона стала невід'ємною складовою частиною політичної системи. Практично всі провідні політичні сили за цей час встигли побувати як при владі, так і в опозиції.

Діяльність сучасної парламентської опозиції мала би здійснюватися на підставі політичних домовленостей із парламентською більшістю.

Сьогодні очевидним є той факт, що у суспільному житті будь-якої демократичної країни відносини між політичними опонентами будуються по лінії влада – опозиція. Політична опозиція є неодмінним компонентом, індикатором демократичного суспільства та правової держави.

Конструктивна опозиція має бути альтернативою, а не антагоністом політики, стратегії та тактики панівної владної еліти. Автор підтримує думку дослідників, які вважають, що такої опозиції в Україні досі не існує. Опозиція не сприймається суспільством як реальна альтернатива влада, ефективність її діяльності залишається низькою. Сьогодні потреби політичного процесу України передбачають удосконалення правової бази функціонування політичних партій і необхідність нормативного визначення політичної опозиції в межах державного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проблеми діяльності політичної опозиції в Україні: шляхи оптимізації. *Науковий блог* : веб-сайт. URL: https://naub.oa.edu.ua/2012/problemy-diyalnosti-politychnoji-opozytsiji-v-ukrajini-shlyahy-optymizatsiji-2/.

2. Дмитренко М. Політична система Україна: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції : монографія. Київ : Знання України, 2008. 544 с.

3. Політичні партії України : у 3 т. / уклад. Ю. Шайгородський. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2005. 920 с.

4. Сучасна українська політика і політологія про неї / Михальченко М.І., Курас І., Рудич Ф.М. та ін. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. С. 20–33.

5. Рудич Ф.М. Політична влада і опозиція в Україні: методологічний аспект. *Віче*. 2013. № 17. С. 18–21

6. Кукуруз О.В. Політична опозиція в Україні та Польщі: порівняльний аналіз : монографія. Київ : Наукова думка, 2010. 200 с.

7. Рудич Ф.М. Політичний режим в Україні: спроба політологічного аналізу. *Політичний менеджмент*. 2011. № 2 (47). С. 13–43.

8. Шемшученка Ю.С., Бабкіна В.Д., Горбатенко В.П. Політологічний енциклопедичний словник. Київ : Довіра, 2004. 740 с.

9. Як працює твій депутат: Інформаційно-аналітичний журнал / Л. Шевченко, С. Соколов, І. Борик. Київ : ГО Фундація «Відкрите суспільство». 2012. № 1. 71 с.

10. Влада і опозиція в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова : *Національна безпека і оборона.* 2002. № 7.

УДК 329 (437.6)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.8

ПАРТІЙНА СИСТЕМА СЛОВАЧЧИНИ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

PARTY SYSTEM OF SLOVAKIA: PROBLEMS OF FUNCTIONING AND TENDENCIES OF DEVELOPMENT AT THE PRESENT STAGE

Остапець Ю.О.,
доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук
Ужгородського національного університету

Ключкович А.Ю.,
доктор політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

У статті охарактеризовані особливості розвитку партійної системи Словацької Республіки у контексті парламентських електоральних циклів 2016–2020 рр. Акцентовано на причинах інституціалізації антисистемної політики у країнах Європейського Союзу, носіями якої є зазвичай популістські партії. Підкреслено, що практично повсюдно в ході виборів останніх років у країнах Європейського Союзу слабшають позиції системного партійно-політичного істеблішменту і посилюється роль тих партій, які прийнято характеризувати як популістські.

Виокремлено й охарактеризовано основні періоди розвитку партійної системи Словацької Республіки та результати виборів до Національної Ради у 2010–2020 рр. Досліджено зміну структурного ядра партійної системи Словаччини за результатами парламентських виборів 2016 р. За результатами виборів до Національної ради Словацької Республіки у 2016 р. істотно змінився формат партійної системи (із 6 до 8 політичних партій): партійна система залишилася без домінуючої партії, якою до цього була партія «Напрям – Соціальна демократія», і набрала обрисів двоблокової системи.

Показано конфігурацію й основні тенденції розвитку партійної системи Словаччини за результатами парламентських виборів 2020 р. Результати парламентських виборів 2020 р. показали, що партійна система Словаччини у континуумі між мейнстрімом і популізмом суттєво наблизилася до популізму. Вказано на основні причини підйому популізму у Словаччині: денаціоналізацію політики та збільшення значення глобальних управлінських структур на рівні Європи та світу; медіатизацію політики; низький рівень інституціалізації політичних партій і партійної системи загалом.

Ключові слова: Словацька Республіка, Національна рада Словацької Республіки, мейнстрім, популізм, партійна система, парламентські вибори.

The article describes peculiarities of development of the party system of the Slovak Republic in the context of parliamentary electoral cycles of 2016–2020. The author focuses on the reasons for the institutionalisation of anti-system policy in the EU countries, which are usually carried out by populist parties. It is emphasized that the positions of the systemic party-political establishment are weakening almost everywhere during the elections of recent years in the EU countries and, accordingly, the role of those parties that are generally characterized as populist is growing.

The main periods of development of the party system of the Slovak Republic and the results of the elections to the National Council in 2010–2020 were singled out and characterized. As a result of the 2016 parliamentary elections, the change of the "structural core" of Slovakia's party system has been studied. According to the results of the elections to National Council of the Slovak Republic in 2016, the format of the party system has changed significantly (from 6 to 8 political parties): the party system left without a dominant party, which was previously the party "Direction – Social Democracy", and took the shape of a two-bloc system.

The configuration and main development trends of the Slovak party system according to the results of the 2020 parliamentary elections are shown. The results of the 2020 parliamentary elections demonstrate that the Slovak party system in the continuum between mainstream and populism comes closer to the populist.

The main reasons for the rise of populism in Slovakia are indicated: denationalization of politics and increasing the importance of global governance structures at European and world levels; mediatization of politics; low level of institutionalisation of political parties and the party system as a whole.

Key words: Slovak Republic, National Council of the Slovak Republic, mainstream, populism, party system, parliamentary elections.

Постановка проблеми. Після перемоги у 2019 р. на президентських виборах і виборах у Європарламент блоку політичних партій «Прогресивна Словаччина» та «Разом» експерти й аналітики заговорили про суттєве зростання рейтингу ліберальних сил у словацькому політикумі. Про це свідчили і дані соціологічних досліджень, але дива не сталося. У Словаччині, як і доти в інших країнах Європейського Союзу, за результатами парламентських виборів 2020 р. можна було спостерігати тріумф все того ж популізму, але тільки зі словацькою специфікою.

Формування цілей статті (постановка завдань). Мета статті – з'ясувати особливості розвитку партійної системи Словацької Республіки у контексті парламентських електоральних циклів 2016–2020 рр. Для досягнення мети необхідне вирішення таких дослідницьких завдань: дослідити причини росту впливу популізму у країнах Європейського Союзу; показати зміни у структурі партійної системи Словаччини за результатами парламентських виборів 2016 р.; охарактеризувати вплив парламентських виборів 2020 р. у Словацькій Республіці на конфігурацію й акторний склад партійної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати парламентських виборів у країнах ЄС протягом останнього десятиліття свідчать про еволюцію їхнього партійно-політичного ландшафту в напрямку інституціоналізації антисистемної політики, носіями якої є зазвичай популістські партії.

Логіку цих фундаментальних змін можна описати таким чином. У перші повоєнні десятиліття партійний простір країн Західної Європи був структурований мейнстрімними партіями: консерваторами, лібералами, християнськими демократами, соціал-демократами та ін.

Мейнстрімні (традиційні, класичні) партії виникли як масові та кадрові. Кадрові партії як носії консервативної та ліберальної ідеології представляли інтереси привілейованих верств суспільства, не мали масового членства й орієнтувалися виключно на електоральний результат. Поява масових партій, зумовлена розширенням виборчого права, стала головним політичним трендом XIX – першої половини XX ст. [9, с. 110].

Згідно із С. Ліпсетом і С. Рокканом ці партії відображали інтереси соціальних груп, котрі перебували між собою у структурних конфліктах, які виникли внаслідок чотирьох типів розмежувань: центр – периферія, держава – церква, місто – село, власники – наймані працівники [4].

У процесі суспільно-політичної еволюції стираються відмінності між кадровими та масовими партіями, оскільки кадрові партії створюють організаційні структури, а масові перестають бути такими через скорочення кількості членів партій. Також поступово стираються ідеологічні відмінності, що призводить до появи «всеохоплюючих» партій. Типологічні ознаки останніх: а) схожість партійних програм; б) зміцнення позицій професійних політиків; в) послаблення ролі рядових членів партії; г) електоральна стратегія, спрямована на залучення максимально широких верств населення [10, с. 337–340].

З кінця 1970-х рр. партійний ландшафт західноєвропейських держав поповнює нова партійна «сім'я» – практично у всіх європейських країнах виникають партії «зелених». Це була перша хвиля виникнення партій постматеріальних цінностей (партій «нової політики»). Тривалий час «зелені» залишалися єдиним помітним інституційним наслідком проникнення постматеріальних цінностей у політичну сферу. Концепція постматеріальних цінностей була запропонована в рамках теорії «тихої революції» Р. Інглхарта. Вчений вважав, що під час переходу до постмодерну відбувається «зсув від матеріальних цінностей з акцентом на економічній і фізичній безпеці до цінностей постматеріальних з акцентом на проблемах індивідуального самовираження і якості життя» [3]. Конфлікт «матеріальних і постматеріальних цінностей» стимулював виникнення нових партій і політичних рухів (т. зв. рухів «однієї проблеми») [6, с. 21].

Із кінця 1990-х рр. з'являється ще одна успішна партійна «сім'я» під загальною назвою «нові праві» / радикальні праві популісти. Їхній вихід на авансцену західноєвропейської політики, підкреслює Г. Вайнштейн, призводить до якісної зміни політичного простору, зумовленого виникненням нової лінії партійного протистояння: між системним мейнстрімом і антисистемним популізмом. За підрахунками Г. Вайнштейна, у XXI ст. з'явилося 69 нових популістських партій, які активно беруть участь у політичному житті європейських країн, що свідчить про суттєве оновлення їхнього політичного ландшафту [1, с. 17].

Виникнення правих популістських політичних партій було реакцією на новий гострий конфлікт між глобалізованою постмодерністською елітою та простими громадянами національних держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістично налаштовані маси»). Одна з найглибших ліній розколу між прихильниками традиційних цінностей і національних держав, з одного боку, і глобалізованими елітами, з іншого, виникає з питання міграційної політики [12, с. 185].

Розглядаючи появу й електоральний успіх антисистемних партій, слід зазначити про складність самого феномену антисистемності у сучасних суспільствах, оскільки мейнстрімні партії, прагнучи отримати електоральну підтримку, використовують популістську риторику, а популісти, отримавши депутатські мандати, зменшують свій «радикальний запал» і починають працювати у форматі мейнстріму. Таким чином відбувається їхнє зближення з низки важливих політичних питань, які хвилюють європейські суспільства (міграційної політики, мультикультуралізму, змісту євроінтеграції та ін.).

Популістські партії та рухи набирають силу у країнах із дуже різними соціально-економічними параметрами розвитку та соціокультурними контекстами. У 2014–2019 рр. спостерігався підйом ліво- і правопопулістської хвилі у країнах ЄС. Перевага в тій чи іншій країні «нових лівих» або

«нових правих» багато в чому залежить від їхньої політичної історії [12, с. 192].

Ідеологічні й інституційно-організаційні особливості партій «нової політики», як вважає Є. Спаський, привели до появи нових типологічних розробок. Однією з них є теорія мережевих політичних партій, згідно з якою партії, переходячи в онлайн-простір, починають трансформуватися організаційно та проводити свою політику, враховуючи особливості інформаційної мережі [9, с. 111].

Х. Маргіттс перша запропонувала доповнити типологію політичних партій (кадрових, масових, всеохоплюючих, картельних) новим типом – кіберпартіями. Основну відмінність цього нового типу партій від попередніх вона бачить у відмові від звичайного формального членства і переході на прямі зв'язки з виборцями [13]. Л. Сморгунов виділяє такі ознаки кіберпартій: а) прямі зв'язки з виборцями; б) відсутність членства; в) мережеві канали комунікації; г) партії як організації (не інститути) функціонують на межі між державою і суспільством; д) високий рівень персоніфікації політики [11, с. 30–31]. Така характеристика властива тим традиційним партіям, котрі починають активно використовувати Інтернет у своїй діяльності. Наприклад, «За кращу Угорщину» («Йоббік»), «Партія свободи» в Нідерландах, створена Г. Вілдерсом, «Рух Палікотта» (Польща), «Рух п'яти зірок» (Італія), «Звичайні люди і незалежні особистості» (Словаччина) та ін.

Отже, крім того, що популістські партії не мають чітких ідеологічних установок, використовуючи у своїх меседжах максими різних ідеологічних доктрин, виходячи із практичної потреби, вони ще й відмовляються від створення організаційних структур і партійного членства, звертаючись до виборців за допомогою засобів масової комунікації та соціальних мереж.

Таким чином, практично повсюдно в ході виборів останніх років у країнах ЄС слабшають позиції системного партійно-політичного істеблішменту і посилюється роль тих партій, які прийнято характеризувати як популістські. Нині для їх позначення входить в обіг новий і більш вдалий термін – challenger parties («партії, які кидають виклик»). Причини цього дуже різні й у кожній країні мають свою специфіку. Водночас їхнім спільним знаменником є зростаюче невдоволення мас моделлю вироблення політичних рішень, що, за визначенням деяких політологів, дає «можливість громадянам змінювати тільки уряд, але не політику» [2].

Тому є підстави очікувати певної ерозії центристської політики основних системних партій і відповідного посилення радикальних, популістських тенденцій у європейській політиці. Тривале домінування центристської політики значною мірою вихолостило сутнісні відмінності між головними системними партіями європейського мейнстріму. На цьому тлі певна частина виборців сприймає активізацію радикалізму та популізму як ознаку появи у них реальних політичних альтернатив. Ослаблення мейнстрімних партій і зростання впливу популістських сил є характерною рисою політичного розвитку сучасної Словаччини.

У розвитку партійної системи Словацької Республіки простежуються кілька періодів, які характеризуються своєрідною акторною структурою і конфігурацією партійної системи. Практично для кожного періоду розвитку партійної системи Словаччини характерна нестандартна конфліктна лінія, котра і визначала особливості її розвитку та функціонування.

Для початкового періоду (1990–1992 рр.) ключова конфліктна лінія відображала ставлення політичних акторів до комуністичного режиму і демократичних перетворень. У 1993–2002 рр. спостерігається формування і боротьба двох антагоністичних таборів за лінією «мечіаризм – антимечіаризм» [8, с. 58–67]. Парламентські вибори 2002 р. ознаменували початок нового періоду в розвитку партійної системи Словаччини. Політична взаємодія між партіями на основі ставлення до режиму В. Мечіара поступово відійшла в минуле, і починаючи із 2002 р. у партійній системі Словаччини конкурують право- і лівоцентристські партії, але виникають і нові конфліктні лінії («єврооптимізм – євроскептицизм», «словаки – угорці» та ін.). Уже із 2006 р. найвпливовішою партією стає «Напрям – Соціальна демократія» (слов. Smer – SD) на чолі з Р. Фіцо. Структурне ядро партійної системи утворили три політичні сили – партія «Напрям – СД», Словацький демократичний і християнський союз (СДХС), Християнсько-демократичний рух (ХДР), котрі ідеологічно представляли лівий і правий центр, мали значний досвід як урядової, так і опозиційної діяльності. Так тривало до 2016 р., коли за результатами парламентських виборів кардинально змінився акторний склад і конфігурація партійної системи. Як підкреслює Д. Малова, у контексті парламентських виборів 2016 р. загострився конфлікт між т. зв. «мейнстрімними» та новими партіями «антиістеблішменту» [15, с. 5].

Участь у виборах до Національної ради Словацької Республіки 5 березня 2016 р. брали 23 політичні партії (і 12 з них – нові політичні сили), а виборчий бар'єр (5%) подолали 8 партій. На основі результатів виборів 2016 р. Г. Месежніков робить висновок про «деконструкцію» партійної системи Словаччини, оскільки депутатські мандати отримали партії, які не мали чіткого ідеологічного профілю, досвіду управління державою та виборчі гасла яких відзначалися популізмом

[16]. Водночас політичні сили, котрі становили основу партійної системи – СДХС із результатом 0,27%, ХДР із 4,94% – не змогли подолати виборчий бар'єр. Електоральний показник партії «Напрям – СД» знизився порівняно з 2012 р. на 16% голосів виборців, що означало втрату 34 депутатських мандатів.

Ослаблення впливу традиційних партій звільняє електоральний простір для «нових» політичних сил без досвіду політичної діяльності й обґрунтованих програмно-ідеологічних позицій. До парламенту пройшли відразу три нові партії: «Ми сім'я – Борис Коллар», «Мережа», «Котлеба – Народна партія Наша Словаччина». Успіх неофашистів і антисистемних партій, роздроблений парламент, невиразний формат коаліції – ось так у загальних рисах можна охарактеризувати результати парламентських виборів у Словацькій Республіці. Результати виборів до Національної ради Словацької Республіки подані в табл. 1 (м – кількість депутатських мандатів).

Таким чином, порівняно з 2010 р. словацька партійна система оновилася на 75%, оскільки 6 із 8 партій у парламенті (2016 р.) не мали досвіду парламентської діяльності. Така різка зміна акторного складу партійної системи свідчить про високий рівень електоральної волатильності та, відповідно, про низький рівень інституціалізації партійної системи.

Серед 8 політичних партій, які отримали депутатські мандати, 6 дотримувалися правої риторики (правоцентристські та праві партії), крім партії «Напрям – СД» і угорської партії «Міст». Серед 15 партій, котрі не подолали виборчий бар'єр, але донедавна були впливовими політичними структурами, можна виокремити: партії угорської національної меншини у Словаччині (Угорський християнсько-демократичний альянс, Партію угорської коаліції), Християнсько-демократичний рух, Словацький демократичний і християнський союз – Демократичну партію, Комуністичну партію Словаччини, Партію прямої демократії.

Несподіванкою виборів став успіх ультраправої партії «Котлеба – Народна партія Наша Словаччина». Партія активно використовує у своїй роботі політичні кампанії антиромського, антиімігрантського й антимусульманського характеру, апелюючи до захисту словацької національної ідентичності та традиційних християнських цінностей. Ця антисистемна, неофашистська партія ратувала за вихід Словаччини з євроатлантичних структур [5, с. 264].

За результатами виборів Р. Фіцо (лідер партії «Напрям – СД») утворив коаліцію, до якої увійшли: Партія «Напрям – СД», Словацька національна партія, партії «Міст» і «Мережа» (всього 79 депутатів).

Слід зазначити, що створення коаліції – це не тільки наявність певної кількості депутатських мандатів, необхідних для її формування, а й нові вектори політики, нові домовленості та перспективи. Створення такого формату коаліції вказує на такі нові особливості словацького політикуму: а) відбулося історичне примирення словацьких націоналістів (СНП) і партії угорської меншини «Міст»; б) слабкість опозиції та нездатність

Таблиця 1

Результати виборів до парламенту Словаччини у 2010–2020 рр. [18].

Партії/блоки	2010 р.		2012 р.		2016 р.		2020 р.	
	%	м	%	м	%	м	%	м
Smer – SD («Напрям – Соціальна демократія»)	34,8	62	44,4	83	28,3	49	18,3	38
SDKÚ – DS (Словацький демократичний і християнський союз – Демократична партія)	15,4	28	6,1	11	0,3	-	-	-
SaS («Свобода і солідарність»)	12,1	22	5,9	11	12,1	21	6,2	13
KDH (Християнсько-демократичний рух)	8,5	15	8,8	16	4,9	-	4,7	-
MOST – HÍD («Міст»)	8,1	14	6,9	13	6,5	11	2,1	-
SNS (Словацька національна партія)	5,1	9	4,55	-	8,6	15	3,2	-
OĽaNO («Звичайні люди та незалежні особистості»)	-	-	8,6	16	11,0	19	25,0	53
Kotlebovci – ĽSNS («Котлебовці – Народна партія Наша Словаччина»)	1,3	-	1,6	-	8,0	14	7,97	17
Sme rodina («Ми – сім'я»)	-	-	-	-	6,6	11	8,2	17
SIEŤ («Мережа»)	-	-	-	-	5,6	10	-	-
Za ľudí («За людей»)	-	-	-	-	-	-	5,8	12

створити інший формат коаліції; в) участь у коаліції партій «Міст», «Мережа», лідери яких під час виборчої кампанії позиціювали себе як альтернатива уряду Р. Фіцо.

Отже, за результатами виборів до Національної ради істотно змінився формат партійної системи (із 6 до 8 політичних партій): партійна система залишилася без домінуючої партії, якою до цього була партія «Напрям – СД», і на цьому тлі набрала обрисів двоблокової партійної системи. Ідеологічний профіль партій-переможниць такий: «Напрям – СД» (лівоцентристська популістська партія), «Мережа», «Ми сім'я – Борис Коллар», «Звичайні люди та незалежні особистості» (правоцентристські популістські партії), СНП (права популістська партія), партія «Свобода і солідарність», «Міст» (праві партії), «Котлеба – НПНС (ультраправа популістська партія).

Етапними для розвитку партійної системи були парламентські вибори 2020 р., які стали своєрідним «тріумфом популізму» у Словаччині. Участь у парламентських виборах взяли понад 66% виборців, що є своєрідним електоральним рекордом за останні 15 років. За результатами виборів парламентське представництво отримали шість політичних сил, які разом здобули 71,5% голосів виборців. Частка т. зв. «втрачених голосів» становила 28,5% і стала найвищою в електоральній історії Словаччини (до цього найвищий показник був у 1992 р. – 23,8%) [18].

Перше місце з результатом 25% отримала популістська партія «Звичайні люди та незалежні особистості» (ЗЛіНО). Політична платформа партії є ідеологічно аморфною, поєднуючи консервативні, ліберальні позиції й антисистемні гасла. Свою кампанію ЗЛіНО побудувала на гаслах боротьби з мафією і корупцією, вміло використовуючи тему убитого журналіста (Я. Куціака) та його дівчини і заявляючи, що правляча партія – це банда злочинців і злодіїв. Прем'єр-міністр Словаччини П. Пеллегріні із приводу перемоги OĽaNO сказав, що в І. Матовича хороший маркетинг, але він лише допомагає прийти до влади, однак його недостатньо для управління країною [17]. Проблема державного управління – це головна проблема популістських партій, які обіцяють змінити все, але, прийшовши до влади, не знають, як це зробити. Як засвідчує сучасна словацька політика, І. Матовичу непросто дається перетворення з опозиціонера на державного діяча.

Партія влади «Напрям – СД», котра керувала державою із 2006 р. (з нетривалою перервою з 2010 по 2012 р.), отримала друге місце з показником у 18,3%. Вона має низький коаліційний потенціал, оскільки всі її партнери по коаліції 2016–2020 рр. не подолали виборчий бар'єр. Проблеми в партії «Напрям – СД» почалися після відставки Р. Фіцо з поста прем'єр-міністра в 2018 р. і поглибилися в 2019 р., коли на президентських виборах перемогла його конкурентка З. Чапутова. Потім партія Фіцо програла вибори в Європарламент у 2019 р.

Електоральний потенціал партії «Напрям – СД» ослаб і внаслідок останніх регіональних (2017 р.) і комунальних (2018 р.) виборів, але водночас дозволив стримати хвилю кардинального політичного оновлення й антисистемного популізму на місцевому рівні. Регіональні вибори 2017 р. продемонстрували подальше ослаблення домінуючих позицій партії «Напрям – СД», яка порівняно з минулими виборами 2013 р. значно послабила своє представництво як на рівні керівників країв (2 жупана), так і на рівні депутатів представницьких органів вищих територіальних одиниць (88 мандатів). Результати виборів 2017 р. продемонстрували і загальну кризу довіри до партійних політиків, оскільки із 416 депутатських мандатів найбільшу кількість (161) завоювали саме незалежні кандидати [18]. Також на комунальних виборах у 2018 р. партія «Напрям – СД» отримала менше крісел мерів і старост – 592 (20,4%), тоді як у 2014 р. – 847 (29,1%). До місцевих представництв від партії «Напрям – СД» були обрані 3 692 (17,9%) депутати, тоді як у 2014 р. – 5 123 (24,7%). Лідируючи серед політичних партій, «Напрям – СД» поступився за кількістю мандатів незалежним кандидатам, які отримали у 2018 р. 7 301 (35,4%) депутатське місце і 1 232 (42,4%) посади мерів і старост [18].

У 2020 р. партія увійшла у фазу внутрішньополітичної турбулентності та дезінтеграції. Внаслідок гострого конфлікту в «Напрямі – СД» відбувся розкол, і частина політиків на чолі з експрем'єром П. Пеллегріні утворили нову партію «Голос – СД» («Hlas – SD»). У проекції майбутнього розвитку партії «Напрям – СД» питання полягає в тому, чи повторить вона долю колись могутньої партії «Рух за демократичну Словаччину» (В. Мечіар), про яку нині вже не згадують, чи зможе трансформуватися в неокласичну соціал-демократичну партію, якої бракує сучасній Словаччині. За нових непростих умов «Напряму – СД» важко буде відновити свої електоральні позиції, тож, імовірно, вибори 2020 р. підвели риску під багаторічним політичним домінуванням партії.

Третє місце зайняв ще один популістський проект, заснований бізнесменом Б. Колларом – партія «Ми – сім'я», за яку віддали голоси 8,24% словаків. Політична сила не має чіткого ідеологічного ядра (суміш лівої риторики, євроскептицизму, соціального та національного консерватизму), орієнтується на популярні тренди громадської думки та нестандартні підходи до розв'язання актуальних проблем.

Ультраправа партія «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина» із 7,97% (17 мандатів)

посіла четверте місце. Партія М. Котлеби, по суті, повторила досягнутий чотири роки тому результат, але зберегла потенціал зростання, оскільки за неї голосує значний відсоток молоді. Ідеологічний профіль партії залишається незмінним – суміш ультранаціоналізму, популізму, євроскептицизму й антиглобалізму.

П'ята позиція у праволібертаріанської, євроскептичної партії «Свобода і Солідарність» на чолі Р. Суліком, що виступає за «нову» політику і спирається на інноваційні маркетингові технології та активну комунікацію в соціальних мережах.

До парламенту вдалося пройти ще одному новому політичному суб'єкту – партії експрезидента А. Кіски «За людей», котра позиціюється як проєвропейська, правоцентристська політична сила, поєднуючи ліберальні та консервативні гасла і методи діяльності.

З огляду на успіх на президентських і виборах до Європарламенту, багато надій покладали ліберально мислячі громадяни на пропрезидентську коаліцію партій «Прогресивна Словаччина» – «Разом», але коаліція, якій пророкували більш як 10% на виборах 2020 р., отримала тільки 6,97% голосів виборців, тим самим не подолавши семивідсотковий бар'єр, встановлений законом для блоків політичних партій. Партії «Прогресивна Словаччина» і «Разом» займають ліберальну нішу в ідеологічному спектрі, підтримуючи також екологічні пріоритети розвитку країни [14]. Партії коаліції об'єднали величезний експертний потенціал і стали політичним «дахом» для молодих освічених людей, котрим тепер потрібно шукати інший канал для парламентського представництва своїх інтересів.

Вперше за історію незалежної Словаччини в новому парламенті не буде етнічно орієнтованої партії, яка представляє інтереси угорської громади, що становить 10% населення країни. Участь партії «Міст» у суперечливій коаліції з «Напрямом – СД» і СНП не залишилася без «уваги» її прихильників і негативно позначилася на загальному результаті партії (2,1%). Нова партія «Угорська спільнота», з якою «Міст» безуспішно вів перемовини про співпрацю перед виборами, не отримала представництво в парламенті, незважаючи на досить високий результат (3,9%). Поряд з угорськими партіями не змогла подолати бар'єр і Словацька національна партія (3,16%), лідер якої А. Данко був головою парламенту. Протягом урядової діяльності партія відійшла від радикальних, націоналістичних позицій, тим самим втративши і частину протестного електорату.

Вдруге поспіль на парламентських виборах не зміг отримати достатньої для представництва кількості голосів колись впливовий Християнсько-демократичний рух (4,65%), який із 1990 по 2016 рр. постійно здобував депутатські мандати, що також сигналізує про кризу програмних партій.

Створення коаліції у складі політичних партій «Звичайні люди та незалежні особистості», «Ми – сім'я», «Свобода і солідарність», «За людей» несе в собі потенційні ризики для тривалості та результативності функціонування уряду: по-перше, коаліційні партнери не мають досвіду владної співпраці; по-друге, партіям не вистачає досвіду управління державою і здійснення системних перетворень (які обіцяв виборцям І. Матович); по-третє, узгодження позицій діяльності буде непростим, оскільки «Звичайні люди та незалежні особистості» та «Ми – сім'я» – популістські політичні сили, а «Свобода і солідарність», «За людей» – ідеологічно профільовані партії. Крім внутрішньо-коаліційних суперечностей, уряд І. Матовича постав перед складними викликами, зумовленими світовою пандемією COVID-19. У рамках урядової коаліції виникає дедалі більше напружених і кризових ситуацій, коли представники менших урядових партій – СіС і «За людей» – висловлюють незгоду з діями прем'єра І. Матовича та його команди. Ситуація ускладнюється й тим, що до критики діяльності коаліційного уряду, насамперед його соціального й економічного курсу, активно долучається й досвідчена опозиція на чолі Р. Фіцо (Напрям-СД), П. Пеллегріні (Голос-СД).

Отже, результати парламентських виборів 2020 р. показали, що партійна система Словаччини у континуумі між мейнстрімом і популізмом ще більше наблизилася до популізму. Популістські сили, які здобували представництво в парламенті за результатами виборів 2010–2020 рр., подані в табл. 2.

Як засвідчують дані, кількість мандатів, які отримують популістські партії, постійно збільшується, і у 2020 р. таких було уже 87 із 150. У табл. 2 популізм нами класифікований у двополярному вимірі: «ліві – праві», «мейнстрім – популізм» [7].

Отже, результати нашого дослідження показують, що в партійній системі Словаччини за результатами парламентських електоральних циклів 2016–2020 рр. зростає потенціал популістських партій. З-поміж основних причин підйому популізму у Словаччині варто виокремити:

1) денаціоналізацію політики та збільшення значення глобальних управлінських структур на рівні Європи та світу. З одного боку, це породжує політичний песимізм і абсентеїзм, а з іншого – створює ґрунт для діяльності популістських партій, які у своїх меседжах використовують антиглобалістські, антиіммігрантські та євроскептичні гасла;

2) медіатизацію політики, котра сприяє зменшенню ролі партійного апарату, посилює прямий

Таблиця 2

Популістські політичні сили, які представлені у Національній раді Словацької Республіки за результатами виборів 2010–2020 рр. [18]

Партії / блоки	Рік утворення	Тип популізму (за ліво-правою шкалою)	Вибори (к-ть мандатів)				Участь в урядовій коаліції
			2010 р.	2012 р.	2016 р.	202 0р.	
SNS	1990	правий популізм	9	-	15	-	1992–1994[1], 1994–1998, 2006–2010, 2016–2020
OĽaNO[2]	2011	правоцентристський популізм	-	16	19	53	2020–
Kotlebovci – ĽSNS	2010	ультраправий популізм	-	-	14	17	-
Sme rodina	2015	Правоцентристський популізм	-	-	11	17	2020–
Всього мандатів			71	99	118	125	

Примітки: 1. У 1992 р. СНП неофіційно підтримувала уряд меншості В. Мечіара. 2. На виборах 2020 р. назва партії – OĽANO-NOVA-KÚ-ZMENA ZDOLA

Таблиця 3

Співвідношення політичних сил «мейнстрім – популізм» у парламенті Словаччини за результатами виборів 2010–2020 рр.

	Парламентські вибори			
	2010 р.	**2012 р.**	**2016 р.**	**2020 р.**
Політичні сили популістського напряму	SNS (9)	OĽaNO (16)	OĽaNO (19), SNS (15), ĽSNS (14), Sme rodina (11)	OĽaNO (53), ĽSNS (17), Sme rodina (17)
Мейнстрімні / непопулістські партії	Smer – SD (62), SDKÚ – DS (28), SaS (22) KDH (15), Most (14)	Smer – SD (83), SDKÚ – DS (11), SaS (11), KDH (16), Most (13)	Smer – SD (49), SaS (21), Most (11), SIEŤ (10)	Smer – SD (38), SaS (13), Za ľudí (12)
Співвідношення (мандати)	9:141	16:134	59:91	87:63

зв'язок партійних лідерів із виборцями та таким чином сприяє персоналізації політики. У нашому випадку ми можемо констатувати доволі високий ступінь персоніфікації словацьких партій, що, з одного боку, посилює їхню електоральну ідентифікацію з популярними лідерами (Р. Фіцо, М. Котлеба, Б. Коллар), але з іншого – послаблює інституційну й ідеологічну основу їхньої діяльності, створює загрози для існування партій без власного «обличчя», ускладнює інституціоналізацію партійної системи загалом;

3) низький рівень інституціоналізації політичних партій і партійної системи загалом. У такому слабко інституціоналізованому партійному середовищі партійні системи самі продукують популізм, створюють можливості для появи популістських партій. Успішну інституціоналізацію партійної системи пов'язують із такими умовами: а) наявністю стабільних правил і характеру партійної боротьби; б) партії глибоко укорінені в суспільстві, що дозволяє їм структурувати преференції виборців; в) основні політичні сили вважають партії легітимними; г) партійні організації мають незалежний статус і ціннісні самі по собі, не залежать від лідерів. Низка умов, на жаль, не виконується у Словаччині. Індекс волатильності як показник рівня інституціоналізації партійної системи, за результатами виборів 2020 р., є досить високим і становить 33,95. Такий показник вказує на низький рівень інституціоналізації партійної системи та її нестабільність. Для порівняння: в Україні за результатами парламентських виборів 2019 р. він становив 69;

4) зростання популізму у передвиборчих кампаніях партій. Необґрунтовані обіцянки, демагогічні гасла задля поширення популярності –

складова частина риторики словацької політичної еліти. Соціальний популізм, національний популізм – це електорально сприйнятливі теми, які беруть на вістря виборчих кампаній як опозиційні, так і владні партії, ще починаючи з «Руху за демократичну Словаччину» В. Мечіара. Від владного чи опозиційного статусу партії залежить тільки інтенсивність використання популістичних гасел. Безумовно, за таких умов політичне відчуження і недовіра громадян тільки зростатимуть.

Ще більш деструктивним є поєднання популістичних і протестних гасел, що демонстрували політичні суб'єкти «Ми сім'я», ЗЛіНО і «Котлебовці – НП НС». Стратегія партій базувалася на необмеженій критиці владного істеблішменту без пропозиції конкретної обґрунтованої альтернативи для вирішення економічних і соціальних проблем. Водночас до антидемократичної риторики вдавалася тільки одна представлена в парламенті партія «Котлебовці – НП НС».

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Останні парламентські вибори у Словаччині зафіксували низку складних тенденцій партійно-політичного розвитку, частина з яких прослідковувалася вже в рамках кількох електоральних циклів, а частина – проявилася тільки у 2016–2020 рр. З-поміж основних тенденцій у розвитку сучасної партійної системи Словаччини слід виокремити такі, як: подальша ерозія її «структурного ядра», яке тривалий час визначало основне русло політичного процесу і було основою стабільності, прогнозованості розвитку партійної системи; подальша плюралізація парламентського представництва партій, нестійкість партійної системи та різке оновлення її складу в 2016 та 2020 рр., що не сприяє стабільності парламентсько-урядової системи; асиметрія партійної системи у проекції двомірної шкали «ліві – праві» зі значним послабленням лівої частини спектру та надмірною фрагментацією правої, що ускладнює формування і функціонування коаліцій; посилення електорального впливу та кількісного представництва політичних суб'єктів популістичної, протестної спрямованості; завершення багаторічного політичного домінування «Напряму – СД»; зростання популярності та представництво в парламенті партії, діяльність якої має правоекстремістські ознаки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вайнштейн Г. Трансформация западноевропейского политического ландшафта и институционализация антисистемной политики. *Мировая экономика и международные отношения.* 2018. Т. 62 (№ 5). С. 17–28.
2. Грибовский В. Правый популизм: особенности политического феномена. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН.* 2019. № 1. С. 61–64.
3. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. *Полис. Политические исследования*. 1997. № 4. С. 6–32.
4. Липсет С., Роккан С. Структуры размеживаний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечанння. *Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем.* 2004. № 4. С. 204–235.
5. Ключкович А. Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій. Ужгород : АУТДОР-ШАРК, 2019. 416 с.
6. Мартьянов Д. Сравнительный анализ постматериалистических партий (на примере «зелёных» и пиратов). *Вестник Пермского университета. Политология.* 2013. № 2. С. 20–32.
7. Осколков П. Правый популизм в Европейском Союзе. Москва : Ин-т. Европы РАН, 2019. 164 с.
8. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України : монографія. Ужгород, 2014. 256 с.
9. Спасский Е. Трансформация политических партий и их типологическая концептуализация: опыт западной партологии. *Полития.* 2008. № 2. С.103–111.
10. Сморгунов Л. Современная сравнительная политология. Санкт-Петербург : Питер, 2012. 448 с.
11. Сморгунов Л. Сетевые политические партии. *Полис. Политические исследования.* 2014. № 4. С. 21–37.
12. Соловьев Э. Эволюция партийных систем: новая точка бифуркации? *Контуры глобальных трансформаций*. 2018. Т. 11. № 3. С. 185–198.
13. Margetts H. Cyber Parties. Handbook of Party Politics (ed. by R. Katz & W. Crotty). Newbury Park, London, New Delhi : Sage, 2006.
14. Gyárfášová O. Slovenské voľby 2020: potvrdenie stabilnej nestability (6 březen 2020). URL: https://cz.boell.org/cs/Slovak_elections_2020/ (дата звернення. 10.03. 2021)
15. Malová D. Transformation experiences in Slovakia: governing uncertainty. Berlin : FES, 2017. URL: http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/13081.pdf/ (дата звернення: 10.03. 2021)
16. Mesežnikov G. Slovenské voľby 2016: šok pre slovenskú demokraciu, 2016. URL: http://cz.boell.org/cs/2016/03/22/slovenske-volby-2016-sok-pre-slovensku-demokraciu/ (дата звернення: 10.03. 2021)
17. Peter Pellegrini o Igorovi Matovičovi. *Denník N.* 1.03.2020. URL: https://dennikn.sk/minuta/1778962/ (дата звернення: 10.03. 2021)
18. Štatistický úrad SR. Voľby a referendá. URL: https://slovak.statistics.sk/ (дата звернення: 10.03. 2021)

УДК 324
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.9

ВИБОРЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ

THE ELECTORAL SYSTEM OF UKRAINE

Палінчак М.М.,
доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

Лешанич М.М.,
викладач кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету

Аналізуючи особливості розвитку та функціонування партійної системи України, необхідно визначитися з періодизацією її еволюції в загальнонаціональному масштабі.

У вітчизняній політичній науці питання щодо виокремлення періодів (етапів) еволюції партійної системи України залишається дискусійним. У визначенні основних періодів розвитку дослідники не виявляють одностайності, оскільки та чи інша періодизація в науці є умовною і залежить від того, який принцип і критерії покладені в її основу.

Процес розвитку багатопартійності в України триває понад 25 років. За цей час партійна система зазнавала значних змін, унаслідок чого її сучасний вигляд суттєво різниться від початкового. Дослідження з відповідної проблематики з'явилися практично водночас із виникненням самого феномену багатопартійності в Україні.

Таким чином, основними типами партій, які утворюють нині партійну систему України, є такі: провідні парламентські партії, утворені за результатами Революції Гідності; «старі» партійні бренди; популістські партійні структури; регіональні політичні партії; партії національних меншин; «нові ліві» партії, які утворилися внаслідок припинення діяльності КПУ відповідно до законів про декомунізацію; політичні партії, утворені на основі колишніх структур Партії регіонів; мілітаризовані партії; партії громадянських ініціатив, персоналістські партії.

У статті проаналізовано етапи розвитку партійної системи в Україні. Перший період – 1991–2004 рр. – поява елементів багатопартійності в Україні на межі 80–90-х рр., детермінована передусім соціально-економічними та політичними умовами, які склалися в тогочасній Україні.

Другий період – 2004–2014 рр. – відзначився процесом утворення нових партій. У статті проаналізовано розвиток партій і виборчої системи в цей період, особливості функціонування партій.

Третій період – починаючи із 2014 р. Із 2014 по 2017 рр. спостерігаються інтенсивні зміни у партійному середовищі, спричинені перемогою Революції Гідності, оновленням влади як на центральному, так і на місцевому рівнях. Досліджено особливості розвитку партій і виборчої системи в Україні.

Ключові слова: партія, виборча система, Україна, вибори, політика, держава.

Analyzing the peculiarities of the development and functioning of the party system of Ukraine, it is necessary to determine the periodization of its evolution on a national scale.

In domestic political science, the question of distinguishing the periods (stages) of the evolution of the party system of Ukraine remains controversial. In defining the main periods of development, scientists do not show unanimity, because one or another periodization in science is conditional and depends on what principle and criteria underlie it.

The process of multi-party development in Ukraine has been going on for over 25 years. During this time, the party system has undergone significant changes, as a result of which its current form differs significantly from the original. Research on the relevant issues appeared almost simultaneously with the emergence of the phenomenon of multiparty system in Ukraine.

Thus, the main types of parties that currently form the party system of Ukraine are the following: the leading parliamentary parties formed as a result of the Revolution of Dignity; "Old" party brands; populist party structures; regional political parties; national minority parties; "New left" parties formed as a result of the termination of the CPU in accordance with the laws of decommunization; political parties formed on the basis of former structures of the Party of Regions; militarized parties; parties of civic initiatives, personalist parties.

The stages of development of the party system in Ukraine are analyzed in the article. The first period, 1991–2004, the emergence of elements of multiparty system in Ukraine at the turn of the 1980s and 1990s was determined primarily by the socio-economic and political conditions prevailing in Ukraine at the time.

The second period – 2004–2014 was marked by the process of formation of new parties. The development of parties and the electoral system in this period are analyzed in the article. Features of the functioning of parties.

The third period – starting in 2014. From 2014 to 2017, there have been intense changes in the party environment, caused by the victory of the Revolution of Dignity, the renewal of power, both at the central and local levels. Features of the development of parties and the electoral system in Ukraine are analyzed.

Key words: party, electoral system, Ukraine, elections, politics, state.

Постановка проблеми. Виборчі системи вважаються найдієвішим механізмом впливу на партійну систему. В Україні з часу проголошення незалежності вибори до Верховної Ради відбулися вже багато разів, причому всі вони регламентувалися різними виборчими законами.

Парламентські вибори у 1998, 2002, 2012 та 2014 рр. відбулися за змішаною системою зразка 1998 р. з певними модифікаціями. Виборчим законом у 1997 р. була запроваджена змішана виборча система, коли 225 народних депутатів обиралися за пропорційною системою закритих загальнонаціональних партійних списків із чотиривідсотковим бар'єром, а інші 225 – в одномандатних округах за мажоритарною системою відносної більшості. Починаючи з 2012 р. виборчі блоки позбавлялися участі у виборах, а прохідний бар'єр був підвищений до 5% [4].

Вибори до ВР України у 2006 та 2007 рр. проводилися за пропорційною виборчою системою із тривідсотковим виборчим порогом і закритими партійними списками. Це передбачало істотні відмінності як в організації підготовки та проведення виборів, так і у виборчих заходах [3]. Аналогічна система діяла і на виборах до місцевих органів влади у 2006 р.

Зазначимо, що 14 липня 2015 р. ВР України прийняла Закон «Про місцеві вибори», яким установлена пропорційна система для виборів ВР АР Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад із закріпленням кандидатів із виборчого списку за територіальними виборчими округами. Це зовсім нова виборча формула, яка під час розподілу депутатських мандатів враховує преференції, надані кандидатам у виборчих списках партій [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних і зарубіжних вчених досліджували цю тематику. Серед них В. Гельман, Г. Касьянов, М. Кармазіна, Ю. Остапець, Н. Шестак та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – описати виборчу систему в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, постійна зміна виборчого законодавства деструктивно впливає на розвиток партійної системи України у контексті її інституціоналізації та породжує політичну корупцію. Політична практика молодих демократій (країни ЦСЄ) засвідчує необхідність формування усталеного виборчого законодавства, що сприяє стабільності партійних систем та інших політичних інститутів суспільства.

Для України, на нашу думку, доцільно запровадити пропорційну виборчу систему відкритих регіональних списків, надання можливості виборчим блокам брати участь у виборчих процесах із підняттям для них виборчого бар'єра, змінити формули перерахунку голосів виборців у депутатські мандати. Така система дозволить рівномірно представляти регіони України на рівні вищого представницького органу влади та, на відміну від мажоритарної частини нинішньої виборчої системи, зробить вибори демократичнішими та прозорими.

Зовнішньополітичний чинник. Його дію пов'язують із рішеннями, позиціями владних інститутів інших держав, міждержавних об'єднань, міжнародних організацій, а також із діяльністю зарубіжних політичних партій, неурядових організацій, політтехнологів. Наприклад, у період 2010–2013 рр. діяльність Партії регіонів і КПУ була повністю підпорядкована відповідним особам із державного керівництва Росії.

Особливого значення такий вплив набуває у місцях компактного проживання національних меншин поблизу державного кордону України, стимулюючи діяльність етнічних партій. Етнічні партії утворюються за поєднання таких чинників: компактного проживання національної меншини, зовнішнього чинника, політизації етнічності. Прикладом можуть бути російські партії колишньої АР Крим та угорські партії Закарпаття. У цьому випадку партії можуть використовуватися як засіб реалізації зовнішньополітичних цілей інших держав, хоча знову ж таки етнічні партії є партіями регіонального типу, що впливають на електоральну конкуренцію лише у межах однієї або декількох областей України [17, с. 95–108].

Регіональний чинник. Як нами зазначалося вище, наявність або відсутність регіональних партійних структур є одним із критеріїв інституціоналізації політичних партій і партійної системи.

На думку Ю. Якименка, причинами регіоналізації були як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Об'єктивною причиною регіоналізації були реальні, підтверджені соціологічними дослідженнями відмінності ідентичностей і соціокультурних орієнтацій громадян України. Суб'єктивною – свідоме використання цих відмінностей політичними суб'єктами, сегментація електорату за соціокультурною ознакою, політизація найбільш вигідного для них соціального поділу. Результатом такої «регіоналізації» партій стало те, що замість виконання функції соціальної інтеграції вони сприяли реалізації прямо протилежної мети – диференціації суспільства [17, с. 110].

Така ситуація склалася тому, що переважній більшості вітчизняних політичних партій не вдавалося сформувати стійку соціальну базу саме на підставі поділу суспільства за соціально-економічними ознаками, майнового розшарування, стати виразником інтересів певної соціальної верстви й у такий спосіб відокремити власний електорат від прихильників інших партій.

Моделі розвитку партійної системи України подані у наукових доробках: А. Білоуса, О. Бойка, А. Колодій [21], М. Кармазіної [11], В. Лебедюка, В. Лещенка, Ю. Остапця [14], Б. Райківського, Ю. Шведи [22], Н. Шестак [19], Ю. Якименка [17].

Автори розглядають різноманітні аспекти формування партій і партійної системи, пропонують власні варіанти періодизації процесу їхнього розвитку, які часто суттєво відрізняються один від одного. Головна причина неоднакового трактування періодизації розвитку партійної системи України, на нашу думку, має суб'єктивний характер – вибір ученими різних підстав для періодизації (парламентські електоральні цикли, зміни у правовому полі функціонування партій, зміни в особливостях функціонування політичного режиму та ін.). Такими критеріями виступали парламентські вибори, конфігурація партійної системи за моделями М. Дюверже, організаційно-правові та ін. Використання одиничних критеріїв не давало змоги належним чином охарактеризувати особливості розвитку партійної системи.

Використання комплексного критерію для періодизації запропонувала у науковій статті «Українська багатопартійність: становлення і розвиток» М. Кармазіна. Авторка акцентує увагу на тому, що, виокремлюючи межі періодів, потрібно брати до уваги більше чинників, які зумовлюють партогенез. До них вона зараховує: специфіку механізму творення партій; особливості партійного лідерства; еволюцію ідеологічного «обличчя» партій; партійне фінансування; ключові моменти історії партій; трансформацію функцій партій [11, с. 4–6].

Узагальнюючи дослідження періодизації розвитку вітчизняної партійної системи, Ю. Якименко пропонує виокремити три основні підходи до характеристики змін у партійній системі України, на підставі яких характеризувати періоди: а) у політичних партіях (створення, злиття, поглинання); б) змін формату партійної системи; в) ключових чинників в оточенні партійної системи, що впливали на самі партії та відносини між ними (зокрема характер політичного режиму, тип виборчої системи, конституційно-правовий дизайн, зміни у соціальній структурі суспільства, актуальність суспільних поділів та ін.) [17, с. 14–16].

Окресливши в загальному формат партійної системи, охарактеризуємо її розвиток за визначеними нами періодами.

Перший період – 1991–2004 рр. Поява елементів багатопартійності в Україні на межі 80–90-х рр. детермінована передусім тогочасними соціально-економічними та політичними умовами. Важливим чинником впливу на партогенез на початку періоду були так звані установчі вибори, з якими пов'язуємо створення реальної багатопартійності в Україні.

У процесі демократичних переходів, у т. ч. і в посткомуністичних країнах Східної Європи, на думку В. Гельмана, установчі вибори відіграють трояку роль: 1) інституційну – встановлюють систему політичних інститутів, у межах яких розвивається електоральна конкуренція; 2) біхевіоральну – формують «меню» переваг і патерни поведінки виборців, тим самим визначаючи і контури нової партійної системи; 3) трансформаційну – створюють основу легітимації нових політичних режимів і суттєво обмежують можливості повернення до старих або переходу до нових недемократичних форм правління [1, с. 46].

Установчими виборами в Україні можна вважати вибори ВР України 1990 і 1994 рр. та президентські вибори 1991 і 1994 рр. Установчі вибори в Україні відбулися за умов пактового переходу, і їхнім результатом став прихід до влади оновленої комуністичної еліти внаслідок введення посади президента, котрий обирався на всенародних виборах, і запровадження мажоритарної системи виборів до ВР України [14, с. 101–110].

Вибори до Українського парламенту в 1994 р. проводилися за мажоритарною системою абсолютної більшості. На час проведення виборів зареєстрованими були 26 політичних партій. Найчисельнішою виявилася відновлена у 1993 р. Комуністична партія України (80 тис. членів). Лівий спектр на виборах представляла також Соціалістична партія України (30 тис.) і Селянська партія України, що репрезентувала переважно інтереси директорів радгоспів і колгоспів. У січні 1994 р. вони об'єдналися у єдину передвиборну платформу. Ліві сили мали підтримку виборців на сході та півдні України та частково у центральних регіонах. Їхніми головними суперниками були націонал-демократи – Народний рух України, який зазнав чергового розколу через розбрат у керівництві (8 тис. членів), Республіканська партія України (10 тис. членів), Демократична партія України та Конгрес українських націоналістів, котрі мали вплив переважно в західних регіонах України, Києві та низці центральних областей [10, с. 170].

До третьої групи партій належали представники партій демократичного (центристького) напряму на кшалт Партії демократичного відродження України, Ліберальної партії України, Партії праці, що репрезентували інтереси регіональних «бізнес-груп».

Головним суспільним поділом, який визначав структуризацію партійного простору, починаючи з 1991 р. став поділ у координатах комуністичні / демократичні сили, притаманний для трансформаційного періоду. Конфігурація партійної системи загалом відповідала цьому поділу. Основними полюсами партійної системи були лівий (КПУ, СПУ, СелПУ) і правий (НРУ, УРП), центристські

партії за потужністю значно поступалися фланговим партіям.

Напередодні парламентських виборів 1998 р. найбільш актуальним суспільним поділом став соціально-економічний, що сприяв значній підтримці лівих сил і популярності лівоцентристської ідеології.

Парламентські вибори 1998 р. відбулися за змішаною виборчою системою: 225 депутатів обиралися в одномандатних округах, а інші 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій або виборчих блоків партій. У такий спосіб партії водночас із кандидатами-мажоритарниками ставали головними суб'єктами виборчого процесу. Партійні списки були закритими, а виборчий поріг становив 4%. Із 53 партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України (станом на 14 січня 1998 р.), участь у виборах у багатомандатному виборчому окрузі, взяли 21 партія і 9 виборчих блоків, куди увійшли 19 партій. Отже, 40 політичних партій брали участь у виборах за партійними списками. Загалом у виборчому процесі, враховуючи одномандатні виборчі округи, взяли участь 48 партій із 52 зареєстрованих [16].

До найчисельніших партій, які брали участь у парламентських виборах, зараховуємо: АПУ – 200 тис., КПУ – 140 тис., СелПУ – 72 тис., СПУ – 34 тис., НРУ – 60 тис., СДПУ (о) – 16 тис., НДП – 7,5 тис., ПЗУ – 6 тис., ВО «Громада» – 4 тис., УНА – 1 тис. (дані з офіційного сайта ЦВК) [16].

На виборах 29 березня 1998 р. у багатомандатному виборчому окрузі перемогли сім партій і ВБ «СПУ та СелПУ», які й розділили 225 депутатських мандатів: КПУ – 84 (24,65%), НРУ – 32 (9,4%), ВБ «СПУ та СелПУ» – 29 (8,5%), ПЗУ – 19 (5,4%), НДП – 17 (5,01%), ВО «Громада» – 16 (4,6%), ПСПУ – 14 (4,04%), СДПУ(о) – 14 (4,01%) [16].

За результатами парламентських виборів 1998 р. партійна система набула вигляду триполюсної: «ліві – центр – праві».

Отже, вибори до ВР України 1998 р. відобразили кілька тенденцій впливовості політичних сил. По-перше, була зафіксована обмеженість територіальної підтримки національно-демократичних сил переважно західним регіоном. Насамперед, ідеться про НРУ, ВБ «Національний фронт», ПРП. Голосування в західному регіоні показало велику популярність народно-демократичних сил. І якщо територіальне покриття НРУ є загальнонаціональним, то такі політичні сили, як ПРП, ВБ «Національний фронт» можна назвати регіоналізованими партіями західноукраїнських областей. Тобто їхня електоральна підтримка та впливовість територіально локалізована в областях Західної України.

По-друге, ліві та лівоцентристські сили, скориставшись різким соціальним розшаруванням в українському суспільстві та збіднінням більшості населення, перемогли на виборах. ВБ «СПУ та СелПУ» отримав найбільшу підтримку в центральному регіоні, а КПУ – у русифікованих промислових районах східної та південної України.

По-третє, особливістю виборів 1998 р. стала поява феномену політичних партій одного регіону. Аномальне голосування за такі партії було зафіксоване на Закарпатті (СДПУ (о) – 31,17%), Дніпропетровській (ВО «Громада» – 35,34%) і Сумській (ПСПУ – 20,89%) областях. Саме завдяки такому голосуванню названі партії подолали чотиривідсотковий поріг по Україні загалом.

По-четверте, проросійські політичні партії та блоки (ВБ «СЛОн», ПП «Союз») мали підтримку лише в АРК (ПП «Союз – 10,68%, ВБ «СЛОн» – 1,63%), м. Севастополь (ПП «Союз» – 2, 25%).

По-п'яте, Провладна політична партія НДП мала приблизно однакове (у процентному відношенні незначне) електоральне покриття по Україні загалом.

Парламентські вибори 2002 р. проводилися за змішаною виборчою системою на зразок тієї, що регламентувала вибори до ВР України 1998 р.

Зі 127 політичних партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України станом на 1 грудня 2001 р. , суб'єктами виборчого процесу стали 21 партія та 12 виборчих блоків, до яких увійшли 42 політичні партії. Загалом у виборах взяли участь 62 політичні партії [16].

Структурування політичних сил для участі у виборах відбулося не в рамках окремих партій, а у форматі іменних блоків, що значно підвищувало рейтинг політичних сил. Утворення виборчих блоків, на нашу думку, відбувалося під впливом таких чинників: інтересів бізнесу, лояльності / опозиційності до Президента України, адміністративного ресурсу, але персоніфікація політики, електорального вибору у майбутньому мала негативний вплив на інституціоналізацію партійної системи.

Процес утворення політичних партій у визначений період відбувався таким чином: 1) шляхом відокремлення від КПУ; 2) на основі опозиційних рухів та об'єднань громадян, які виникли у процесі перебудови (НРУ, Партії зелених України); 3) внаслідок розколів у вже наявних політичних структурах (ПСПУ, СДПУ(о)); 4) адміністративним шляхом (АПУ, НДП, ПППУ, КПУ(о), ВО «Справедливість» та ін.); 5) для захисту інтересів фінансово-промислових груп (ПП «Трудова Україна», ЛПУ, ПП «Демократичний Союз», ПНЕРУ); 6) як політичних проектів окремих політиків (персоніфіковані партії).

Аналізуючи процес інституціоналізації партійної системи України 1991–2004 рр., необхідно зупинитися на вивченні нормативно-правової основи діяльності політичних партій, яку утворювали: Закони України «Про об'єднання громадян»

(16 червня 1992 р.), «Про політичні партії в Україні» (2001 р.), закони про вибори ВР України, Президента України, ВР України.

До прийняття Закону про політичні партії їхня діяльність в Україні регламентувалася Законом України «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 р.). У ст. 1 цього Закону сказано, що політичною партією є об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, котрі мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво у їх складі.

У ст. 15 вказувалося, що для реєстрації політичної партії засновники мають подати заяву з підписами не менше 1 тис. громадян України, які мають виборче право. Така норма закону уможливила реєстрацію великої кількості партій на початковому етапі партогенезу. Закон «Про об'єднання громадян», незважаючи на низку недоліків, мав і позитивні риси, зумовлював механізм створення, реєстрації та засади діяльності політичних партій [2].

Закон України «Про політичні партії в Україні» (від 5 квітня 2001 р.) майже повністю відтворював його. У першому розділі «Загальні положення» дається визначення поняття партії, окреслюються права громадян, що утворюють політичну партію, вказуються гарантії діяльності політичних партії.

Відповідно до ст. 3 Закону «Про політичні партії в Україні» партії можуть створюватися і діяти лише з усеукраїнським статусом. Таким чином, Закон не передбачає можливості реєстрації та діяльності регіональних партій. Ці норми були критично оцінені Венеціанською комісією. Остання, зокрема, відзначила, що відповідне положення «є юридичною перешкодою на шляху утворення партій, які зосереджували б свою діяльність на питаннях регіонального значення» [8].

У другому розділі «Членство в політичних партіях і їх утвореннях» наголошується на тому, що членом політичної партії України може бути лише громадянин України. Громадянин України може бути членом лише однієї партії. Не можуть бути членами політичних партій судді, працівники прокуратури, органів внутрішніх справ, СБУ.

Для реєстрації партії має бути рішення про створення політичної партії, прийняте на установчому з'їзді з підписами 10 тис. громадян України, котрі мають право голосу, зібраними у 2/3 районів, 2/3 областей України, міст Києва та Севастополя і не менш як у 2/3 районів АРК. Реєстрацію партії здійснює Міністерство Юстиції України, яке упродовж 30 днів після подання документів приймає рішення. У нових політичних реаліях АРК та Севастополь не підлягають юрисдикції України. Відповідно, вимога закону щодо цих територій не дійсна [8].

У третьому розділі «Реєстрація та права політичних партій» висуваються вимоги до процесу реєстрації політичних партій, гарантується свобода опозиційної діяльності.

Четвертий розділ «Кошти та інше майно політичних партій», на нашу думку, є невдалим, оскільки в ньому не закладені основи регулювання фінансової діяльності партій.

У п'ятому розділі «Державний контроль політичних партій» говориться, що контроль за діяльністю партій здійснює Міністерство Юстиції України та Центральна й окружні виборчі комісії. За порушення законів України до партій можуть бути вжиті такі заходи: попередження про недопущення незаконної діяльності або заборона політичної партії.

Оцінюючи перший період розвитку партійної системи України, погодимося із твердженням вітчизняної дослідниці Н. Шестак, що інституційні умови функціонування політичний партій і партійної системи загалом відповідно до класичних стандартів були несприятливими, і це зумовлюється такими чинниками. По-перше, президенстько-парламентська форма правління не сприяє зміцненню багатопартійності й утворенню потужних політичних партій. Вона радше продукує партійну систему домінування чи сприяє зміцненню однієї чи двох партій, наближених до президента. По-друге, змішана виборча система за умов української політичної практики не має позитивного впливу на структуризацію партійного простору країни, оскільки депутати-мажоритарники після входження до парламенту або приєднуються до президентської фракції, або підтримують її як позафракційні. По-третє, негативно відображалася на партогенезі відсутність норм у Законі «Про політичні партії в Україні», які регулюють фінансування політичних партій. По-четверте, умови трансформаційного процесу (призупинений транзит) не зміцнюють партійну систему, адже етап демократизації, по суті, не завершився, й у суспільстві з'явилися відчутні авторитарні й олігархічні тенденції, загострилося протистояння між владою й опозицією [19, с. 55–57].

Отже, можна виокремити такі умови та фактори, які протягом 1991–2004 рр. зумовлюють становлення партійної системи України:

а) посткомуністичний характер трансформації українського соціуму, відсутність історичних партій і традицій політичної саморганізації громадян;

б) перехідний характер економіки, виникнення нових соціальних прошарків населення, значне майнове розшарування, падіння життєвого рівня населення;

в) невідокремленість політики та бізнесу, лобіювання корпоративних інтересів у структурах влади через партійні структури, інституціювання фінансово-промислових груп і їхній вплив

на виникнення і діяльність політичних партій; боротьба між собою груп корпоративних економічних інтересів через представництво в органах влади за вплив на Президента і Кабінет Міністрів України;

г) незавершеність процесу правової інституціалізації системи державної влади та національного поля політики, істотна політико-правова невизначеність статусу, ролі й умов діяльності політичних партій, їхніх відносин із Урядом, між собою тощо;

д) недовіра до політичних партій як суб'єктів політики, орієнтація громадян на персоніфіковані форми політики (харизматичних лідерів) на шкоду інституційним;

е) мала кількість і слабка впливовість політичних партій, відсутність належної суспільної підтримки.

Другий період – 2004–2014 рр. На процес утворення нових партій і конфігурацію партійної системи суттєвий вплив мали президентські вибори 2004 р., парламентські та місцеві вибори 2006 р., дострокові парламентські вибори 2007 р., президентські та місцеві вибори 2010 р., парламентські вибори 2012 р.

Фальсифікація результатів волевиявлення громадян на президентських виборах 2004 р. спричинила масові акції громадянської непокори, що отримали назву «Помаранчева революція». Вибори зумовили утворення низки політичних партій: ПП «Народний Союз «Наша Україна» (пізніше – ПП «Наша Україна»), Громадянської партії «Пора», ПП «Третя сила», ПП «Нова демократія», Європейської партії України, ПП «Союз лівих сил» та ін. Партії створювалися на підтримку двох Майданів – київського («помаранчевого») та донецького («біло-блакитного») – або як третя сила.

Упродовж зазначеного періоду відбулися значні зміни у правовій базі функціонування політичних партій. Згідно зі змінами до Конституції від 8 грудня 2004 р., які набули чинності в повному обсязі після обрання Парламенту в березні 2006 р., партії отримали право формувати коаліцію депутатських фракцій. До повноважень коаліції належало формування складу Кабінету Міністрів (за винятком посад Міністра оборони та Міністра закордонних справ). Таким чином, в Україні була запроваджена модель організації влади, котра значно підвищувала роль партій у процесі формування та реалізації державної політики. Партії стали головними суб'єктами впливу не лише на законодавчу, а й на виконавчу гілки влади, опосередковано (через парламентську більшість) – і на судову владу [6].

Одночасно зі змінами до Конституції були прийняті нові закони про вибори народних депутатів України (березень 2004 р.) та про вибори до органів місцевого самоврядування (квітень 2004 р.). Відповідно до нових законів представницькі органи влади обиралися в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за списками політичних партій (блоків). Унаслідок конституційних і законодавчих змін партії стали єдиним механізмом формування Парламенту й органів місцевого самоврядування (крім сільських і селищних рад).

Вибори до ВР України 2006 / 2007 рр. відбулися за інерційним впливом Помаранчевої революції, тож і перемогу на них отримали «помаранчеві сили», однак непорозуміння у таборі переможців призвели у підсумку до призначення В. Януковича Прем'єр-міністром України.

На думку Ю. Якименка, головним (і найбільш політизованим) суспільним поділом протягом четвертого періоду був соціокультурний поділ, відображений у двох комплексах уявлень громадян (на підставі їхніх мовних преференцій і належності до культурних традицій) і, відповідно, політичних симпатіях [17, с. 30–31].

Партійну систему, починаючи з 2006 і до 2010 рр., можна назвати системою поміркованого плюралізму у двоблоковому форматі. Полюсами таких блоків були найбільші політичні сили – Партія регіонів і Блок Юлії Тимошенко.

Вибори до ВР України 2006 р. суттєво відрізнялася від попередніх із низки причин. По-перше, вони зумовлювалися новим виборчим законом, який встановив пропорційну систему закритих списків із тривідсотковим виборчим порогом. По-друге, існувала інерція президентських виборів 2004 р.: політичні сили переважно сприймалися під кутом зору результатів їхньої участі у президентській кампанії. По-третє, політичні сили використовували апробовані теми дискусій і політтехнології. По-четверте, на відміну від попередніх кампаній, влада мала в суспільстві більшу підтримку, ніж опозиція. По-п'яте, набуття чинності змін до Конституції відразу після парламентських виборів робило ставки на них значно вищими, практично такими ж, як на виборах Президента, адже зростав вплив посади Прем'єр-міністра, кандидатуру якого Президенту має пропонувати парламентська більшість [14, с. 208–212].

Проаналізувавши результати виборів до Верховної Ради, можна зробити такі висновки:

1. За результатами виборів відбулася подальша поляризація суспільства. Україна залишилася розділеною не тільки географічно, а й електорально: на Півдні та Сході виборці проголосували за Партію Регіонів, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», Комуністичну партію України, у Центрі та на Заході – за Блок Юлії Тимошенко, а у трьох західних областях України (Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській) перемогу отримав пропрезидентський блок «Наша Україна». Такі результати голосування вказують на протилежні ціннісні орієнтації населення України. Для Сходу – це союз із Росією, російська мова як державна і т. д.,

для Заходу – це орієнтація на Євросоюз і європейські цінності. На місцевих виборах було збережено ту саму тенденцію. Наприклад, на виборах депутатів обласних рад виборці Півночі, Центру і Заходу 35–44 місць у радах довірили БЮТ (у Київській обл. – 66); на Заході – від 17 до 62 отримала ПП НСНУ, а на Сході і Півдні – 39–62 ПР (у Донецькій облраді – 120 місць, Луганській – 100) [13, с. 156–160].

Основна лінія розмежування між політичними силами на момент виборів визначалася відповідно до підтримки основних кандидатів на пост Президента України (В. Ющенка та В. Януковича) у виборчій кампанії 2004 р. Загалом же за результатами виборів так і не склалася політична сила, яка б мала загальнонаціональну підтримку.

2. Голосування 26 березня 2006 р. можна назвати протестним. Оскільки ті, хто віддав голоси за Партію Регіонів, підтримували опозицію, а ті, хто голосував за «Блок Ю. Тимошенко», голосували за цінності Майдану, які, на їхню думку, не впроваджувалися в життя. Партія влади «Народний Союз Наша Україна» вибори фактично програла.

3. Громадяни України розвіяли міф політтехнологів про свою некомпетентність і твердження деяких політиків про неможливість застосування в Україні пропорційної виборчої системи. Українські виборці дозволили отримати депутатські мандати тільки п'яти політичним партіям і виборчим блокам. Недійсних бюлетенів було порівняно небагато (більше мільйона), а до тривідсоткового бар'єру залишилося 23% голосів виборців. Це значить, що більше 70% голосів виборці віддали свої голоси за партії та блоки, котрі подолали виборчий бар'єр, тобто вибір громадян України був усвідомлений і цілеспрямований.

4. Вибори 2006 р. засвідчили прискорення дії тенденції декомунізації України. За умов збереження старого виборчого бар'єру КПУ навіть не змогла би потрапити до Верховної Ради. Таким чином, за рівнем своєї підтримки вона перейшла у категорію малих партій. Одночасно не пройшли до парламенту сили, які позиціонували себе як представники комуністичного напряму (Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» та Виборчий блок «За Союз»).

5. Важливим результатом виборів стало підтвердження кризи моделі суспільного розвитку, запровадженої за часів президентства Л. Кравчука та Л. Кучми. На виборах 2006 р. основні політичні сили, котрі уособлювали попередній режим, не змогли потрапити до парламенту (Народний Блок Литвина, Опозиційний Блок «Не Так!», Блок Народно-Демократичної Партії, Партія «Відродження», Селянська Партія України, Виборчий Блок «Держава – Трудовий Союз»). Разом вони набрали 5,41% голосів виборців.

6. Зазнали поразки на виборах екологічні партії. Попри наявність в Україні гострих екологічних проблем, їхня поява мала виключно спекулятивний характер (Партія Зелених України – 0,65%, Українська Партія «Зелена планета» – 0,38%, Партія екологічного порятунку «ЕКО + 25» 0,47%, Партія «Союз. Чорнобиль. Україна» – 0,09%).

7. Низький рейтинг Блоку «Наша Україна» пов'язаний із тим, що ряд політичних партій і блоків, які представляли лідери, котрі підтримували В. Ющенка на президентських виборах 2004 р., у виборчій кампанії 2006 р. брали участь самостійно. Це і Громадянський Блок «ПОРА – ПРП», Український Народний Блок Костенка – Плюща, Блок Юрія Кармазіна та ін. Їх об'єднання дозволило би пропрезидентським силам отримати значно більшу кількість голосів виборців.

8. Парламентські вибори 2006 р. продемонстрували організаційну та кадрову слабкість більшості партій України. Незважаючи на те, що пропорційна виборча система детермінує зростання ролі та значення партійних програм, парламентські вибори продемонстрували недооцінку суб'єктами виборчого процесу своїх власних виборчих програм. Вибори також показали значну залежність партій від особистості лідера. Це виявилося у формуванні іменних блоків.

9. Вперше виступили суб'єктами виборчого процесу й регіонально-етнічні партії, що брали участь у місцевих виборах на Закарпатті та представляли інтереси угорської національної меншини краю. Це Партія Угорців України (КМКС) і Демократична Партія Угорців України [19, с. 160–163].

Після тривалих конфліктів у таборі «помаранчевих сил» на президентських виборах 2010 р. переміг В. Янукович. Це дало поштовх новому етапові розвитку партійної системи та внесло суттєві зміни в її конфігурацію: 1) збільшився рейтинг політичних сил, які підтримували на президентських виборах своїх лідерів – С. Тігіпка (ПП «Трудова Україна», А. Яценюка (ПП «Фронт змін»), А. Гриценка (ПП «Громадянська позиція»), О. Тягнибока (ВО «Свобода») та ін.; 2) зменшилася вагомість партій у політичній системі внаслідок скасування змін до Конституції 2004 р. й обмеження владою умов вільної політичної конкуренції; 3) з'явилися тенденції до виникнення домінуючої партії – Партії регіонів; 4) послабилися позиції партій, які сформувалися у першій половині та середині 90-х рр. XX ст.

Парламентські вибори 2012 р. суттєвим чином змінили формат партійної системи після місцевих виборів 2010 р. як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях. Основні чинники, котрі істотно позначилися на перебігу виборчої кампанії, такі:

1. Кримінальне переслідування опозиційних політиків, яке закінчилося засудженням Ю. Тимошенко 11 жовтня 2011 р. на 7 років ув'язнення, а Ю. Луценка 27 лютого 2012 р. – на 4 роки позбавлення волі.

2. Прийняття 3 липня 2012 р. Закону України «Про засади державної мовної політики», що надавав «регіональним мовам» офіційного статусу та продовжував протиставлення українських регіонів за віссю «Захід – Схід».

3. Прийняття 17 листопада 2011 р. нового виборчого закону, який встановлював змішану виборчу систему, підвищував прохідний бар'єр із 3 до 5% і забороняв партійним блокам брати участь у виборах.

4. Уперше в українській політичній історії опозиція об'єдналася для участі у виборчій кампанії у форматі ВО «Батьківщина» («Об'єднана опозиція»). Усього до складу «Об'єднаної опозиції» увійшло 6 партій: ВО «Батьківщина», ПП «Фронт змін», НРУ, ПП «Народна самооборона», ПП «За Україну», ПП «Реформи і порядок». Спостерігаючи за об'єднанням опозиційних сил, рішення про об'єднання з Партією регіонів ухвалила на своєму з'їзді ПП «Трудова Україна» (С. Тігіпко) [12; 14].

Участь у виборчому процесі взяли 87 партій, із них ЦВК до виборчого бюлетеня була внесена 21 партія. Згідно з чинним законодавством ЦВК оприлюднила 11 листопада результати парламентських виборів 2012 р. Було обрано 445 народних депутатів: Партія регіонів – 185 депутатів, ВО «Батьківщина» – 101, ПП «Удар» – 40, ВО «Свобода» – 37, КПУ – 32, ПП «Єдиний Центр» – 3, Народна партія – 2, ПП «Союз» – 1, Радикальна партія О. Ляшка – 1, самовисуванці – 43. У 5 мажоритарних округах (94, 132, 194, 197, 223) ЦВК визнала вибори недійсними через численні порушення під час підрахунку голосів. ВР України рекомендувала ЦВК провести у вказаних округах повторні вибори [16].

У регіональному розрізі результати виборів такі: Партія регіонів перемогла у 9 областях, АРК та Севастополі, а ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція) у 15 областях і м. Києві. Як і на попередніх виборах, Схід і Південь голосував за Партію регіонів, Захід і Центр – за ВО «Батьківщина». КПУ, ВО «Свобода», ПП «УДАР» показали рівний результат по Україні, зокрема це стосується ПП «УДАР», за винятком АРК, Галичини та Донбасу [16].

За результатами виборів у ВР України була утворена більшість на основі Партії регіонів, а Уряд очолив М. Азаров. Прийняття урядом М. Азарова рішення про призупинення процесу європейської інтеграції та жорстокий силовий розгін мирної акції протесту на майдані Незалежності в Києві стали початком масового протистояння громадян режиму В. Януковича, відомого як Революція Гідності. Наслідком цих процесів став крах режиму В. Януковича, його втеча до Росії та, як наслідок, започаткування нового етапу в розвитку українського суспільства і його партійної системи.

Третій період – починаючи з 2014 р. Із 2014 по 2017 рр. спостерігаються інтенсивні зміни в партійному середовищі, зумовлені перемогою Революції Гідності, оновленням влади на центральному та місцевому рівнях, російською агресією проти України та її наслідками, початком євроінтеграційних реформ і соціально-економічною кризою. У межах цього періоду відбулися президентські (2014 р.), парламентські (2014 р.) та місцеві вибори (2015 р.), які й зумовили нинішню конфігурацію партійної системи.

Розглянемо найвагоміші зміни у конфігурації партійної системи, що простежувалися на цьому етапі: а) усунення від влади та фактичне припинення діяльності Партії регіонів і її політичних сателітів (КПУ та ін.); б) створення політичними лідерами Майдану нових партій на базі вже наявних або їхніх частин (ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Народний фронт»), які легітимізували свій владний статус внаслідок виборів; в) проєвропейське спрямування провідних політичних сил, які сформували коаліцію більшості у ВР України; г) втрата «спадкоємницями» Партії регіонів монополії на представлення інтересів громадян сходу і півдня України; д) посилення впливу популістських партій.

Самоорганізація суспільства для опору російській агресії та протидії сепаратизму дала поштовх утворенню партій патріотичного спрямування. Вони виникали на основі громадських формувань учасників Майдану (ПП «Правий сектор»), учасників АТО у складі добровольчих батальйонів (зокрема ПП «Національний корпус»), через поділ уже створених структур (ПП «Національний рух «Державницька ініціатива Яроша»). Деякі з цих партій створювалися у традиційний спосіб «згори», за підтримки ФПГ, наприклад, ПП «УКРОП» [20].

Парламентські вибори 26 жовтня 2014 р. також були позачерговими, позиціонування політичних сил на них пов'язане з Революцією Гідності та результатами позачергових президентських виборів. Не проводилися вибори у 27 мажоритарних округах тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Вибори проводилися за виборчою системою, встановлену законом «Про вибори депутатів Верховної Ради України» від 11 листопада 2011 р. ЦВК зареєструвала 52 політичні партії – суб'єкти виборчого процесу. Як відомо, виборчі блоки відповідно до закону не мали права брати участь у виборах [16].

У виборах брали участь низка новоутворених політичних партій. Це ПП «Народний фронт» (А. Яценюк, утворена 31 березня 2014 р.),

ПП «Блок Петра Порошенка» (П. Порошенко, утворена 27 липня 2014 р.), ПП «Правий сектор», Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна».

Партія регіонів не брала участі у виборах, оскільки скомпрометувала себе в ході Революції Гідності. Її було переформатовано у ПП «Опозиційний блок» на основі ребрендингу ПП «Закон і порядок» (вересень 2014 р.). Представники шести політичних партій увійшли до її складу: Партія розвитку України, ПП «Україна – вперед!», ПП «Трудова Україна», Партія державного нейтралітету України, ПП «Нова політика».

У виборах брали участь «старі партійні бренди», відомі виборцям: ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПЗУ, ЛПУ, КУН, ПП «Відродження», ПП «Громадянська позиція», ПП «Солідарність жінок України» та ін.

Позиціонування партійно-політичних сил напередодні місцевих виборів 2015 р. можна охарактеризувати таким чином. По-перше, про свою суб'єктність у виборах заявили політичні партії, котрі брали участь або перемогли на виборах 2014 р.: БПП «Солідарність», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода». Ці політичні сили асоціювалися у виборців із подіями на Майдані наприкінці 2013 – на початку 2014 р., тобто з Революцією Гідності.

По-друге, залишки Партії регіонів взяли участь у виборах у форматі ПП «Опозиційний блок».

По-третє, від участі у виборах відмовилися ПП «Народний фронт» (головна причина – низький рейтинг), ПП «Правий сектор», а КПУ було не допущено до участі у виборчому процесі (відповідно до наказу Мін'юсту України щодо недотримання нею Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»), а 16 грудня 2015 р. у судовому порядку була припинена її діяльність. ПП «Народний фронт» і ПП «УДАР» В. Кличка домовилися із БПП «Солідарність» про спільні партійні списки під брендом останньої.

По-четверте, як завжди, у виборах брали участь ряд партійних структур, головним завданням яких була підготовка партійних брендів для майбутніх виборів або просто їх «розкрутка» (наприклад, Громадський рух «Народний контроль», Політична партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП»).

По-п'яте, низка політичних партій були проектами відомих регіональних політичних лідерів: ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» у Полтаві, ПП «ВО «Черкащина», ПП «Довіряй ділам» в Одесі, ПП «Єдиний центр» на Закарпатті та ін. Такі політичні структури дістали назву «політичних машин» («електоральні машини», «партійно-електоральні машини»).

По-шосте, у виборах взяли участь суто регіональні партії: «КМКС» ПУУ та ДПУУ (вказані партії виявляють активність лише на Закарпатті).

По-сьоме, у виборах активну участь брали нові або відроджені політичні партії: ПП «Відродження», котру пов'язують із колишніми представниками Партії регіонів, ПП «Наш край» – з Адміністрацією Президента України, ПП «УКРОП» вважають проектом олігарха І. Коломойського [15].

ПП «Наш край» є проектом Адміністрації Президента, створеним із метою підбирати голоси виборців, які втратили провладні партії за період від парламентських виборів 2014 р. Інше завдання цього партійного проекту – опосередковано залучити до провладних більшостей у місцевих радах колишніх лояльних членів Партії регіонів, котрих відкрито неможливо було залучати до партійних списків партії влади.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Парламентські вибори 2006, 2012 та 2014 рр. відбулися за різними виборчими формулами: у 2006 р. – за пропорційною, а 2012, 2014 рр. – за змішаною. Домінуючими за результатами виборів у 2006 р. стали партії двох Майданів – київського і донецького: НСНУ, ВО «Батьківщина» (БЮТ), ГП «Пора», Партія регіонів, КПУ. Електоральний вибір громадян був таким: на Заході й у Центрі переважно голосували за ВБ «Наша Україна» та БЮТ, а на Півдні та Сході – за Партію регіонів і КПУ.

Вибори Українського парламенту 2012 р. продемонстрували новий формат партійної системи, спричинений авторитарними тенденціями у суспільному житті за результатами президентських виборів 2010 р. та домінуванням Партії регіонів. До парламенту пройшли політичні сили, котрі дістали практично рівну підтримку у всіх регіонах України: ВО «Батьківщина», Партія регіонів, ПП «УДАР», ВО «Свобода», КПУ.

За результатами парламентських виборів 2014 р., що відбулися внаслідок Революції Гідності, перемогу здобули нові партійні структури ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Об'єднання «Самопоміч».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гельман В. «Учредительные выборы» в контексте российской трансформации. *Общественные науки и современность*. 1996. № 6. С. 46–64.
2. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р. *Голос України*.1992. 18 липня.
3. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р. *Все про вибори*. Київ : КНТ, АТІКА. 2004. 219 с.

4. Закон України «Про вибори народних депутатів України» із змінами і доповненнями станом на вересень 2012 р. Київ : Алерта, 2012. 160 с.

5. Закон України «Про вибори народних депутатів України». Науково-практичний коментар. Київ : «Український інформаційно-правовий центр», 2002. 362 с.

6. Закон України «Про внесення змін до Конституції України». *Урядовий кур'єр*. 2004. 10 грудня.

7. Закон України «Про місцеві вибори». 2015. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19 (дата звернення: 13.02.2021).

8. Закон України «Про політичні партії в Україні». *Все про вибори*. Київ : КНТ, АТІКА, 2004. С. 41–51.

9. Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для України. *Studia Politologica Ucraiino Polona*. Вип. 8. Житомир – Київ – Краків, 2018. С. 108–118.

10. Касьянов Г. Політичний досвід самостійної України. *Державотворчий процес в Україні (1991–2006)*. Київ : Наукова думка, 2007. С. 160–237.

11. Кармазіна М. Українська багатопартійність: становлення і розвиток. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2012. № 3 (59). С.4–87.

12. Конончук С. Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності. Київ : ТОВ «Агентство Україна», 2016. 44 с.

13. Манайло-Приходько Р. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України : дис. ... канд. політ. Наук : 23.00.02. Львів, 2018. 292 с.

14. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів. Ужгород : «Ліра», 2016. 412 с.

15. Остапець Ю., Манайло-Приходько Р. Вплив місцевих виборів 2015 р. на еволюцію партійної системи та структурування регіонального партійного простору (на прикладі Закарпатської області). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2016. № 8. С. 63–75.

16. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії. URL: http://www.cvk.gov.ua (дата звернення: 13.02.2021).

17. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2017. 428 с.

18. Туровский Р. Электоральное пространство России: от навязанной национализации к новой регионализации? *Полития*. 2012. № 3. С. 100–119.

19. Шестак Н. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур : дис. … канд. політ. наук : 23.00.02. Львів, 2015. 52 с.

20. Янішевський С. Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів – 2015). URL: http://www.niss.gov.ua/catalogue/8 (дата звернення: 13.02.2021).

21. Колодій А. Багатопартійність і демократизація: висхідні та низхідні тренди в роки незалежності. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 листоп. 2011 р. Київ : ІПіЕНД, 2012. С. 133–149.

22. Шведа Ю. Партії та вибори: енциклопедичний словник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 750 с.

UDC 321.01+343.352
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.10

POLITICAL CORRUPTION AS A FACTOR OF GOVERNMENT AND POLITICAL INSTITUTIONS DYSFUNCTIONALITY IN UKRAINE

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ ЯК ФАКТОР ДИСФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ УРЯДУ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ В УКРАЇНІ

Popovych Ya.M.,
Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department of General Law and Political Science
"Zaporizhzhia Polytechnic" National University

In conditions of weak democratic traditions, imperfect national legislation, ineffective activity of government institutions and an insufficient level of political and legal culture of a modern transitional society, corruption is one of the most dangerous negative phenomena. The article proves that corruption affects all spheres of public life, contributes to the spread of organized crime, creates social tension, gives rise to uncertainty among the population in the ability of the authorities to take organizational and practical measures to overcome the systemic crisis in Ukraine.

The author analyzed the concept of corruption and highlighted that its essential feature is the abuse of state power, post and official position in order to obtain material remuneration, therefore, it has the character of a criminal discrediting of the public administration apparatus: trust in power decreases, people stop believing in the procedure for its formation; there is an alienation of power from society and public institutions; the value of right and law as instruments for regulating public life is devalued.

The article is aimed at studying the essence of political corruption, the reasons for its occurrence and sustainable reproduction, forms of manifestation of corrupt actions in modern Ukrainian society, as well as the substantiation on this basis of the system of mechanisms that contribute to its overcoming, is an important problem for socio-political knowledge.

Generally, organizational and managerial factors of corruption are the criminalization of power relations, low wages and social guarantees of civil servants, lack of public control over the activities of public authorities, imperfection of legislation regulating relations between power and capital; socio-economic factors – state policy is directly dictated by the private interests of persons in power, are a power, capable of influencing power; additional and shadow income is the basis and a necessary part of the income of officials; sociocultural and socio-psychological factors – the consequences of the Soviet type of social interaction in the system "power – citizens"; features of the traditional Ukrainian mentality. The methodological basis of the work is formed by general scientific methods of cognition of social phenomena and processes.

It is determined that political corruption in modern Ukrainian society acts, on the one hand, as a factor, and on the other – due to the dysfunction of government and political institutions in Ukraine.

Key words: corruption, power, political institutions, official, state.

За умов слабких демократичних традицій, недосконалого національного законодавства, неефективної діяльності державних установ і недостатнього рівня політико-правової культури сучасного перехідного суспільства корупція є одним із найнебезпечніших негативних явищ. У статті доводиться, що корупція зачіпає всі сфери суспільного життя, сприяє поширенню організованої злочинності, створює соціальну напругу, породжує невизначеність серед населення у спроможності влади вживати організаційних і практичних заходів для подолання системної кризи в Україні.

Автором проаналізовано поняття корупції та підкреслено, що її суттєвою рисою є зловживання державною владою, посадою та службовим становищем із метою отримання матеріальної винагороди, отже, вона має характер кримінальної дискредитації апарату державного управління: довіра до влади зменшується, люди перестають вірити у процедуру її формування; відбувається відчуження влади від суспільства та державних установ; значення права і права як інструментів регулювання суспільного життя знецінюється.

Дослідження спрямоване на вивчення сутності політичної корупції, причин її виникнення та стійкого відтворення, форм прояву корупційних дій у сучасному українському суспільстві, а також обґрунтування на цій основі системи механізмів, що сприяють її подоланню, є важливою проблемою для соціально-політичних знань.

Зазвичай організаційними й управлінськими факторами корупції є криміналізація владних відносин, низька заробітна плата та соціальні гарантії державних службовців, відсутність громадського контролю за діяльністю органів державної влади, недосконалість законодавства, що регулює відносини між владою та капіталом; соціально-економічні фактори – державна політика безпосередньо диктується приватними інтересами осіб, що перебувають при владі, є владою, здатною впливати на владу; додатковий і тіньовий дохід є основою і необхідною частиною доходу чиновників; соціокультурні та соціально-психологічні фактори – наслідки радянського типу соціальної взаємодії в системі «влада – громадяни»; особливості традиційного українського менталітету. Методологічну основу роботи складають загальнонаукові методи пізнання соціальних явищ і процесів.

Визначено, що політична корупція у сучасному українському суспільстві виступає, з одного боку, як фактор, а з іншого – як наслідок дисфункціональності влади та політичних інститутів в Україні.

Ключові слова: корупція, влада, політичні інститути, посадова особа, держава.

Formulation of the problem. In modern Ukraine, corruption affects all spheres of public life, contributes to the spread of organized crime, creates social tension, gives rise to uncertainty among the population in the ability of the authorities to implement organizational and practical measures to overcome the systemic crisis in Ukraine. To determine the theoretical model of overcoming corruption and the system of anti-corruption mechanisms, it is necessary to comprehensively study the factors of the emergence and reproduction of corruption actions and practices in modern Ukrainian society, among which the leading role is played by socio-economic, socio-legal and socio-cultural factors.

Analysis of recent publications on the subject. The complexity and relevance of the study of corruption as a social phenomenon determines the increased interest of researchers to this problem. A number of social and humanitarian sciences are engaged in its study: economics, sociology, political science, history, legal sciences and others. In recent years, interest in the scientific complex understanding of corruption began to grow gradually, the number of scientific publications has increased dramatically. The works of L. Arkusha, L. Bagriy-Shakhmatov, Yu. Baulin, V. Baiduk, P. Gega, O. Gida, M. Goncharenko, O. Dulskyy, A. Zakalyuk, V. Zelenetsky are devoted to an in-depth study of this phenomenon. O. Kalman, V. Klimenko, Kornienko, N. Melnik, N. Matyukhinoi, N. Mikhalchenko, E. Nevmerzhitsky, S. Omelchenko, A. Redka, A. Safonenko, O. Svetlova, V. Sirenko, V. Tatsiya, N. Khavronyuk, F. Shulzhenko, V. Chekhovich.

The purpose of the article is to highlight the socio-cultural and socio-legal factors of the emergence and reproduction of corrupt actions and practices in the political sphere. To achieve the goal, the following tasks were set:

− to analyze scientific approaches to the study of corruption in the context of interdisciplinary research;

− to highlight the factors of political corruption in the social transformations context.

Presentation of the main material of the study. The current state of corruption in Ukraine is largely due to trends that have long been outlined, and a transitional stage from a totalitarian form of government to a democratic one. The current state of this antisocial phenomenon in the state is such that the sphere of corruption and organized crime becomes a competitor of the state in managing society, and modern organizational norms and the social effect of corruption pose a threat to the national security of the country.

Corruption is a multifaceted concept that includes many aspects of economic, legal, political nature, and therefore it should be considered in an interdisciplinary context. Therefore, it is important to note that there is a variety of approaches to the definition of corruption. Many researchers call this phenomenon criminological, although there is also such a point of view that "corruption is not so much a legal concept as a social and moral concept" [1, p. 91]. From the point of view of etymology, the term "corruption" was formed from a combination of the Latin words "*correi*" – the participants of the parties on a single subject and "*rumpere*" – to break, damage, violate, cancel. As a result, there is an independent term – "*corrumpere*", which implies the participation in the activities of several people, whose purpose is to "damage", "loss" the normal course of the trial or the management of the affairs of society [2, p. 13].

Therefore, we note that there are many definitions of corruption. Perhaps the most concise and accurate of them: "abuse of public power for the sake of private (personal) gain" [3, p. 21]. Similar definitions are found in UN documents. The more complete of them is contained in the documents of the 34th session of the UN General Assembly (1979): "The performance by an official of any action or inaction in the sphere of his official powers for remuneration in any form in the interests of a person gives remuneration, as in violation of job descriptions, and without violating them" [3, p. 24]. The Council of Europe's Interdisciplinary Panel on Corruption provides a somewhat broader definition: "Corruption is bribery and any other remuneration to a person entrusted with the performance of certain duties in the public or private sector, leads to violations of the obligations imposed on him by the status of a public official, a private employee, an independent agent or any other kind of relationship with the aim of obtaining any illegal benefits for yourself and others". The same idea is laid in the regulation prepared by the UN Secretariat based on the experience of different countries [4, p. 37].

An analysis of modern scientific literature shows a significant number of definitions of corruption, summarizing which, it can be stated that the understanding of corruption depends on the angle of view from which specialists in various branches of science are trying to study it. The definitions proposed by the authors are inherent in precisely those sciences of which they are representatives, in particular, economic science, management theory, sociology, and legal sciences.

Scientists, examining the essence of corruption as a social phenomenon, define several conceptual approaches to the definition of corruption [5]. The first one interprets this social phenomenon in a broad sense as the direct use by an office-holder of his official position for personal enrichment. The second approach describes corruption as a certain type of socio-economic relations. Here, bribery acts either as a specific market for goods and services, where transactions between actors are periodically

carried out and the laws of supply and demand operate, or corruption relations are initially built into the system of social structure. From the point of view of the third approach, corruption is considered within the framework of two strategies of social groups behavior. The first implies the seizure of the state by business, that is, the adoption by commercial structures of actions to exercise shadow control over civil servants. The second involves the seizure of business entities by state structures, when officials are trying to organize control over commercial companies for the purpose of personal enrichment. The fourth approach is based on the definition of corruption as a systemic phenomenon. From these positions, bribery is viewed as a defect of the entire system of social relations as a whole (and public administration and economy, and social morality).

It should be noted that in the mid-90s of the twentieth century, the German political scientist J. Wever, as part of the preparation of an article on political corruption in the encyclopedic political science dictionary, proposed to combine the approaches to the study of corruption known in the scientific literature into four directions: the so-called "conventional", "revisionist", "market-centrist" and "orthodox Marxist". Over time, Russian researchers A. Bistrova and M. Silvestros will also become supporters of this classification [6, p. 88–90].

According to the results of this classification, it is proposed to include concepts (and, above all, the well-known German-American political scientist K. Friedrich) in the "conventional" direction of corruption research, which interpret it as behavior that deviates from behavior acceptable in the political sphere, and target obtaining personal benefits. At the same time, it is argued that personal benefits can be not only financial in nature, but can provide certain moments of vertical political mobility of the corrupt official or his support group.

Among the causes of corruption in Ukraine, the "Soviet legacy" is often cited. To a certain extent, this statement does not contradict reality. The growth of a huge apparatus of control over production and distribution, the spread of the shadow economy, which began during the period of prosperity of the planned system, Ukraine's refusal to carry out lustration – that is, the prohibition of former Communist Party leaders to hold positions of responsibility in the government structures of the new state, created favorable conditions for the redistribution of property and transformation power on almost the only source of enrichment. The nomenclature of the new Ukrainian state retained the right to control the distribution – now not of products and preferential vouchers, but access to participation in privatization, lucrative government orders and loans [7]. According to M. Kamlik and E. Nevmerzhitskiy, corruption is stimulated to a large extent by the presence of significant remnants of the old command-administrative system as an excessively large administrative apparatus with unreasonably wide powers, in particular, administrative and entertainment content, and the prevalence in it, primarily due to management positions serving the old generation with conservative psychology, who do not perceive the needs of democratic reforms [8, p. 62]. However, the past can hardly be blamed for everything. Recently, much has been said in Ukraine about the need for transparency and responsibility of the authorities, and that it is precisely the lack of responsibility of politicians and civil servants that has become the main factor of public distrust of the authorities. However, to ensure the transparency of the government, both political will from above and the demand of the public from below are needed. If the former is at least declared at the highest level (although it is lost at any other level), then the latter is still at the very initial stage of creation and is "fueled" mainly by programs financed by foreign donors [7]. There are several reasons for the flourishing of corruption in Ukraine - and they are generally known. According to S. Konenko, this is a reassessment of values in society and insufficiently effective activities of management, can become a negative example for subordinates, financial problems, insufficient departmental control, an insufficient degree of perception of actions that can provoke corrupt behavior, frivolity, naivety, lability (instability) [9]. According to N. Melnik, the factors of corruption should be recognized as phenomena, processes, other factors that carry out any determinative influence on corruption, causing corruption as a phenomenon and giving rise to its specific manifestations [10, p. 16].

Let's single out the leading groups of corruption factors in the Ukrainian transitional society. Modern researchers identify various factors of the emergence of corruption in modern Ukrainian society. Thus, S. Seregina names the following as the main reasons for the spread of corruption in Ukraine [11 p. 136–137]: stratification, uneven development of the market economy; polarization of society; the contradiction between the fast-changing conditions of the market economy and the fixing legislation; the contradiction between the legislative and moral and ethical norms of entrepreneurship; contradictions in the political system, which are represented by the authorities and business; the need for the survival of the population in the difficult conditions of the market relations formation; creating an artificial shortage of resources; delay in making decisions. On this basis, the author proposed a set of reasons and factors for the spread of corruption in Ukraine during the period of social transformations, which contains: 1) political factors (closed political system, non-transparency of managerial decision-making, too slow development of the political structure and consciousness of society, especially its public

institutions, inconsistency in the implementation of anti-corruption policy); 2) economic factors (non-transparency of economic processes); 3) legal factors (insufficient legal basis for effective combating corruption, the absence at the regulatory level of an integral system of preventive influence means on the causes and conditions conducive to corruption and acts of corruption) 4) organizational and managerial factors; 5) socio-psychological factors (lack of formation of anti-corruption consciousness) [11, p. 137]. V. Malinin notes the traditional approach to understanding the causes of corrupt behavior, which helps to identify, describe and explain the main factors of corruption that affect its existence, reproduction, dissemination and transformation (modification). V. Malinin identifies the main factors that determine corruption, according to the content or spheres of social life, and subdivides them into: 1) legal; 2) organizational and managerial; 3) educational; 4) ideological; 5) socio-economic; 6) socio-psychological; 7) socio-political and some other reasons and conditions or processes and phenomena that cause (determine) crime in these areas of society [12, p. 154–177].

L. Bilinska identifies the following groups of factors and conditions for the development of corruption: 1) economic (unfavorable mode of activity of enterprises, lack of transparency in many economic processes); 2) legal (lack of an integral system of anti-corruption funds, uncertainty of responsibility for corruption acts, the formal nature of the current income declaration system, etc.); 3) organizational and managerial (lack of clear regulation of the activities of officials, the expansion of personnel policy in cases of filling positions through acquaintance (favoritism, kronism, nepotism), etc.); 4) socio-psychological (underdevelopment of civic consciousness, selfish orientation of civil servants, professional and moral deformation of officials, etc.) [13, p. 140].

Corruption as a social phenomenon in modern sociological science is associated primarily with the dysfunctionality of social processes in transitional or transitive societies, which can cover all spheres of social space, is expressed in a social phenomenon, "all-encompassing corruption". It is in transitive societies (to which the Ukrainian society belongs) that corruption reaches a high level of prevalence. Let us consider the features of the institutionalization of corruption practices in the context of transitive (transitional) societies from the point of view of various theoretical approaches.

Describing the current state of society, they often speak of it as a transitional society, modernizing, transforming or transitively. It can be noted that a transitional society is a society that carries out its evolutionary transformation from one qualitative state to another. Such a society arises when relations of a qualitatively new type arise in it, which are established not suddenly, but gradually, acquiring new institutional and systemic qualities. The term transitional and, in fact, transitive (from the English. Transitional) is more used by scientists. When the concept of "transitional" or "transitive" society is considered, it means not only transformational changes in post-communist societies, that is, the transition from totalitarianism to democracy, but also the transition from traditional to modern society as a process of modernization.

The words "transit", "transitivity", which define this concept, are ambiguous. The English-Russian "Muller's Dictionary" gives the following meanings: change; transition (to another state), short-term [14]. Analyzing the above definitions, it is easy to see that all the meanings of the words "transit" and "transitivity" are united – the idea of transition. But there are many concepts that characterize the process of transition, a state of instability in a number of relatively stable stages of society development: society, transforming, transitional, such that it is being modernized, and the like.

V. Agranovich, summarizing a number of studies, highlighted the attributive features of a transitive society "instability, unevenness of the social processes taking place in it, as a rule, irreversible in nature <...> the temporary nature of a transitive society <...> in a transitive society, processes generate a state of social instability; lack of integrity, completeness of properties and characteristics of social forms of relations <…> the historical "individuality" of each transitive society, associated with the specifics of the historical time in which transitional processes occur and with which differences in the initial and final states of the transitive society are associated" [15, p. 54]. So, in this definition, the transitivity of society is associated with social instability and changes in the social structure in general.

The term "transition period" is widespread in use today. This is the approach that the modern researcher N. Mikhalchenko adheres to. "Transition period", in his opinion, means a transition from uncoordinated, often contradictory, chaotic power influences on various spheres of public life to pursuing a well-defined responsible political course [16, p. 22]. The author defines the features of a transitional society: weak and unconsolidated political power; – weak, ineffective judicial system; stagnation of the process of civil society new structure`s formation; the growth of lumpenized and marginalized social groups; abrupt changes in orientations towards systems of values and ideals [16, p. 23]. So, the author associates the development of society in the transition period with the political system instability, with the destruction of the traditional way of life, established social practices, moral norms and values.

According to O. Astafyeva, the transition period is a qualitative transformation of society, leading to

a change in its essence. They all have similar reasons, and they are associated with a systemic crisis: a crisis of old management systems, old economic structures, old social relations, ideological crisis, etc. She refers to the signs of a transition period: an increase in the social activity of the population; the growth of unrest, dissent, protests; crisis in domestic and foreign policy; a drop in the level of production, the standard of living of people; fragmentation of all newly emerging classes and social groups; social frustration is caused by a sharp differentiation of property [17, p. 145–156].

Conclusions and prospects for further research in this direction. So, conceptual scientific approaches to the study of corruption in the context of interdisciplinary research have been systematized, among which the following are identified: 1) depending on the disciplinary direction – legal, economic and sociological approaches; 2) as a systemic social phenomenon – political and legal, socio-economic, sociological and managerial approaches. Based on this, corruption is a social systemic phenomenon that can be viewed in the political and legal aspect as a destructive phenomenon in social, political and public administration, in the socio-economic aspect as a deformation of the market and economic relations "state – market – society", in social aspect as institutionalization and legitimization of informal social relations, manifested in the deformation of the value-normative system of society. It was determined that corruption: firstly, as the behavior of elected persons, called upon to perform the functions of the state, which depart from the formal components - duties and powers, rights and obligations – the state role (position) in order to obtain personal benefit; secondly, as deviant political behavior, which is expressed in the illegitimate use of state resources by the dominant political elite in order to strengthen its power and enrichment; thirdly, the interpretation of the concept of corruption in the political aspect assumes that its essential feature is the abuse of state power, post and official position in order to obtain material remuneration, therefore, it has the character of a criminal discrediting of the public administration apparatus; fourthly, political corruption includes actions related to the political sphere: the electoral process, lawmaking, privatization, budget.

Thus, political corruption in modern Ukrainian society acts, on the one hand, as a factor, and on the other, as a result of the dysfunctionality of power and political institutions in Ukraine.

REFERENCES:

1. Большой толковый социологический словарь (Collins). Т. 1 / пер. с англ. Москва : Вече, АСТ, 1999. 544 с.
2. Верстюк С. Корупція: визначення, причини появи, вплив на економіку. *Економіка України*. 2001. № 3. С. 66–74.
3. Гилинский Я. Коррупция, теория, российская реальность, социальный контроль. URL: http://narcom.ru/ideas/socio/84.html.
4. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. І.О. Ревак. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 220 с.
5. Куприянов И.С. Бытовая коррупция в современной россии: социальное содержание и основные тенденции (на материалах исследований в Ивановской области) : автореф. дис. … канд. социол. наук : 22.00.04. Нижний Новгород, 2011. 26 с.
6. Быстрова А.С., Сильвестрос М.В. Феномен коррупции: некторые исследовательские подходы. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2000. Т. 3 (№ 1). С. 83–101.
7. Вирішення проблеми корупції: від проголошення боротьби з корупцією до скорочення корупційних можливостей. URL: www.ya.org.ua/brochure/2000/002/009.htm.
8. Камлик М.І., Невмержицький Є.В. Корупція в Україні. Київ : Знання, 1998. 186 с.
9. Коненко С.Я. Профілактика та боротьба з корупцією в поліції Німеччини: Із досвіду роботи поліції землі Нижня Саксонія. Київ : Знання України, 2006. 16 с.
10. Мельник М.І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 31 с.
11. Серьогін С. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4. С. 284–289.
12. Частная криминология / отв.ред. А.Д. Шестакова. Санкт-Петербург : Изд. Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. 771 с.
13. Білінська Л.В. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2013. № 6. Т. 1. С. 138–141.
14. Словарь Мюллера (англо-русский). URL: http://www.diclib.com/
15. Агранович В.Б. Инновации в транзитивном обществе: социально-философский анализ : дис. … канд. филос. Наук : 09.00.11. Томск, 2007. 356 с.
16. Михальченко М. Україна XXI століття: і знову пошук шляхів розвитку. *Віче*. 2001. № 1. С. 20–28.
17. Астафьева О.Н. «Переходность» как принцип социокультурного развития: движение общества к новому типу культуры. *Стратегии динамического развития России: единство самоорганизации и управления* : материалы Первой междунар. науч.-практ. конф. Т. III. Синергетика в решении проблем человечества XXI века – диалог школ. Москва, 2004. С. 145–156.

УДК 327.39:061.1ЄС
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.11

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ПРОСУНУТОЇ СПІВПРАЦІ ТА ІНШИХ ФОРМ ГНУЧКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В АМСТЕРДАМСЬКОМУ ДОГОВОРІ

INSTITUTIONALIZATION OF ENHANCED COOPERATION AND OTHER FORMS OF FLEXIBLE INTEGRATION IN THE TREATY OF AMSTERDAM

Савка В.Я.,
старший викладач кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету

У статті проаналізовано положення про просунуту співпрацю й інші форми гнучкої інтеграції в Амстердамському договорі 1997 р., які стали одним із найважливіших нововведень цього документа.

В Амстердамський договір уперше були включені положення, що дозволяють групі країн просувати інтеграцію вперед в окремих галузях в інституціональних рамках ЄС і з використанням інструментів ЄС. Для визначення такої співпраці у тексті договору був використаний досить нейтральний у політичному відношенні термін «тісніша співпраця» (просунута співпраця).

В Амстердамському договорі був прописаний механізм, що дозволяє тим, хто може і хоче поглиблювати інтеграцію, робити це без юридичної маргіналізації відстаючих або незгодних держав. У договорі були сформульовані цілі, умови та процедура запуску такої співпраці, проте в тексті відсутнє визначення тіснішої співпраці, що відобразило розбіжності між державами-членами.

Просунута співпраця була інституціолізована в «першій і третій опорах». Під час її запуску у рамках «першої опори» серйозна роль відводилася Комісії. У рамках «другої опори» був введений принцип конструктивного утримання, хоча до початку переговорів саме ця сфера взаємодії розглядалася як найбільш перспективна для застосування просунутої співпраці. В Амстердамському договорі просунута співпраця була оформлена комплексно: в тексті були сформульовані загальні положення для усіх сфер співпраці та спеціальні положення для кожної з опор. Таким чином, було вирішено завдання вийти за рамки чинної практики надання винятків окремим державам і створити загальний механізм, що дозволяв за наявності незгодних держав-членів все ж просувати інтеграцію вперед.

В Амстердамському договорі фактично були інституціолізовані різні типи та форми гнучкої інтеграції. Змінювана геометрія стала основною системою, закріпленою у вигляді просунутої співпраці (*enhanced cooperation*), заздалегідь визначеної гнучкості (*pre-defined flexibility*) та була відображена в наданих Великій Британії, Данії та Ірландії винятках, у формі *case-by-case,* реалізованій через принцип конструктивного утримання. Транзитні періоди, що надаються новим (а іноді і старим) державам-членам, відповідають формі різношвидкісної інтеграції. Досягненням Амстердамського договору можна вважати відсутність прописаного в тексті типу *à la carte*, який, по суті, підриває поступальний розвиток інтеграції.

Ключові слова: європейська інтеграція, гнучка інтеграція, просунута співпраця, ЄС, інституалізація просунутої співпраці, Амстердамський договір.

The article analyzes the provisions on enhanced cooperation and other forms of flexible integration in the Treaty of Amsterdam (1997), which have become one of the most important innovations of this document.

For the first time, the Treaty of Amsterdam included provisions that allow a group of countries to advance integration in certain areas within the EU's institutional framework and using EU instruments. To define such cooperation, the text of the agreement used a rather politically neutral term "closer cooperation" (enhanced cooperation).

The Treaty of Amsterdam contains a mechanism that allows those who can and want to deepen integration to do so without legally marginalizing backward or dissenting states. The agreement formulated the goals, conditions and procedure for launching such cooperation. However, the text of the treaty does not define closer cooperation, which reflects the existing differences between Member States.

Enhanced cooperation was institutionalized in the "first and third pillars". When it was launched as part of the "first pillar", a serious role was given to the Commission. As part of the "second pillar", the principle of constructive abstention was introduced, although prior to the negotiations, this area of cooperation was considered the most promising for the application of enhanced cooperation. In the Treaty of Amsterdam, enhanced cooperation was formalized in a comprehensive way: the text formulated general provisions for all areas of cooperation and special provisions for each of the pillars. Thus, the task was solved to go beyond the existing practice of granting exemptions to individual states and to create a common mechanism that would allow, in the presence of dissenting Member States, to still advance integration.

The Treaty of Amsterdam actually institutionalized various types and forms of flexible integration. Variable geometry has become the main system, enshrined in the form of *enhanced cooperation*, pre-defined flexibility wich is reflected in the exceptions provided by the UK, Denmark and Ireland, the form of *case-by-case* – implemented through the principle of constructive abstention. The transit periods granted to new (and sometimes old) Member States correspond to a form of multi-speed integration. The achievement of the Treaty of Amsterdam can be considered the absence of the *à la carte* type prescribed in the text, which, in fact, undermines the progressive development of integration.

Key words: European integration, flexible integration, enhanced cooperation, EU, institutionalization of the enhanced cooperation, Treaty of Amsterdam.

Постановка проблеми. У міру розширення числа учасників і ускладнення євроінтеграційного процесу початкова ідея одношвидкісного просування інтеграції перестала бути безперечною. До ЄС приєднувалися країни, що мали відмінний від «шістки» засновників історичний досвід і сповідували іншу економічну філософію, а отже, цілі інтеграції розумілися ними по-іншому. Неоднорідність учасників інтеграції стала об'єктивним чинником, який впливав і серйозно впливає на розвиток ЄЕС/ЄС. З кожним подальшим розширенням диференційованість ЄС росла за декількома параметрами. Об'єктивні відмінності, наявні у держав-членів ЄС, роблять дуже актуальною проблему внутрішньої єдності. З ростом внутрішньої неоднорідності в ЄС поступово стала проявлятися відмінність у розумінні цілей і завдань інтеграції у її учасників.

Реакцією на ріст внутрішньої неоднорідності в ЄС і складності в реалізації інтеграційних проектів став пошук можливих нових шляхів і способів розвитку Євросоюзу, один із яких припускав нерівномірний і неоднаковий для усіх учасників рух вперед. Саме різноманітність інтересів і пріоритетів держав-членів ЄС призвів до використання можливостей гнучкої інтеграції для вирішення завдання просування інтеграційного процесу.

Поворотним моментом у реалізації принципів гнучкої інтеграції в ЄС було підписання Маастрихтського договору, який став першим базовим документом, що передбачає відступ від принципу рівної участі усіх держав-членів ЄС в інтеграційному процесі. Починаючи з цього моменту в установчих договорах ЄС стало з'являтися дедалі більше елементів правової неоднорідності.

У Маастрихтському договорі було закріплено де-факто наявність гнучкої інтеграції у важливих сферах діяльності ЄС, проте її інституалізація як одного з базисних принципів функціонування ЄС стала результатом складних переговорів на Міжурядовій конференції (МУК) 1996–97 рр. і була здійснена в Амстердамському договорі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Положення про просунуту співпрацю, що стали одним із основних нововведень Амстердамського договору, стали предметом глибокого аналізу західних учених. Дослідники відмічали як позитивні, так і негативні сторони інституалізації принципів гнучкої інтеграції. Важливим напрямом дискусії дослідників стали можливі сфери застосування просунутої співпраці. Детально про плюси та мінуси введення положень про просунуту співпрацю і можливість її застосування в різних галузях інтеграції писали А. Стубб, Е. Філіппарт і М. Сі Дхан Хо, Дж. Шоу, Б. Хол та ін.

Напередодні розширення за рахунок країн Центральної та Східної Європи експертне співтовариство активно включилося в обговорення перспектив розвитку Євросоюзу у складі 25–30 держав, у т. ч. ролі просунутої співпраці. У світлі майбутнього розширення просунута співпраця розглядалася як один із найважливіших механізмів просування інтеграції. Зокрема, Ф. де ла Серр вважала, що «концепт поглибленої співпраці є обхідним шляхом» для вирішення проблем Союзу, що розширився, і сприяє досягненню компромісу між державами-членами ЄС [1, с. 169]. А. Стубб писав, що гнучка інтеграція була інституалізована як інструмент управління інтеграційним процесом, поєднуючи правові та політичні елементи [2, с. 165–166]. На думку Дж. Едвардса й Е. Філіппарта, гнучка інтеграція та її інституалізована форма – просунута співпраця – покликані в короткостроковій перспективі сприяти подоланню позиції непоступливих партнерів, а в довгостроковій – просувати інтеграцію в неоднорідному Союзі [3]. Багато дослідників, у т. ч. Х. Воллас і Ф. де ла Серр, вважали, що через механізм просунутої співпраці може бути вирішена давня суперечність між розширенням і поглибленням інтеграції [4].

Серед наукових розробок українських дослідників можна виокремити низку досліджень, у яких аналізуються особливості гнучкої інтеграції, її окремих аспектів. Зокрема, це дослідження таких науковців, як В. Копійка, І. Грицяк, І. Грушко, В. Липов, Н. Попова.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – виявити форми гнучкої інтеграції, інституалізовані в Амстердамському договорі, дослідити та проаналізувати положення, що фіксують гнучку інтеграцію в ЄС, зокрема положення про просунуту співпрацю в Амстердамському договорі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Амстердамському договорі у рамках Договору про Європейський Союз (ДЄС) був введений новий розділ VII «Положення про просунуту співпрацю», який містить загальні принципи його функціонування. Для «першої та третьої опор» були також визначені спеціальні умови. У рамках «другої опори» просунута співпраця не була введена, замість неї був введений принцип конструктивного утримання. Деякі дослідники пропонують розділити загальні та спеціальні положення про тіснішу співпрацю відповідно до структури трьох опор на горизонтальні (загальні для усіх сфер співпраці) та вертикальні (спеціальні для кожної з опор) [5, с. 7].

Розділ VII ст. 43 визначає умови здійснення просунутої співпраці, ст. 44 встановлює інституціональні та бюджетні положення, ст. 45 підкреслює необхідність регулярного інформування Європейського парламенту про розвиток такої співпраці. Згідно зі ст. 43 просунута співпраця повинна служити поглибленню інтеграції, не повинна підривати інституціональну основу Союзу і суперечити

acquis communautaire. Вона повинна відповідати цілям Союзу і служити інструментом апробації нових проектів для досягнення цих цілей. Просунута співпраця може бути використана як «крайній захід», за умови, що в нім беруть участь більшість країн-членів ЄС. У договорі не вказується, які умови потрібні для застосування «крайнього заходу», але очевидно, що таким чином підкреслюється винятковість застосування просунутої співпраці, а не стандартна практика. Якщо неможливо досягти згоди між усіма державами-членами з якого-небудь питання, у т. ч. і через голосування кваліфікованою більшістю голосів, то виходом може служити «крайній захід» – застосування механізму просунутої співпраці. Резонною видається думка А. Стубба, що ця умова є значною мірою політичною, а не правовою [2, с. 128].

За ст. 43 просунута співпраця може бути утворена за участю більшості держав-членів. На момент набуття чинності Амстердамського договору така більшість складала мінімум вісім учасників. Необхідність цієї умови виглядає цілком логічною. Дослідники відзначають, що існує як мінімум п'ять причин для фіксації мінімальної кількості учасників. По-перше, наявність «критичної маси» учасників дає упевненість у тому, що така співпраця принесе бажаний результат. По-друге, достатня кількість учасників мінімізує витрати Співтовариства на реалізацію проектів просунутої співпраці. По-третє, велика кількість учасників просунутої співпраці запобігає розвитку паралельних або конкуруючих проектів у рамках Союзу і створює доцентровий ефект на користь просунутої співпраці, що реалізовується. По-четверте, служить його легітимізації. По-п'яте, мінімізує ризик інституціональних суперечностей усередині Союзу [6, с. 15]. Проте існує і протилежна думка. Зокрема, Керсін Жандж вважає, що положення про участь більшості держав-членів у проектах просунутої співпраці значною мірою суперечить самій ідеї створення просунутих груп [7, с. 54–55]. Імовірно, це положення Амстердамського договору було спрямоване на мінімізацію можливості внутрішнього розколу в ЄС, оскільки за виконання цієї умови неможливо створити дві групи, які здійснювали би проекти, що суперечать один одному.

Просунута співпраця не повинна утискати інтереси країн, що не беруть участь в ній, має бути відкритою для усіх охочих приєднатися. Ст. 44 (1), що дуже важливо, дає можливість країнам, які не беруть участь у просунутій співпраці, брати участь в обговоренні питань, пов'язаних із нею, але рішення у рамках таких проектів приймають тільки ті країни, які в ній беруть участь, держави, що не беруть участь, не можуть завадити ухваленню рішень. Таким чином, дотримувався баланс між інтересами країн, котрі беруть і не беруть участь у просунутій співпраці.

Для просунутої співпраці в «першій і третій опорах» були встановлені додаткові положення. У ст. 11 Договору про заснування Європейського Співтовариства (ДЗЄС) визначені умови її застосування у рамках «першої опори», спрямовані на збереження вже досягнутого прогресу в наявних політиках Співтовариства. Просунута співпраця «не поширюється на сфери, які є винятковою компетенцією Співтовариства, не завдає збитку політиці, діям і програмам Співтовариства, не створює дискримінації або обмежень у торгівлі між державами-членами та не порушує умов конкуренції між ними» [8].

У тій самій ст. 11 говориться, що просунута співпраця не повинна зачіпати громадянства Союзу і спричиняти дискримінації між громадянами держав-членів. Ця стаття виглядає абсолютно логічною, щоб уникнути порушення рівності громадян Європейського Союзу. Загалом обмеження, представлені у ст. 11, серйозно ускладнюють застосування просунутої співпраці.

Дозвіл на запуск просунутої співпраці дає Рада на основі кваліфікованої більшості голосів за поданням Комісії та після консультації з Європейським парламентом. Запит на просунуті проекти повинен поступити від більшості держав-членів, проте, якщо яка-небудь держава-член заперечує проти голосування за таким рішенням кваліфікованою більшістю голосів через «важливі й обґрунтовані причини політики її держави», голосування не проводиться, і рішення може бути передане в Раду для прийняття одноголосного рішення.

Ст. 40 Договору про Європейський Союз дозволяє просунуту співпрацю в галузі юстиції та внутрішніх справ, «яка має на меті дати можливість Союзу швидше перетворитися на простір свободи, безпеки і правосуддя». Дозвіл про запуск проекту дається Радою кваліфікованою більшістю голосів на прохання зацікавлених держав після звернення до Комісії. Європейському парламентові це доводиться до відома. Якщо держава-член ЄС заперечує проти голосування за таким рішенням кваліфікованою більшістю голосів через «важливі й обґрунтовані причини політики її держави», голосування не проводиться, і рішення може бути передане в Раду для ухвалення одноголосного рішення. Країни-члени ЄС, що не брали участь у просунутій співпраці із самого початку, можуть звернутися із проханням про приєднання до неї. За таким запитом Комісія представляє Раді свою думку, і Рада або погоджується з цим проханням, або відкладає рішення, діючи кваліфікованою більшістю голосів, визначаючи термін повторного розгляду питання. Ст. 40 Договору про Європейський Союз не зачіпає положення Протоколу, який інтегрує шенгенські правила (*Schengen acquis*) у рамки Європейського Союзу [8].

Співпраця у сфері юстиції та внутрішніх справ є перспективним полем для застосування можливостей просунутої співпраці. Очевидно, що умови реалізації просунутої співпраці у рамках «першої опори» були лімітовані сильніше, ніж у рамках «третьої опори». У сфері юстиції та внутрішніх справ немає так званого «негативного списку», усі сфери взаємодії відкриті для просунутих проектів. Водночас спеціальні положення про просунуту співпрацю у рамках «третьої опори» припускають меншу захищеність для країн, що не беруть участь [9, с. 101]. На інституціональному рівні Комісія грає важливішу роль у рамках «першої опори» та менш важливу у рамках «третьої опори». В Амстердамському договорі немає спеціально визначених положень для інших інститутів ЄС. Європейський парламент, Комісія, Європейський суд і Суд першої інстанції працюють у рамках проектів просунутої співпраці у звичайному режимі. Звертають на себе увагу мінімальні функції Європейського парламенту в запуску просунутих проектів, проте його роль істотна у створенні законодавчої бази.

Окрім просунутої співпраці, в Амстердамському договорі зафіксовані й інші форми гнучкої інтеграції: *case-by-case* у вигляді конструктивного утримання у рамках СЗППБ, заздалегідь визначена гнучкість у вигляді системи винятків, наданих окремим країнам у рамках співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ, фіксацію участі третіх країн у рамках шенгенської зони. Крім того, в категорію заздалегідь визначеної гнучкості потрапляють чинні ще протоколи Маастрихтського договору, що давали можливість Великій Британії та Данії не вводити єдину європейську валюту. Збереглася також ст. 100а(4), що дозволяє застосовувати національні правила в галузі охорони довкілля й охорони праці замість загальноєвропейських. В Амстердамському договорі номер статті змінився на 95 Договору, що засновує Європейське співтовариство. Важливість збереження цієї статті полягає в тому, що, по суті, вона допускає гнучкість у сфері, тісно пов'язаній із Єдиним внутрішньому ринком, що суперечить правилам застосування просунутої співпраці. Таким чином, зайвий раз проявляється наочна різниця між просунутою співпрацею і гнучкою інтеграцією загалом.

У сфері безпеки й оборони Амстердамський договір фактично зберігав гнучку інтеграцію поза інституціональними рамками ЄС, дозволяючи співпрацю між державами-членами у рамках Західноєвропейського союзу і НАТО.

Спільна зовнішня політика та політика безпеки (СЗППБ) стала єдиною галуззю в Амстердамському договорі, де не було втілено просунуту співпрацю. Для сфери зовнішньої політики та політики безпеки у ст. 23 Договору про Європейський Союз була передбачена тільки система конструктивного утримання, згідно з якою рішення приймається одноголосно, а наявність тих, що утрималися, не перешкоджає його прийняттю, якщо їх число не перевищує однієї третини голосів від рівня, передбаченого у ст. 205(2) Договору про Європейське Співтовариство. Держави, котрі утрималися від голосування, не зобов'язані виконувати прийняте рішення, але визнають його обов'язковий характер для Союзу. Крім того, вони не повинні перешкоджати здійсненню схваленого проекту іншими державами-членами, що відповідає духу взаємної солідарності Союзу.

Згідно з § 2 ст. 23 під час прийняття спільних дій, загальних позицій або інших рішень на основі загальних стратегій і прийняття законодавчих актів, які стосуються здійснення спільних дій або загальних позицій, рішення приймаються кваліфікованою більшістю голосів, але якщо хтось із членів Ради має намір голосувати проти проекту з важливих для національної політики міркувань, голосування не проводиться, і питання може бути передане Європейській раді для одноголосного вирішення. Цей параграф не застосовується до рішень, що спричиняють наслідки військового або оборонного характеру. Таким чином, якщо держава-член заперечує проти ухвалення законопроекту, що підпадає під § 2 ст. 23, то у разі його передачі для одноголосного голосування можливо утриматися й, отже, не брати участь у здійсненні цього рішення.

Оформлення конструктивного утримання замість просунутої співпраці у рамках «другої опори» багато в чому зумовлене тим, що жоден з урядів держав-членів ЄС не був у середині 90-х рр. переконаний у можливості використання просунутої співпраці у сфері зовнішньої політики та безпеки, а тим більше оборони. Кожна держава мала свої страхи та побоювання: малі держави ЄС загалом боялися втратити голос у такій важливій сфері співпраці, Італія й Іспанія побоювалися опинитися за рамками тіснішої співпраці, Британія дотримувалася своїх принципів і традицій у сфері зовнішньої політики. Навіть Франція і Німеччина не наполягали на введенні положень про тіснішу співпрацю у рамках СЗППБ. Крім того, наявний досвід співпраці у цій сфері, зокрема здійснювана на основі принципу *case-by-case* участь у врегулюванні криз, робив використання конструктивного утримання цілком розумним.

В Амстердамському договорі візові питання, проблеми надання притулку, біженців та імміграції були перенесені під юрисдикцію Співтовариства (розділ IV Договору про заснування Європейського співтовариства). Три країни – Сполучене Королівство, Ірландія і Данія – мали винятки різного характеру з цього розділу договору, вони могли вибрати, як і коли вони захочуть брати участь у законодавчій базі цього розділу договору.

Особливі умови участі або неучасті для Великої Британії, Ірландії та скандинавських країн описані у спеціальних протоколах, що додаються до договору. Протоколи № 2, 3, 4, 5 були об'єктом переговорів на завершальній стадії МУК 1996–97. Особливі положення для Великої Британії та Ірландії обговорювалися в останні два тижні переговорів. Данські винятки були представлені безпосередньо на саміті в Амстердамі.

Протокол № 2 містить положення про інтеграцію шенгенських acquis у рамки законодавства Європейського Союзу, у т. ч. і нормативну базу для специфічної участі або неучасті окремих країн.

Протокол № 3 містить положення про збереження паспортного контролю Великої Британії та Ірландії [10]. Ст. 1 цього протоколу підтверджувала право Сполученого Королівства зберегти прикордонний контроль на своїх зовнішніх кордонах щодо людей, котрі бажають потрапити на територію країни. Ст. 2 регулює відносини між Великою Британією та Ірландією. У ст. 3 підтверджено право інших країн-членів ЄС здійснювати прикордонний контроль стосовно осіб, котрі прибули з Великої Британії та Ірландії. У Протоколі № 2 про інкорпорацію шенгенських acquis ст. 4 визначала, що Сполучене Королівство й Ірландія могли у будь-який час подати запит на участь у деяких або в усіх положеннях шенгенського законодавства [10]. Рішення за їхнім запитом повинне прийматися одноголосно Радою за відповідності Сполученого Королівства і/або Ірландії критеріям приєднання до означеного законодавства у рамках «першої або третьої опори».

Статті Протоколу № 4 включають ті правила, які поширювалися на Сполучене Королівство й Ірландію у зв'язку із включенням у Договір, що засновує Європейське Співтовариство (ДЗЄС), нового розділу IV «Візи, надання притулку, імміграційна політика й інші напрями політики, пов'язані з вільним пересуванням людей» [10]. У ст. 1 вказано, що Велика Британія й Ірландія не беруть участь у тих акціях і проектах, які встановлюються у рамках розділу IV ДЗЄС. На інституціональному рівні ці дві країни не брали участь як в одноголосному голосуванні, так і у кваліфікованому. Ст. 2 підтверджує, що ніякі рішення і розпорядження Європейського суду, пов'язані з розділом IV, не поширюються на Велику Британію й Ірландію. Таким чином, Сполучене Королівство могло бути упевнене, що новий розділ матиме мінімальний вплив або ніякого впливу на політику країни. У ст. 3 вказуються можливі умови приєднання до нового розділу договору. Якщо би Велика Британія або/і Ірландія захотіли приєднатися до положень законодавства у рамках розділу IV ДЗЄС, то країни(а) могли сповістити Раду впродовж трьох місяців із моменту появи законодавчої ініціативи, що вони(а) бажають взяти в ньому участь. Важливо відзначити, що намір цих країн приєднатися до положень нового розділу не міг бути знехтуваний у процесі ухвалення рішення з цього питання. Якщо за участі в такому проекті Велика Британія або Ірландія перешкоджатимуть ухваленню рішень, то Рада може приймати рішення без цих країн. Ст. 8 описує відмінність у позиціях Великої Британії та Ірландії. Ірландія у будь-який момент може відмовитися від дії Протоколу, і тоді усі норми договору до неї будуть застосовуватися. Для Великої Британії такої можливості не існувало. Для того, щоб вийти з-під дії Протоколу, Великій Британії довелося би скликати міжурядову конференцію для обговорення цього питання й ухвалення рішення. Ірландія також декларувала, що братиме максимальну участь у заходах, які підпадають під положення розділу IV ДЗЄС, але так, щоб це могло бути поєднано з існуванням Спільної зони пересування (*Common Travel Area*) з Великою Британією. На практиці, проте, Велика Британія брала участь у більшому числі проектів у цій сфері, ніж Ірландія.

У протоколі про інкорпорацію шенгенських acquis ст. 3 окреслює особливу позицію Данії щодо тієї частини законодавства, яке було перенесено в розділ IV Договору про Європейське співтовариство, і тих положень, що залишилися під юрисдикцією «третьої опори» (розділ VI Договору про Європейський Союз) [10]. Ця позиція знаходиться в одній площині із загальним підходом Данії до нового розділу. У Протоколі відзначено, що Данія має ті самі права й обов'язки, що й інші члени шенгенської зони в усьому законодавстві, яке виконується у рамках «третьої опори». Якщо ж законодавча ініціатива підпадає під розділ IV ДЗЄС, то щодо данської позиції буде застосований Протокол № 5.

Протокол № 5 пов'язаний з особливою позицією Данії у трьох сферах – інкорпорацією шенгенського законодавства в договір, новим розділом договору про візи, надання притулку й імміграцію та іншими питаннями, пов'язаними з вільним пересуванням людей, та обороною [10]. Цей протокол є «спадщиною» данських винятків, затверджених в Единбурзі у 1992 р., в питаннях про громадянство, участь в ЕВС, оборону, поліцейську співпрацю. У ст. 1, 2 і 3 Протоколу № 5 говориться, що Данія не бере участі в тих заходах, які підпадають під розділ IV ДЗЄС, їх дія не поширюються на Данію, країна не бере участь у їх фінансуванні. Згідно зі ст. 4 Протоколу № 5 Данія братиме участь у діях, що підпадають під положення про надання віз громадянам третіх країн і єдиний формат візових документів (скасована ст. 100с Маастрихтського договору [10]). Головна відмінність від протоколів щодо особливого становища Великої Британії та Ірландії полягає в тому, що для Данії не передбачено ніякої можливості входження

країни під юрисдикцію нового розділу IV ДЗЄС, і, як наслідок, законодавство цього розділу не може бути застосовано до Данії доти, поки країна не відмовиться від дії Протоколу № 5. Данська участь у новому розділі є унікальною. Якщо Рада приймає яке-небудь рішення на підставі шенгенських правил, Данія повинна в шестимісячний термін визначити, чи включає вона це рішення в національне законодавство. Якщо уряд країни приймає позитивне рішення, то воно має обов'язково бути оформлене між Данією й іншими державами-членами ЄС у рамках міжнародного права як договір між Данією і ЄС.

Особлива позиція Данії, відображена у Протоколі № 5, пов'язана із громадською думкою Данії із приводу передачі частини повноважень із національного на загальносоюзний рівень. Свою рішучість відстоювати національний суверенітет населення Данії продемонструвала під час референдуму щодо прийняття Маастрихтського договору, тому, щоб уникнути проблем із ратифікацією Амстердамського договору, інтереси Данії були заздалегідь враховані.

У ст. 6 Протоколу про інкорпорацію шенгенських правил визначається статус Ісландії та Норвегії у рамках шенгенської зони. Обидві країни входять у неї на правах асоційованих членів на підставі договору, підписаного в Люксембурзі 19 січня 1996 р. Процедури фінансової участі цих країн у реалізації шенгенського законодавства, а також відносини у рамках шенгенського права між Великою Британією та Ірландією, з однієї сторони, й Ісландією та Норвегією, з іншої, були визначені пізніше.

Е. Філіппарт і Дж. Едвардс називають положення про просунуту співпрацю головним концептуальним нововведенням Амстердамського договору [9, с. 87]. Існує, правда, і протилежна думка, що введення просунутої співпраці стало більшою мірою способом уникнути проведення радикальних інституціональних змін, ніж основною темою самої реформи [11, с. 17].

Завдяки наданим виняткам ні Данія, ні Велика Британія не заблокували прийняття Амстердамського договору. Не безпідставною є думка Джо Шоу про те, що система винятків, наданих Британії (а разом із нею й Ірландії), стала частиною плати за позитивну участь нового британського уряду в МУК і прийняття Соціальної хартії. Водночас данські винятки Джо Шоу характеризує як «дійсно химерні» [12, с. 101], очевидно, маючи на увазі їхні масштаб і складність оформлення.

Складним видається питання оцінки впливу положень про просунуту співпрацю на процес досягнення компромісу в ЄС. З одного боку, введення нових положень знизило «поріг безкомпромісності» [12, с. 104], оскільки запропонувало альтернативу традиційної моделі, коли переговори йдуть до досягнення такого компромісу, що влаштовує усіх. З іншого боку, можливість впровадження просунутої співпраці може розглядатися як деяка загроза із примусу до знаходження компромісу. Оскільки інакше незгодні країни випадають із майбутнього проекту, їхній вплив об'єктивно знижується, і вони де-факто стають «державами з вилученням». Щоб уникнути такої ситуації, можливо, ці держави визнають за краще піти на компроміс.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. До Амстердамського договору в ЄС існувала гнучкість, необхідна для реалізації будь-якого проекту, яка враховувала особливості учасників процесу і вела до створення перехідних періодів і системи тимчасових або постійних винятків. Інституалізація просунутої співпраці припускає нову якість гнучкості, прописаної як самостійний механізм розвитку інтеграційного процесу. Поява механізму просунутої співпраці тісно пов'язана з розширенням ЄС за рахунок країн ЦСЄ і, за задумом розробників, повинна служити рішенню задачі зберегти динаміку розвитку усередині більш численного та різнорідного Союзу. Жорсткі умови запуску просунутої співпраці були визначені для того, щоб його застосування не стало звичайною практикою, а залишалося винятковою мірою.

В Амстердамському договорі були кардинально розширені можливості застосування гнучкої інтеграції. Домінуючим інституціолізованим типом стала змінювана геометрія. У договорі були зафіксовані збільшення застосування вже наявної форми заздалегідь визначеної гнучкості, що відображена в наданих окремим країнам винятках; форма *case-by-case*, яка могла бути реалізована через конструктивну стриманість у сфері СЗППБ; у рамках Спільного внутрішнього ринку і шенгенської співпраці були передбачені проекти за участю третіх країн. Проте головним концептуальним нововведенням стала поява механізму просунутої співпраці, котра дозволяла існування просунутих груп держав-членів усередині інституціональних рамок ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. La Serre F., de. La cooperation renforcee. *La Constitution de l'Europe* / Ed. par P. Magnette. Bruxelles, 2000. P. 161–170.

2. Stubb A. Negotiating Flexibility in the European Union. Amsterdam, Nice and Beyond. Basingstoke, 2002. 218 p.

3. Edwards G., Philippart E. Flexibility and the Treaty of Amsterdam: Europe's New Byzantium. *CELS Occasional Paper.* Cambridge, 1997. № 3. 67 p.

4. La Serre F. de, Wallace H. Flexibility and Enhanced Cooperation in the European Union: Placebo Rather Than Panacea? *Notre Europe. Research and Policy.* Paris, 1997. Paper № 2. 27 p.

5. Ehlermann C.D. Differentiation, Flexibility, Closer Cooperation: The New Provisions of the Amsterdam Treaty. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1468-0386.00052 (дата звернення: 27.01.2021).

6. Philippart E. A New Mechanism of Enhanced Co-operation for the Enlarged European Union. *Notre Europe. Research and European Issues.* Paris, 2003. № 22. 36 p.

7. Junge K. Flexibility, Enhanced Cooperation and the treaty of Amsterdam. London : Kogan Page, 1999. 184 p.

8. Consolidated Treaties. Luxembourg: Office for Official Publications of the EC, 1997. 197 p.

9. Philippart E. and Edwards G. The Provisions on Closer Co-operation in the Treaty of Amsterdam: The Politics of Flexibility in the European Union. *Journal of Common Market Studies.* Oxford, 1999. Vol. 37, № 1. P. 87–108.

10. Treaty of Amsterdam. Luxembourg: Office for Official Publications of the EC, 1997. 144 p.

11. Metcalfe. L. Flexible Integration in and after the Amsterdam Treaty. *Coping with Flexibility and Legitimacy after Amsterdam* / Ed. by M. den Boer, A. Guggenbuhl, S.e Vanhoonacker. Maastricht : European Institute of Public Administration, 1998. P. 11–30.

12. Shaw J. Flexibility and Legitimacy in the Domain of the Treaty Establishing the European Community. *Coping with Flexibility and Legitimacy after Amsterdam* / Ed. by M. den Boer, A. Guggenbuhl, S. Vanhoonacker. Maasatricht : European Institute of Public Adminiatration, P. 85–107.

УДК 352.07(437.3)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.12

ЧЕСЬКИЙ ДОСВІД ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ДО УЧАСТІ У МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ

CZECH EXPERIENCE OF CIVIC PARTICIPATION IN LOCAL GOVERNMENT

Харитонюк О.Л.,
аспірантка кафедри політології та державного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Починаючи з 2014 р. за допомогою представників української влади, експертів, науковців, міжнародних організацій і звичайних громадян в Україні активно почала реалізовуватися реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Саме тому у зв'язку із якісно новим рівнем місцевого самоврядування дуже актуальною темою є питання використання територіальними громадами інструментів громадської участі. Важливо проаналізувати досвід Чеської Республіки, яка вже пройшла цей етап розвитку місцевої демократії та має певні результати і досягнення.

Незважаючи на те, що у Чеській Республіці й досі існує комуністична партія, Чехія вважається посткомуністичною країною, яка шляхом послідовних змін у державному управлінні та завдяки демократизації стала членом Європейського Союзу.

У статті проаналізовано загальні форми участі громадян Чехії, а також наведено приклади нових форм участі громадян, що стали популярними за останні роки, а саме: опитування громадян, бюджет участі, спільний (партнерський) підхід до створення стратегічного плану розвитку міста, планування громади, муніципальні мобільні додатки, марафон ідей (Ideathon).

Також розглянуто конкретні міста та села Чеської Республіки, які завдяки ефективній децентралізації та інвестиціям Європейського Союзу досягли позитивних змін. Такі приклади мають практичне і прикладне значення для українських громад, оскільки шляхом співробітництва українських і чеських громад, виїзних тренінгів і навчань, співпраці українських та іноземних науковців, написанню грантів і проєктів можна запозичити чеський успішний досвід.

Саме зараз в Україні існує дуже велика потреба активної участі громадянського суспільства у реформуванні України. Держава повинна підтримувати та заохочувати активних громадських діячів, агентів позитивних змін у різних сферах, оскільки саме громадянське суспільство є надійним щитом, яке захищає і підтримує державу у складних ситуаціях. Якщо держава зацікавлена у розвитку місцевого самоврядування, то вона має усіма способами залучати громадян до активної участі у процесі прийняття рішень на місцях.

Ключові слова: місцеве самоврядування, Чехія, громадська участь, децентралізація, Україна.

Since 2014, with the help of representatives of the Ukrainian government, experts, scientists, international organizations and ordinary citizens, the reform of local government and territorial organization of power has been implemented in Ukraine. The issue of using the tools of civic participation is a very important topic, because there is a qualitatively new level of local self-government in Ukraine. In this regard, it is important to analyze the experience of the Czech Republic, which has already passed this stage of development of local democracy and has some results and achievements.

Despite the fact that the Czech Republic still has a Communist Party, the Czech Republic is considered a post-communist country that has become a member of the European Union through democratization and successive changes in public administration.

The article analyzes the general forms of civic participation of Czech citizens, and also there are new forms of citizen participation that are popular in recent years, such as: Citizen Satisfaction Survey, Participative Budgeting, Participatory approach in creating City Strategic Development Plan, Community Planning, Municipal Mobile Apps, Ideathons.

Also, in the article were analyzed specific cities and villages of the Czech Republic, which have achieved positive changes due to effective decentralization and investments of the European Union. These examples have practical meaning for Ukrainian communities, because Czech successful experience can be borrowed through the cooperation of Ukrainian and Czech communities, trainings, cooperation of Ukrainian and foreign scientists, writing grants and projects. If the state is interested in the development of local government, citizens should be involved in active participation in the local decision-making process.

Key words: local government, Czech Republic, civic participation, decentralization, Ukraine.

Постановка проблеми. Досвід розвинутих демократій і вимоги часу переконують, що громадська участь – це необхідний, корисний і вкрай важливий механізм позитивного впливу громадськості на діяльність влади в державі в інтересах громадян. З іншого боку, громадська участь – це джерело додаткового інтелектуального ресурсу для публічної влади, яке є корисною і потрібною також і для неї. Зрозуміло, що в Україні публічній владі й інститутам громадянського суспільства ще потрібно пройти еволюцію усвідомлення ефективності взаємовигідних механізмів громадської участі, котрі сприяють впровадженню глибоких системних реформ в Україні на благо людини та територіальних громад [1, с. 7].

Здійснення в Україні реформування системи місцевого самоврядування на засадах децентралізації та деконцентрації владних повноважень і ресурсів відповідно до принципу субсидіарності потребує уважного вивчення зарубіжного досвіду, передусім у країнах, які протягом останніх двох десятиліть вирішували завдання, схожі до вітчизняних. Такими країнами виступали посткомуністичні країни Центральної та Східної Європи – держави, у яких реформи на місцевому рівні проводилися за подібних до українських суспільних умов на фоні демократизації, ринкових перетворень і державотворення. Особливий інтерес у цьому контексті викликає досвід Чехії, у якій принципи функціонування системи публічного врядування в посткомуністичному просторі під час соціально-економічного реформування є результатом реорганізації, послідовних змін і об'єднань зусиль політиків, громадян, бізнесу й управлінців [2, с. 74].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання децентралізації та громадської участі були висвітлені у працях таких науковців, як О. Ватаманюк, О. Сергієнко [1], А. Чиркін [2], а також у численних доробках чеського вченого Петра Юптнера [3].

У зв'язку із якісно новим рівнем місцевого самоврядування в Україні актуальним питанням є використання територіальними громадами інструментів громадської участі. Саме тому дуже важливо проаналізувати досвід Чеської Республіки, котра вже пройшла цей етап розвитку місцевої демократії та має певні результати та досягнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зауважити, що територія Чеської Республіки поділяється на краї (kraj) та окреси (okres). Край – це адміністративна одиниця першого рівня. Чехія складається із 14 країв, включаючи Прагу як столичне місто. Кожен край поділяється на окреси. Окрес – це адміністративна одиниця другого рівня. Окреси, у свою чергу, складаються з муніципалітетів (obec).

У країнах Вишеградської четвірки, серед яких і Чехія, існують різні типи громадської участі у місцевому самоврядуванні. Серед типових інструментів громадської участі можна виділити особисті (звернення до міського голови або представника місцевої влади) та публічні (написання листа до місцевої газети для публікації), зустрічі з міським головою або місцевими представниками, петиції, публічні мітинги, протести [3, с. 12–13]. Також варто зауважити, що важливою формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення у Чехії є місцевий референдум, дискусії щодо ефективності якого ведуться й досі.

Важливим державним органом, який займається питаннями громадської участі у місцевому самоврядуванні, є Міністерство внутрішніх справ Чехії. Воно є найвищим органом у сфері державного управління, внутрішньої безпеки, охорони кордонів та електронного урядування в Чеській Республіці. При Міністерстві функціонує департамент стратегічного розвитку та координації державного управління, котрий займається питаннями місцевого самоврядування та громадської участі.

Активна участь громад Чехії полягає головним чином в участі громадян у регулярних засіданнях муніципальної ради. Засідання муніципальної ради є відкритими для громадськості й оголошуються заздалегідь із запропонованою програмою. У ст. 93 Закону про муніципалітети зазначено, що «муніципальна служба оголошує місце, час і запропонований порядок денний підготовленого засідання муніципальної ради. Оголошення оприлюднюється на офіційній дошці муніципальної адміністрації принаймні за сім днів до засідання муніципальної ради; крім того, оголошення про це може бути опубліковане у звичайному порядку» [4].

Крім того, існують нові форми участі громадян, які останніми роками стають популярними, а саме:

1. Опитування громадян. Для отримання зворотного зв'язку багато муніципалітетів скликають зустрічі із громадянами (наприклад, популярний захід «Полуденна зустріч із міським головою»), складають анкети про задоволеність громадян розвитком муніципалітетів, розміщують форму опитування на своїй веб-сторінці тощо.

2. Бюджет участі – громадяни можуть вирішити, як розподілити частину муніципального бюджету, пропонуючи проєкти державних витрат і голосуючи за найкращі. Громадяни визначають пріоритети проєктів державних витрат і приймають рішення про те, як повинні витрачатися гроші. У Чеській Республіці створено мапу бюджетів участі усієї країни [5]. Варто зауважити, що в Україні цей інструмент громадської участі є дуже популярним.

3. Спільний (партнерський) підхід до створення стратегічного плану розвитку міста. Незважаючи на те, що стратегічний план розвитку міста розробляється експертами, детальна ситуація в кожному районі та його потреби найкраще розуміються місцевими жителями. Тому муніципалітет надає громадянам можливість прокоментувати план і внести деякі пропозиції щодо його вдосконалення. Цей підхід можна побачити, наприклад, у Празі (Praha), Брні (Brno), Остраві (Ostrava), Їглаві (Jihlava).

4. Планування громади – воно ґрунтується на тому самому принципі, що і підхід участі у створенні міського стратегічного плану розвитку. Різні члени громади сприяють формуванню

та визначенню цілей і потреб у різних сферах суспільного життя (наприклад, соціальні послуги, екологічне планування). Отримані таким чином плани та стратегії відображають інтерес громадян. Міністерство праці та соціальних питань Чехії пропонує Пісек (Písek) та Усті-над-Лабемом (Ústí nad Labem) як хороший приклад міст, що використовують громадське планування та соціальні послуги.

5. Муніципальні мобільні додатки. Багато міст пропонують своїм громадянам можливість надсилати пропозиції щодо вдосконалення через муніципальний мобільний додаток. Переважно це скарги, пов'язані із проблемами у громадських приміщеннях, громадському освітленні або дорогах.

6. Марафон ідей (Ideathon). Використовуючи концепцію Ideathon, громадяни створюють інноваційні рішення проблем, із якими вони стикаються у своїх громадах. Громадяни можуть взяти участь у цій короткій, інтенсивній мозковій грі та конкурувати з іншими зі своїми проєктами. Наприклад, Празький інноваційний марафон [6].

Також варто зауважити, що у Чехії, як і в багатьох інших країнах Європейського Союзу, розвинений проєктний менеджмент і грантова діяльність у місцевому самоврядуванні. Гарним прикладом успішної громади є селище Дольні Брежани (Dolní Břežany). У селищі проживають близько 4 000 людей, і, хоча воно розташоване за 25 км від Праги, воно повністю незалежне та самостійне. Таким воно стало за допомогою ефективної децентралізації, інвестицій Європейського Союзу та грантової діяльності. Також там розташований Міжнародний центр лазерних досліджень HiLASE та Міжнародний науковий інститут ELI Beamlines, де міжнародна група британських і чеських учених працює над встановленням найінтенсивнішої лазерної системи у світі.

Українське місцеве самоврядування починаючи з 2014 р. вийшло на якісно новий рівень розвитку, оскільки реформа децентралізації вважається однією з найуспішніших, які впроваджуються в Україні після Революції Гідності. Українські громади активно використовують різні інструменти громадської участі, передбачені українським законодавством.

Додатковим аргументом для громад у спілкуванні із владою може стати положення, що зустрічається практично у всіх статутах територіальних громад України: органи та посадові особи місцевого самоврядування сприяють становленню та розвитку нових форм участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування [1, с. 57].

Висновки. Таким чином, враховуючи вищевикладене, українські представники місцевої влади можуть запозичити у Чехії певні неформальні та нові форми громадської участі у місцевому самоврядуванні. Цього можна досягти шляхом співробітництва українських і чеських громад, виїзних тренінгів і навчань, співпраці українських та іноземних науковців, написанню грантів і проєктів, кооперації українських і чеських представників влади задля активізації територіальних громад.

ДОДАТКИ

Міжнародний центр лазерних досліджень HiLASE
та Міжнародний науковий інститут ELI Beamlines, Дольні Брежани (Dolní Břežany), Чехія

Інформаційна дошка та віртуальний провідник, Дольні Брежани, Чехія

Школа в селі Крушовіце (Krušovice), Чехія

Спортивна зала, Дольні Брежани, Чехія

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сергієнко О., Ватаманюк О. Громадська участь / залучення громадян. Депутатська діяльність в округах / за ред. О. Сергієнко, О. Ватаманюк. Київ : ІКЦ «Легальний статус». 2016. С. 7.

2. Чиркін А. Конституційні засади організації місцевого самоврядування в Чехії. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. № 1. С. 74.

3. Juptner P. Local Governance between democracy and efficiency: V4 comparative case study. *Democratic transition in Central and Eastern Europe at the local level /* M. Batorova. Novo mesto, Faculty of Organization Studies, 2014. P. 12–13.

4. Про муніципалітети (Zákon o obcích) : Закон Чехії від 15 травня 2000 р. № 128/2000. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-128 (дата звернення: 29.03.2021).

5. Мапа бюджету участі у Чеській Республіці. URL: https://www.participativni-rozpocet.cz/participativni-rozpocet/ (дата звернення: 29.03.2021).

6. К. Мудрунькова (Kateřina Mudruňková), працівниця Департаменту стратегічного розвитку та координації державного управління, Міністерство внутрішніх справ Чеської Республіки, персональна комунікація, e-mail повідомлення, 04.02.2021.

РОЗДІЛ 4
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 32: 314.1
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.13

ПРОЄКЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ ЩОДО ПОЯСНЕННЯ ХАРАКТЕРУ Й МОТИВІВ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ДО ПОЛЬЩІ[1]

PROJECTION OF CONCEPTS OF INTERNATIONAL MIGRATION TO EXPLAIN THE NATURE AND MOTIVATIONS OF LABOR MIGRATION OF UKRAINIANS TO POLAND

Астрамович-Лейк Т.,
доктор політичних наук,
професор
Інституту політичних наук
Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині

Турчин Я.Б.,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Івасечко О.Я.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розглянуто концепції та теорії міжнародної міграції, що дають відповідь на питання актуальних трендів міграційних потоків. Увагу сфокусовано на таких концепціях міжнародної міграції: «притягування – відштовхування», «кроскультурній», «транснаціональній», «концепції мобільного переходу», «концепції соціальних мереж», «теорії відносної відмінності», «моделі двійчастого/двоякого ринку праці», «теорії неокласичного економічного підходу», центром дослідження якої є «людський капітал», «нового господарсько-економічного підходу до міграції», «інституційного підходу», «концепції motility», «синтетичній теорії міжнародної міграції». Особливий акцент зроблено на трансформації усталених уявлень, які стосуються міграції жінок, позаяк під впливом глобалізації в сучасній системі міжнародних координат простежується тенденція, що трактують як «фемінізацію» міжнародної міграції. Проєктування згаданих теорій і концепцій міжнародної міграції щодо пояснення мотивів і специфіки адаптації українських трудових мігрантів у Польщі дає підстави стверджувати, що кожна з них є доцільною для застосування. Зроблено висновок, що серед наявних категорій мігрантів: «мігрантів пошуку можливостей», «мігрантів виживання» та «мігрантів переслідування» – трудові мігранти з України належать до всіх трьох категорій мігрантів. Трудову міграцію, основним мотивом якої є підвищення добробуту й покращення соціальних стандартів життя, не варто ототожнювати з міграцією як утечею від злиднів і незайнятості. Міграційна політика країн повинна основуватися на забезпеченні принципу трипартизму/сценарії (win-win-win), що в цьому контексті означає переважання позитивних ефекті, як для держави-реципієнта, держави-донора, так і для трудових мігрантів. Отже, проєкція наявних концепцій міжнародної міграції та їх застосування щодо пояснення мотивів і проблем адаптації українських трудових мігрантів у сусідній країні є, на наш погляд, доцільною.

Ключові слова: міжнародна міграція, концепції, теорії, мігранти, країна-призначення, країна-реципієнт.

The article considers the concepts and theories of international migration, which provide an answer to the question of current trends in migration flows. Attention is focused on such concepts of international migration as: ‘attraction – repulsion’, ‘cross-cultural’, ‘transnational’, ‘concepts of mobile transition’, ‘concepts of social networks’, ‘theories of relative difference’, ‘models of double labor market’, ‘the theory of neoclassical economic approach’, the research center of which is ‘human capital’, ‘new economic approach to migration’ , ‘institutional approach’, ‘concept of motility’, ‘synthetic theory of international migration’. Particular emphasis is placed on the transformation of established notions concerning women's migration, as under the influence of globalization in the modern system of international coordinates, there is a trend that is interpreted as the ‘feminization’ of international migration. The design of the above-mentioned theories and concepts

[1] Стаття виконана в рамках наукового стажування нагороди імені Івана Виговського.

of international migration to explain the motives and specifics of the adaptation of Ukrainian labor migrants in Poland, gives grounds to assert that each of them is appropriate for application. It is concluded that among the existing categories of migrants, such as 'migrant seekers', 'survival migrants' and 'persecution migrants', labor migrants from Ukraine belong to all three categories of migrants. Labor migration, the main motive of which is to increase welfare and improve social living standards, should not be equated with migration as an escape from poverty and unemployment. Migration policies should be based on the principle of "tripartism"/"win-win-win") scenario, which in this context means the predominance of positive effects, both for the recipient country, the donor country and for migrant workers. Therefore, the projection of existing concepts of international migration and their application to explain the motives and problems of adaptation of Ukrainian labor migrants in the neighboring country is, in our opinion, appropriate.

Key words: international migration, concepts, theories, migrants, destination country, recipient country.

Постановка проблеми. Проблема врегулювання міграційних потоків у сучасній системі міжнародних координат посідає одне з чільних місць у політиці країн особливо в умовах глобалізації та не є новим феноменом. Міграційні питання досліджуються під різним кутом зору, оскільки проблема міграції має міждисциплінарний вимір і містить з-поміж базових фокус політичний, економічний, соціальний, культурний та екологічний. Проблема міграції є динамічною, оскільки набір екзогенних та ендогенних чинників перманентно здійснює вплив на циркуляцію міграційних потоків, які мають місце у внутрішній і зовнішній політиці сучасних держав.

Сьогодні світ зіткнувся з безпрецедентним явищем, а саме пандемією Covid-19, яка, безперечно, уносить вагомі корективи в усі сфери людського життя, у тому числі й у розвиток міграційних потоків. Проєктування ситуації з міграцією в Україні дає підстави нам стверджувати, що й до, і в посткоронавірусний період відтік українського трудового населення не зупинити, оскільки його ключовий мотив економічний. Допоки існуватиме суттєва різниця в оплаті праці, доти триватимуть міграційні потоки з України в сусідні країни й не тільки, де оплата праці є істотно вищою. З-поміж усіх країн найбільша частка трудових мігрантів з України зосереджена саме в Польщі. За неофіційними підрахунками (оскільки мігранти можуть бути легальні/нелегальні), це приблизно від 1,3 млн. до 1,7 млн. українців у сусідній країні.

Атракційнійсть офіційної Варшави для трудових мігрантів з України пояснюється низкою факторів, з-поміж яких визначальними є такі, як розвиток міграційних мереж, розрив у заробітній платі між Україною та Польщею, географічне положення, доступ до польського ринку, особливо до неформального сектору, мовна й культурна спорідненість, географічна близькість і частково безпека на робочому місці та безпека в околицях.

Актуалізує дослідження й той факт, що територіальна представленість українських заробітчан у Польщі змінилася внаслідок агресії Російської Федерації на сході України у 2014 році. Отже, проєкція наявних концепцій міжнародної міграції та їх застосування щодо пояснення мотивів і проблем адаптації українських трудових мігрантів у сусідній країні є, на наш погляд, доцільною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема міжнародної міграції, головно, трудової, уже віддавна була предметом уваги як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Отже, сьогодні відомою є низка концепцій і теорій щодо потрактування мотивів, параметрів, векторів, наслідків, особливостей адаптації міжнародної міграції, котрі репрезентовані в наукових розвідках. Особливо цінними для написання статті є праці таких польських дослідників: К. Носек, М. Соколович, І. Ліщинського, К. Яскуловського, М. Павлака, В. Фехлера, К. Цебула, Р. Подгоржанської. Варто згадати, що інформаційним наповненням виокремлюються праці й М. Абрахама,К. Ауспурга, Т. Гінц, В. Піче та ін.

Окрім цього, вагомими є також дослідження сучасних українських науковців, зокрема О. Дем'яненко, В. Лисака, К. Новосад, А. Гірник, Г. Гірник, А. Солодкої, О. Блинової, М. Вербового, Н. Синковець.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Метою запропонованої публікації є отримання чітких системних уявлень щодо комплексного дослідження концепцій міжнародної міграції та можливості їх проєкції щодо пояснення мотивів і специфіки адаптації українських трудових мігрантів у Польщі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для досягнення мети наукового дослідження необхідно розв'язати низку завдань, а саме: з'ясувати концепції, теорії та підходи щодо пояснення сутності міжнародної міграції; визначити, які з-поміж наявних концепцій міжнародної міграції найбільш точно пояснюють характер, причини, мотиви, параметри та специфіку адаптації українських трудових мігрантів у Польщі; дослідити категорії ключових проблем трудових мігрантів за кордоном, пов'язаних із адаптацією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Удаючись до етимології та потрактування терміна «міграція», варто констатувати той факт, що його вперше ввів у науковий ужиток німецький учений географ і картограф, «піонер» із досліджень міграції Ернст Георг Равенштейн. У науковій розвідці «Закони міграції» дослідник дефініює міграцію як безперервний процес, що обумовлений чинниками, які він поєднав у чотири групи: у початковому місці проживання мігранта, на стадії його

переміщення, у місці в'їзду, а також чинники особистого характеру [5, с. 112].

З-поміж наявних типологій і класифікацій міграцій у науковому дискурсі дотримуємося візії, що добровільна міграція – це пересування людей за власним бажанням, викликане особистими причинами. Водночас дотримуємося думки, що одним із видів такої міграції є власне трудова міграція [18]. Термін «трудова міграція» з'явився ще в 1990 році в Міжнародній конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей. Конвенція фіксує визначення міграції робочої сили, а саме: трудовий-мігрант є особою, яка буде займатися, займається або займалася оплачуваною діяльністю в державі, громадянином якої він чи вона не є (п. 1 ст. 2). Отже, трудова міграція – це переселення працездатного населення з одних держав в інші, викликане причинами економічного й іншого характеру. Трудова міграція зумовлена нерівномірним розміщенням трудових ресурсів у регіонах, країнах, а також прагненням людей виконувати більш легку роботу й отримувати більш високу зарплату. Сьогодні виокремлюють *два види трудової міграції*: *малокваліфікованої робочої сили* з країн, що розвиваються в розвинені держави, і *висококваліфікованих фахівців* – так звана *професійна міграція, «відтік мізків», «braine-draine».*

Теорії міграції можна умовно класифікувати на дві групи: ті, які досліджують процеси на мікрорівні, фокус їх дослідження – першопричини міграції, і ті, які акцентують увагу на макрорівні, де центром уваги є суспільство загалом, держава, світове співтовариство, відносини між суб'єктами світової економіки та політики.

Різнобічно опрацьована сьогодні теоретико-методологічна база концепцій міграції дає підстави стверджувати, що найбільш привабливою, на наш погляд, для оцінки міграційних настроїв суспільства є концепція «притягування – відштовхування» (англ. *push* and *pull factors*), представлена й доопрацьована дослідником Евереттом Лі [14, с. 23]. Міграція потрактовується як функція відносної привабливості країн виїзду та в'їзду, а наявність перешкод − як обмеження міграційних процесів. Згідно з моделлю міграції Е. Лі, виштовхування – це фактор, який спонукає людей залишити старі місця проживання. Виштовхування відбувається під впливом економічних, культурних та екологічних чинників. У межах цих трьох груп чинників існує безліч умов, що спричиняють виштовхування. З-поміж найбільш помітних є «обмежені можливості», дискримінація, утрата багатства, війни тощо. Фактор, який спонукає людей перейти на нове місце – притягання, аналогічно фактору виштовхування поділяється на економічні, культурні й екологічні чинники. Тобто серед чинників переважають можливості працевлаштування, поліпшення умов життя, соціальна безпека та привабливий клімат. На думку Еверетта Лі, усі чинники міграції можна поділити на чотири групи: 1) чинники, що пов'язані з місцем походження; 2) чинники, що пов'язані з місцем призначення; 3) проміжні перешкоди; 4) особисті чинники [12, с. 37].

Сьогодні в науковому середовищі провадяться активні дискусії щодо пріоритетності наявних стратегій адаптації мігрантів до нових умов. Єдино правильної не існує, а отже, їх класифікують по-різному.

Ураховуючи те що фокусом нашого дослідження є проблема адаптації українських трудових мігрантів, то доцільною тут видається й стратегія адаптації (*акультурації)*, представлена Джон Беррі [4]. З-поміж стратегій акультурації дослідник виокремлює *інтеграцію, асиміляцію, сепарацію та маргіналізацію.* В основі стратегій адаптації мігранта Дж. Беррі вбачає два вимірипрагнення – підтримувати свою колишню культуру й приймати нову [3].

Акультурація потрактовується як процес безпосереднього і тривалого контакту між людьми з різних культур. Отже, згідно з прийнятими підходами, асиміляція дефініюється як варіант акультурації, при якій іммігрант повністю ідентифікується з новою культурою.

Доволі часто це супроводжується запереченням культури, до якої належить мігрант. Сепарація – як повне заперечення «нової культури» або культури більшості та збереження прихильності до своєї культури. За умови, що мігрант не ідентифікує себе ані з культурою більшості, ані з культурою меншості, назріває момент етнокультурної маргіналізації [1].

Гармонічним процесом є мультикультуралізм, що передбачає інтеграцію мігранта, його ідентифікацію як зі своєю, так і з новою культурою. Отже, збереження етнічної ідентичності допомагає подолати наслідки «культурного шоку» та підтримувати позитивну самоідентифікацію. Позитивного ефекту інтеграція може досягнути лише за умови взаємного пристосування, що передбачає прийняття права для кожної групи жити як культурно своєрідні народи. У такий спосіб кінцевою точкою акультурації є момент адаптації, як-от: соціокультурної, психологічної, економічної.

У рамках «кроскультурної» концепції доволі цікавою є думка, американського дослідника Д. Барнланда, який зазначає, що для входження людини в інше культурне середовище варто ідентифікувати норми, які є в міжособистісних стосунках, і навчити людей діяти в межах іншої соціальної системи. За умови, якщо ця внутрішня зміна не відбудеться, «візитери» будуть приречені залишатися аутсайдерами, як би довго вони не перебували в новій культурі. Їхні реакції та дії

диктуватимуться логікою більшою мірою їхньої власної культури, аніж тієї, у якій вони опинилися. «Зазнати невдачу у взаємодії з іншою культурою, з розмитими поняттями про неї – не лише провінційна наївність, а й небезпечна форма культурної зарозумілості» [7].

Процес адаптації в іншому середовищі з відмінними культурними особливостями залежить від таких факторів: *по-перше, від* ступеня подібності чи відмінності між культурами. З метою оцінки/визначення цього ступеня застосовують різноманітні індекси культурної дистанції (культурні виміри), до яких зараховують мову, релігію, структуру сім'ї, клімат, їжу та одяг; *по-друге*, це особливості культури, звідки походить мігрант, – знання її культурного коду; *по-третє,* специфіка країни-реципієнта, головно спосіб, у який «приймаюча сторона» здійснює акультураційний вплив на «візитерів».

У процесі адаптації трудові мігранти в країні-призначення щось приймають відразу та з легкістю, а з чимось їм доводиться миритися, але більшою мірою вони відчувають «шок переходу» (К. Оберг) [7]. «Культурний шок» потрактовується так, що входження в нову культуру перманентно супроводжується втратою друзів і статусу, знехтуваністю, подивом і дискомфортом під час усвідомлення відмінностей між культурами, плутаниною в ціннісних орієнтаціях і власній особистісній ідентичності.

Натомість інший представник «крос-культурного» підходу – Дж. Мьордок – у дослідженнях змістив акцент із традиційного аналізу відмінностей на пошук схожості між культурами, заперечує типове пояснення культурної схожості такими процесами, як міграція, дифузія та запозичення під час взаємодії культур, а також існуванням універсальних джерел виникнення, конвергентним розвитком культур із різних джерел і спонтанним розгортанням спадкового потенціалу чи впливом яких-небудь чинників на зразок географічного. Таку схожість, котра виникла в результаті цих феноменів, Дж. Мьордок дефініює як «приватну схожість» [7].

Важливо констатувати й той факт, що, на думку британських дослідників С. Каслса та М. Мюллера, існує чотири стадії моделі міграції, основою якої є не процес прийняття й утілення рішення про переїзд, а саме етап перетворення міграційного процесу [13]. Згідно із цією моделлю, перша стадія трудової міграції – мігранти пересилають заробітки в країну свого походження та планують своє повернення. Друга стадія – тривалість перебування за кордоном збільшується, мігранти формують нові соціальні зв'язки. Третя стадія міграції – свідома орієнтація мігрантів на тривале перебування за кордоном та утворенням етнічних громад із власними інституціями. Стадія четверта – залежно від міграційної політики приймаючої країни і ставлення місцевого населення іммігранти отримують надійний правовий статус (установлене нормами право перебування на території приймаючої країни, а можливо, і громадянство) або маргіналізуються (самоізолюються) і перетворюються на етнічні меншини [6].

Сучасність характеризується безліччю транснаціональних зв'язків під впливом глобалізації, а тому доволі часто призводить до трансформації в різних сферах державного життя, а отже, до істотних перетворень відомих сьогодні теоретичних концепцій. Одним із таких перетворень був відхід від класичного розуміння міграції як явища одностороннього потоку людей із країни, що спрямовує, до країни-реципієнта.

Замість категорій, еміграції та імміграції, дослідники частіше стали використовувати *поняття «трансміграція або саме транснаціональна міграція»*, яка передбачає процесуальність, реляційний характер і динаміку явища міграції. Транснаціональна перспектива передбачає, що мігранти проживають своїми потоками, вони пов'язують простори двох національних держав, які вже не можуть існувати як окремі політичні одиниці, а існують як загальне поле діяльності, як-от: соціальне, культурне, економічне та політичне. Отже, Луїс Гарнізо, посилаючись на роздуми П'єра Бурдьє, пропонує концепцію *транснаціональну*, що визначає «сукупність дуалістичних диспозицій» мігрантів [13].

Транснаціональна концепція передбачає «реакцію» або «відповідь» мігрантів на їхню міграційну ситуацію, у якій «традиційні сім'ї стають транснаціональними та мультилокальними сім'ями».

Сьогодні багато мігрантів створюють цей тип конкретних наборів транснаціональних практик у наявних просторових зв'язках і потоках. Незважаючи на транснаціональну різноманітність простору, ми можемо виділити три основні їх форми: «транснаціональні малі групи», «транснаціональні кола» та «громади транснаціональних спільнот» [13]. Вони є своєрідною комбінацією різних зв'язків мігрантів у країні-реципієнті та країні-донора, таких як їхня роль у процесах побудови соціальних мереж, динаміка соціальних практик «там» і «тут», функції економічного та символічного капіталу мігрантів. Однак, щоб форми транснаціональних просторів могли «існувати», необхідна цілісність їхніх учасників, що пов'язано з категорією обміну, взаємністю й почуттям солідарності.

Помітне місце в дослідженні міграції відведено й *концепції мобільного переходу,* творцем якої вважають В. Зелінського [7]. Дослідник уточнює та розвиває теорію демографічного переходу, включаючи в нього, окрім трансформацій, пов'язаних із рівнями народжуваності й смертності, водночас і динаміку територіальної

мобільності населення. Відповідно до цієї концепції, кожному демографічному переходу притаманні певні форми мобільності населення. Саме послідовну зміну цих форм він назвав мобільним переходом. Отже, залежно від рівня модернізації суспільства не просто зростає загальна мобільність населення, а характер міграційних процесів змінюється залежно від проходження фаз переходу.

Інноваційний підхід В. Зелінського визначається тим, що дослідник урахував роль глобалізації у видозмінах міжнародної міграції та розглянув міграційні процеси в їх структурній динаміці й у зв'язку з іншими динамічними процесами, як демографічними, так і соціально-економічними: економічним зростанням, розвитком транспорту, формуванням нових каналів передачі інформації, збільшенням (або скороченням) економічних можливостей, зростанням добробуту населення як умовою формування міграційних намірів [17].

Подібної думки дотримуються й такі дослідники, як Ніна Глік Шиллер і Ноель Б. Салазар, які пропонують досліджувати феномен міжнародної міграції крізь призму *«режимів мобільності»* [13]. На їхню думку, це дає змогу аналізувати модерну мобільність, оскільки передбачає існування тісно пов'язаних рівнів різного масштабу: локального, національного та глобального. Більше того, визначаючи сучасну мобільність як необхідність, варто врахувати, що таке нерухомість. Взаємозв'язки й залежності між мобільністю та нерухомістю повинні бути важливим елементом аналізу, а їх контекстний характер повинен бути чітко зазначений. Крім того, як мобільність, так і нерухомість варто розуміти як диференційні відносини влади, які формуються соціальною, культурною, політичною та економічною залежностями глобального виробництва капіталу та які мають місце в межах того чи іншого регіону. Різного рівня й репрезентативності, соціальні актори, починаючи від переміщення мігрантів громадянами-резидентами та закінчуючи інституціями національної держави, мають неоднаковий вплив на «територію», «кордони» й «законність».

У цьому контексті варто згадати, що ще в 1987 році József Böröcz економіст у рамках теорії відносної відмінності «Relative Inequality Theory of Migration» групував мігрантів, поділяючи їх на «позитивних» і «негативних». Залежно від відносної відмінності країн, що відправляють та отримують робочу силу, деякі мігранти більш кваліфіковані й мотивовані, аніж корінне населення («позитивна» група мігрантів), тоді як інші – менш кваліфіковані або мотивовані («негативна» група).

З огляду на це, мобільності оцінюються як позитивні, коли йдеться, наприклад, про туристів-бізнесменів, «висококваліфікованих» мігрантів, знання мігрантів, а інші – як негативні, наприклад, «нелегальні» мігранти, біженці, «низькокваліфіковані мігранти» [13].

Теорія *«соціальних мереж»* теж є привабливою в контексті досліджень, пов'язаних із міграцією. Актуалізувалася ця концепція водночас зі зростанням значимості глобалізаційних процесів у житті мігрантів і застосовується поряд із концепцією *«ланцюгової міграції»/концепцією «міграційної мережі»* [16]. Основним посилом теорії міграційних мереж було дати відповідь на питання тривалості міграції. Міграційні мережі – це сукупність взаємних зв'язків, що з'єднують мігрантів (прибулих, досвідчених), повернутих мігрантів і немігрантів, сфера яких охоплює як країни-реципієнта, так і країну-донора. Визначальну роль тут відіграють споріднені стосунки, дружні стосунки та спільна власність. На думку багатьох дослідників, це облігації, що становлять міграційні мережі, пояснюють переказ коштів і ресурсів у країну походження мігрантів. На відміну від неокласичних теорій, орієнтованих головним чином на індивідуалізм та особливість мігрантів, увага досліджень була зосереджена на контексті «належності» й «спільноти», що є наслідком зв'язку, наприклад, сімейного чи дружнього.

Теорія соціальних мереж «Network theory» на мікрорівні пояснює зв'язки між учасниками та їх вплив на рішення мігрувати в іншу країну, часто поєднуючи окремих мігрантів із їхніми сім'ями, робочими місцями до та після зміни місця проживання. Обмін інформацією та побудова міцних стосунків є підґрунтям, на якому будується міграційна мережа. Доволі часто мігранти практично нічого не знають про наявність вільних робочих місць у країнах-реципієнтах або ж про рівень заробітної плати. Проте мігранти володіють інформацією щодо конкретного робочого місця, і така інформація сприймається як реальна можливість і ключовий стимул (Сассен, 1995 р.) [7]. Завдяки соціальній мережі у формі контактів із друзями, сім'єю та роботодавцями іммігранти отримують та акумулюють соціальний капітал, що мінімізує ризики, пов'язані з переїздом. Визначальною тут є наявність міжособистісних зв'язків, які поєднують колишніх, теперішніх, потенційних мігрантів і корінне населення в країні-реципієнті [7]. Часто трапляється ситуація, коли спільноти колишніх мігрантів допомагають своїм співвітчизникам знайти роботу, а також пристосуватися до нових умов життя.

Оскільки основним мотивом міграції є економічний чинник, то не варто опускати з поля зору й економічні теорії щодо дослідження міграційних потоків. З-поміж економічних теорій вирізняється «*модель двійчастого/двоякого ринку праці» («Dual labor maket theory»)*, розроблена британським економістом Артуром Вільямом Льюїсом у статті під назвою «Economic Development

with Unlimited Supplies of Labour», 1954 р. [13]. Модель А. Льюїса зорієнтована на промисловий сектор економіки, який залучав би мігрантів з перенаселених і вкрай безробітних сільськогосподарських районів з нульовою граничною продуктивністю праці (відтік працівників сільського господарства не повинен тим самим спричиняти спад сільськогосподарського виробництва). Хоча модель стосувалася розвитку економік країн третього світу, вона була адаптована дослідниками міграції. Важливим наслідком неокласичної теорії стала теза, що в довгостроковій перспективі в результаті змін в обсязі попиту та пропозиції робочої сили в країнах, що направляють і приймають, головна причина міграції передусім полягала в різниці заробітної платні.

«Новий господарсько-економічний підхід до міграції» («New Household economics of migration») полягає в тому, що доцільність міграції вирішується в родинному колі, узгоджено за взаємною згодою сторін, а не в спосіб самостійного прийняття рішення одним членом сім'ї [2]. Одні члени сім'ї залишаються вдома, а інші виїжджають за кордон, де кращі умови праці й оплата праці вища, аніж удома. Коли легальне працевлаштування на батьківщині не приносить достатніх коштів, то працюючий за кордоном представник родини повинен їм допомагати.

Найпопулярнішою теорією для вивчення проблем міжнародної міграції сьогодні, уважають експерти, є «*теорія неокласичного економічного підходу*», яка зосереджується на дослідженні «людському капіталі», *«human capital mode»*, і трактує феномен трудової міграції як результат економічного розвитку. Основним фактором міграції є отримання високих зарплат, що слугує ключовим виштовхувальним чинником у країнах-донорах, звідки трудовий мігрант походить, і, відповідно, притягувальним чинником у країнах-призначення. Ідеться про те, що трудовий мігрант має можливість прорахувати всі потрібні витрати: транспортні, на проживання, проблему адаптації на новому місці, психологічне навантаження. Ця теорія має два виміри: мікро- та макрорівень. *На мікрорівні* теорія резюмує, що мігрант їде за кордон з метою покращення свого життєвого рівня та з надією, що прибутки переважатимуть витрати. Натомість *макрорівень* – попит на робочу силу певних кваліфікацій перевищує на пропозицію. Отже, міграційні потоки, згідно з теорією, головно спрямовані з менш розвинених країн із надлишком робочої сили та з низькооплачуваною роботою до більш розвинених країн з обмеженою кількістю робочої сили та високою зарплатнею. Допоки існуватиме суттєва різниця в оплаті праці, доти триватимуть міграційні потоки [2].

Спираючись на дослідження взаємозв'язку між соціальною та просторовою мобільністю, Вінсент Кауфманн, Манфред Макс Бергман і Домінік Джой розробили концепцію, яка називається «motility», що демонструє нові форми соціальної нерівності. Починаючи зі значення капіталу П'єра Бурдьє (1984), ці дослідники розглядають мобільність як соціальну форму капіталу. Отже, «motility» використовується для опису здібностей, а також готовності одиниць, щоб бути мобільними [19].

Помітне місце з-поміж теорій міжнародної міграції посідає теорія *«інституційного підходу»,* яка спрямована на дослідження міграційної поведінки населення, що формується за умов усебічної підтримки різноманітних урядових і неурядових організацій, юридичних фірм, соціальних служб, гуманітарних організацій і мафіозних структур тощо. Рівень підтримки з боку цих структур прямо пропорційно впливатиме на частку міграції. Саме такі фірми й організації своєю основною метою мають надання допомоги заробітчанам, але, звісно, не без користі для себе. З-поміж спектру пропонованих послуг мають місце й нелегальні, ідеться про нелегальний перетин кордону, фіктивні шлюби, підробку документів і віз тощо. Статистичні дані країн свідчать про те, що саме такого роду фірми та організації є ключовим каналом постачання мігрантів [2].

Гендерні аспекти впродовж тривалого часу не були фокусом досліджень у міграційних теоріях, однак сьогодні цей напрям уважається ключовим з-поміж дослідників. Витоки досліджень гендерних аспектів у міграції пов'язують насамперед з інтенсифікацією феміністського руху в 60-х рр. XX ст.

Традиційний портрет трудового мігранта зазвичай уособлюється з чоловіками через припущення, що жінки – це їхні утриманці. Натомість, згідно з «міграційними законами» Е. Равенштайна, жінки більш схильні до міграції. Підтвердженням цьому є статистичні дані, які фіксують частку жінок у структурі міжнародної міграції на рівні 50% [15]. Гендерний підхід охоплює широкий спектр проблем, а саме: зайнятість трудових мігрантів-жінок, переселенську поведінку, вплив чоловіків на прийняття рішення про міграцію, соціальний статус жінок-мігрантів, міграційну політику щодо жінок-мігрантів, адаптацію жінок тощо.

Сучасні зарубіжні дослідники, такі як М. Абрахам, К. Аспург та Т. Гінц, стверджують, що держава відіграє визначальну роль у формуванні міжнародних моделей міграції жінок [9]. Міграційна політика країн є різною, є ті, які не обмежують міграцію чоловіків, але обмежують або ж навіть забороняють міграцію жінок. Еміграційна політика країн пояснює основні закономірності міграції жінок, а ключовим фактором на рівні агента є автономність жінок-мігрантів. Дослідники

висловлюють гіпотезу, що для великих масштабів, щоб відбулася міграція жінок, останні повинні мати більшу автономію та повноваження щодо прийняття рішень у домогосподарстві.

На основі досліджень учені виводять закономірності міжнародної міграції жінок трьома рівнями аналізу з боку «відправника»: (1) держава; (2) фізичні особи; (3) суспільство. На рівні держави еміграційна політика неоднаково ставиться до чоловіків і жінок. Оскільки жінки є не цінною робочою силою, а швидше, нейтральною, символами національної гідності та гордості, то уряд, як правило, здійснює захисну й обмежувальну політику щодо еміграції жінок. На індивідуальному рівні автономія жінок і повноваження щодо прийняття рішень є тими детермінантами, що мають вирішальне значення. Жінки в так званих «основних країнах, що направляють» (наприклад, Філіппіни та Шрі-Ланка), мають вищу автономію та повноваження щодо прийняття рішень у своїх домогосподарствах, ніж ті, що знаходяться в «країнах, що не відсилають» [9].

Соціальна легітимність, яка походить від історичної спадщини зайнятості жінок, інтеграція країни у світову економіку, мобільність жінок у селах і містах, рівень освіти стали передумовами масштабної міжнародної міграції жінок. Експортно-орієнтована стратегія країни збільшує іноземні інвестиції, що призводить до зростання робочої сили жінок. Навіть у великих «країнах-відправниках», таких як Філіппіни та Шрі-Ланка, не було соціально бажаним, щоб жінки залишали свою громаду та їхали працювати в міста до початку експортно-орієнтованої індустріалізації. Однак, як тільки країна стала інтегрованою у світову економіку й попит на жіночу працю збільшився в міських районах, багато жінок із низьким рівнем доходу відповіло на попит, залишивши свої громади. Як наслідок, соціальні норми були поступово трансформовані. Збільшення мобільності жінок у селах і містах, урешті-решт, призвело до соціальної прийнятності, що жінки самостійно виїжджають зі своєї громади, міста чи за кордон.

Такі сучасні тренди, як глобалізація та технологічний прогрес, унесли зміни в соціальні уявлення щодо зайнятості жінок і їх незалежний відхід від власної громади. Зростання попиту на жіночу працю поступово змінює традиційні усталені норми, які раніше обмежували мобільність жінок. Механізм міжнародної міграції жінок є вкрай складним, а відтак потребує «інтегрованого підходу» з різними рівнями аналізу [9].

Однією з найновіших теорій, що сформована Міжнародним союзом наукових досліджень у сфері народонаселення (IUSSP), є «*синтетична теорія міжнародної міграції*» [7]. Аналіз охоплював шість теорій, а саме: неокласичну теорію, нову економічну теорію трудової міграції, дуальну теорії ринку робочої сили, теорію світових систем, теорію суспільного капіталу й теорії сукупної причинно-наслідковості.

Міжнародний союз наукових досліджень у сфері народонаселення дефініює міжнародну міграцію як наслідок соціальних, економічних і політичних трансформацій, що супроводжується поширенням капіталістичних ринкових відносин на доринкові та неринкові суспільства (як випливає з гіпотези теорії світових систем). Проведене дослідження свідчить про те, що мігранти прибувають зовсім не з бідних ізольованих місць, які відірвані від світових ринків, а з тих регіонів і країн, які переживають етап швидких змін унаслідок їх включення в глобальну торговельну, інформаційну та виробничу мережу. Отже, можемо резюмувати, що міжнародна міграція є результатом не недостатнього ринкового розвитку, а, навпаки, розвитку самих ринків.

Подібної думки дотримується Дуглас Массей, який заклав фундамент для побудови точної та всеохопної теорії міжнародної міграція для двадцять першого століття. Дослідник дійшов висновку, що міжнародна міграція – це результат не недостатнього ринкового розвитку, а саме розвитку самих ринків. Окрім цього, Д. Массей стверджує, що дослідження проблем міжнародної міграції доволі часто здійснюється в рамках двох окремих напрямів соціальних наук. Перший – спрямований на причини, перебіг, типи та наслідки міграції, а другий – способи адаптації в приймаючих суспільствах [11, с. 43–46].

Він також резюмував свої дослідження й виклав у таких положеннях, а саме: «виштовхувальним» фактором, що інтенсифікує трудову міграцію, є не лише різниця в заробітних платах, а й потреба в самострахуванні мігрантів в умовах нових ризиків; ті країни, які тільки починають входити до глобального ринку, їхня система державного страхування є застарілою або знаходиться в зародковому стані, є рудиментарною або ж узагалі не існує. Позаяк домогосподарства в таких умовах не можуть захистити себе від ризиків, які загрожують їхньому добробуту в результаті неповної зайнятості та безробіття, то й виїжджають за кордон; низька ефективність систем страхування від безробіття й інших соціальних ризиків є ключовим «виштовхувальним» фактором для виїзду за кордон одного або двох працівників з кожної сім'ї задля працевлаштування. «Розміщуючи членів сім'ї на різних ринках праці в різних географічних регіонах – усередині країни і за кордоном, домогосподарство може диверсифікувати свій трудовий потенціал і сприяє зменшенню ризиків по доходам, так як умови на різних ринках праці мають дуже слабку або зовсім негативну кореляцію» [6].

Сучасна українська дослідниця К. Новосад зауважує, що Д. Массей у наукових розвідках,

присвячених міжнародній міграції, більшою мірою фокусується саме на міжнародних мігрантах, які належать до категорії мігрантів «пошуку можливостей», проте опускає ще дві категорії мігрантів: «мігрантів виживання» та «мігрантів переслідування» [6]. Дослідниця констатує той факт, що трудові мігранти з України й інших країн, що розвиваються, належать до всіх трьох категорій мігрантів. Трудову міграцію з метою підвищення заробітку та покращення рівня життя треба відрізняти від міграції як утечі від злиднів і незайнятості. В останні часи зростає кількість мігрантів, які намагаються уникнути відвертого насильства, переслідування або військових конфліктів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На основі аналізу значної кількості джерел літератури можемо резюмувати про те, що існує чотири категорії ключових проблем трудових мігрантів за кордоном, пов'язаних з адаптацією: по-перше, це побутові проблеми, як-от: пошук роботи, житла, освоєння в місті, вартість життя, організація часу; по-друге, соціально-психологічні, з-поміж яких такі: туга за близькими та батьківщиною, необхідність бути самостійним, знайти нових друзів; по-третє, освітні, з-поміж яких виокремлюють такі як відмінності в цінностях освіти, вимогах до навчальних робіт, стосунках викладач – студент; по-четверте, культурно-комунікаційні, які характеризуються головно як неволодіння/низький рівень володіння місцевою мовою, відмінності культур, різноманітність національного складу, особливості місцевого менталітету тощо.

Міграційна політика країн повинна основуватися на забезпеченні принципу трипартизму, що в цьому контексті означає переважання позитивних ефектів як для держави-реціпієнта, держави-донора, так і для трудових мігрантів. У такий спосіб при зважуванні позитивнихі негативних наслідків трудової міграції переважатимуть ті, які сприяють тристоронньому партнерству. Ідеться про те, що для продуманої та виваженої міграційної політики країн повинна враховуватися думка, має бути злагоджена взаємодія трьох сторін: держави-донора, держави цільового призначення і трудового мігранта [11, с. 39].

Політична практика сьогодення свідчить, що одним із першочергових питань на порядку денному українсько-польських взаємин є проблема врегулювання трудової міграції з України до Республіки Польща. Сьогодні Польща розглядається українськими заробітчанами і як країна «цільового» призначення, і як транзитна територія для подальшого міграційного руху в західноєвропейські провідні країни. За останніми соціологічними опитуваннями українських трудових мігрантів, міграцію конкретно до Польщі останні сприймають не як можливість покращення власного фінансового становища передусім, а як досягнення вищих соціальних стандартів життя. З-поміж цієї частки можемо виокремити, *по-перше,* короткострокових мігрантів, що приїжджають лише на сезонні роботи, *по-друге,* мігрантів, що не виключають можливості залишитися в приймаючій державі, у нашому випадку Республіці Польща, назавжди або одразу ціленаправлено мігрують без будь-яких роздумів про повернення в Україну.

Така неоднозначна ситуація зумовлена низкою об'єктивних причин і факторів, які в більшості мають негативні наслідки. Наявність невирішених питань, пов'язаних із трудовими мігрантами, уносить свої корективи в розвиток взаємовідносин між офіційним Києвом і Варшавою.

Репрезентовані концепції, теорії та підходи, на наш погляд, можна застосовувати щодо дослідження та пояснення ситуації, яка склалася навколо українських заробітчан у Польщі. Саме тому виникає потреба в дослідженні специфіки міграційних процесів з України до Польщі, що передбачатиме аналіз чинників, мотивів, структури мігрантів, наслідків для економічного й політичного становища України та Польщі, особливості нормативно-правового регулювання цього питання, загроз і перешкод для співпраці держав, сценарії подальшого розвитку співробітництва, є сьогодні доцільною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блинова О.Є. Стратегії адаптації мігрантів: нові виклики сучасності. 2016. URL: http://kspodn.onu.edu.ua/index.php/kunena/sektsiya-9-multikulturalizm-ta-globalizatsiya-v-politichnomu-protsesi-ukrajini-evropi-ta-svitu/10-blinova-o-e-m-kherson-strategiji-adaptatsiji-migrantiv-novi-vikliki-suchasnosti.

2. Вербовий М. Доктринальні засади міжнародної трудової міграції. *Демократичне врядування*. 2011. Випуск 7. С. 1–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_7_9.

3. Гірник А., Гірник Г. Особливості адаптації українських освітніх мігрантів до умов життя за кордоном. *Наукові записки*. 2014. Том 162 : Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3932/Hirnyk_Osoblyvosti_adaptatsii_ukrainskykh_osvitnikh_mihrantiv.pdf;jsessionid=210DC13CFF3182B088750578F3094EB2?sequence=1.

4. Демяненко О.Є. Акультураційні стратегії та підготовка до міжкультурної взаємодії в поліетнічному просторі. *Науковий блог «Острозька академія»*. 2013. URL: https://naub.oa.edu.ua/2013/akulturatsijni-stratehiji-ta-pidhotovka-do-mizhkulturnoji-vzaemodiji-v-polietnichnomu prostori/.

5. Лисак В.Ю. Проблеми та фактори міжрегіональної міграції та їх вплив на людський капітал регіону. *Проблеми регіоналістики: минуле, сучасне, майбутнє :* матеріали Науково-практичної інтернет-конференції (КНЕУ, березень 2017 р.). Київ, 2017. С. 112–115. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/84323042.pdf.

6. Новосад К. Сучасні моделі дослідження міжнародної міграції. *GRANI.* 2020. № 23 (5). URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1031032.pdf.

7. Синковець Н.І. Аналіз основних теорій міжнародної міграції в сучасному економічному просторі. *International Relations. Part «Economic Sciences»*. 2016. № 7. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/issue/view/163.

8. Солодка А. Теоретико-методичні засади кроскультурної взаємодії учасників педагогічного процесу вищих навчальних закладів. 2015. URL: https://www.google.com/search?rlz=1C1AVUC_enUA875UA881&ei=XSwqYI_VD.

9. Abraham M., Auspurg K., Hinz T. Migration Decisions Within Dual Earner Partnerships. *A Test of Bargaining Theory Journal of Marriage and Family*. 2010. Vol. 72 (4). P. 876–892. URL: https://search.proquest.com/docview/757168212?accountid=14884&pqorigsite=primo.

10. Barnlund D. Communication in Global Village. *Basic Concepts of Intercultural Communication. Selected readings*. Boston ; London : Intercultural Press, 1998. 272 p.

11. Castles S., Miller M. Migracje we współczesnym świecie. [tł. Anna Gąsior-Niemiec]. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. 422 s.

12. Fehler W., Cebul K., Podgórzańska R. Migracje jako wyzwanie dla Unii Europejskiej i wybranych państw członkowskich. *Difin SA.* Warszawa, 2017. 192 s.

13. Jaskułowski K., Pawlak M. Główne teorie migracji międzynarodowych: przegląd, krytyka, perspektywy. *Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa.* Warsaw, 2016. № 48. S. 128–146.

14. Nosek K. Migracja zarobkowa a poczucie jakości życia rodzin transnarodowych Uniwersytet Warmińsko-Mazurski (Olsztyn). *Centrum Badań Społecznych towarzystwo naukowe im.Wojcieha Ketrzynskiego.* Olsztyn, 2018. 350 s. S. 23.

15. Oishi N. Gender and Migration: An Integrative Approach. *The Center for Comparative Immigration Studies CCIS University of California working paper.* 2002. № 49. P. 1–18.

16. Piché V. Contemporary Migration Theories as Reflected in their Founding. [tr. Catriona Dutreuilh]. *Population*. 2013. Volume 68. Issue 1. URL: https://www.cairn-int.info/journal-population-2013-1.htm.

17. Skeldon R. Migration Transitions Revisited: Their Continued Relevance for The Development of Migration Theory. *Population, Space and Place.* 2012. Vol. 18 (2). P. 154–166. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/psp.667.

18. Sokołowicz M., Lishchynskyy I. Czy Polska i Ukraina to naturalne centra przepływów migracyjnych? Studium zjawiska migracji zarobkowych i jego kluczowych atrybutów. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*. 2018. № 21 (1). P. 45–65. URL: doi.org/10.2478/cer-2018-0003.

19. Stasińska A. Motility i kosmopolityczny wymiar transnarodowych związków na odległość Krakow. *Prace Etnograficzne.* 2019. Tom 47. Nr/wydanie 1. P. 37–54. URL: https://www.researchgate.net/publication/339173356_Motility_i_kosmpolityczny_wymiar_transnarodowych_zwiazkow_na_odleglosc.

УДК 327:316.48:159.953
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.14

КОНФЛІКТИ ПАМ'ЯТІ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

MEMORY CONFLICTS IN INTERNATIONAL RELATIONS

Богінська І.В.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Донецького національного університету імені Василя Стуса

У статті розглянуто конфлікти пам'яті у відносинах між державами з приводу різних інтерпретацій і способів використання минулого для досягнення політичних цілей у теперішньому. Показано, що природа такого роду міждержавних конфліктів може бути різною. Найбільш небезпечними є конфлікти, у яких зіштовхуються різні національні пам'яті. Оскільки національні пам'яті є складником національної ідентичності, відбувається «сек'юритизація» цих конфліктів. Конфлікти пам'яті можуть мати інструментальний характер в умовах пропагандистських війн. «Війни пам'яті» навколо інтерпретацій подій Другої світової війни мають складну природу. Їх можна досліджувати як дилему «мнемонічної безпеки» і як інструмент пропаганди. Утім провідна роль у цих «війнах пам'яті» належить політикам і віднедавна дипломатам, які використовують різні способи роботи з минулим. Оскільки політика передбачає можливість вибору суб'єктом певного варіанта поведінки, політика пам'яті також є вибором. Відповідно, окреслено різні моделі політики пам'яті, які спрямовані на поглиблення конфлікту, на взаємні поступки, солідарні дії або ж мають потенціал для вирішення конфлікту. У використанні пам'яті про Другу світову війну прикладом «конфронтаційної» моделі є політика пам'яті РФ у відносинах із Польщею та країнами Балтії, «компромісної» – політка пам'яті ЄС, спрямована на інтеграцію національних наративів країн ЦСЄ в космополітичну модель пам'яті Західної Європи, «солідарної» – політика пам'яті країн Балтії, Польщі та США в трактуванні «звільнення» Східної Європи, «об'єднання та примирення» – політика пам'яті ФРН. Останнім часом помітною є активність керівництва КНР у створенні власного історичного наративу про Другу світову війну, що в підсумку може як послабити європейські «війни пам'яті», так і створити нові лінії розлому в глобальному політичному дискурсі. Винайдення нових моделей політики пам'яті розкриває можливості для зниження конфліктності в міжнародних відносинах на ґрунті використання спільного минулого.

Ключові слова: політика пам'яті, ідентичність, зовнішня політика, конфлікт, міжнародні відносини, ЄС, КНР, РФ, США.

The article examines the memory conflicts which are rising over different interpretations and ways of using the past to achieve current political goals in relations between states. It is shown that the nature of such interstate conflicts can be different. The most dangerous are conflicts in which different national memories has collided. National memories are part of national identity, therefor these conflicts are being "securitized". Memory conflicts can be using as instrumental in propaganda wars. The "memory wars" which are based on interpretations the events of World War II have a complex nature. They can be explored as a dilemma of "mnemonic security" and as a tool of propaganda. However, the leading role in these "memory wars" belongs to politicians and, more recently, diplomats, who use different ways the dealing with the past. As politics provides the subject with a choice of behavior, memory politics is also a choice. Accordingly, there are different models of memory policy, which are aimed to growing the conflict, or mutual concessions, or solidarity, or have the potential to resolve the conflict. The examples of the using memory about the Second World War are the "confrontational" model are the Russian Federations' memory politics to relations with Poland and the Baltic States, "compromise" – the EU's memory policy which is aimed at integrating the CEEs national narrative to the Western Europe's cosmopolitan model memory, "solidarity" – the Baltic States, Poland's and the United States memory policy on the interpretation the "liberation" of Eastern Europe, "integration and reconciliation" – the Germanys memory policy. Recently, the Chinese leadership has been active in creating its own historical narrative about World War II. It could ultimately lead to end European memory wars or create new frontlines in global political discourse. The invention new models of memory politics creates opportunities to reduce conflicts over the interpretation the common past in international relations.

Key words: memory politics, identity, foreign policy, conflict, international relations, EU, PRC, Russian Federation, USA.

Постановка проблеми. Конфлікти навколо інтерпретацій історичних подій (або «війни пам'яті») не є новим явищем у відносинах між державами. Природа цих конфліктів перебуває у фокусі уваги представників різних наук, які «по-своєму» намагаються зрозуміти суть проблеми й запропонувати можливі варіанти її вирішення. Оскільки пам'ять становить одну з важливих платформ сучасної політики, боротьба за інтерпретації історії формує предметне поле й політичних наук. Міжнародні відносини є тим середовищем, у якому захист певної «історичної пам'яті» або боротьба з різного роду «фальсифікаціями історії» зачіпає сферу зовнішньої політики держави, передбачає цілеспрямовані дії президентів, міністрів закордонних справ і дипломатів у просуванні назовні національних історичних наративів. Різні підходи до політики пам'яті створюють напруження й посилюють недовіру у відносинах між державами. У загальному

плані «конфлікти пам'яті» розкривають зв'язок, що існує між національно-державною ідентичністю та зовнішньою політикою держави, таким чином створюють нову рамку в дослідженні міжнародних відносин.

Посилення рівня конфліктності на ґрунті політичного використання минулого в міждержавних відносинах спостерігалося впродовж 2019–2020 рр. «Мінним полем» у боротьбі за інтерпретації історії стало відзначення низки ювілейних дат, пов'язаних із Другою світовою війною (ДСВ), – 80 річниці підписання пакту Молотова-Ріббентропа та початку війни, 75 річниці звільнення Освенціму та закінчення війни в Європі. У намаганні нав'язати свою інтерпретацію тих подій президенти й міністри закордонних справ різних країн використовували свою присутність на меморіальних заходах, писали й публікували програмні статті, ініціювали резолюції на платформах міжнародних організацій, змінювали календарі відзначення пам'ятних дат, створювали нові проєкти з увіковічення «потрібної» пам'яті про війну, сперечалися в соціальних мережах тощо. За цей час ними створено широкий пласт матеріалу для дослідження конфліктів пам'яті в міжнародних відносинах.

Міждержавні комунікації навколо використання минулого показують, що не існує «політики пам'яті» як окремого напряму зовнішньої політики. Політики переймаються минулим настільки, наскільки це дає змогу розширити можливості в досягненні поточних цілей внутрішньої і зовнішньої політики. Відповідно, різні інтерпретації минулого не є спробою розібратися в тому, як «воно було насправді». Історична подія, що використовується з політичною або ідеологічною метою, неминуче зазнає трансформації, з часом перетворюється на міфологізований конструкт, що існує в рамках певного наративу. Особливість конфліктів пам'яті в міжнародних відносинах як предмета дослідження полягає в тому, що в них актуалізовано поточні проблеми, поміщені в певний політичний, культурний і ціннісний контекст. У «нових» інтерпретаціях ДСВ широко використовуються аналогії із сучасною війною на сході України, має місце боротьба між демократіями та автократіями, зіштовхуються різні бачення архітектури європейської безпеки й ролі ООН у сучасному світі. Різноманітними є цілі, які переслідують держави в конфліктах пам'яті, від руйнування ідентичності найближчих сусідів до проекції бажаної моделі світового порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроба поєднання memory studies та political science втілилася в появі окремого напряму наукових досліджень, пов'язаних із «політикою пам'яті» (memory politics). Так, естонська дослідниця М. Малксо вважає, що будь-яка «національна пам'ять» має зовнішньополітичний вимір, що стосується самосприйняття держав і їхніх образів у системі міжнародних відносин. Тому «політика пам'яті є тим перехрестям, де стикаються політика ідентичності й політика безпеки» [1]. Розуміння політики пам'яті як такої, що стосується сфери безпеки, є доволі поширеним серед науковців. Тому для опису конфліктів на ґрунті різних інтерпретацій минулого, окрім «війни пам'яті», вони використовують поняття «сек'юритизація історичної пам'яті» [2], «дилема мнемонічної безпеки» [3].

У дослідженнях політики пам'яті автори по-різному відповідають на питання: що важливіше – політика або пам'ять? Так, М. Ферретті звертає увагу на «штучність» пам'яті, яка не існує сама по собі, а є певним конструктом, сукупністю уявлень про минуле, що сприймається в цей історичний момент більшістю суспільства як «здоровий глузд». Отже, пам'ять про війну є характерним прикладом зв'язку, що існує між пам'яттю і національною ідентичністю [4]. Водночас І. Торбаков указує на існування обмежень, пов'язаних із придатністю минулого до використання політиками (usable past) [5]. Дослідники звернули увагу на властивості минулого додавати ціннісне наповнення зовнішньополітичним діям, «приховувати» їх відверту прагматичність [6]. Таким чином установлюється зв'язок між історичними подіями, цінностями й актуальним політичним порядком денним. Утім ціннісна легітимація не є характерною рисою зовнішньої політики всіх держав. На думку К. Пахалюка, ціннісна ланка часто випадає з російської зовнішньополітичної риторики: історичне минуле вбачається як дещо об'єктивне і самодостатнє, спроможне само по собі говорити про роль Росії на міжнародній арені [6].

Що стосується вирішення конфліктів пам'яті, то зусилля науковців спрямовуються на пошук таких культурних форм національної пам'яті, які не спроможні спровокувати конфлікти назовні. На думку А. Ассман, заснована на діалозі «меморіальна культура» – це етична угода, що змушує «пам'ятати, щоб ніколи не забувати», і «співчутливо включити у власну історію провину за страждання, завдані іншій стороні». Саме модель «діалогічної пам'яті» або діалогу «різноспрямованих пам'ятей» пропонується як основа для європейської інтеграції [7].

Зрозуміло, що цей підхід не спрацює, якщо конфлікт пам'яті розглядається як різновид пропагандистської або ідеологічної війни, у якій суб'єкти політики намагаються нав'язати суспільствам певні образи. Наприклад, К. Кирилова називає російське трактування ДСВ формою кремлівської пропаганди за кордоном, спробою представитиСРСРтаРФвобразівизволителяйтаким чином нав'язати громадянам інших країн почуття провини [8].

Дослідницькі підходи до конфліктів пам'яті у відносинах між державами засновані на апробованих політиками практиках використання минулого, різних моделях політики пам'яті з огляду на постановку цілей, інструменти й отримані результати.

Війни пам'яті, на відміну від звичайних війн, ведуться за значення слів, тому окремим методом їх дослідження є дискурсивний аналіз. Так, російсько-українські, російсько-польські чи російсько-чеські конфлікти пам'яті в контексті ДСВ демонструють різне розуміння слова «визволення» [9]. Сучасні інтерпретації минулого містяться в низці офіційних документів: меморіальних законах, указах президентів, виступах офіційних осіб під час відзначення річниць, програмних статтях тощо. Аналіз цього корпусу документів дає змогу виявити особливості політики пам'яті різних держав, попри те що майже всі суб'єкти політики закликають не використовувати історію як знаряддя політичної боротьби. При переході на рівень дослідження конфлікту пам'яті у відносинах між державами можна стверджувати, що «вірус історичного ревізіонізму» вразив не лише Європу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є з'ясування змін у зовнішньополітичному дискурсі щодо інтерпретацій ДСВ та уточнення підходів різних суб'єктів політики у використанні минулого задля досягнення цілей поточної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пам'ять про ДСВ перетворилася на предмет суперечок у відносинах між державами ще з моменту її завершення. За часів «холодної війни» основні конкурентні наративи було вписано в ідеологічне протистояння між переможцями – СРСР і США. Аж до 1989 р. європейська карта пам'яті характеризувалася домінуванням «наративів переможців»: радянського – у Східній Європі, західних союзників – у Західній. Що стосується ФРН, то в 1970 р. В. Брандт першим із канцлерів устав на коліна перед пам'ятником знищеним у Варшаві євреям і публічно покаявся за нацистські злочини. Це сприяло підвищенню політичної ваги ФРН у Європі, а також спровокувало дискусії всередині німецького суспільства. Майже 50% німців визнали цей жест канцлера зайвим. Водночас розпочалися розмови про необхідність «вийти з тіні минулого», «нормалізувати» історію, звільнити німців від «комплексу провини». У 1985 р. взагалі виникли бурхливі дискусії з приводу того, як відзначати 40-річчя закінчення війни. Президент ФРН Р. фон Вайцзеккер під час виступу в бундестазі вперше назвав 8 травня не лише днем поразки, а й днем звільнення німців від націонал-соціалістичної тиранії. Відтоді в політиці пам'яті виникає новий вектор: переорієнтація із забуття на спогади, замість «подолання минулого», з'являється поняття «меморіальна культура», головним елементом якої стає Голокост [7]. Отже, наратив «звільнення» було доповнено темою колективної провини європейців, які допустили це зло.

У концентрованому вигляді сучасний «німецький підхід» сформулював посол ФРН у Білорусі Манфред Хутерер 4 березня 2020 р. під час церемонії вручення ордена «За заслуги перед ФРН» свідкам воєнних років, учасникам Історичної майстерні імені Леоніда Левіна: «ФРН беззастережно визнає свою історичну провину й відповідальність. Колективна пам'ять і примирення формують зовнішню політику Німеччини, є частиною нашої колективної ідентичності» [10].

Більш розгорнуту відповідь на проблемне питання взаємовпливів історії та політики надав міністр закордонних справ ФРН Г. Маас у статті під навою «Не існує політики без історії». Серед ключових тез: необхідність урахування «уроків» історії, ціннісний фундамент політики пам'яті та її важливість для розбудови національної ідентичності тощо. У підсумку стає зрозуміло, що німецький підхід до роботи з минулим спрямований на діалог та об'єднання; передбачає готовність впустити у власну пам'ять перспективи, з яких інші суспільства дивляться на минуле; ґрунтується на чіткому розмежуванні міфу та історичного факту. Тому Г. Маас визначає завданням зовнішньої політики ФРН «не допустити, щоб німецька земля коли-небудь ще стала джерелом війни або злочинів проти людяності» [11]. На тлі загострення суперечок між державами з приводу інтерпретацій історії міська влада Берліна зробила крок саме у напрямі об'єднання, коли оголосила 8 травня Днем закінчення ДСВ в Європі та звільнення країни від нацизму [7].

Після падіння «залізної завіси» й розпаду СРСР реінтерпретація історії XX ст. стала одним із інструментів легітимації нових політичних режимів у Центрально-Східній Європі. Для країн Балтії «радянська окупація» є центральним елементом історії про відновлення втраченої державності. Окремі дослідники вбачають у намаганнях Польщі та балтійських країн домогтися визнання власної версії наративу про ДСВ «ідеологічну деколонізацію», тобто незгоду з намірами Західної Європи виступати як модель для всієї Європи [12, p. 656]. Результатом наполегливих зусиль нової політичної еліти країн ЦСЄ стала імплементація національних дискурсів у загальноєвропейський. Нині офіційний європейський наратив представлений насамперед Резолюцією «Значення усвідомлення європейського минулого для майбутнього Європи», ухваленою Європарламентом (ЄП) 19 вересня 2019 р. [13]. Цей документ включає основні положення з понад 10 резолюцій і декларацій, ухвалених ЄП впродовж останнього десятиліття. Згадана Резолюція засуджує пакт

Молотова-Ріббентропа й покладає рівну відповідальність на Німеччину та СРСР за початок ДСВ. Її мета сформульована досить чітко: Європа стане єдиною, якщо країнам-членам ЄС удасться створити єдиний погляд на свою історію, що нацизм і комунізм – це спільне й неподільне злочинне минуле. На підтвердження цього Європарламент оголосив 23 серпня (день підписання пакту) Днем пам'яті жертв тоталітарних і недемократичних режимів. Наслідки ухвалення цієї Резолюції вже виявляються в політичному дискурсі. Так, голова Європейської ради Шарль Мішель і голова Єврокомісії Урсула фон дер Ляйен уникли слова «Червона Армія», коли 23 січня 2020 р. написали, що «75 років тому війська союзників звільнили концтабір Освенцім» [14]. Прогнозованим є подальше витіснення із сучасного європейського дискурсу слів, які б підкреслювали відмінності між нацистським і комуністичним тоталітарними режимами.

Напередодні 75 річниці закінчення ДСВ в Європі стала очевидною спроба інтегрувати в європейський наратив українські інтерпретації тієї війни та додати аналогії із сучасною російсько-українською війною. На початку травня 2020 р. очільники держав і міністри закордонних справ низки країн ЦСЄ виступили зі схожими за змістом посланнями [15; 16]. У гостьовій статті міністрів закордонних справ Литви, Латвії, Естонії й України вперше міститься згадка про Україну, коли йдеться про політичні репресії та примусові депортації в Радянському Союзі, придушення Руху опору: «... більшість українців розділили цю долю». Новим прийомом європейського дискурсу про ДСВ стала проекція на сучасну політику, зокрема стосовно спроб «розділити Європу на таємні сфери інтересів, анексувати території суверенних держав, безсовісно використовувати насильство» [16]. Серед прикладів названа анексія проти України 2014 р. Наслідком такої проекції може стати початок дискусії про «законність» місця РФ у складі РБ ООН, подальше засудження російського політичного режиму за порушення норм міжнародного права та посилення санкцій проти РФ.

Прагнення держав ЦСЄ піддати ревізії «наративи переможців», що виявляється не лише в зміні власних практик комеморації, а також в активній позиції на майданчиках ОБСЄ, ПАРЄ та ЄС, сприймається політичним керівництвом РФ як системний виклик для російської політики пам'яті. Наратив про «Велику Перемогу», що є важливою опорою сучасної російської ідентичності, зіштовхується із зовнішніми викликами. Найбільш серйозна колізія виникла навколо характеру «звільнення» Східної Європи Радянським Союзом і «рівної злочинності Сталіна і Гітлера». Суперечки із цього приводу неминуче підривають статус Росії як «визволительки Європи» й поступово знищують той символічний капітал, на який вона могла б спиратися у своїх претензіях на «європейськість» [5]. Тому президент РФ наполегливо намагався впродовж минулого року змістити фокус дискусії в розмовах про ДСВ, згадуючи Мюнхенську угоду 1938 р., передвоєнну політику Польщі та Версальську систему міжнародних відносин.

Поки в сучасній російській інтерпретації ДСВ вибір зроблено на користь «брєжневської» схеми, що акцентує увагу на ролі радянського народу-визволителя, залишає в тіні події 1939–1941 рр., а також роль Червоної Армії у формуванні післявоєнної карти Європи. І хоча повного повернення до суто «брєжневської» версії не відбулося [17], саме наратив про «Велику Перемогу» нині виглядає як «останній бастіон», який потрібно захищати за будь-яку ціну, адже 1945 р. (не 1991 р., не 1917 р.) у російській свідомості став фактично початком теперішньої російської держави, коли СРСР переживав період своєї найвищої геополітичної могутності й вирішував долю світу [18].

Під час великої прес-конференції в коментарі з приводу резолюції Європарламенту від 19 вересня 2019 р. В. Путін пообіцяв написати статтю й оприлюднити історичні документи, які б створили фактологічну базу під російський міф про Велику Перемогу. Буквально наступного дня 20 грудня 2019 р. В. Путін прочитав лекцію (із цитуванням архівних документів) про причини ДСВ лідерам країн СНД на саміті в Санкт-Петербурзі [19]. У рамках оголошеного в Росії Року пам'яті і слави В. Путін 1 вересня 2020 р. взяв участь у відкритому онлайн уроці для старшокласників «Пам'ятати – значить знати», присвяченому 75-річниці «Перемоги у Великій Вітчизняній війні». Примітно, що разом зі школярами на уроці були присутні курсанти низки навчальних закладів Міноборони РФ: Тверського суворівського воєнного училища, Президентських кадетських училищ Кемерова й Петрозаводська, філіалу Нахімовського воєнно-морського училища в Калінінграді [20].

У російському дискурсі термін «ДСВ» вживається переважно у зверненні до зовнішньої аудиторії, а у внутрішньому вжитку використовується інша назва – «Велика Вітчизняна війна». Яскравим прикладом використання різних понять залежно від цільової аудиторії є однакова за змістом стаття В. Путіна, яка спочатку була надрукована англійською мовою в журналі National Interest під назвою «The Real lessons of the 75th anniversary of World War II» [21], а наступного дня вийшла російською в «Российской газете» під назвою «75 лет Великой Победы: общая ответственность перед историей и будущим» [22]. Використання назви «ВВВ» є продуманим і цілком вивіреним кроком. Ця назва залишає в тіні те,

що відбувалося до червня 1941 р, і те, – що після травня 1945 р. Тобто спрямована на замовчування небажаних для всебічного розуміння ролі СРСР у війні історичних подій. Незважаючи на те що при анонсуванні цієї статті В. Путін говорив про нові архівні джерела, змістовно вона не так додає чогось нового до відомих наративів, як по-іншому розставляє акценти. Так, президент РФ стверджує, що свою частку відповідальності за початок ДСВ мають західні союзники СРСР, які в 1938 р. підписали Мюнхенську угоду й дозволили Гітлеру розділити Чехословаччину. Щоб посилити свою аргументацію, він також удається до широкої перспективи та розсуває хронологію розповіді до Версальського договору, називаючи його «приниженням» для Німеччини. На його думку, саме «дух Версаля» сформував сприятливе середовище для реваншизму, а не пакт Молотова-Ріббентропа «проклав шлях до початку ДСВ».

Російське політичне керівництво надалі прагне відтворювати дискурс переможця в тій війні. Перемога над нацизмом є центральним елементом політики пам'яті, яку воно проводить. На відміну від «холодної війни», яка закінчилася розпадом Радянського Союзу, СРСР був серед переможців ДСВ, тобто серед тих великих держав, які створювали новий світовий порядок. Не варто забувати, що конфлікт пам'яті про ДСВ триває на тлі 75 річниці створення ООН, а отже, зачіпає й питання легітимності повоєнного світового устрою. Ідея В. Путіна зібрати у 2020 р. «велику п'ятірку» полягала в тому, щоб нагадати: «Ми створили цей світ, і ми повинні його підтримувати». Так звана «глорифікація» Ялтинського порядку, спроба захистити Ялтинсько-Потсдамську систему міжнародних відносин, очевидно, є свідченням зусиль керівництва РФ не допустити встановлення нового міжнародного порядку, «заснованого на правилах».

Незважаючи на пандемію Covid-19, російське керівництво не відмовилося від проведення воєнного параду в Москві. Перенесення його дати також виявилося не випадковим: 24 червня 1945 р. вперше було проведено Парад Перемоги. Як зазначило міністерство оборони, «це не просто кінець війни, а тріумф народу-переможця» [23]. Перенесення дати воєнного параду на 24 червня дасть змогу розвести європейський і російський календар значних подій ДСВ і, відповідно, посилити російський наратив «переможця», тим більше що зміна дати закінчення ДСВ вже відбулася [24]. Ця своєрідна данина «радянській» традиції дає змогу РФ синхронізуватися з Китаєм, у якому 3 вересня вважається Днем Перемоги над Японією.

Серед останніх кроків російського керівництва в галузі політики пам'яті варто згадати доручення президента підготувати законопроект про заборону ототожнення ролі СРСР і Німеччини у ДСВ. Ця нова законодавча норма передбачається для федерального закону «Про увіковічення Перемоги радянського народу у ВВВ 1941–1945 рр.» [25].

Оцінюючи згадані кроки російського керівництва як «напівміри», що спроможні лише тимчасово пригальмувати процес руйнації радянського міфу про ДСВ, окреслюється проблема пошуку нової моделі політики пам'яті. Влучний опис поточної ситуації в цій сфері міститься в лекції С. Медвєдєва: «Хоча Росія буквально не вилазить із власного минулого, справжнього усвідомлення історії в нашій країні не відбувається. Ми наче ходимо по краю величезної чорної діри, побоюючись заглянути в неї» [18].

Упродовж останніх років помітними були зусилля керівництва КНР додати свій національний наратив про війну в глобальний дискурс. У 2015 р. з нагоди 70 річниці закінчення ДСВ зазначено, що «війна опору Японії» була важливою частиною «світової антифашистської війни» [26]. Китайські історики вважають початком ДСВ 7 липня 1937 р., коли Японія, яка до того часу вже уклала антикомінтернівський пакт із Німеччиною, атакувала китайські війська в передмісті Пекіна. Варто згадати й про незадоволення китайського керівництва підсумками ДСВ. У 2015 р. в КНР уперше було організовано воєнний парад Перемоги над Японією на площі Тяньаньмень. На ньому був також присутній президент РФ В. Путін. Але, головне, під час параду в спеціально облаштованих відкритих транспортерах провезли ветеранів, як комуністів, так і гоміньданівців. У світлі активності Китаю навколо островів Південно-Китайського моря, островів Дяоюйдао і Тайваня висловлювання китайських експертів стосовно «розподіленої нації», невирішених територіальних питань як спадку ДСВ змушують замислитися над змінами, що вже відбулися в політиці пам'яті КНР. Крім того, Сі Цзіньпін доручив історикам вивчити 14 років Війни опору з японської анексії Маньчжурії в 1931 р. Водночас непокоїть теза про «незавершеність війни» для Китаю та «вкрадену перемогу», яку висувають китайські експерти стосовно необхідності «возз'єднання нашої розділеної нації». Якщо надалі глобальний контекст конфлікту пам'яті визначатиметься конкуренцією між демократіями і недемократіями, то цілком вірогідно, що в китайському наративі з'явиться нова дата закінчення війни – 1949 р., коли було проголошено КНР.

Політика пам'яті КНР у майбутньому може вплинути на розуміння європейцями ДСВ як «світової антифашистської війни», у якій «азійський складник» є не менш значущим порівняно з тими подіями, що відбувалися в Європі. Фокус уваги на китайсько-японських відносинах зумовлює розширення хронологічних меж війни. І якщо «раптом» 1931 р. або 1937 р. буде визнано початком ДСВ, то виявиться, що вона почалася не в Європі,

не в 1939 р., а тому Мюнхенська угода, як і пакт Молотова-Ріббентропа, знову можуть опинитися в тіні пам'яті про війну.

Зосереджені переважно на проблемах внутрішньої політики та підготовці до президентських виборів, США не демонстрували помітної активності в конфлікті пам'яті 2019–2020 рр. Спочатку 25 квітня 2020 р. президенти США та РФ підписали спільну заяву з нагоди 75-річчя зустрічі американських і радянських солдатів на Ельбі. Однак уже за кілька днів 8 травня Д. Трамп зробив у Твіттері допис, що нацистів перемогли американці і британці. А Держсекретар США М. Помпео поставив свій підпис разом із міністрами закордонних справ 9 країн ЦСЄ під Спільною заявою з нагоди 75 річниці закінчення Другої світової війни [27]. У цій заяві згадуються «жертви тоталітарних режимів», кінець війни в Європі, що «не приніс свободу всій Європі». Автори документа зміщують фокус уваги із самої війни на те, що відбувалося після неї. Наприкінці документа лунає заклик дотримуватися «міжнародного права й норм, включаючи суверенітет і територіальну цілісність усіх країн». Таким чином, США підтримали оновлену європейську інтерпретацію ДСВ. Як і раніше, Сполучені Штати разом з Україною голосували проти російських резолюцій про боротьбу з героїзацією нацизму в ГА ООН, оскільки вбачали в цьому документі «тонко завуальовану спробу узаконити російську дезінформацію» про те, що в сусідніх із РФ країнах прославляють нацизм [28].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Пам'ять залишається важливим ресурсом символічної політики сучасних держав. Відзначення річниць подій, пов'язаних із ДСВ, продемонструвало, що об'єктами колективних «спогадів» або «забуття» є різні аспекти спільного минулого. У конфліктах пам'яті кожна сторона намагається нав'язати свою версію «міфу про ДСВ», розглядаючи її як опору національної ідентичності та інструмент боротьби за статус на міжнародній арені. Нині найбільш гостра колізія щодо пам'яті про ДСВ стосується поняття «звільнення» Східної Європи та «рівної відповідальності» Сталіна й Гітлера за початок війни. Ототожнення нацистського й радянського тоталітарних режимів знецінює не лише внесок СРСР у перемогу над фашистською Німеччиною, а й дискредитує сучасну Росію, національно-державна ідентичність якої вибудовується навколо міфу про «Велику Перемогу».

На рівні окремих політик використання минулого черговий цикл конфлікту пам'яті у 2019–2020 рр. показав певні зміни. Аналітична деконструкція європейського дискурсу пам'яті про ДСВ свідчить про інкорпорацію історичної пам'яті країн ЦСЄ в модель пам'яті Західної Європи. Звісно, національні наративи держав усередині ЄС відрізняються між собою, а подекуди суперечать один одному. Водночас існує кілька тем, які не викликають принципових заперечень і можуть бути основою загальноєвропейського наративу: Голокост і відповідальність Німеччини за ДСВ. Історична пам'ять, на яку спирається європейська ідентичність у питаннях ДСВ, відображена в Резолюції Європарламенту від 19 вересня 2019 р. У ній фокус уваги зміщується із самої війни на тему відповідальності за її розв'язання та оцінку ролі СРСР у повоєнному становищі Східної Європи. Ця пам'ять є викликом для збереження радянського міфу про війну, покладеного в основу ідентичності сучасної Росії. Крім того, вона кидає виклик претензіям РФ на статус одного з архітекторів повоєнного світового порядку, як і його легітимності.

У КНР конструюється оновлене трактування історії ДСВ, що демонструє зв'язок історичної пам'яті із зовнішньополітичним позиціюванням держави.

Конфлікти пам'яті в міжнародних відносинах розкривають особливості національних політик пам'яті й різні моделі їх взаємодії. «Конфронтаційна» політика пам'яті пов'язана з прагненням сторін конфлікту створити противаги спробам «ревізії» історії, націлює їх на використання різноманітних засобів, щоб донести свою думку зовнішньому світу з максимальною ефективністю. «Компромісна» політика пам'яті може реалізовуватися за рахунок резервів переосмислення наявних наративів, спрямовує учасників конфлікту на взаємні поступки. Політика пам'яті може бути обрамленням солідарних дій держав. Нарешті, політика пам'яті може ґрунтуватися на діалозі та примиренні «різноспрямованих пам'ятей». Нині такий підхід намагається реалізовувати ФРН. Це розкриває потенціал для вирішення конфліктів пам'яті в міжнародних відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Malksoo M. The memory political horizons of Estonian foreign policy. *Diplomaatia.* 2010. № 82. P. 7–10.

2. Миллер А. Враг у ворот истории. Как историческая память стала вопросом безопасности. URL: https://carnegie.ru/commentary/81207.

3. Севастьянова Я.В., Ефременко Д.В. Секьюритизация памяти и дилемма мнемонической безопасности. *Политическая наука*. 2020. № 2. С. 66–86.

4. Війна пам'ятей. Образ великої перемоги як інструмент маніпуляції історичною свідомістю. URL: https://old.uinp.gov.ua/publication/viina-pam-yatei-obraz-velikoi-peremogi-yak-instrument-manipulyatsii-istorichnoyu-svidomi.

5. Торбаков И.Б. «Непредсказуемое» или «Неопределенное» прошлое? Международные отношения и российская историческая политика. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nepredskazuemoe-ili-neopredelennoe-proshloe-mezhdunarodnye-otnosheniya-i-rossiyskaya-istoricheskaya-politika.

6. Пахалюк К. «Исторический аргумент» и моральное обоснование российской внешней политики. URL: https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/istoricheskiy-argument-i-moralnoe-obosnovanie-rossiyskoy-vneshney-politiki/?sphrase_id=33799250.

7. Поляризация памяти. Что дала Германии денацификация? URL: https://www.kommersant.ru/doc/4327464.

8. Кириллова К. От «мягкой силы» до «генетического кода нации». Зачем Кремль переписывает историю. URL: https://www.stopfake.org/ru/ot-myagkoj-sily-do-geneticheskogo-koda-natsii-zachem-kreml-perepisyvaet-istoriyu/.

9. Крастев Иван. Когда победа над фашистской Германией не была освобождением. URL: https://www.delfi.lt/ru/opinions/comments/ivan-krastev-kogda-pobeda-nad-nacistskoj-germaniej-ne-bylaosvobozhdeniem.d?id=84220283.

10. Посол Германии вручил ордена семи белорусским узникам войны. URL: https://www.belta.by/society/view/posol-germanii-vruchil-ordena-za-zaslugi-pered-frg-semi-belorusskim-uznikam-vojny-382091-2020/.

11. Нет политики без истории. URL: https://germania.diplo.de/ru-ru/aktuelles/-/2339548.

12. Malksoo M. The memory politics of becoming European: The east European subalterns and the collective memory of Europe. *European journal of international relations*. 2009. Vol. 15. № 4. P. 653–680.

13. European Parliament resolution on the importance of European remembrance for the future of Europe (2019/2819(RSP)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RC-9-2019-0097_EN.html.

14. Joint Statement by President von der Leyen, President Michel, President Sassoli ahead of the 75th anniversary of the liberation of Auschwitz-Birkenau. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_20_90.

15. Заявление президентов Балтийских стран. URL: https://www.president.lv/ru/novosti/aktualnye-novosti/zayavlenie-prezidentov-baltiiskikh-stran-26244#gsc.tab=0.

16. Gegen Manipulationen mit der Geschichte. URL: https://www.faz.net/aktuell/politik/geschichte/balten-und-ukraine-warnen-vor-beschoenigung-stalins-16759004.html.

17. Джокич А. Ревизионизм истории как война нарративов. Взгляд с Западных Балкан. URL: https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/revizionizm-istorii-kak-voyna-narrativov-vzglyad-s-zapadnykh-balkan/.

18. Медведев С. России предстоит осознать ужасы своей истории как это сделала Германия. URL: https://www.znak.com/2020-01-31/rossii_predstoit_osoznat_uzhasy_svoey_istorii_kak_eto_sdelala_germaniya_lekciya_sergeya_medvedeva_v_.

19. Путин назвал истинных виновников Второй мировой войны. URL: https://rg.ru/2019/12/20/reg-szfo/putin-nazval-istinnyh-vinovnikov-vtoroj-mirovoj-vojny.html.

20. Путин принял участие в открытом уроке «Помнить – значит знать». Полный текст. URL: https://rg.ru/2020/09/01/putin-prinial-uchastie-v-otkrytom-uroke-pomnit-znachit-znat-polnyj-tekst.html.

21. Putin V. The Real lessons of the 75th anniversary of World War II. URL: https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982

22. Путин В.В. 75 лет Великой Победы: общая ответственность перед историей и будущим. URL: https://rg.ru/2020/06/19/75-let-velikoj-pobedy-obshchaia-otvetstvennost-pered-istoriej-i-budushchim.html.

23. Аксенов П., Напалкова А. Как будет проходить парад Победы в условиях пандемии. URL: https://www.bbc.com/russian/features-53139818.

24. О внесении изменений в статьи 1 и 1-1 Федерального закона «О днях воинской славы и памятных датах России» : Федеральный закон от 24.04.2020 № 126-ФЗ. URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202004240031.

25. Путин хочет запретить отождествление СССР и Германии во Второй мировой войне. URL: https://www.dw.com/ru/putin-rekomendoval-zapretit-otozhdestvlenie-rolej-sssr-i-germanii-vo-vtoroj-mirovoj-vojne/a-56340528.

26. Милер А. Историческая память, как пространство, где решаются политические задачи. URL: https://eusp.org/news/aleksey-miller-vremya-i-dengi-istoricheskaya-pamyat-kak-prostranstvo-gde-reshayutsya-politicheskie-zadachi.

27. Совместное заявление по случаю 75-й годовщины окончания Второй мировой войны. URL: https://ee.usembassy.gov/ru/2020-05-08-2/.

28. В Генеральной Ассамблее ООН принята резолюция о борьбе с героизацией нацизма. URL: https://news.un.org/ru/story/2019/12/1369371.

УДК 316.324
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.15

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ У ФОКУСІ ГЛОБАЛІСТИКИ: ПАРАДОКСИ УПРАВЛІНСЬКОЇ УНІФІКАЦІЇ ІМПЕРСЬКОГО ПРОСТОРУ

RUSSIAN EMPIRE IN THE FOCUS OF GLOBALISTICS: PARADOXES OF MANAGEMENT UNIFICATION OF IMPERIAL SPACE

Верховцева І.Г.,
доктор історичних наук, доцент,
завідувач лабораторії з вивчення глобальних та цивілізаційних процесів
Університету Державної фіскальної служби України

У контексті глобалістики узагальнено досвід управлінської уніфікації Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. Акцентовано увагу на інкорпорації до місцевого управління станового самоврядування сільських обивателів у контексті заходів зі зміцнення контролю влади над селом, загального економічного піднесення країни, установлення керованості її величезним простором і збереження його цілісності. Наголошено на безпрецедентності реалізованих управлінських заходів із погляду їх масштабів, оскільки впродовж другої половини XIX – початку XX ст. місцевим самоврядуванням у сегменті сільського управління в цій аграрній країні було охоплено практично всі її регіони. Резюмується, що це були вкрай суперечливі управлінські кроки, оскільки реалізовувалися вони засобами повсюдного застосування самоврядних механізмів на базі гібридизації місцевих традиційних самоврядних практик різних регіонів. На тлі відсутності системних кроків імперської влади з розбудови інфраструктури місцевого самоврядування та формування загальнодержавної ідеології громадянської єдності такі управлінські стратегії, з одного боку, сприяли становленню в країні локальної демократії, натомість, з іншого – за умов перманентних продовольчих криз у регіонах вони також сприяли економічному самозахисту місцевих соціумів, посиленню їх організованого масового опору центральній владі. На початку XX ст., коли імперський уряд удався до перерозподілу ресурсів, а саме продовольчих запасів сільських громад різних регіонів, такі дії спровокували масштабні акції опору селян практично всіх частин Російської імперії. У кризові часи Першої світової війни протистояння між структурами сільського самоврядування та імперською владою загострилося. Це зумовило дезінтеграцію країни та посприяло фатальному фіналу імперії Романових.

Ключові слова: глобалістика, імперіологія, Російська імперія другої половини XIX – початку XX ст., управлінська уніфікація, гомогенізація місцевого управління, місцеве самоврядування.

In the context of global studies, the experience of administrative unification of the Russian Empire in the second half of the XIX – early XX centuries is generalized. Emphasis is placed on the incorporation of rural self-government into the local government in the context of measures to strengthen control over the countryside, the general economic rise of the country, establishing control over its vast space and preserving its integrity. Emphasis is placed on the unprecedented implementation of management measures in terms of their scale, as during the second half of the nineteenth – early twentieth century local self-government in the segment of rural government in this agrarian country covered almost all its regions. It is concluded that these were extremely contradictory management steps, as they were implemented through the widespread use of self-governing mechanisms based on the hybridization of local traditional self-governing practices of different regions. Against the background of the lack of systematic steps of the imperial government to build the infrastructure of local self-government and the formation of a nationwide ideology of civic unity, such management strategies, on the one hand, contributed to the formation of local democracy in the country. On the other hand, under conditions of permanent food crises in the regions, they also contributed to the economic self-defense of local societies, strengthening their organized mass resistance to the central government. In the early twentieth century, when the imperial government resorted to the redistribution of resources, namely - food supplies of rural communities in different regions, such actions provoked large-scale actions of resistance of peasants in almost all parts of the Russian Empire. During the crisis of the First World War, when the confrontation between rural self-government and imperial power intensified due to expropriations of food, grain, horsepower, etc., such a policy of power led to increased peasant resistance, disintegration of the country and contributed to the fatal end of the Romanov Empire.

Key words: globalistics, imperialism, the Russian Empire of the second half of the XIX – early XX centuries, administrative unification, homogenization of local government, local self-government.

Постановка проблеми. За умов глобалізації, в контексті якої «конструюється керований світоустрій», на початкових етапах відбувається уніфікація управлінських практик у масштабах регіонів [6, с. 7; 20; 24, с. 128; 32, с. 15, 315]. Важливим у цьому контексті є осмислення історичного досвіду великих державних утворень минулого, якими були імперії, до складу котрих входило один чи декілька макрорегіонів.

Сучасними науковцями зроблено вагомі кроки з вивчення й осмислення управлінського досвіду імперських держав минулого [28, с. 8; 29, с. 41–47; 32, с. 159–162; 34, с. 14, 28, 157–160]. Використання їхнього досвіду є виправданим, адже в державах цього типу, по суті, напрацьовувалися технології управління великими територіями, макрорегіонами. Проте сентенції дослідників, як правило, спираються на управлінський досвід доволі обмеженого кола країн: Римської,

Візантійської, Австрійської імперій тощо. Глибоке ж вивчення проблеми вимагає урізноманітнення емпіричної бази досліджень. Зокрема, осмислення управлінського досвіду Російської імперії. До її складу на пізніх етапах існування входила чимала частина Євразії разом із макрорегіоном Сибір, більшістю території макрорегіону Східна Європа та чималою частиною Середньої Азії. Сьогодні на цих територіях розміщено чимало суверенних держав. Вивчення вказаного російського імперського досвіду в предметному полі глобалістики сприятиме розробленню стратегій управління міжнародними регіонами й країнами, їх соціально-політичній стабілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постановка проблеми в цьому ракурсі є першою спробою аналізу питань управлінської уніфікації Російської імперії в напрямі гомогенізації місцевого управління на базі самоврядування та зумовлених цим на початку XX ст. процесів дезінтеграції країни, хоча вивчення окремих аспектів проблеми й розпочато, зокрема, С. Абашиним [1], М. Авериним [2], І. Бахловим [4], І. Верховцевою [8], В. Гільденберг [9], З. Глашевою [10], І. Дамешек [12], В. Забеліним [13], Т. Залюбовською [14], А. Каппелером [16] та іншими [3; 16; 17; 21; 22; 25–27; 30; 31; 35]. Ученими з'ясовано деякі питання політики імперської влади із запровадження самоврядних механізмів у місцевому управлінні, вивчено становлення самоврядних структур, динаміку рухів опору в регіонах упродовж XIX – початку XX ст.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак на порядок денний наукових практик досі не висунуто завдання аналізу історичного досвіду Російської імперії з уніфікації її управлінського простору шляхом інкорпорації до місцевого управління структур місцевого самоврядування впродовж другої половини XIX – початку XX ст. – періоду, коли відбувалася активна розбудова станової та управлінської систем країни.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Не претендуючи на всебічне висвітлення проблеми, спробуємо узагальнити в предметному полі глобалістики, зокрема її складника – імперіології, історичний досвід Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст., пов'язаний із гомогенізацією її місцевого управління та запровадженням до нього механізмів самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж «довгого XIX ст.» перед імперською владою Росії найбільш актуальними в аспекті управління країною були питання керованості її величезним простором, збереження його цілісності й водночас адаптації управлінської системи «Третього Риму» до завдань подальшої експансії в контексті стратегій розбудови світової імперії. Від початку 1800-х рр. у колах вищої бюрократії інтенсивно обговорювалися організація влади в регіонах разом із пошуком засобів протидії сепаратизмові нобелів. До того ж останні були поганими платниками податків до імперської скарбниці (зокрема, на середину XIX ст. нобелі заборгували державі близько 450 млн крб.; без урахування позик у приватних кредиторів це вдвічі перевищувало річний прибуток країни), що суттєво погіршувало фінансове становище імперії Романових на тлі хронічного дефіциту її бюджету [8, с. 97, 231].

Розбудова апарату урядування на «одній шостій суходолу» відбувалася разом із розбудовою її станового устрою: усе населення мало поєднатися в чотири стани – дворян, духовенства, міських і сільських обивателів, кожен із яких мусив мати узаконені станові права й обов'язки та, що було вкрай важливо для імперської влади, податкові зобов'язання. Реформатори активно запозичували відповідний досвід західних держав. Увага зосереджувалася на тогочасному європейському тренді – запровадженні в місцеве управління країни самоврядних механізмів традиційних спільнот. Ці ідеї разом з ідеями локальної демократії та зближення влади з народом обговорювалися в управлінських колах Великої Британії, Франції, Німеччини, Австрії, США тощо. Духу православних правителів імперії Романових такі ідеї були симпатичні в контексті православних ідей соборної єдності всіх соціальних категорій країни на чолі з монархом та ідей перетворення на опору трону й державності колективного опонента фактично непідвладного імперському центру шляхетного стану – селян.

Упродовж 1840-х – 1850-х рр. традиційні самоврядні механізми сільських соціумів російській вищій бюрократії уявлялися засобом урегулювання соціальних проблем села на хвилі підвищення інтересу до самоврядних традицій великоруських селянських громад/«общин» (ці традиції тим часом активно пропагувалися слов'янофілами). Контекстом стали побоювання можливих соціальних струсів, подібних до тих, що характеризували революційні події 1840-х рр. у Західній Європі. Самоврядні механізми великоруських «общин» – соціальної рівності членів селянської громади та напрацьовані історичним досвідом механізми соціальної солідарності, колективних самозахисту й самопомочі, з огляду на завдання, які стояли перед реформаторами, окреслювали в очах російського істеблішменту перспективи позбавлення чиновництва та імперської скарбниці чималого тягаря за умови перекладення на плечі самоврядних громад утримання власного управління, соціальної самопомочі разом із питаннями стягнення з членів громад податків (принагідним для реформаторів у цьому контексті

виявився й великоруський общинний досвід кругової поруки) [7; 8, с. 117–119, 125, 161, 290–291].

За необхідності протидіяти сепаратистським настроям нобелів під час розробки Великих реформ 1860-х – 1870-х рр. цар і доволі нечисленні кола імперської вищої бюрократії надали перевагу тій моделі соціального й управлінського облаштування країни, що передбачала інкорпорацію до структури місцевого управління органів місцевого самоврядування. На селі, де мешкало 90% населення, результатами праці якого наповнювалася імперська скарбниця, такими стали запроваджені в центральних регіонах органи самоврядування сільських обивателів (селян): сільські й волосні сходи, правління, суди тощо. З 1840-х рр., після ряду реформ місцевого управління 1830-х – 1840-х рр., вони стали офіційними органами влади сільського рівня. Ураховуючи, що мешкали всі сільські обивателі, зрозуміло, у сільському сегменті імперського простору, ці структури станового самоврядування водночас були й структурами місцевого самоврядування.

У 1861–1871 рр., під час низки реформ самоврядування сільських обивателів, а по суті, Великої реформи 1861–1871 рр., органами державної влади на селі стали структури станового/територіального самоврядування селян/сільських обивателів: сільські сходи й старости на рівні сіл; волосні сходи, правління, суди, старшини – на рівні волостей. Суб'єктами самоврядних процесів на селі стали: на сільському рівні – сільська громада, на волосному, відповідно, – волосна громада (могла поєднувати до декількох десятків сільських громад).

У містах органами місцевого самоврядування внаслідок Великої реформи 1870 р. стали міські думи (функціонували з XVIII ст., але відтепер їхні права значно збільшувалися порівняно з попереднім періодом існування); на рівні повітів і губерній після земської реформи 1864 р. – відповідно, повітові й губернські земства. На повітовому та губернському рівнях органи місцевого самоврядування (волосні, міські, земські) взаємодіяли/співпрацювали з органами офіційної/державної влади, що становило на перший погляд струнку, але внутрішньо доволі суперечливу систему місцевого управління. Головною її суперечністю було те, що органи місцевого самоврядування представляли інтереси місцевих спільнот, а органи державної влади – інтереси держави, і ці інтереси далеко не завжди збігалися. Упродовж 1860-х – 1890-х рр. по мірі зміни ідейних основ реформ (йдеться про перехід з позицій громадської теорії місцевого самоврядування на позиції державницької, відповідно) органи місцевого самоврядування бюрократизувалися. Це виявилося в позбавленні самоврядних установ частини функцій і посиленні контролю чиновників за їхньою діяльністю, зміцненні статусу селянської бюрократії як державних функціонерів. Натомість загалом, як це не було парадоксальним, це сприяло щільнішому вмонтовуванню органів місцевого самоврядування в структуру місцевого управління.

Варто наголосити, що реформи у сфері місцевого самоврядування не супроводжувалися системним формуванням загальнодержавної ідеології громадянської єдності. Утім, залишаючи поза увагою в рамках дослідження роль у цьому релігійного чинника, варто зауважити, що такі завдання навряд чи могли успішно реалізовуватися в країні, де більшість населення була неписьменною [6, с. 19–21; 11, с. 136, 149].

Поширення Великих реформ у сфері місцевого самоврядування на окраїнні регіони імперії Романових відбувалося поступово наступними десятиліттями. Насамперед це стосувалося самоврядування селян/сільських обивателів. Запроваджувати земське самоврядування в окраїнних регіонах уряд планував надалі, з початком XX ст. [1, с. 392; 5; 8, с. 128, 143–152; 9, с. 152–153; 17; 19; 33, с. 15–17]. Проте той факт, що на рубежі XIX–XX ст. самоврядуванням сільських обивателів – 90% населення країни, були охоплені практично всі регіони імперії Романових, дає достатні, на наше переконання, підстави, аби стверджувати: попри незакінченість програми управлінської уніфікації території з погляду інкорпорації до її місцевого управління міського й земського самоврядування, селянство цієї аграрної держави в управлінні її регіонами було представлено практично повністю. Отже, на величезних просторах Російської імперії було реалізовано безпрецедентний на той час проєкт з інкорпорації самоврядних механізмів до місцевого управління країни.

Слабким боком реформ самоврядування на селі була гібридизація управлінських практик. Розробники реформ 1861–1871 рр. вдалися до неї, поєднуючи традиційні самоврядні механізми селян північних великоруських губерній із місцевими сільськими традиціями інших регіонів. За умов нагальної необхідності встановлення керованості селом і жорсткої фінансової кризи 1850-х – 1860-х рр. перевагу було надано колективним чинникам впливу самоврядних громад на окремі селянські господарства. Попри опір регіональних еліт нав'язаному столичним імперським істеблішментом регіональним сільським соціумам колективізму великоруських селянських громад, там, де історично були доволі міцні індивідуалістські традиції (наприклад, у правобережних українських і західних білоруських губерніях), влада пішла на це, адже керувати в масштабах величезної країни неграмотними у своїй масі селянами – основними платниками податків, можна було лише за умов поєднання їх у спільноти, що підпорядковувалися уніфікованим механізмам впливу [8, с. 157–161, 165, 168, 128].

Цим вагомою мірою пояснюється той факт, що, поширюючи реформу самоврядування селян із центральних на інші регіони країни, імперський істеблішмент адаптував первинну модель, запроваджену в 1861 р. у європейських регіонах «однієї шостої суходолу», де панувало колективне («общинне») землеволодіння, до умов інших регіонів. Оскільки головним активом імперії Романових була земля, і володіти нею мали право лише представники двох станів – дворян і сільських обивателів (селян), причому володіли землею останні колективно, усією громадою, контролювати селянське землеволодіння країни й забезпечити сплату податків із землі можна було, лише розробивши відповідні уніфіковані стратегії. Саме цьому надважливому й прагматичному для країни з хронічним бюджетним дефіцитом завданню підпорядковувалися розбудова місцевого самоврядування та його інкорпорація до місцевого управління.

Останнє було покликане розв'язати також проблему кадрового дефіциту в місцевому управлінні. Наскільки спокусливими для імперського вищого чиновництва стали ідеї перекласти утримання управління сільськими громадами на їхні власні плечі, стає зрозумілим, якщо врахувати, що платню селянській бюрократії (волосним правлінням і старшинам, сільським старостам, вартовим, збирачам податків, наглядачам хлібозапасних магазинів тощо) мали сплачувати самі громади з громадських/мирських частин своїх бюджетів (їх обов'язковими частинами також були державна й земська, відповідно; остання – там, де були запроваджені земства). Показовою була й фіскальна сфера: стягненням податків у громадах займалися посадові особи їх же органів самоврядування [8, с. 227, 230–232; 14, с. 51].

Злий жарт із долею реформ самоврядування сільських обивателів другої половини XIX – початку XX ст. відіграв соціальний романтизм реформаторів, які успіх запроваджених ними управлінських новел пов'язали з нібито притаманним усім селянам природним потягом до самоврядування (воно ототожнювалося з відповідними традиційними самоврядними практиками селян північних великоруських губерній), а також з умоглядною лояльністю щодо влади сільських обивателів усієї країни. Оскільки через перманентні загострення хронічної фінансової кризи створення освітньої й технологічно-управлінської інфраструктур реформ самоврядування на селі було унеможливлено, організаційною базою управлінських новел стало традиційне самоврядування місцевих мешканців. Його реформатори штучно «оновлювали» по мірі поширення цих реформ на окраїнні регіони, змінюючи при цьому форми та повноваження сільських управлінських структур з метою підпорядкування волосних громад імперським чиновникам. Наслідком гібридизації самоврядних практик стали потворні форми локальної демократії, по суті, колективне беззаконня в селянських громадах щодо своїх членів, коли більшість сходу, наприклад, могла позбавити частину співгромадівців (інколи це була більшість громади) землі та засобів існування взагалі [8, с. 189–200, 280–281].

Першу поразку такий метод гібридизації самоврядних практик зазнав у 1864 р. в підросійській Польщі, де наштовхнувся на неможливість упорядкувати земельні й соціальні відносини в місцевих сільських спільнотах, у яких домінували традиції індивідуального землеволодіння. Надалі стали системно проявлятися інші загрозливі моменти. Насамперед пов'язані з тим, що нав'язувана владою система самоврядування сприяла колективним виступам селян, адже майновий колективізм і колективна відповідальність у відправленні повинностей полегшували організацію опору сільських громад місцевим можновладцям та чиновникам [8, с. 143–146; 20].

Упродовж 1890-х – на початку 1900-х рр. колективні виступи селян проти влади – і місцевої, і центральної/загальноімперської, активізувалися. Чинником цього стало те, що в 1890-і рр. сільські громади отримали право самостійно розпоряджатися практично всім земельним фондом країни, маючи обов'язок колективного соціального самозахисту й виконання фіскальних функцій. Село стало розглядати чиновницьку (читай, імперську) владу як чужий йому елемент, що накинув на колективного селянина, тобто сільську громаду, податкове ярмо. За таких умов повстала вся селянська Росія. У 1902 р. розпочалася селянська революція. Тригером масових виступів стали заходи влади з перерозподілу хлібних запасів сільських громад між різними регіонами в умовах загострення продовольчих проблем рубежу XIX–XX ст. Опір «опори трону» став не тільки масштабним: він набув системності й спрямовувався, крім поміщиків, на протистояння з імперським чиновництвом загалом, отже, з державною організацією як такою. Територіально організуючий каркас виступів селян становили їхні органи самоврядування. Акції опору охопили практично всі регіони (певним винятком була Фінляндія, яка мала декілька попередніх століть традицій місцевого самоврядування на територіальних усестанових засадах і значно вищий за інші регіони загальний економічний рівень життя й освіти представників нижчого стану) [7; 8, с. 330–360; 13, с. 7].

За кризових умов Першої світової війни на селі посилився місцевий партикуляризм, а сільські громади вдалися до потужного опору державі з її експропріаціями продовольства, збіжжя, кінської сили тощо. Село виступило проти імперії

організованою на базі самоврядних громад силою, що суттєво пришвидшило розпад «Російського Колосу» [8, с. 379–387; 15; 23; 35].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Історичний досвід управлінської уніфікації Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. свідчить, що заходи влади з гомогенізації місцевого управління та повсюдної інкорпорації до нього самоврядних механізмів на базі гібридизації традиційних відповідних практик, які (заходи) не супроводжувалися системною розбудовою в інфраструктури місцевого самоврядування й формуванням загальнодержавної ідеології громадянської єдності, у період загострення економічних проблем на зламі XIX–XX ст. і зумовленої цим необхідності перерозподілу матеріальних ресурсів між регіонами спровокували опір місцевих соціумів з метою їх економічного самозахисту та дали потужний імпульс процесам дезінтеграції країни. У кризові часи Першої світової війни це чималою мірою вплинуло на падіння імперії Романових.

Надалі проблема може вивчатися в аспектах взаємодії загальноімперських і регіональних управлінських структур Російської імперії, а також політизації органів місцевого самоврядування на початку XX ст. і впливу цього чинника на опір самоврядних структур центральній владі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абашин С.Н. Империя и местное самоуправление: идеология реформ в русском Туркестане в конце XIX – начале XX вв. *Пространство власти: исторический опыт России и вызовы современности* : сборник статей. Москва : МОНФ, 2001. С. 391–412.
2. Аверин М.Б. Великое княжество Финляндское и царство Польское в государственном механизме Российской империи (середина 60-х годов XIX века – 1881 год): историко-правовой анализ : дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Росс. прав. акад. Москва, 2004. 250 с.
3. Акторы российской имперской модернизации (XVIII – начало XX в.): региональное измерение / В.В. Алексеев и др. ; отв. ред. И.В. Побережников. Екатеринбург : БКИ, 2016. 316 с.
4. Бахлов И.В. Российская империя как территориальная система : специфика политической модернизации : монография. Саранск : Мордовс. ун-т, 2010. 159 с.
5. Баяндин В.И. 150 лет со дня подписания императором Александром II Манифеста об отмене крепостного права (1861). URL: http://bsk.nios.ru/content/150-let-so-dnya-podpisaniya-imperatorom-aleksandrom-ii-manifesta-ob-otmene-krepostnogo-prava (дата звернення: 07.04.2021).
6. Белявцева Д.В. Региональное пространство и политическое сознание общества: опыт концептуализации проблемы. *Регионалистика* : сборник научных трудов / под ред. В.Н. Ватыля. Гродно : ГрГУ, 2009. С. 3–24.
7. Белянин Д.Н. Основные мероприятия по оказанию помощи крестьянству в неурожайные годы в Томской губернии на рубеже XIX–XX вв. URL: http://elibrary.asu.ru/xmlui/bitstream/handle/asu/925/read.7book?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 07.04.2021).
8. Верховцева І.Г. Селянське самоврядування в Російській імперії (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис. … докт. іст. наук : 07.00.02 / Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2019. 701 с.
9. Гильденберг В.Н. Сельская власть в Тобольской губернии в конце XIX – начале XX в.: отражение практики «неблаговидных поступков» в официальных документах. *Актуальные проблемы исторических исследований: взгляд молодых учёных.* 2011. С. 152–160.
10. Глашева З.Ж. Сельское самоуправление в Балкарском селе во второй половине XIX в. *Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН.* 2016. № 6 (74). С. 221–227.
11. Горизонтов Л.Е. «Большая русская нация» в имперской и региональной стратегии самодержавия. *Пространство власти: исторический опыт России и вызовы современности* : сборник статей. Москва : МОНФ, 2001. С. 129–150.
12. Дамешек И.Л. Сибирь в российском имперском регионализме (1822-1917 гг.) : автореф. дисс. … докт. ист. наук : 07.00.02. Омск, 2006. 46 с.
13. Забелин В.М. Деятельность политических партий среди крестьянства Северного Кавказа в период первой буржуазно-демократической революции в России 1905–1907 гг. : автореф. дисс. … канд. ист. наук : 07.00.02. Москва, 1994. 16 с.
14. Залюбовская Т.А. Крестьянское самоуправление в Забайкальской области (вторая половина XIX в. – 1917 г.) : дис. … канд. ист. наук : 07.00.02 / ФГБОУ ВПО «Бурятский ГСХА им. В.Р. Филиппова». Улан-Уде, 2006. 262 с.
15. Зверев В. А. Три книги о крестьянском движении в Сибири (в связи с изучением образа жизни крестьянства). URL: https://repo.nspu.ru/bitstream/nspu/3560/1/tri-knigi-o-krestyanskom-dvizhen.pdf (дата звернення: 07.04.2021).
16. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад. Львів : Укр. катол. ун-т, 2005. 360 с.
17. Карнаух О.Д. Формы крестьянского общественного самоуправления на материалах Черноморской губернии): историко-правовой анализ. *Russian Journal of Legal Studies*. 2014. № 2. С. 76–82.

18. Кауфман А.А. Крестьянская община в Сибири: По местным исследованиям. 1886–1892 гг. Санкт-Петербург : Тип. П. П. Сойкина, 1897. 277 с.

19. Коновалов И.А. Реформа городского общественного управления 1870 г. в Сибири. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/reforma-gorodskogo-obschestvennogo-upravleniya-1870-g-v-sibiri (дата звернення: 07.04.2021).

20. Кравченко С.О. Глобалізаційні аспекти державно-управлінських реформ. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej6/txts/07ksodyr.htm (дата звернення: 07.04.2021).

21. Иноземцев В.Л. Сибирь: от зависимой территории к новым горизонтам. *Макрорегион Сибирь: проблемы и перспективы развития*. Красноярск : Сиб. федер. ун-т, 2013. С. 10–39.

22. Национальные окраины Российской империи : становление и развитие системы управления / С. Агаджанов, Ш. Мухамедьяров, В. Трепавлов и др. Москва : Славян. диалог, 1997. 415 с.

23. Ноздрин Г.А. Социальный протест Сибирского крестьянства во второй половине XIX – начале XX в. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnyy-protest-sibirskogo-krestyanstva-vo-vtoroy-polovine-xix-nachale-xx-v (дата звернення: 07.04.2021)

24. Онищенко В. Глобальне управління у контексті міжнародної політичної економіки. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2018. № 2 (118). С. 121–136.

25. Побережников И.В. Север Западной Сибири в контексте Российской модернизации XIX – начала XX века. *Вестник Пермского университета. История.* 2013. № 3 (23). С. 44–52.

26. Ремнев А.В. Имперское пространство России в региональном измерении: дальневосточный вариант. URL: https://zaimka.ru/remnev-imperium/ (дата звернення: 07.04.2021).

27. Ремнев А.В. Имперское управление азиатскими регионами России в XIX – начале XX веков: некоторые итоги и перспективы изучения. URL: https://zaimka.ru/remnev-imperium/ (дата звернення: 07.04.2021).

28. Российская империя: от истоков до начала XIX века. Очерки социально-политической и экономической истории / А.И. Аксенов, Н.Е. Бекмаханова, Я.Е. Водарский и др. Москва : Русская панорама, 2011. 880 с.

29. Соколов К.Б. Глобализация: История, современность и искусство. Москва : Гос. ин-т искусствознания, 2012. 444 с.

30. Суворова Н.Г. Крестьянское самоуправление в колонизуемом пространстве Сибири. *Вестник Томского государственного университета. Серия «История»*. 2013. № 5 (25). С. 52–58.

31. Сулейманов Б.Б., Яненко Е.В. Некоторые особенности правового статуса старосты как института власти сельского управления крестьянской общины. *История государства и права*. 2006. № 4. С. 26–27.

32. Суліма Є.М., Шепєлєв М.А. Глобалістика. Київ : Вища школа, 2010. 544 с.

33. Угрюмова М.В. Земский вопрос и земское самоуправление в Тобольской губернии (вторая половина XIX в. – 1919 гг.) : автореф. дисс. … канд. ист. наук : 07.00.02. Тюмень, 2001. 24 с.

34. Харадт М., Негри А. Империя. Москва : Праксис, 2004. 440 с.

35. Шиловский М.В. Крестьянское общественное самоуправление в Западной Сибири в годы Первой мировой войны и социального катаклизма (1914–1919 гг.). URL: http://sibistorik.ru/project/conf2014/038.html (дата звернення: 07.04.2021).

УДК 327
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.16

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

FORMATION OF UKRAINE'S DEVELOPMENT STRATEGY IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Гірман А.П.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин, регіональних студій та туризму
Університету митної справи та фінансів

Гвоздов Б.Ю.,
здобувач вищої освіти
факультету економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Університету митної справи та фінансів

Брусенцева А.С.,
здобувач вищої освіти
факультету економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Університету митної справи та фінансів

Статтю присвячено питанням розвитку України в контексті активізації глобальних процесів. Мета дослідження полягає у визначенні нових сучасних підходів до формування стратегії розвитку України в глобальному світі.

Теоретико-методологічною основою дослідження є теорії й концепції управління державним розвитком, результати фундаментальних досліджень з теоретичних і прикладних проблем реформування української економіки та її галузевих сегментів. Як інструментально-методичний апарат використані методи порівняльного, структурного аналізів і методи прогнозування.

У сучасних умовах особливого значення набуває стратегія розвитку держави, що дає можливість її інтегрування в глобальний геоекономічний простір. Нині глобалізація набула нових рис, що потребує відображення в стратегічних напрямах розвитку держави.

В Україні внаслідок домінування протягом багатьох років ресурсо- та енергоємних галузей і технологій, сировинної орієнтації експорту й надмірної концентрації виробництва в промислових регіонах сформувалася така структура управління розвитком, яка загалом є неефективною та екологічно небезпечною.

Спираючись на дослідження, з метою уникнення негативного впливу й досягнення сталого розвитку основними положеннями методичного підходу до стратегічного планування доцільно обрати: 1) цілі регіонального розвитку; 2) пріоритетний сценарій; 3) розробку програмно-цільових заходів; 4) систему моніторингу і контролінгу.

Основою методичного підходу є організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії державного соціально-економічного розвитку, який визначає організаційні форми, порядок і процедури взаємодії органів державної влади, бізнесу й населення в контурі формування та реалізації стратегії розвитку

Основною ланкою організаційно-економічного механізму формування стратегії є чотири функціональні блоки: блок вибору цілей, блок вибору стратегії і пріоритетного сценарію розвитку, програмно-методичний блок і блок моніторингу результатів.

З метою входження у світовий економічний простір Україна зобов’язана впровадити в практику принципи вільної торгівлі, відкритість економіки, задіяти науково-технічний потенціал і національну систему інновацій для реалізації стратегічних інтересів і забезпечення довгострокової стабілізації економіки.

Методичний підхід до формування стратегії державного розвитку дасть змогу підвищити якість стратегічного планування як функції державної влади. Цей організаційно-економічний механізм формування стратегії враховує ключові аспекти, що виникають у процесі розробки й реалізації стратегії, дає змогу забезпечити державну регулятивну політику розвитку ефективним інструментарієм, необхідним не тільки для забезпечення процесу стратегічного планування, а й для подальшого ефективного управління розробленим комплексом заходів щодо досягнення стратегічних пріоритетів.

Варто зазначити про необхідність та актуальність подальших досліджень проблем формування стратегії розвитку на державному рівні, що обґрунтовує можливі варіативні напрями її розвитку й адаптації до вимог сучасного глобального світу

Ключові слова: розвиток, глобалізація, стратегія, державне управління, організаційно-економічний механізм.

The article is devoted to the issues of Ukraine's development in the context of intensification of global processes. The purpose of the study is to identify new modern approaches to the formation of Ukraine's development strategy in the global world.

The theoretical and methodological basis of the study are theories and concepts of state development management, the results of fundamental research on theoretical and applied problems of reforming the Ukrainian economy and its segments. Methods of comparative, structural analyzes and forecasting methods are used as an instrumental-methodical apparatus.

In modern conditions, the strategy of state development acquires special significance, which makes it possible to integrate it into the global geoeconomic space. At present, globalization has acquired new features, which needs to be reflected in the strategic directions of the state's development.

In Ukraine, due to the dominance for many years of resource- and energy-intensive industries and technologies, raw material export orientation and excessive concentration of production in industrial regions, such a structure of development management has been formed, which is generally inefficient and environmentally dangerous.

Based on research, in order to avoid negative impact and achieve sustainable development, the main provisions of the methodological approach to strategic planning should be chosen: 1) the goals of regional development; 2) priority scenario; 3) development of program-targeted measures; 4) monitoring and controlling system.

The basis of the methodological approach is the organizational and economic mechanism of formation and implementation of the strategy of state socio-economic development, which determines the organizational forms, procedure and procedures of interaction of public authorities, business and population in the contour of formation and implementation of development strategy

The main link of the organizational and economic mechanism of strategy formation is four functional blocks: the block of choice of the purposes, the block of a choice of strategy and the priority scenario of development, the program-methodical block and the block of monitoring of results.

In order to enter the world economic space, Ukraine is obliged to implement the principles of free trade, open economy, use the scientific and technological potential and the national innovation system to pursue strategic interests and ensure long-term economic stabilization.

The methodical approach to the formation of the strategy of state development will improve the quality of strategic planning as a function of state power. This organizational and economic mechanism of strategy formation takes into account the key aspects arising in the process of strategy development and implementation, allows to provide state regulatory development policy with effective tools necessary not only to ensure the strategic planning process, but also for further effective management of strategic priorities.

It should be noted the need and relevance of further research on the formation of development strategy at the state level, which justifies the possible variable directions of its development and adaptation to the requirements of the modern global world

Key words: development, globalization, strategy, public administration, organizational and economic mechanism.

Постановка проблеми. Активізація глобальних процесів у сучасному світі істотно впливає на всі сфери діяльності світового співтовариства й розвиток світового господарства. Безпосередньо впливаючи на розвиток національних економік і підвищуючи їх ступінь взаємозалежності, глобалізація створює нові умови й тенденції розвитку країн і регіонів, зумовлені особливостями, формами та рівнем усуспільнення їх виробництва й господарських зв'язків. При цьому зовнішньоекономічна діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання в умовах глобальної інтеграції господарських систем на мезорівні, сприяє адаптації національної економіки до зовнішніх глобальних процесів, продукуючи й оптимізуючи внутрішні та зовнішні транзакції.

Отже, тенденції та можливості здійснення зовнішньоекономічної діяльності й зовнішньоекономічних зв'язків регіонів, фактори, що впливають на формування стратегії, значною мірою визначають перспективи розвитку національної економіки, а їх дослідження особливо актуальне в сучасних умовах глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання стратегічного розвитку держави є об'єктом досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, таких як Л. Артеменко, Л. Довгань, Ю. Каракай, В. Ковалевський, Ю. Козак, Н. Логвінова, Дж. Міддлтон, М. Портер, Л. Швайка [1–16] та ін.

Теоретико-методологічною основою дослідження є теорії і концепції управління державним розвитком (інноваційного розвитку, пошуку балансу, регулювання, інституційна, ресурсна, кейнсіанська, екологічна), результати фундаментальних досліджень з теоретичних і прикладних проблем реформування української економіки та її галузевих сегментів. Як інструментально-методичний апарат використані методи порівняльного, структурного аналізів і методи прогнозування. Інформаційно-емпіричної базою є наукові дослідження вітчизняних учених, офіційні статистичні матеріали Державної служби статистики України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених проблемам стратегічного розвитку в умовах глобалізації, це питання ще не вивчено повною мірою. Варто зазначити про необхідність та актуальність подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення підходів до формування стратегії розвитку на державному рівні, що обґрунтовує можливі варіативні напрями її розвитку й адаптації до вимог сучасного глобального світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення умов, що сприяють підвищенню якості життя населення, є ключовим завданням державної регулятивної політики, ефективне формування якої необхідно здійснювати з урахуванням впливових чинників.

На початку третього тисячоліття світ перетворився в глобальну економічну систему, виник світовий господарський механізм, складниками якого стали окремі національні економіки. Світ живе

в епоху змін, що спричинюють глобальну інтеграцію, зумовлену впровадженням наукомістких технологій, створення світової інфраструктури.

Глобалізація охоплює найширші сфери суспільного життя та означає перехід до системи відкритого національного господарства в інтегроване світове господарство. Саме тому в сучасних умовах особливого значення набуває стратегія розвитку держави, що дає можливість її інтегрування в глобальний геоекономічний простір.

Усвідомлення того, що людство вступило в епоху глобалізму, почалося на рубежі 1960-х рр. з доповідей Римського клубу й продовжено в 1970-і рр. екологами. Однак у ті десятиліття представники обох напрямів не пов'язували свої висновки з проблематикою міжнародних відносин. Першими про явище глобалізації у зв'язку з міжнародними відносинами заговорили в 1970-і рр. економісти. Усі вони зафіксували головне в цій сфері: транснаціональні корпорації досягли оборотів, що перевищували ВВП більшості держав; а крім того, вони через транснаціональну діяльність отримали можливість вийти з-під національного контролю з боку державних і громадських структур окремої країни. Їхні ресурси дали змогу впливати на внутрішнє становище в десятках держав, фактично обмежуючи тим самим суверенітет таких держав. У сукупності все це означало, що в міжнародному житті утвердилися нові центри прийняття рішень і практичної влади, здатні впливати на правила гри й навіть формувати їх на глобальному рівні.

До кінця 90-х рр. глобалізація набула нових рис.

По-перше, вона охопила низку нових країн з колишнього «соціалістичного табору».

По-друге, активно проявилася тенденція до уніфікації та стандартизації в галузі технології, екології, діяльності фінансових організацій, бухгалтерської та статистичної звітності, освіти й культури.

По-третє, міжнародні економічні організації стали впроваджувати єдині критерії макроекономічної політики (щодо податків, зайнятості тощо).

По-четверте, глобалізація чітко розмежувала світ на центр і периферію. Вона розвивається передусім найбільш розвиненій частині світу: саме тут зосереджені всі ТНК, виробляється левова частка ВВП, сконцентровані всі фінансові корпорації. Тут найрозвиненіші й потужні держави, зацікавлені в глобалізації та здатні просувати її в усіх сферах життя, тут же утворюється найбільша частина забруднень навколишнього середовища [1].

Наростаючий розрив між бідними й багатими країнами посилює міграційний тиск на останні, робить усе більш небезпечним збереження на планеті голоду, злиднів і відсталості. Прорив глобалізації в держави третього світу підриває традиційні відносини, породжує конфлікти, що вже не піддаються врегулюванню без втручання світової спільноти.

У політичному сенсі глобалізація є інструментом провідних держав для вирішення завдань зміцнення своїх домінуючих позицій. Різко загострюючи конкуренцію на національних ринках, глобалізація не дає зміцніти господарствам менш розвинених країн.

Таким чином, останні десятиліття минулого століття поставили людство перед двома сакраментальними питаннями: як жити в глобальному світі й чи можна вижити без глобалізації? Адже нині характер і напрями взаємозв'язків національної економіки із зовнішнім середовищем істотно змінюються. У цих умовах трансформується й роль держави, яка шляхом регулювання цієї сфери діяльності здатна адаптувати національну економічну систему до вимог глобальної конкуренції.

Відповіддю на це питання покликана стати стратегічна концепція розвитку кожної конкретної країни. Також і в Україні нагальною потребою стала розробка й упровадження Стратегії сталого розвитку зумовлена чинниками внутрішнього та зовнішнього характеру. Так, в Україні внаслідок домінування протягом багатьох років ресурсо- й енергоємних галузей і технологій, сировинної орієнтації експорту та надмірної концентрації виробництва в промислових регіонах сформувалася така структура управління розвитком, яка загалом є неефективною та екологічно небезпечною. Також рівень економічного розвитку й добробуту населення не відповідає природному, науково-технічному, аграрно-промисловому потенціалу України та кваліфікаційно-освітньому рівню населення, соціально-історичним і культурним традиціям народу України. Ну і, крім того, Україна має міжнародні зобов'язання щодо сталого розвитку, визначені стратегічними документами ООН [9].

Основою для впровадження інноваційних перетворень в Україні в напрямі сталого розвитку є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

З огляду на це, європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі є стратегічною метою України, тому що найкращим чином реалізує національні інтереси у формуванні соціально-орієнтованої ринкової економіки та побудові розвиненої демократичної держави, зміцнює позиції країни в системі міжнародних відносин.

Сьогодні Європейський Союз займає провідні позиції у світовому господарстві. Тому для будь-якої країни співробітництво з ЄС означає можливість отримати істотні техніко-технологічні досягнення, які, у кінцевому підсумку, будуть сприяти економічному зростанню та взаємовигідній

співпраці. Інтеграція України у світове співтовариство на цьому етапі найбільш актуальна й хвилююча тема. Вступивши до Євросоюзу, Україна відкриє для себе нові горизонти, додаткові можливості для реалізації свого потенціалу, а також можливість якомога швидше досягти більш високого рівня розвитку, перейнявши досвід інших країн і скорегувавши його для своєї економіки, що розвивається.

З метою входження у світовий економічний простір Україна зобов'язана впровадити в практику принципи вільної торгівлі, сповідувати відкритість економіки, послідовно й неухильно проводити приватизацію і створити ефективну, скорочену до мінімуму державну адміністрацію, задіяти науково-технічний потенціал і національну систему інновацій для реалізації стратегічних інтересів і забезпечення довгострокової стабілізації економіки.

Аналізуючи географічне й геополітичне становище країни, можна констатувати, що Україна – це суверенна європейська держава, що має потужний економічний і ресурсний потенціал, який характеризується великими перспективами розвитку. Це впливає на розвиток економічних, політичних, оборонних та інших процесів. Особливості геополітичного положення країни полягають у тому, що Україна розташована на перехресті транспортних потоків з Європи в Азію, будучи, по суті, європейською країною, вона на заході межує з країнами Центральної та Західної Європи, з якими є значні можливості для розширення всебічних зв'язків.

Відносна близькість країни до Казахстану, країн Закавказзя, Середньої Азії та Близького Сходу також надає значні можливості для економічного співробітництва. Становище України між Чорноморським і Балтійським басейнами забезпечує зв'язки з країнами цих регіонів. Аналізуючи стан інтеграції в європейське співтовариство, варто зазначити участь України в міжнародних організаціях і проектах. Україна – одна з країн-засновників ООН. З 1992 р. Україна стала суб'єктом міжнародних економічних відносин. Вона вступила в низку міжнародних економічних організацій: МВФ, МБРР, ЄБРР, Міжнародну фінансову корпорація, Раду Європи, СОТ. Проте потребуються конкретні стратегічні підходи щодо розвитку всіх сфер національного господарства.

Основою для розроблення Стратегії стали 17 глобальних цілей сталого розвитку на період до 2030 р., Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» та Оновлена стратегія сталого розвитку ЄС. Стратегія також ґрунтується на SWOT-аналізі й аналізі прогалин політики, законодавчих актів, програм і планів у восьми сферах діяльності, таких як економіка, соціальна політика, природокористування й охорона довкілля, сільське господарство, енергетика, транспорт, регіональний і місцевий розвиток, освіта та наука [9].

Спираючись на дослідження, основними положеннями методичного підходу до стратегічного планування доцільно обрати:

1) цілі регіонального розвитку, що формуються на підставі виділення й вимірювання економічних інтересів і потенціалу конкурентоспроможності території, при цьому незалежно від їх значення першочерговою метою є поліпшення якості життя населення, а конкурентоспроможність економіки розглядається як інструмент її досягнення;

2) пріоритетний сценарій і стратегії розвитку, які здійснюється з використанням поля дилем, матриці досяжність привабливості, методів сценарного моделювання поведінки систем;

3) розробку програмно-цільових заходів, що повинні здійснюватися з урахуванням інтересів держави, бізнесу й населення, чому сприяє включення їхніх представників як експертів у процес розробки стратегії, а також планування розширеного використання інструментів державно-приватного партнерства;

4) систему моніторингу й контролінгу результатів державного розвитку, що включає не тільки процедуру своєчасного управління стратегією за низкою соціально-економічних чинників, а й визначення відповідальності органів влади всіх рівнів за ефективну реалізацію стратегії.

Основою методичного підходу є організаційно-економічний механізм формування й реалізації стратегії державного соціально-економічного розвитку (рис. 1), який визначає організаційні форми, порядок і процедури взаємодії органів державної влади, бізнесу та населення в контурі формування й реалізації стратегії розвитку, а також економічні методи та інструментарій визначення цілей соціально-економічного розвитку, вибору пріоритетного сценарію і стратегії розвитку, системи моніторингу та контролінгу результатів із позиції ефективного використання потенціалу й ресурсів.

Основною ланкою організаційно-економічного механізму формування стратегії є чотири функціональні блоки: блок вибору цілей, блок вибору стратегії і пріоритетного сценарію розвитку, програмно-методичний блок і блок моніторингу результатів.

Для формування функціональних сценаріїв щодо певного варіанта за кожною з дилем пропонується використовувати на експертні оцінювання. При цьому як експертів варто запрошувати носіїв інтересів: органи виконавчої влади різних рівнів, малий і середній бізнес, громадські організації, освітні установи.

Після формування сценаріїв соціально-економічного розвитку, запропонованих на підставі виявлених дилем, необхідно провести моделювання результатів по кожному зі сценаріїв.

Процес побудови прогнозу має включати в себе такі ключові етапи: виділення факторів розвитку;

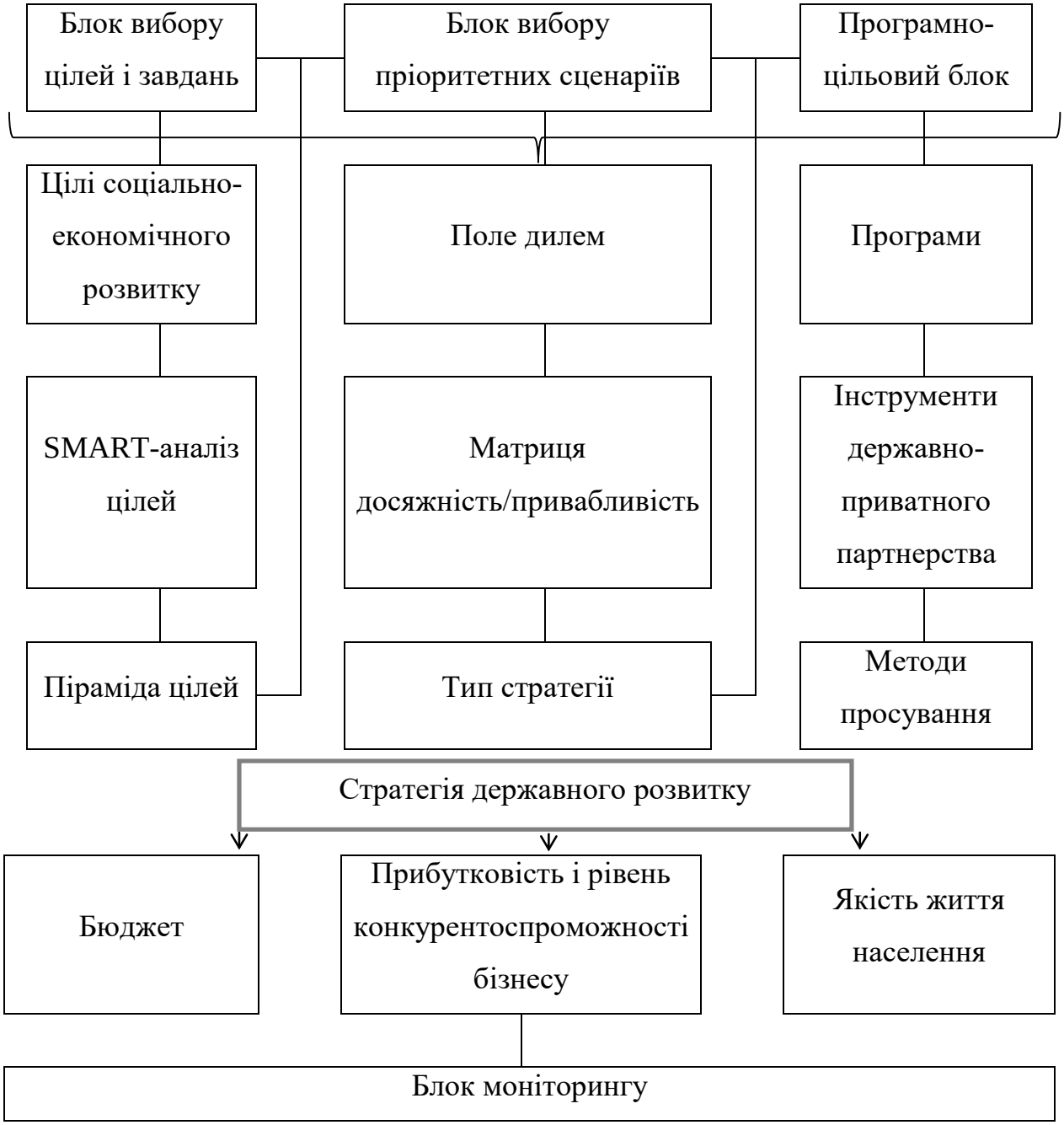

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм формування стратегії державного розвитку

Джерело: побудовано з урахуванням [2; 12; 13].

експертна оцінка значимості (ваги) фактора; складання математичної моделі; прогнозування зміни кожного фактора; отримання остаточного прогнозу розвитку.

Як критерії, що характеризують привабливість сценарію, можуть виступати такі: потенціал зростання секторів економіки (показники прогнозної виручки на кінець періоду планування), рівень оплати праці та продуктивності праці на кінець періоду планування, чисельність зайнятих у секторах економіки (показники прогнозу зайнятості на кінець періоду планування), бюджетна ефективність (прогнозні показники відрахувань до бюджету на кінець періоду планування), прогнозний рівень продуктивності праці, рівень доданої вартості, що створюється в секторах економіки, експортний потенціал секторів економіки, наявність можливості отримання кластерного ефекту, стратегічні потенціали пріоритетних галузей, можливі галузеві ризики.

Після вибору пріоритетного сценарію визначаються програмно-цільові заходи, інструменти державно-приватного партнерства, а також способи просування цих інструментів у корпоративний регіональний сектор економіки.

Заключним функціональним блоком організаційно-економічного механізму формування стратегії державного розвитку є система моніторингу й контролінгу досягнення заявлених цілей.

Оцінка результатів реалізації стратегії державного розвитку, а також її ефективність повинні стати основою для виявлення наявних слабких ланок, неврахованих факторів, перспективних можливостей, позитивного досвіду з метою вироблення в подальшому пропозицій щодо коригування стратегії.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Глобалізація – об'єктивний історичний процес. Її позитивна сторона полягає в можливості позитивно позначитися на становищі відсталих країн, викорінити бідність і злидні їхнього населення.

Однак процес глобалізації аж ніяк не безпроблемний. Він має не тільки позитивні, а й негативні наслідки. Глобалізація передусім зміцнює позиції індустріально розвинених країн, дає їм додаткові переваги. Вона створює реальну тенденцію завоювання світового господарства транснаціональними корпораціями й міжнародними фінансовими конгломератами причому в своїх корисливих інтересах, аж ніяк не в інтересах глобального суспільства.

Процес європейської інтеграції буде тривалим і непростим. Серед іншого інтеграція в Європу означає зростання відкритості національної економіки та конкуренції з боку фірм ЄС. При цьому неминучі досить болючі наслідки для окремих секторів виробництв і навіть регіонів. Однак потенційні досягнення та переваги європейської інтеграції перевищують можливі втрати й ризики.

Вступу України в інтеграційні процеси світової економіки перешкоджають: низький технічний і технологічний рівень виробництва, низька конкурентоспроможність продукції; сировинна спрямованість експорту; архаїчна структура економіки з переважанням важкої промисловості й галузей ВПК; монополія; корупція та бюрократизація; військове вторгнення

З метою входження у світовий економічний простір Україна зобов'язана впровадити в практику принципи вільної торгівлі, відкритість економіки, задіяти науково-технічний потенціал і національну систему інновацій для реалізації стратегічних інтересів і забезпечення довгострокової стабілізації економіки.

Методичний підхід до формування стратегії державного розвитку дасть змогу підвищити якість стратегічного планування як функції державної влади. Цей організаційно-економічний механізм формування стратегії враховує ключові аспекти, що виникають у процесі розробки та реалізації стратегії, дає змогу забезпечити державну регулятивну політику розвитку ефективним інструментарієм, необхідним не тільки для забезпечення процесу стратегічного планування, а й для подальшого ефективного управління розробленим комплексом заходів щодо досягнення стратегічних пріоритетів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довгань Л.Є., Каракай Ю.В., Артеменко Л.П. Стратегічне управління : навчальний посібник. Київ, 2009. 440 с.
2. Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Логвінова Н.С. Міжнародні стратегії економічного розвитку : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 356 с.
3. Кротюк С.Ф. Європейська інтеграція: успіхи та проблеми. URL: https://vmv.kymu.edu.ua/v/05/krotjuk.htm (дата звернення: 07.12.2020).
4. Миддлтон Дж. Библиотека избранных трудов о стратегии бизнеса. Пятьдесят наиболее влиятельных идей всех времен. Москва, 2006. 272 с.
5. Пахомов Ю.Н., Филипенко А.С. Международные стратегии экономического развития. Киев : Украина, 2007. С. 65–70.
6. Пашков М., Чалый В. Украина и расширение ЕС: проблемы, последствия, перспективы. URL: https://zn.ua/international/ukraina_i_rasshirenie_es_problemy,_posledstviya,_perspektivy.html (дата звернення: 07.12.2020).
7. Портер М. Стратегія конкуренції / пер. з англ. Київ : Основи, 1998. 236 с.
8. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text (дата звернення: 07.12.2020).
9. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. Київ, 2017. 176 с. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення: 07.12.2020).
10. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 435 с.
11. Productivity development and convergence across the EU Member States / S. Carnicky, S. Megyesiova, M. Conkova, C. Zavadsky (Slovakia). In English 13–17. URL: http://soskin.info/userfiles/file/Economic-Annals-pdf/DOI/ea-V162-03.pdf (дата звернення: 07.12.2020).
12. Dziubanovska N. (Ukraine). Multifactor models for studying the EU countries' international trade. *Economic Annals-XXI.* 2019. № 175 (1–2). P. 29–34. URL: https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=2208983 (дата звернення: 07.12.2020).

13. Europe 2020. A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. URL: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF (дата звернення: 07.12.2020).

14. Ivashchenko A., Orlova N. (Ukraine). Comparative analysis of some EU member states and EU associated countries to identify the phenomenon of business development in post-socialist countries. In English 22–25. URL: https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=533998 (дата звернення: 07.12.2020).

15. Assessment of the safety of environment in terms of sustainable development 22–26 / M. Khvesyk, I. Bystryakov, H. Obykhod, Yu. Khvesyk (Ukraine). URL: http://soskin.info/userfiles/file/Economic-Annals-pdf/DOI/ea-V170-04.pdf (дата звернення: 07.12.2020).

16. Alterglobalization via the inclusive circular economy paradigm 4–9 / A. Krysovatyy, A. Mokiy, R. Zvarych, I. Zvarych (Ukraine). *Economic Annals-XXI* 2018. № 174 (11–12).

УДК 327.82
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.17

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ

PRACTICAL ASPECTS OF FORMATION INTERNATIONAL IMAGE OF THE STATE

Єремєєва І.А.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин та туризму
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті розглянуто практичні аспекти формування міжнародного іміджу держави через аналіз напрямів сучасного державного іміджмейкінгу та визначення впливу дипломатичних технологій на формування ефективного міжнародного державного іміджу. Міжнародний імідж держави є стратегічним інструментом зміцнення її статусу на світовій арені, що є головним критерієм його ефективності. Виділені методологічні напрями міжнародного державного іміджмейкінгу, на основі чого розроблена його структура, яка є поєднанням маркетингових стратегій. У структурі державного іміджмейкінгу виділяється три напрями, які спеціалізуються на створенні унікальних іміджевих характеристик держави, – геополітичний, маркетинговий, брендинговий. Автор наголошує, що в умовах трансформації міжнародної системи держави шукають нові стратегії впливу як на окремих міжнародних акторів, так і на світове співтовариство загалом, а одним із ключових завдань зовнішньої політики держави є формування її конкурентоспроможної ідентичності. Системою ефективних заходів із залучення нових зовнішніх акторів, діяльність яких може сприяти підвищенню міжнародного авторитету держави, є дипломатичні технології. Класичні моделі дипломатії, що передбачають взаємодію держав, утратили свою провідну роль у міжнародному іміджмейкінгу. Тому в сучасному світі важливим чинником формування міжнародного іміджу держави є новітні дипломатичні стратегії, серед яких особливе місце посідає м'яка сила. М'яка сила не передбачає застосування примусу та є здатністю держави підвищувати свій статус на міжнародній арені за рахунок привабливості власної культури, цінностей і зовнішньої політики. Комунікативним механізмом, інструментом підвищення привабливості й посилення авторитету держави на світовій арені є публічна дипломатія, яка має транслювати або продавати компоненти м'якої сили (культура, політичні цінності та зовнішня політика держави) іншим міжнародним акторам. Зазначається, що методи публічної дипломатії виходять за межі традиційної та включають урядовий вплив на суспільну думку інших держав, взаємодію приватних груп та інтересів на міжнародній арені, міжкультурні комунікації.

Ключові слова: міжнародний імідж, м'яка сила, публічна дипломатія, політичний маркетинг, держава.

The article deals with the practical aspects of the formation of the international image of the state through the analysis of the directions of modern state image-making. The international image of the state is a strategic tool for strengthening the status of the state in the international arena and the main criterion for its effectiveness. The article highlights the methodological directions of international state image-making and develops its structure, which is a combination of marketing strategies. In the structure of state image-making there are three strategic areas that specialize in creating unique image characteristics of the state – geopolitical, marketing, branding. The author emphasizes that in the conditions of transformation of the international system the states look for new strategies of influence on the international actors and on the world community. One of the key tasks of the state's foreign policy is the formation of its competitive identity. An important factor in shaping the international image of the state is the latest diplomatic technology, among which the most important is soft power. Diplomatic technologies are a system of effective measures to attract new external actors, whose activities can help increase the international prestige of the state. Classical models of diplomacy involving the interaction of states have lost their leading role in international image-making. Soft power does not involve the use of coercion and soft power is the ability of a state to increase its status in the international arena through the attractiveness of its own culture, values and foreign policy. Public diplomacy is a communicative mechanism, a tool to increase the attractiveness and strengthen the authority of the state on the world stage. Public diplomacy broadcasts or sells soft power components (culture, political values, and foreign policy) to other international actors. The article notes that the methods of public diplomacy go beyond the traditional and include: governmental influence on public opinion of other states, the interaction of private groups and interests in the international arena, intercultural communication.

Key words: nation branding, soft power, public diplomacy, political marketing, state.

Постановка проблеми. У період глобалізації одним із головних чинників успішного розвитку держави на світовій арені є її імідж. Управління власним іміджем сприяє позитивному сприйняттю образу та бренду країни міжнародними акторами, що є необхідною умовою інтеграції держави у світове співтовариство. Необхідність формування позитивного іміджу держави в міжнародних відносинах отримала свій розвиток як цілеспрямоване управління враженням від держави. Особливої актуальності тематика міжнародного іміджу набуває в умовах розвитку сучасної України як держави, яка планує зайняти гідне місце у світовому співтоваристві та утвердитися на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміючи необхідність створення позитивного державного іміджу, значна кількість науковців, державних діячів, фахівців у сфері іміджмейкінгу вивчають проблеми формування міжнародного

іміджу держави та її органів. Британський політолог Девід Адам визначає національний імідж як державну стратегію щодо створення репутаційного капіталу [2]. Нідерландський спеціаліст з політичного маркетингу Пітер Ван Хем досліджує взаємозв'язок міжнародного іміджу та дипломатії м'якої сили, зазначаючи, що традиційна дипломатія поступається новим методам міжнародного бренд-менеджменту [5]. У роботах С. Анхольта [1] розробляються питання застосування ефективної комерційної реклами й торгівельних марок у формуванні міжнародного іміджу держави. Теоретичні проблеми міжнародного іміджмейкінгу та формування ефективного іміджу України на міжнародній арені є об'єктом досліджень вітчизняних спеціалістів: М. Капітоненко [8], А. Поцелуйко [9] та ін. Значна кількість науково-практичних інтерпретацій, оцінок іміджу та іміджевих стратегій ускладнює вибір інструментів розробки ефективного міжнародного державного іміджу. Зазначене вище актуалізує необхідність усебічного вивчення міжнародного іміджу держави з метою розробки відповідних підходів до його формування

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз міжнародної репутації держави через класифікацію напрямів сучасного державного іміджмейкінгу та визначення впливу дипломатичних технологій на формування ефективного міжнародного державного іміджу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із середини XX ст. спостерігається формування спільноти фахівців, що спеціалізуються на побудові іміджу, серед них є такі, що створюють державний імідж. Сьогодні одним із найвідоміших консультантів у сфері державного іміджу є Саймон Анхольт, який зауважує на відмінності між іміджем держави й товару [1], що зумовлює розробку специфічних підходів до формування державного іміджу.

У сучасному міжнародному політичному маркетингу виділяються різноманітні підходи до державного іміджування: геополітичний, маркетинговий, брендинговий. Геополітичний підхід заснований на аналізі географічного простору з погляду створення геополітичних образів, що розраховані на вплив на свідомість суспільства. Відповідно, геополітичний образ держави являє собою цілеспрямовані структуровані уявлення про географічний простір держави, які включають яскраві образи та характеристики окремих країн світу, що добре запам'ятовуються. Саме географічні регіони асоціюються у свідомості міжнародної спільноти з конкретним політичним курсом держави. Так, геополітичний образ України часто трактується як географічна та ментальна межа між Заходом і Сходом або буферна зона, що відокремлює Європу від Росії.

Іншим напрямом формування міжнародного іміджу держави є маркетинговий підхід. Ключовими категоріями є поняття «маркетинг місць» і «маркетинг територій», що визначаються як маркетинг, який забезпечує інтереси держави, її суб'єктів, як внутрішніх, так і зовнішніх, які визначаються за тим, наскільки держава має інтерес у залученні зовнішніх акторів до своїх внутрішніх справ. Формування міжнародного іміджу держави в межах маркетингового підходу Котлер визначав як стратегічне управління іміджем, що включає постійний процес моніторингу типу іміджу, що складається в різних аудиторій; сегментування та виділення цільових аудиторій; позиціонування пам'яток культури так, щоб вони підтримували її імідж; поширення інформації про ці пам'ятки в цільових групах [3].

Маркетинговий підхід спирається переважно на економічні категорії, а його головною метою є економічне процвітання держави загалом. Але не можна заперечувати й політичний потенціал маркетингового підходу, адже соціально-економічні аспекти прямо пов'язані із забезпеченням політичної сили держави, збільшенням її ваги на світовій арені та посиленням ефективності впливу на прийняття рішень міжнародною спільнотою. Перевагою маркетингового підходу є необхідність при його реалізації в постійній діяльності з управління міжнародним іміджем держави, зокрема політичним.

У межах брендингового підходу виділяються такі складники: офіційна символіка держави, зокрема не тільки традиційна офіційна (герб, гімн, прапор), а й вербальні символи; неформальні символи – історичні особи, міфи, найвідоміші тварини або рослини, унікальні експортні продукти тощо; історія держави, особистості, лідер, відомі бренди. Цінності бренду часто передаються загалом продукції, що має походження з певної країни, що, у свою чергу, впливає на імідж держави загалом. Так, уже стереотипними є асоціації Італії зі стилем і модою, Швейцарії – із точністю й надійністю, Франції – зі смаком і модою, Швеції – із вишуканими дизайном. Отже, імідж держави пов'язаний із брендами національних компаній, зокрема для багатьох споживачів США асоціюється із Coca-Cola, Apple; Франція – Chanel; Німеччина – Mercedes-Benz; Швеція – IKEA тощо.

У сучасній практичній державній іміджелогії часто зустрічається поєднання наведених вище підходів, що дає змогу говорити про напрям міжнародний іміджмейкінг держави, який включає в себе міжнародні PR-технології та рекламу; маркетинг іміджу – створення візуального складника державного іміджу; маркетинг привабливості – популяризація пам'яток архітектури, історичних місць; маркетинг інфраструктури – створення та поширення інформації про готелі, аеропорти,

Таблиця 1

Методологічні напрями міжнародного державного іміджмейкінгу

Напрям	Об'єкт аналізу	Специфіка створюваного іміджу
Геополітичний	Географічний простір держави	Уявлення про географічний простір як територію з певною державною політикою
Маркетинговий	Економічні та політичні процеси певної території	Імідж забезпечує економічний розвиток держави та її суб'єктів.
Брендинговий	Формальні та неформальні символи держави	Формування образів стійкої асоціації з певною державою. Полегшення її пізнаваності на міжнародній арені.

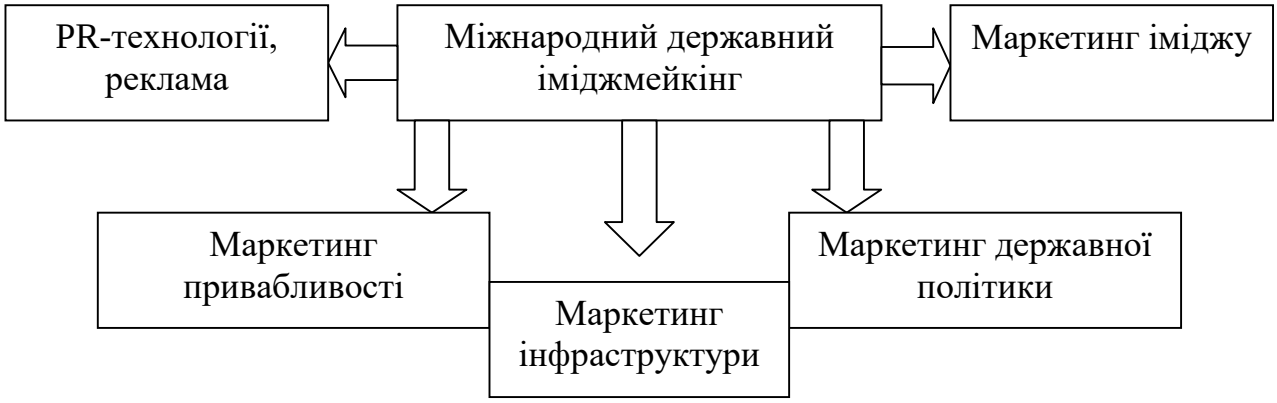

Рис. 1. Структура міжнародного державного іміджмейкінгу

ресторани тощо; маркетинг державної політики – формування позитивного ставлення міжнародних акторів або нав'язування моделей політичного й економічного розвитку держави.

У системі міжнародних відносин значна кількість розвинених держав із різних регіонів світу, зокрема Австралія, Велика Британія, Польща, Південно-Африканська Республіка, Сінгапур, Швейцарія, створила власні іміджі, на основі яких реалізують скоординовані урядом активні зовнішньополітичні стратегії з урахуванням економічного розвитку держави, історико-культурних і географічних особливостей, сприйняття населенням унікальних рис країни тощо. Як показує практика, такий підхід сприяє формуванню цілісного позитивного іміджу країни.

У сучасних міжнародних відносинах формування іміджу держави є одним із завдань дипломатії, адже показником успішності діяльності дипломатів є зміцнення статусу держави в системі світової політики, гармонізації національних інтересів з інтересами інших держав. Професійні дипломати як представники держави в зовнішній політиці мають значний вплив на підвищення її статусу та формування позитивного міжнародного іміджу, захищаючи національні інтереси на найвищому рівні. Поряд з іншими ресурсами дипломатичні технології посідають особливе місце в процесі формування міжнародного іміджу держави. Одним із найяскравіших проявів дипломатичних технологій у формуванні міжнародного іміджу держави є її м'яка сила.

З 80-х рр. XX ст. в теорії міжнародних відносин, міжнародному політичному маркетингу активно вивчається проблема зовнішньополітичних стереотипів і міжнародного державного іміджу. Причиною інтересу теоретиків і практиків міжнародних відносин до цих питань стали процеси згортання «холодної війни» й утрати результативності використання державами в міжнародних відносинах елементів «жорсткої сили», що включає військову інтервенцію, примусову дипломатію, економічні санкції та спирається на такі матеріальні ресурси, як збройні сили й економічні засоби. У нових умовах міжнародного розвитку особлива увага стала приділятися не економічній або військовій потужності, а пошукам шляхів покращення міжнародного іміджу держави, який буде мати унікальні характеристики, що впливатимуть на основні цільові аудиторії. Таким чином, в умовах трансформації міжнародної системи держави почали шукати нові стратегії впливу як на окремих міжнародних акторів, так і на світове співтовариство загалом, а одним із ключових завдань зовнішньої політики держави стало формування її конкурентоспроможної ідентичності. Саме тоді відбувається оцінка реальної ролі привабливості іміджу держави, який стає складником стратегії м'якої сили. Одним із

перших науковців, що дав визначення поняття «м'якої сили», став представник неоліберального напряму Джозеф Най. М'яка сила, за Джозефом Наєм, – це здатність досягати бажаного не примусом, а через переконання та власну привабливість. Результативність впливу на об'єкт залежить від ресурсів і вміння їх використовувати [4]. Ресурсами «м'якої сили» є культурно-ціннісна привабливість, що заснована на розповсюдженні масової культури. Серед інструментів просування культурно-ціннісної привабливості є створення національних торгівельних мереж в інших країнах, розповсюдження національного кінематографу, популярної музики, організація спортивних змагань тощо, національно-державна й економічна моделі розвитку; привабливість політичної моделі.

Таким чином, «м'яка сила» формується привабливими політичними ідеалами, культурними чинниками й економічною політикою держави. Незважаючи на неагресивний характер чинників м'якої сили, Джозеф Най підкреслює, що помилково вважати її гуманнішою за жорстку, адже кінцевою метою переконання можуть бути дії, які суперечать інтересам іншого суб'єкта [4]. Зважаючи на це, треба уникати протиставлення м'якої та жорсткої сили, адже використання м'якої сили не лише не виключає наявності в державі жорстокості, а, навпаки, може спиратися на військову й економічну могутність, які зміцнюють статус та авторитет держави на міжнародній арені. М'яка сила може проявлятися у формі пропагандистського тиску, а жорстка сила, навпаки, використовувати інструменти економічних дотацій і стимулювання прибутку.

У контексті аналізу понять м'якої та жорсткої сили доцільним уважаємо охарактеризувати поняття розумної сили. Під концепцією розумної сили мається на увазі поєднання елементів м'якої та жорсткої сили для створення єдиної стратегії, «розумність» якої полягає в ефективному використанні різних за змістом ресурсів з метою досягнення певної цілі. Розумна сила насамперед має на меті оптимізацію зовнішньої політики держави, гармонізацію та взаємозв'язок використання дипломатії, економічних і військових засобів.

Загалом концепція м'якої сили вписується в неоліберальну теорію міжнародних відносин, також вона пов'язана з теоріями демократичного миру, комерційного лібералізму, міжнародних організацій. Головними каналами реалізації м'якої сили є публічна дипломатія; культурна дипломатія; інформаційна політика включно з використанням соціальних мереж та інших медіаресурсів; міжнародна освітня політика; використання фінансово-економічних інструментів, робота із залучення іноземних інвестицій; експорт продукції масової культури (кінематограф, музика, шоу-бізнес тощо).

У межах статті вважаємо за доцільне зупинитися на характеристиці публічної дипломатії – найефективнішого, на нашу думку, каналу, який включає як традиційні, так й інноваційні інструменти формування міжнародного іміджу. Трактування публічної дипломатії через концепцію м'якої сили запропонував Дж. Най, який визначав публічну дипломатію як комунікативний механізм, інструмент підвищення привабливості й посилення авторитету держави на світовій арені [4]. За визначенням американських спеціалістів, у сфері міжнародних відносин публічна дипломатія являє собою урядову діяльність, що спрямована на просування національних інтересів держави через інформування та розширення діалогу з іншими націями [6]. Таким чином, публічна дипломатія має транслювати або продавати компоненти м'якої сили (культура, політичні цінності й зовнішня політика держави) іншим міжнародним акторам. Держава, що не має привабливих цінностей, не буде мати вплив на світове співтовариство через публічну дипломатію. Значний практичний досвід публічної дипломатії належить США, зокрема план Маршалла є одним із прикладів публічно-дипломатичної діяльності США, що має стратегічний характер: надання економічної допомоги країнам Західної Європи супроводжувалося інформаційною кампанією, яка мала на меті формування позитивного іміджу США серед європейців.

У постбіполярному світі публічна дипломатія є важливим інструментом у досягненні зовнішньополітичних цілей провідних держав світу через просування позитивного міжнародного іміджу держави в межах стратегії м'якої сили. Так, країни Західної Європи та США після закінчення «холодної війни» з метою прискорення переорієнтації Східної Європи до табору держав західної демократії створили на постсоціалістичному просторі значну кількість ресурсних центрів, що залучали громадян до освітніх, культурних і соціальних програм. Така діяльність сприяла розвитку інститутів демократії в цих країнах, і водночас на основі формування позитивного іміджу держави Заходу відкривали для себе нові ринки збуту, робочої сили та фактично посилили свої політичні позиції, залучивши на свій бік нові країни.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Результатом аналізу основних напрямів міжнародного державного іміджмейкінгу є виділення в його структурі трьох напрямів, які спеціалізуються на створенні унікальних іміджевих характеристик держави: геополітичний напрям формує уявлення про географічний простір як територію реалізації властивій певній державі внутрішньої та зовнішньої

політики; маркетинговий напрям забезпечує популяризацію економічних процесів держави на світові арені; брендинговий напрям на основі пізнаваності формальних і неформальних символів держави сприяє пізнаваності держави на світовій арені.

Дипломатичні технології являють собою систему ефективних заходів із залучення нових зовнішніх акторів, діяльність яких може сприяти підвищенню міжнародного авторитету держави. В епоху глобалізації держави цілеспрямовано створюють і розвивають позитивний міжнародний імідж за допомогою стратегії «м'якої сили» та публічної дипломатії, які є важливими інструментами захисту національних інтересів, залучення зовнішніх інвестицій, посилення впливу держави у світі загалом. Цілями дипломатичних технологій є трансляція світовому співтовариству позитивної інформації про державу та безпосередня участь у процесі формування репутаційних зовнішньополітичних рішень. Результати наукових розвідок у сфері міжнародної іміджелогії мають використовуватися для розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення стратегії та тактики формування і просування на міжнародній арені державного іміджу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Anholt S. Brand New Justice: The upside of Global Branding. Butterworth-Heinemann. Oxford, 2003. URL: http://www.culturaldiplomacy.org/academy/pdf/research/books/nation_branding/Brand_Name_Products_Brand_New_Justice_How_Branding_Places_And_Products_Can_Help_The_Developing_Wo.pdf (дата звернення: 04.04.2021).

2. David Adam. 21st Century Public Diplomacy. Towards Good Governance in the 21st Century: The Role of Place-Branding in Building Global Civil Society. Political and Economic Context. Cultural diplomacy. URL: http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/2013-12-annual/21st_Century_Public_Diplomacy_David_Adam.pdf (дата звернення: 04.04.2021).

3. Kotler P. Country as brand, product, and beyond: a place marketing and brand management perspective. *Journal of Brand Management.* 2002. № 9 (4/5). URL: https://www.scholars.northwestern.edu/en/publications/country-as-brand-product-and-beyond-a-place-marketing-and-brand-m (дата звернення: 04.04.2021).

4. Nye J., Soft Power: The Means to Success in World Politics. URL: https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/joe_nye_wielding_soft_power.pdf (дата звернення: 04.04.2021).

5. Van Ham P. The Rise of the brand state: The postmodern politics of image and reputation. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/2001-09-01/rise-brand-state (дата звернення: 04.04.2021).

6. Boulding, Kenneth. National Image and International System. URL: https://www.semanticscholar.org/paper/National-images-and-international-systems-Boulding/60d52900ee54811aad78f1fd4e07af580e7d4e7c (дата звернення: 04.04.2021).

7. Єремєєва І.А. Структурно-функціональний аналіз міжнародного іміджу держави. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 15 травня 2020 р., м. Дніпро. Дніпро, 2020. С. 109–112.

8. Капітоненко М.Г. «М'яка сила» у сучасній світовій політиці: теоретичні аспекти. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2010. Вип. 94. С. 20–29.

9. Поцелуйко А.О. Імідж держави: поле концептуальних визначень у соціально-психологічних студіях. *Грані.* 2015. № 5. С. 68–74.

УДК 321
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.18

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ

NATIONAL SECURITY OF THE STATE: CONCEPTUAL AND CATEGORY APPARATUS

Казакова Л.О.,
orcid.org/0000-0001-7529-9543
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету

Україна як держава сьогодні, як ніколи, потребує чіткого визначення в законодавстві й усвідомлення в суспільстві таких базових понять, як «безпека», «національні інтереси», «національні цінності». Особливо ця потреба назріла протягом останніх років, коли триває боротьба українського народу з гібридними викликами сучасного світу, на які держава має реагувати шляхом зміцнення національної безпеки України через упровадження визначеного в законодавстві комплексу правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони й інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій.

Ураховуючи те що Україна як правова держава закріпила в Основному Законі найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, суспільство вимагає від держави створення нових і вдосконалення вже чинних правових інститутів (механізмів), які сприятимуть захисту прав і свобод людини та громадянина, особливо такого основоположного права, як право на безпеку. При цьому виникає багато проблем, що пов'язані зі здійсненням відповідних заходів держави щодо зміцнення національної безпеки, у тому числі й через окремі прогалини в законодавстві, що, у свою чергу, можуть бути викликані різноманітністю тлумачень і розумінь її базових положень.

У статті розглянуто сутність поняття «національна безпека» та її зміст крізь призму сучасних дослідницьких підходів, а також визначено її понятійно-категорійний апарат, що сприяє узагальненню поглядів представників різних наукових шкіл, які досліджували цю категорію. Обґрунтовано, що розробка дефініції «національна безпека» є важливою теоретико-методологічною проблемою національної безпеки держави. Автором доведено, що дослідження правової регламентації та застосування органами державного управління дефініції «національна безпека» при здійсненні своєї компетенції в цій сфері потребує прискіпливої уваги фахівців зокрема та громадянського суспільства загалом, особливо в контексті тих суспільно-політичних процесів, які відбуваються в Україні сьогодні.

Ключові слова: національна безпека, цінності, національні цінності, національні інтереси, безпека держави.

Ukraine as a state today, more than ever, needs a clear definition in the legislation and awareness in society of such basic concepts as "security", "national interests", "national values". This need has arisen especially in recent years, when the Ukrainian people continue to struggle with hybrid challenges of the modern world, to which the state must respond by strengthening Ukraine's national security through the implementation of a set of legal, organizational, informational, personnel and other measures to ensure the rule of law. legality, accountability, transparency of security and defense sector bodies and other bodies whose activities are related to the restriction of human rights and freedoms in cases specified by law, the promotion of their effective operation and the performance of their functions.

Given that Ukraine as a state governed by the rule of law has enshrined in the Basic Law the highest social value of man, his life and health, honor and dignity, inviolability and security, society requires the state to create new and improve existing legal institutions (mechanisms) that will promote protection of human and civil rights and freedoms, especially such a fundamental right as the right to security. At the same time, there are many problems associated with the implementation of appropriate measures by the state to strengthen national security, including through certain gaps in the legislation, which in turn can be caused by a variety of interpretations and understandings of its basic provisions.

The article considers the essence of the concept of "national security" and its content through the prism of modern research approaches, as well as defines its conceptual and categorical apparatus, which helps to generalize the views of representatives of various scientific schools that have studied this category. It is substantiated that the development of the definition of "national security" is an important theoretical and methodological problem of national security. The author proves that the study of legal regulations and the use of the definition of "national security" in the exercise of its competence in this area requires meticulous attention of experts in particular and civil society in general, especially in the context of socio-political processes taking place in Ukraine today.

Key words: national security, values, national values, national interests, state security.

Постановка проблеми. Питання національної безпеки є одними з найважливіших питань, щодо яких держава та її владні інститути реалізовують свою компетенцію, рамки якої будуть залежати від нормативно-правового визначення дефініції «національна безпека», її складників і доктринального формування понятійно-категорійного апарату цього інституту. Проте сьогодні можна спостерігати значні розбіжності позицій науковців щодо цього питання та неоднозначність

визначення на законодавчому рівні. На наш погляд, це стратегічна помилка цього Закону, яка унеможливить ефективне використання всіх наявних ресурсів для досягнення головної мети – забезпечення національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання національної безпеки та її складників привернуло увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, таких як І. Артьомов, В. Антонов, В. Білоус, А. Баранов, Ю. Барабаш, В. Батюк, С. Білоцький, Ф. Бродель, О. Власюк, Г. Волинка, О. Гончаренко, В. Горбулін, М. Герман, Т. Грабович, О. Дзьобань, А. Єзеров, Я. Жаліло, В. Картавцева, Є. Лисицина, О. Лемак, О. Ляшенко, С. Мітряєва, Н. Нижник, С. Погребняк, В. Пилипчук, М. Савчин, Г. Ситник, С. Шевчук та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зазначити, що у вітчизняній науці й досі не сформульовано загальноприйнятого визначення поняття національної безпеки, не вироблено єдиного підходу до визначення її понятійно-категорійного апарату, що зумовлює необхідність дослідження цього питання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням статті є дослідити відмінності поняття національної безпеки держави в доктринальних розробках і виокремити основну прогалину законодавчого закріплення даної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна безпека держави – це головний аспект її існування не тільки як суб'єкта міжнародного права, а і як захисника прав і свобод своїх громадян. Захист національних інтересів є запорукою існування суверенної держави, гарантією самозбереження та стабільного розвитку суспільства [5, с. 3]. Дослідження проблеми формування й захисту національних цінностей є надзвичайно актуальним для українського суспільства, оскільки сьогодні багато чинників свідчать про кризу моральності й ідентичності, світоглядну невизначеність, розмитість суспільних цінностей, розпорошеність і диференціацію українського суспільства, які неможливо подолати без переоцінки чинної системи національних цінностей. Це зумовлено тим, що тільки національні цінності можуть бути стійким фундаментом для гармонізації інтересів людини, сприяння стабільності суспільства та сталого розвитку держави [9]. Важливими складниками понятійно-категорійного апарату національної безпеки держави є поняття «безпека», «національні цінності», «національні інтереси», суб'єктно-об'єктний склад тощо.

Розглядаючи наукові розробки вітчизняних науковців, можемо констатувати відсутність єдиного підходу до розгляду змістової сторони поняття «безпека», тому розглянемо цей термін детальніше. В основному значенні словники англійської мови, зокрема Оксфордський чи Кембриджський, термін «safety» тлумачать як «безпека», «safeties», як безпечні зв'язки; умови бути збереженим, свобода від небезпеки, ризику чи травми (The condition of being safe; freedom fromdanger, risk, or injury) [13]. У російській мові термін «безопасность» означає відсутність небезпеки; у німецькій – «Sicherheit» – стан упевненості й надійності наявного становища; у більшості європейських мов закріпився латинський термін «securitas», що означає «спокій» [14, с. 11]. У загальному розумінні «безпека» (від латинського слова «securitas») означає свободу від страху й від ворожого стороннього впливу.

У сфері психології безпека оцінюється як певний факт, як щось цінне й досяжне, що створюється людьми, як певна цінна властивість, характеристика предмета, безпека являє собою певну потребу і благо, тому що «класифікація того чи іншого об'єкта як важливого або цінного для людини означає, що цей об'єкт чи стан є благом або потребою, кваліфікація ж як неважливого означає, що він не є не тим, не іншим» [15, с. 44].

Українська енциклопедія державного управління тлумачить поняття «безпека» як стан системи, за якого вона зберігає свою цілісність, стійкість (стабільність), здатність до ефективного функціонування і стійкого розвитку, а на їх основі – можливість надійного захисту всіх її елементів (підсистем, сфер, об'єктів) від будь-яких деструктивних внутрішніх і зовнішніх дій. Загалом в українській мові слово «безпека» можна тлумачити як стан, коли немає потреби відсторонюватися, захищатися від чого-небудь, коли відсутні загрози, немає необхідності відволікатися від справи на убезпечення себе [16, с. 42].

Провідний науковець Г. Ситник визначає безпеку як забезпечення всім громадянам держави умов для їхньої самореалізації, захист їхнього життя, свободи, власності від посягань будь-якої окремої людини, організації, суспільства або держави [21]. Крім того, науковець стверджує, що небезпека і безпека – дві взаємозв'язані сторони, що перебувають у динамічній взаємодії й характеризують умови (ситуації) життєдіяльності об'єктів природи, при дослідженні проблем забезпечення безпеки індивіда, соціальної групи, державних інститутів тощо пропонує розрізняти онтологічний, гносеологічний та аксіологічний аспекти. Так, онтологічний аспект безпеки полягає в тому, що безпека існує в загальній структурі буття (існування) об'єктів реального світу (перебуває в різних формах, які відображають оптимальні умови їх життєдіяльності, за яких мінімізовані небезпеки природної визначеності буття (існування) указаних об'єктів). Гносеологічний аспект безпеки науковець пов'язує безпосередньо з особливостями її пізнання, оскільки в процесі історичного

розвитку людина пізнає безпеку через чуттєвий досвід і завдяки раціональному пізнанню навколишнього світу (природи). Аксіологічний аспект безпеки пояснює тим, що безпека посідає визначальне місце в низці загальнолюдських цінностей, таких як добро, істина, краса тощо, тобто має ціннісну значущість для багатьох поколінь людей [11, с. 60–62].

Як зазначає І. Корж, в Україні термін «національна безпека» з'являється на законодавчому рівні в 1992 році з прийняттям Концепції (Основи державної політики) національної безпеки України [12] (утратила чинність), у якій зазначалося, що національна безпека є стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. Головними об'єктами національної безпеки визначалися громадянин, його права і свободи; суспільство, його духовні та матеріальні цінності; держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність кордонів [17, с. 70].

Науковцем В. Антоновим національна безпека України розглядається як загальнонаціональна, що являє собою стан захищеності життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства й держави, за якого забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання реальним і потенційним загрозам і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам Української держави. Крім того, науковець розмежовує такі поняття, як «національно безпека» та «система національної безпеки», визначаючи під останньою сукупність окремих порівняно самостійних і необхідним чином взаємопов'язаних і відокремлених елементів, що утворюють певну цілісність, яка забезпечує розвиток і захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [18, с. 33].

Науковець І. Швед, досліджуючи роль органів прокуратури в механізмі забезпечення конституційній безпеці держави, характеризує національну безпеку як закріплене в нормах національного законодавства стабільне правове становище населення тієї чи іншої держави, що полягає в його здатності задовольняти потреби, необхідні для існування та розвитку, з мінімальним ризиком для базових конституційних цінностей, що гарантується наявністю реального механізму захисту їхніх прав і законних інтересів осіб органами державної влади від потенційно можливих і реально наявних внутрішніх і зовнішніх небезпек, які можуть завдати шкоди їхнім життєво важливим інтересам [20].

На думку дослідника О. Лемака, визначення національної безпеки варто здійснювати крізь тлумачення поняття «нація», зокрема йдеться про безпеку, яка відноситься до «нації», від змісту якої можна виходити на визначення поняття «національна безпека». Так, науковець стверджує, що усвідомлення й розуміння національної ідеї, утілення в життя якої спрямовується національними інтересами, а усунення загроз щодо останніх і проявляється в забезпеченні національної безпеки. На думку О. Лемака, національна безпека – це безпека всіх і кожної особи, які проживають на території України [19, с. 40].

На законодавчому рівні Законом України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII (набув чинності 8 липня 2018 року) національна безпека України визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз [2]. Безперечно, ця категорія є конституційною. Так, питанням національної безпеки присвячено такі норми Конституції України, як статті 32, 34, 36, 39 (інтереси національної безпеки), стаття 44 (забезпечення національної безпеки), стаття 92 (основи національної безпеки), стаття 106 (національна безпека, сфери національної безпеки, небезпека), стаття 107, якою передбачається створення й функціонування координаційного органу з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, а саме Ради національної безпеки і оборони України [1].

Не викликає сумніву, що базисним поняттям національної безпеки держави є національні цінності та національні інтереси. Так, досліджуючи національну безпеку, науковець В. Горбулін зазначає, що національні цінності й інтереси є взаємопов'язаними [4]. Учений Г. Ситник зазначає, що національні цінності визначають сутність (зміст), цілісність і стійкість формування та функціонування системи забезпечення національної безпеки [10]. В. Ребкало й В. Козаков розкривають поняття цінностей і їх роль в українському суспільстві, приділяючи особливу увагу відповідальності та професіоналізму як визначальним ціннісним детермінантам державно-управлінських відносин в Україні [7; 8].

Учений А. Возженніков уважає, що національні цінності – це наявні та ідеальні соціальні, матеріальні та духовні блага, що задовольняють потреби й інтереси людей і сприяють прогресивному розвитку особи, суспільства і держави [3, с. 14]. У свою чергу, науковці В. Ребкало й В. Козаков визначають «цінність» як феномен, який об'єктивно за своєю природою є благом для людини, спрямованим на утвердження її в бутті, реалізацію її творчих можливостей. На їхню думку, «цінність»–цетакірезультатиабопродуктирізноманітної діяльності людей, які задовольняють які-небудь

матеріальні або духовні потреби людей різних соціальних груп [7, с. 714–716].

Польський учений Л. Колаковський виділив такі пари цінностей, які конфліктують одна з одною, як антагоністичні: безпека й свобода; свобода й рівність; рівність та особисті права; власність і справедливість, які не можуть бути розв'язані визнанням однієї цінності за рахунок іншої, а тільки одночасним їх визнанням і розвитком. Це є головною умовою врегулювання конфліктності вказаних пар цінностей, а отже, і можливих конфліктів у суспільстві [6].

У Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII визначається поняття «національні інтереси України», під яким розуміються життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності й добробут її громадян [2], при цьому варто констатувати, що поняття національних цінностей у цьому нормативно-правовому акті не визначається, хоча згадується в контексті визначення поняття загроз національній безпеці України.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Ураховуючи доктринальні розробки й аналіз законодавчої бази з питання визначення національної безпеки як правової категорії, пропонуємо розуміти національну безпеку України не тільки з погляду її військового складника, тобто дій держави щодо захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз, а і як діяльність держави щодо забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина в межах національної території та на міжнародному рівні. Дослідження цієї категорії є перспективним з погляду постійної трансформації об'єктивної дійсності розвитку громадянського суспільства зокрема й держави загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/246919.
3. Возженников А.В. Национальная безопасность: теория, практика, стратегия. Москва : НПО «Модуль», 2000. 240 с.
4. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Засади національної безпеки України. Київ : Інтертехнологія, 2009. 272 с.
5. Дзьобань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) : монографія Харків : Константа, 2006. 440 с. URL: https://www.twirpx.com/file/ 1498109.
6. Колаковський Л. Мої правильні погляди на все. Київ : Видавн. дім «Києво-Могилян. акад.», 2005. 280 с.
7. Ребкало В.А., Козаков В.М. Цінність. *Енциклопедія державного управління :* у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В.М. Князєв (співголова), І.В. Розпутенко (співголова) та ін. С. 714–716.
8. Ребкало В.А., Козаков В.М. Ціннісні засади державного управління в Україні : навчальний посібник. Київ : Вид-во НАДУ, 2007. 60 с
9. Ситник Г.П., Абрамов В.І., Кучма Д.Я. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навчальний посібник : у 3 ч. Київ : НАДУ, 2009. Ч. 1 : Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. 248 с.
10. Ситник Г.П. Державне управління національної безпеки (теорія і практика). Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 408 с
11. Ситник Г.П. Природа феномену «безпека»: онтологічний, гносеологічний та аксіологічний аспекти. *Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ ; Великобританія 7 листопада 2020 р. / за ред. Є.О. Романенка, І.В. Жукової. Київ ; Великобританія : ФОП КАНДИБА Т.П., 2020. 148 с. С. 59–63.
12. Про Концепцію (Основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text.
13. Американський словник англійської спадщини. Видання другого коледжу / виконавчий редактор А.Х. Суханова. URL: https://list-english.ru/img/newpdf/dictpdf/1.pdf.
14. Кривонос Р. Об'єднана Німеччина і проблеми безпеки східної Європи. *Нова політика*. 1996. Вип. 2. С. 11–17.
15. Магун В.С. Потребности и психология социальной деятельности. Ленинград, 1983. 176 с.
16. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011.
17. Корж І.Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових поняття. *Правова інформатика*. 2012. Вип. № 4 (36). С. 69–75.

18. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.

19. Лемак О.В. Українська нація і національна безпека: аспекти співвідношення. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право».* 2014. Випуск 27. Том 3. С. 40–44.

20. Швед І.І. Місце органів прокуратури в механізмі забезпечення конституційної безпеки держави : дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2018. 205 с.

21. Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П. Національна безпека України: теорія і практика : навчальний посібник. Хмельницький : Київ : Кондор, 2007. С. 20.

УДК 327(481+470+571)(4-17)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.19

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРВЕГІЄЮ РОСІЙСЬКОГО ВЕКТОРУ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

IMPLEMENTATION FEATURES OF THE RUSSIAN VECTOR OF NORWEGIAN FOREIGN POLICY

Котляр О.В.,
orcid.org/0000-0003-0740-4238
аспірант кафедри міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Стаття присвячена російському векторові зовнішньої політики Норвегії. Росія є регіональним партнером Норвегії, відносини з яким є необхідністю в процесі діяльності скандинавської країни в північних регіонах. Автор акцентує увагу на пріоритетності Баренцового арктичного регіону для Норвегії у відносинах із РФ. Стаття містить аналіз основних стратегій Норвегії щодо політики на Півночі та співпраці в регіоні з російською стороною. У контексті аналізу норвезько-російської співпраці на Півночі дослідник визначає важливість РФ як зовнішньополітичного партнера для скандинавської країни. Автор наголошує на прагматизмі в підході Норвегії до побудови відносин і співпраці з російської стороною. Вагоме місце присвячено висвітленню впливу міжнародної діяльності Росії на норвезько-російські відносини загалом і на північний регіональний вимір цих відносин зокрема. Розглянуто вплив грубого порушення Росією норм міжнародного права на російсько-норвезькі відносини. Дослідник відзначає негативний вплив російської агресії щодо України на відносини Норвегії та РФ. Російська агресія в Україні, а також прояви російської військової активності в північних регіонах Європи стали причинами активізації співпраці Норвегії з НАТО. Така активізація трактується автором, з одного боку, як негативний фактор для норвезько-російських відносин, а з іншого – як необхідний крок скандинавської країни для забезпечення власних оборонних можливостей. Ґрунтуючись на текстах офіційних урядових документів і заявах офіційних осіб Норвегії, проаналізували характер риторики норвезької сторони щодо РФ. На основі дослідженого матеріалу виокремлено основні проблеми та виклики, які постають перед Норвегією в процесі реалізації російського вектору зовнішньої політики.

Ключові слова: Норвегія, зовнішня політика, російсько-норвезькі відносини, High North policy, Північна Європа.

The article focuses on the Russian vector of Norwegian foreign policy. Russia is a regional partner of Norway, thus relations with Russia is a necessity in the process of Scandinavian country's activity in the North. The author emphasizes on the priority of the Euro-Arctic Barents region for Norway in the context of relations with the Russian Federation. The article contains an analysis of the main strategies of Norway regarding High North policy and regional cooperation with the Russian side. The researcher defines an importance of the RF as a foreign-policy partner of the Scandinavian country in the context of analysis of Norwegian-Russian cooperation in the North. The author emphasizes on a pragmatism in the approach of Norway to relations and cooperation with the Russian side. A significant attention is devoted to the demonstration of influence of the Russian international activity on the Norwegian-Russian relations in general, and the Northern regional dimension of these relations in particular. The influence of violation of international law by Russia on the Russian-Norwegian relations is considered. The researcher notes a negative influence of Russian aggression towards Ukraine on the relations between Norway and Russia. Russian aggression in Ukraine and Russian military activity in the Northern regions of Europe became the reasons for enhanced cooperation of Norway with NATO. Such the enhanced cooperation is interpreted by the author as a negative factor for the Norwegian-Russian relations, on the one hand, and as a necessary step for Scandinavian country to guarantee its defense, on the other. Based on the official government documents and statements made by officials of Norway, the narrative of the Norwegian side towards Russia is analyzed. According to the researched information, the main problems and challenges which Norway is experiencing during realization of the Russian vector of its foreign policy are identified.

Key words: Norway, foreign policy, Russian-Norwegian relations, High North policy, Northern Europe.

Постановка проблеми. Агресивна зовнішня діяльність Росії, яка проявляється в порушенні територіальної цілісності пострадянських країн, а також у застосуванні засобів гібридної війни, як проти постсоціалістичних країн, так і проти західних держав змусила низку країн переглянути свою політику щодо Російської держави. РФ у силу свого потужного ресурсно-економічного потенціалу є важливим партнером для європейських країн. Розпад СРСР і закінчення холодної війни дали старт активізації співробітництва європейських демократичних держав із правонаступницею Радянського Союзу та шанс на нову якість російсько-європейського діалогу. Однак, аби скористатися таким шансом повною мірою, необхідним є прагнення російської сторони до сталого демократичного розвитку та готовність дотримуватися фундаментальних норм міжнародного права. Сьогодні ми можемо спостерігати ситуацію, коли російська політична еліта провадить діяльність, котра далека від демократичних норм і міжнародного права. Водночас ми є свідками російського ревізіонізму, який проявився через окупацію Криму, агресію на Сході України, а також низку інших дій, спрямованих на конфронтацію та дестабілізацію міжнародної ситуації.

Серед держав, котрі вимушені балансувати між необхідністю співробітництва з РФ і дистанціюванням від неї ж, варто виокремити Норвегію. У силу свого географічного розташування ця північноєвропейська країна приречена на співпрацю з Росією. Наявність спільних сухопутного та морського кордонів, а також межування виключних економічних зон обох держав спонукає їх до співпраці. Однак така співпраця провадиться в умовах, коли норвезька сторона повинна враховувати ризики непередбачуваності, недемократичності й конфліктності Російської держави. Отже, Норвегія в процесі реалізації російського вектору своєї зовнішньої діяльності постає перед певними труднощами, які випливають із теперішніх реалій на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Серед дослідників, які займаються цим аспектом проблематики зовнішньої політики Норвегії та норвезько-російських відносин, виокремимо представників Норвезького інституту міжнародних справ Джулію Вільгельмсон і Крістіана Г'єрде. Обидва дослідники займаються вивченням безпекової проблематики та зовнішньої політики Росії. Також варто згадати про наукові дослідження цієї тематики польського вченого Якуба Годзімірського, який у наукових працях серед іншого досліджує безпековий аспект відносин північноєвропейських держав і РФ після 2014 р. В Україні ця проблематика не є популярною. Тематикою, найбільш приближеною до цієї, займається науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» Дар'я Пугачова. Зокрема, дослідниця займається вивченням безпекового аспекту зовнішньої політики скандинавських країн. Отже, обрана нами проблематика є перспективною для досліджень і подальшої розробки різних її аспектів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення та формулювання проблем і викликів, які постають перед Норвегією в процесі реалізації нею російського вектору зовнішньої політики, зокрема в контексті російсько-українського конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Норвегія є чи не єдиною представницею серед північноєвропейських держав, чиї відносини з Росією мали відносно позитивний характер. Звичайно, через такі фактори, як членство скандинавської країни в НАТО, конкуренція на ринку енергоносіїв і суперечки щодо розмежування володінь у Баренцовому регіоні, ми не можемо назвати відносини між цими державами повністю безхмарними. Однак, на відміну від таких північноєвропейських представників, як Швеція чи Фінляндія, норвежці не мають досвіду окупації росіянами їхньої території. Також важливим є той факт, що Норвегія ніколи не перебувала в стані війни з Росією. Позитивну динаміку двосторонніх відносин в останні два десятиріччя підкреслює зростання норвезьких інвестицій у російські енергетичні компанії (зокрема Lukoil і Gazprom) [1], а також вирішення у 2010 р. проблеми розмежування володінь у Баренцовому регіоні [2].

Вагомість Росії в зовнішній політиці скандинавської країни основним чином простежується саме в рамках т.зв. High North policy. Цей вектор політики являє собою низку заходів, спрямованих передусім на використання ресурсного потенціалу арктичного регіону. У процесі реалізації цього завдання в рамках High North policy Норвегії необхідно співпрацювати з Росією, яка також має вихід до цього регіону та право на дослідження й використання його ресурсів.

Норвезький уряд почав розробляти стратегії для реалізації High North policy з 2006 р. Чільне місце в цих стратегіях відводилося саме відносинам у регіоні з РФ. Зокрема, у першій із таких стратегій від грудня 2006 р. співпраця з Росією описується таким чином: «У контексті нашої High North policy необхідною є співпраця з Росією, котра є нашим сусідом, а також державою, з якою ми ділимо Баренцове море… Політика уряду щодо Росії базується на прагматизмі, взаємних інтересах і співпраці» [3, с. 9].

Значна частина цієї стратегії присвячена саме взаємним російсько-норвезьким інтересам у рамках регіону, котрі в основному стосуються ресурсно-економічних питань. Зокрема, норвежці згадують про спільну протидію нелегальному вилову риби, рівні права для діяльності норвезьких представників у російській економічній зоні та російських представників у норвезькій, спільні проекти з дослідження та розробки енергетичних ресурсів. Важливий акцент норвезька сторона робила на необхідності завершення делімітації континентального шельфу в Баренцовому морі (відбулося у 2010 р.), що можливе лише шляхом політичного діалогу між двома державами. Окрім окреслених пріоритетів на політичному та економічному напрямах, автори стратегії відзначили важливість культурної складової, а саме необхідність розвитку міжлюдських контактів, програм обміну студентами.

Вагомість і необхідність розвитку норвезько-російської співпраці на Півночі підкреслюється норвежцями також у ширшому контексті розвитку російсько-європейського діалогу. При цьому Норвегія робить наголос на міжнародному значенні регіональної співпраці двох країн з погляду розробки енергетичних ресурсів і їх подальшого транспортування в європейські країни [3, с. 5].

Варто зазначити, що поряд із окресленими завданнями співпраці та компліментами з нор-

везької сторони на кшталт відзначення швидкого економічного розвитку й проведення економічних реформ у стратегії присутні також деякі застереження щодо негативних факторів російського внутрішньодержавного розвитку. Річ у тому, що станом на 2006 р. норвезька сторона висловлювала невпевненість щодо того, який шлях обере для себе Росія та її політичні еліти в плані демократичного розвитку, дотримання прав людини, свободи слова тощо. У документі зазначається, що Норвегія буде відвертою з Росією в цьому питанні, адже для скандинавської країни цей момент є важливим для подальшого розвитку двосторонніх відносин.

Таким чином, у контексті аналізу цієї стратегії ми можемо оцінити важливість Росії як регіонального партнера для Норвегії та стан російсько-норвезьких відносин на початок XXI ст. через призму High North policy.

Прагматизм з акцентом на регіональну співпрацю у підході до побудови відносин із РФ простежується також у таких схожих стратегіях норвезького уряду. Зокрема, у документі від 2009 р. йдеться про те, що поглиблення російсько-норвезької співпраці в регіоні матиме позитивний ефект на розвиток Північної Норвегії. Крім того, серед семи основних політичних пріоритетів, визначених у цій стратегії, міститься пункт про посилення відносин із РФ. Основною метою для посилення відносин, згідно з текстом документа, є подальший розвиток реалізації ресурсного потенціалу (енергетичного й риболовецького) північних регіонів, що вимагає координації дій обох сторін [4, с. 6].

Подібна риторика отримала своє продовження в рамках стратегії 2011 р. Норвезька сторона відзначає позитивний ефект підписання угоди щодо розмежування володінь у Баренцовому морі, яка набула чинності 7 липня 2011 р. та відкрила нові опції для співпраці в регіоні. У документі наголошується на пріоритеті розвитку близьких і прагматичних відносин із російським сусідом у рамках реалізації High North policy. Разом із тим варто згадати про негативні виклики для розвитку двосторонніх відносин, які відзначаються норвезькою стороною в тексті документа. Ідеться про колосальну різницю в політичній культурі двох держав, що викликає розбіжності щодо питань демократії, громадянських прав і свобод, верховенства права. У подібного роду документах норвежці неодноразово згадують про негативний вплив порушення прав людини та недотримання демократичних принципів у РФ на розвиток норвезько-російських двосторонніх відносин, інвестиційний клімат, ведення бізнесу та регіональної співпраці. На додаток до цього в контексті потенційних викликів, які можуть виникнути у відносинах зі східною потугою, норвезька сторона згадує про важливість членства скандинавської країни в НАТО. Членство в Альянсі трактується як допоміжний фактор для забезпечення стабільності в регіоні [5, с. 9].

Така згадка про НАТО в контексті відносин із РФ у цій стратегії може свідчити про те, що Норвегія станом на 2011 р. прийняла для себе той факт, що російська держава та її політичні еліти потребують більше часу для демократичних трансформацій. Вагомим фактором, який підсилив у норвежців розуміння реалій розвитку Росії та підтвердив непрості перспективи двосторонніх відносин, стала інтервенція останньої в Грузію. Російсько-грузинська війна 2008 р. стала для північноєвропейської держави свідченням того, що РФ є тим актором на міжнародній арені, який прагне досягати мети, не гребуючи застосовувати військову силу й порушувати фундаментальні норми міжнародного права.

Суттєве ускладнення для Норвегії в контексті побудови російського вектору зовнішньої політики відбулося у 2014 р. Російська агресія щодо України остаточно підтвердила безперспективність становлення правонаступниці СРСР як стабільного та демократичного міжнародного партнера. Таким чином, норвежцям довелося корегувати свої підходи до відносин із російським сусідом з огляду на складні та напружені міжнародні обставини, а також з акцентом на збереження стабільності в Баренцовому регіоні.

Застосувавши метод контент-аналізу при пошуку інформації на офіційному урядовому сайті Королівства Норвегія, ми можемо зазначити, що саме 2014 р. був періодом, коли частота згадувань Росії та її діяльності в зовнішньополітичному дискурсі скандинавської країни була найвищою. Однак, на відміну від попередніх років, перспектива добросусідських відносин і плідної співпраці на Півночі вже не є основним акцентом російського вектору політики. Натомість діяльність східного сусіда трактується норвезькими офіційними особами як загроза міжнародному порядку й, зокрема, ризик для стабільності в Арктиці.

Першою з офіційних реакцій на дії РФ щодо України була заява МЗС Норвегії від 2 березня 2014 р. щодо засудження військової ескалації в Криму [6]. Серед наступних офіційних заяв відзначимо прес-реліз МЗС від 18 березня щодо засудження анексії Криму [7], після якої північноєвропейська держава починає застосовувати практичні кроки у зв'язку з грубим порушенням Росією міжнародного права. 21 березня 2014 р. Норвегія разом із країнами ЄС упроваджує санкції щодо осіб, причетних до посягання на територіальну цілісність України [8]. Застосування санкційних методів отримало своє продовження у зв'язку з ескалацією ситуації на Сході України. На початку червня норвежці розширюють санкції щодо осіб і компаній, причетних до порушення територі-

альної цілісності України [9]. У подальшому протягом 2014 р. Норвегія ще двічі поверталася до застосування санкцій у зв'язку з небажання РФ до деескалації конфлікту в Україні та через збиття пасажирського літака МН-17. Зокрема, 15 серпня норвезька сторона запроваджує нові санкції з розширеними списками підсанкційних осіб і компаній, а на початку жовтня – додатково посилює ці санкції [10].

У свою чергу, Росія, діючи в Україні всупереч очікуванням Норвегії та нарощуючи військову присутність у нашій державі, зі свого боку відповіла на обмежувальні заходи норвезької сторони своєрідними санкціями. Зокрема, нею було накладено заборону на імпорт продукції рибної промисловості, що становило значний відсоток норвезького експорту до РФ [11].

Негативні фактори погіршення економічного складника співпраці та призупинення політичних контактів між Норвегією та РФ доповнилися також викликами в безпековій сфері. Агресія Росії щодо України супроводжувалася зростанням військової активності росіян у регіоні Балтійського моря та в Арктичному регіоні, що, у свою чергу, змушувало Норвегію переглянути свої оборонні можливості й активізувати свою активність у контексті членства в НАТО. Зокрема, у червні 2018 р. норвезьке керівництво висловило запит на збільшення кількості військових Альянсу на півночі країни. Норвезька сторона запланувала розмістити військових НАТО за 420 км від кордону з РФ, на базі в Стеремоені. Крім того, Норвегія разом зі своїми позаблоковими північноєвропейськими партнерами почала активніше ініціювати проведення військових навчань у регіоні [12, с. 2]. Такі ініціативи стали свого роду відповіддю на проведення Росією військових навчань Захід-2017, під час яких, за інформацією розвідки Альянсу, відпрацьовувалися атаки на стратегічно важливі острови, у тому числі такі як норвезький Шпіцберген [13, с. 6].

Відповідні кроки з обох сторін закономірно призводять до мілітаризації Півночі, що, у свою чергу, може призвести до часткового повернення в режим «холодної війни». Відповідні перспективи грають не на користь успішної реалізації Норвегією своєї High North policy, а також розвитку російсько-норвезьких відносин. Тому, попри продовження санкційної політики, російської агресії на пострадянському просторі та зростання напруженості по лінії Росія-Захід, норвезьке керівництво намагається зберегти поле для співпраці в окремих сферах.

Відповідні прагнення простежуються в контексті риторики офіційних представників держави. Наприклад, міністр оборони країни І. Сорейде (2013–2017 рр.) у 2015 р. зазначала, що відносини з РФ далекі від нормальних і що Норвегія має справу з іншою Росією, котра все більше скочується до авторитаризму. Водночас, акцентуючи увагу на необхідності практичної та прагматичної регіональної співпраці, вона також додала, що складні реалії, зумовлені поведінкою РФ, не означають припинення співробітництва з останньою [14].

Кілька років по тому, перебуваючи на Міжнародному арктичному форумі 2019 в Санкт-Петербурзі уже в статусі міністра закордонних справ, І. Сорейде вкотре наголошувала на прагматизмі у відносинах із РФ. Вона робила акцент на прагненні скандинавської країни співпрацювати з росіянами в тих сферах, де це необхідно з погляду регіонального розвитку та підтримки стабільності в Арктиці. Водночас І. Сорейде підкреслила непохитність позиції Норвегії щодо анексії Криму й незмінність засад норвезької політики щодо РФ, які сформувалися після 2014 р. [15].

Відзначимо, що участь осіб такого рангу, як прем'єр-міністр і міністр закордонних справ у форумі, який проводився в Росії, свідчить про бажання норвезької сторони до підтримки політичного діалогу. Крім того, це вперше з 2014 р. в рамках цього форуму відбулися зустрічі між представниками РФ і Норвегії на високому рівні [16]. Додатковим свідченням про прихильність норвезької сторони до підтримки політичного діалогу з РФ є голосування всіх 5 представників Норвегії в ПАРЄ за повернення російської делегації до роботи Асамблеї [17].

Однак підтримка позитивної динаміки політичного діалогу останнім часом виглядає дещо проблематичною, зважаючи на конфліктні ситуації, пов'язані з архіпелагом Шпіцберген і взаємною висилкою дипломатів.

Суперечки навколо Шпіцбергена почалися ще у 2015 р., коли підсанкційний Д. Рогозін відвідав архіпелаг, попри наявну на той час заборону з боку офіційного Осло, представники якого не були повідомлені про потенційний візит російського політика. Попри заборону на в'їзд до Норвегії у зв'язку із санкціями, пов'язаними з анексією Криму, російський віцепрем'єр усе ж відвідав м. Лонг'їр і м. Баренцбург. В останньому знаходиться консульство РФ і невеличке шахтарське поселення росіян, з якими зустрічався Д. Рогозін. Підсанкційний політик заявив, що санкційна політика Норвегії не має нічого спільного з умовами Шпіцбергенського трактату[1], а тому, на його думку, він нічого не порушив [18].

[1] Згідно зі Шпіцбергенським трактатом від 1920 р., на архіпелазі встановлювався суверенітет Норвегії з певними умовами, серед яких було право всіх держав підписантів трактату на економічну діяльність на території Шпіцбергена. До такої діяльності належав, зокрема, видобуток ресурсів. Норвезький стортинг у резолюції від 15 лютого 1947 визнав, що СРСР є державою, яка має поряд із Норвегією особливі економічні інтереси на Шпіцбергені. З 1991 р. ці права перейшли до Росії.

У наступні роки російська сторона в особі міністра закордонних справ С. Лаврова критикувала Норвегію за дискримінацію прав РФ щодо діяльності на території архіпелагу [19]. Російський міністр більш акцентовано актуалізував претензії на початку 2020 р., у сторіччя підписання Шпіцбергенського трактату. За словами міністра, Норвегія обмежує економічну діяльність РФ у регіоні шляхом створення зон охорони риболовецької промисловості й запровадженням різного роду кроків задля збереження екології. Також керівник російської дипломатії поскаржився на обмеження польотів російських гелікоптерів у регіоні [20]. У свою чергу, норвежці відкидають будь-які претензії, зазначаючи, що вони чітко дотримуються умов вищезгаданого трактату.

На додаток до несприятливого дискурсу навколо Шпіцбергена, між Норвегією та РФ останніми роками виникають конфлікти на основі шпигунської діяльності представників обох сторін. Зокрема, ц 2019 р. в Росії було арештовано колишнього прикордонного інспектора з Норвегії, якого звинуватили в шпигунстві на користь останньої, що полягало в здобутті інформації про атомні підводні човни ВМФ Росії [21]. Через рік, у серпні 2020 р., Норвегія вислала представника російського посольства в країні, звинувативши його у «виконанні дій, несумісних із його роллю та статусом дипломата». Ідеться про росіянина, який працював у торговій секції посольства Росії та проводив зустрічі із затриманим раніше шпигуном, під час яких отримував інформацію, котра становила державну таємницю [22]. У відповідь на це РФ вислала одного норвезького дипломата [23].

Вищезгадані конфліктні моменти негативним чином відбиваються на загальному стані норвезько-російських відносин. Однак, зважаючи на досвід попередніх років, а також налагоджені принципи реалізації російського вектору зовнішньої політики часів «холодної війни», можемо припускати, що подальший характер норвезької політики щодо РФ і надалі ґрунтуватиметься на принципах «подвійної політики»[2].

Таке припущення відображено, зокрема, у документі під назвою «Unified effort», підготовленому експертною комісією з питань політики безпеки та оборони Норвегії при Міністерстві оборони цієї країни. Серед іншого в тексті документа відзначається, що норвезькому керівництву варто прийняти той факт, що, попри закінчення «холодної війни», відносини між Росією та Заходом залишаються та, цілком вірогідно, залишатимуться ще протягом довгого часу складними й напруженими. Виходячи із цього, а також беручи до уваги українську кризу та асиметричну природу російсько-норвезьких відносин, представники експертної комісії зазначають, що російський вектор зовнішньої політики скандинавської країни в такі непрості часи повинен базуватися на стратегічному терпінні. Під цим мається на увазі таке.

По-перше, Норвегія повинна максимально використовувати переваги свого членства в НАТО як із метою забезпечення власної безпеки при можливій агресії проти неї чи в північному регіоні, так і для посилення конструктивізму у відносинах НАТО – РФ з акцентом на збереженні стабільності на Півночі.

По-друге, Норвегії варто використовувати міжнародну кооперацію щодо арктичних питань, а саме реалізовувати разом із РФ положення міжнародних договорів щодо проблематики навколишнього середовища, риболовлі, пошукових і рятувальних операцій, прикордонного контролю, ресурсних розробок і наукової діяльності в регіоні.

По-третє, у будь-якому разі та за будь-яких обставин дотримуватися своїх переконань у питаннях регіонального розвитку, двосторонніх відносин і функціонування міжнародної системи з опорою на дотриманні принципів і норм міжнародного права [24, с. 71–72].

З перспективи теоретичних засад міжнародних відносин така подвійна політика є комбінацією принципів, які ґрунтуються на реалістичних підходах ведення зовнішньої політики з елементами неолібералізму (ідеалізму). Реалізм у норвезькій подвійній політиці щодо РФ проявляється в таких моментах, як періодична актуалізація та активізація своїх можливостей у контексті членства в НАТО, приєднання до європейської санкційної політики. У свою чергу, неолібералізм (ідеалізм) ми можемо простежувати в процесі реалізації Норвегією High North policy, коли скандинавська країна застосовує можливості міжнародних інституцій і договорів для забезпечення стабільності в регіоні та підтримання конструктивного діалогу з РФ попри загальні негативні тенденції у відносинах між останньою із Заходом.

Отже, сукупність вищеподаних геополітичних реалій формує низку проблематичних факторів, які постають перед Норвегією в процесі реалізації російського вектору зовнішньої політики.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Першим із проблематичних моментів є відмінність політичної культури російської сторони від західних зразків, характерних для норвезького суспільства, що зумовлено

[2] Терміном «подвійна політика» (dual policy) послуговуються представники норвезьких експертних кіл (у галузі зовнішньої політики, безпеки та оборони), академічного середовища, а також члени політикуму. Це поняття окреслює специфіку політики Норвегії щодо Росії в контексті поєднання протиставних факторів у відносинах із Росією. Ідеться про активну співпрацю з Росією в арктичному регіоні та членством Норвегії в НАТО, який позиціонується російською стороною як ворожа організація. Такий тип політики вперше почав активно застосовуватися норвежцями під час «холодної війни».

авторитарним характером російської держави. Ця проблема проявляється в критиці з боку норвезької сторони щодо недемократичності внутрішньодержавного розвитку РФ, що характеризується недотриманням прав людини, урізанням громадських свобод, низьким рівнем соціального розвитку. За збереження такого стану речей у цьому питанні Норвегія не може розраховувати на Росію як стабільного та надійного партнера в процесі двосторонньої співпраці.

Наступним вагомим викликом є російський ревізіонізм, який з усе більшою силою проявляється останніми роками. Агресія щодо Грузії та України, а також прояви військової активізації в північних регіонах є причиною погіршення відносин між РФ і Заходом, а також зростання занепокоєння Норвегії щодо власної безпеки й обороноздатності.

Третій виклик виходить із попереднього та полягає в проблематичності поєднання контрзаходів проти агресивної діяльності РФ із розвитком конструктивного діалогу на Півночі для успішної реалізації High North policy. У цьому плані доволі цікавим і певною мірою успішним є досвід провадження подвійної політики, яка слугує для балансування між дотриманням своєї чіткої позиції щодо міжнародних питань і збереженням діалогу щодо справ північних регіонів. З огляду на це, перспективним є подальше дослідження такої практики у відносинах із РФ, а також аналіз плюсів і мінусів подвійної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Nilsen T. Norwegian wealth fund's value in Russian company Gazprom more than doubled in 2019. URL: https://www.rcinet.ca/eye-on-the-arctic/2020/02/27/norwegian-wealth-funds-value-in-russian-company-gazprom-more-than-doubled-in-2019/.
2. Treaty between the Kingdom of Norway and the Russian Federation concerning Maritime Delimitation and Cooperation in the Barents Sea and the Arctic Ocean. URL: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/ud/vedlegg/folkerett/avtale_engelsk.pdf.
3. The Norwegian Government's High North Strategy. *Norwegian Ministry of Foreign Affairs*. 2006. 73 p. URL: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/ud/vedlegg/strategien.pdf.
4. New Building Blocks in the North The next Step in the Government's High North Strategy. *Norwegian Ministry of Foreign Affairs*. 2009. 92 p. URL: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/ud/vedlegg/nordomradene/new_building_blocks_in_the_north.pdf.
5. The High North. Vision and policy instruments. *Norwegian Ministry of Foreign Affairs*. 2011. 41 p. URL: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/ud/vedlegg/nordomradene/ud_nordomrodene_en_web.pdf.
6. Norway condemns Russian military escalation in Crimea. 02/03/2014. URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/crimea/id752064/.
7. Norway condemns Russia's annexation of Crimea. 18/03/2014. URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/condemns_russia/id753260/.
8. Measures against individuals whose actions threaten Ukraine's territorial integrity. 21/03/2014. URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/Measures_against_individuals_whose_actions_threaten_Ukraines_territorial_integrity/id753686/.
9. Further measures against individuals and companies whose actions threaten Ukraine's territorial integrity. 06/06/2014. URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/measures_ukraine/id762305/.
10. Restrictive measures against Russia. 15/08/2014. URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/Restrictive-measures-against-Russia-/id765896/.
11. Russia bans Norwegian foods for one year. 2014. URL: https://www.thelocal.no/20140807/russia-bans-norwegian-foods-in-response-to-sanctions/.
12. Godzimirski J., Nordic countries and Russia after 2014. *ISPI*. 2017. URL: https://www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/commentary_godzimirski_19_05.2017_0.pdf.
13. Mikkola H. The Geostrategic Arctic. Hard Security in the High North. *FIIA Briefing paper.* 2019. № 259. 8 p. URL: https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2019/04/bp259_geostrategic_arctic.pdf.
14. Krever M., Norway: 'We are faced with a different Russia'. *CNN*. 2015. URL: https://edition.cnn.com/2015/02/25/world/amanpour-norway-ine-eriksen-soreide/index.html.
15. Foreign Minister Ine Eriksen Søreide in Russia: No Change in Norwegian Foreign Policy. 2019. URL: https://www.highnorthnews.com/en/no-change-norwegian-foreign-policy.
16. First Top-Level Meeting Between Norway and Russia In Ten Years. 2019. URL: https://www.highnorthnews.com/en/first-top-level-meeting-between-norway-and-russia-ten-years.
17. Strengthening the decision-making process of the Parliamentary Assembly concerning credentials and voting. URL: http://assembly.coe.int/nw/xml/Votes/DB-VotesResults-EN.asp?VoteID=37933&DocID=18997&selSession=.
18. Norway in Arctic dispute with Russia over Rogozin visit. *BBC*. 2015. URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-32380101.

19. Staalesen A., Lavrov attacks Norway, says relations on Svalbard should be better. 2017. URL: https://thebarentsobserver.com/en/arctic/2017/10/lavrov-attacks-norway-over-svalbard.

20. Russia Puts Pressure on Norway: Svalbard as the Bone of Contention. *Warsaw Institute*. 2020. URL: https://warsawinstitute.org/russia-puts-pressure-norway-svalbard-bone-contention/.

21. Bennetts M., Russian court jails Norwegian man for 14 years on spying charges. *The Guardian*. 2019. URL: https://www.theguardian.com/world/2019/apr/16/russian-court-jails-norwegian-for-14-years-on-spying-charges-frode-berg-putin.

22. Norway expels Russian diplomat in spy case. *Euronews*. 2020. URL: https://www.euronews.com/2020/08/19/norway-expels-russian-diplomat-in-spy-case.

23. Buli N., Koodyazhnyy A., Russia expels Norwegian diplomat over spy case. *Reuters*. 2020. URL: https://www.reuters.com/article/us-russia-norway-expulsion/russia-expels-norwegian-diplomat-over-spy-case-idUSKBN25O154.

24. Unified Effort – Expert Commision on Norwegian Security and Defence Policy. *Norwegian Ministry of Defence*. 2015. 105 p. URL: https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/fd/dokumenter/unified-effort.pdf.

УДК 33:68.016]:327.82(477+438)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.20

ІНДУСТРІЯ МОДИ В ПУБЛІЧНІЙ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

FASHION INDUSTRY IN PUBLIC DIPLOMACY OF UKRAINE AND THE REPUBLIC OF POLAND: A COMPARATIVE ANALYSIS

Паніна І.Г.,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Донецького національного університету імені Василя Стуса

Парчевська В.В.,
студентка ІІ курсу
факультету історії та міжнародних відносин
Донецького національного університету імені Василя Стуса

У статті проаналізовано взаємозв'язок між індустрією моди та публічною дипломатією на прикладі України та Польщі. Авторки окреслюють роль моди в політиці, розглядають моду як інструмент публічної дипломатії та характеризують її специфічні функції в національному брендингу. Дослідження спирається на розширений підхід до поняття «fashion dilomacy», який передбачає залучення широкого кола стейкхолдерів для просування певних ідей і повідомлень про державу через моду. Відзначено, що просування позитивного міжнародного іміджу Польщі та України у 2000-х рр. не передбачало включення моди до сфери зовнішньої політики. Авторки роблять порівняння залученості індустрії моди до реалізації публічної дипломатії в Україні та Польщі, аналізуючи діяльність успішних дизайнерів і найбільш знакові фешн-події. Підкреслюється, що Україна є визнаним лідером у сфері моди в регіоні Центрально-Східної Європи. У статті зроблено важливий акцент на можливостях і перспективах залучення моди у процес інформування зарубіжної аудиторії про Україну та Польщу і протидії негативним стереотипам, просування позитивного наративу і популяризації національних символів. Приділено також значну увагу Стратегії публічної дипломатії України та потенціалу фешн-індустрії у промоції позитивного іміджу й України, і Польщі. Авторки подають у статті кілька сюжетів, пов'язаних із розвитком індустрії моди в часи пандемії, а також наголошують на популярності екологічних трендів, які дозволяють через моду представляти державу як екосвідому та сучасну. Стаття завершується окресленням перспектив подальших досліджень. Відзначаючи важливість оцінки поєднання модної індустрії з іншими інструментами публічної дипломатії, авторки наголошують на необхідності дослідити питання взаємодії приватного і державного секторів у просуванні модних брендів із метою промоції держави на міжнародній арені.

Ключові слова: мода, індустрія моди, модна дипломатія, публічна дипломатія, культурна дипломатія, брендинг, Україна, Польща.

The article discusses correlations between fashion industry and public diplomacy by the case of Ukraine and Poland. The authors provide information on a role of the fashion in politics, consider the fashion as a tool of public diplomacy and characterize its specific functions in nation branding. It was noted that the fashion had not been included in the foreign policy and promotion of a positive international image in 2000's. The authors compare the launch of the fashion industry in the implementation of public diplomacy in Ukraine and Poland analyzing the activity of fashion designers and the most important events. The article focuses the reader's attention on opportunities and challenges of implementation the fashion in providing information about Ukraine and Poland to the foreign audience and at the same time in resistance to negative stereotypes, promoting a positive rhetoric and national symbols. The article focuses on the Strategy of the Public Diplomacy of Ukraine and concentrates on the issue of the fashion industry potential in the promotion of a positive international image of Ukraine and Poland. The authors provide examples of successful collaboration practices concerning the development of the fashion in the pandemic times and also highlight the popularity of ecological trends which help to represent the state as a contemporary and ecological-responsible by using the fashion. The article concludes by outlining prospects for further research. Noting the importance of estimate of mixing the fashion industry with other tools of public diplomacy, the authors stress that it is essential to research the issue of public and private sectors in promoting fashion brands with the view to advancing a state on the international scene.

Key words: fashion, fashion industry, fashion diplomacy, public diplomacy, cultural diplomacy, branding, Ukraine, Poland.

Постановка проблеми. Упродовж 1990–2000-х рр. Україна та Польща мали здебільшого негативний імідж і для успішної ідентифікації у світі потребували створення власного культурного наративу, однак не мали злагодженої політики у сфері публічної дипломатії та національного брендингу. Завданнями національного брендингу є забезпечення присутності держави в інформаційному просторі за кордоном, трансляція національних ініціатив і рішень, підвищення впізнаваності держави у світі й довіри до неї, нарощування інвестицій. Реалізація цих завдань здійснюється засобами «м'якої» сили. Україна та Польща не мали привабливої економічної моделі, наявною

була низька конкурентність національного туристичного продукту, тому найбільш дієвою у просуванні позитивного іміджу й України, і Польщі виявилася публічна дипломатія, а особливо її важлива складова частина – культурна дипломатія. Культура створює зв'язки зі світовою спільнотою і формує стійкі асоціації щодо певної держави, сприяючи кращому засвоєнню національного наративу за кордоном і допомагаючи протидіяти негативним інформаційним впливам.

Серед розмаїття вимірів культурної дипломатії як напряму публічної дипломатії найменш дослідженою є індустрія моди. Ця галузь поєднує одразу три аспекти: економічний, культурний і політичний, що відкриває широке вікно можливостей і найголовніше – створює привабливий образ. Сама концепція «м'якої сили» Дж. Ная базується на впливі та привабливості [1], а індустрія моди має обидві ці ознаки: транслює суспільні настрої та глобальні тренди, привертає увагу і викликає зацікавлення, як і всі креативні індустрії. Бренд – це щось унікальне і неповторне, і мода може дати цю специфіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема моди в контексті публічної дипломатії та міжнародних відносин майже не розглянута вітчизняними та зарубіжними дослідниками та здебільшого представлена публікаціями у модних журналах або медіа. Основні теми, які піднімаються в аналітичних матеріалах модних оглядачів Я. Мелкумової-Рейнолдс і С. Рабімова – це роздуми про сенси та повідомлення, які несе мода в суспільство і за кордон [2–4]. Т. Соловей також аналізує традиційну культуру і сучасні бренди, тенденції у креативних індустріях [5].

Українська дослідниця А. Воронкова розглядає моду у внутрішньополітичній площині, наголошуючи на тому, що модні тенденції підштовхують агентів соціалізації до зміни форм діяльності та сприяють появі нових агентів із новими засобами впливу на суспільство, тим самим формуючи політичну культуру [6, с. 46]. Мода, як вважає А. Воронкова, здійснює вплив на політичну свідомість, формує нові зразки поведінки, конструює зовнішній вигляд пересічного громадянина, сприяє поширенню символіки [6, с. 46].

У наукових роботах міжнародної тематики питання моди здебільшого розглядається під кутом дипломатичного протоколу й етикету або в рамках досліджень, присвячених проблемі лідерства. Сам термін «fashion dilomacy» (англ. «модна дипломатія») може вживатися у різних значеннях: здебільшого розуміється «мова одягу» світових лідерів, перших леді, дипломатів, і цій тематиці присвячено чимало наукових доробків і публікацій у пресі. Сербський дослідник М. Попович справедливо розширює зміст поняття «fashion dilomacy», маючи на увазі не лише сенси, котрі транслюють світові лідери та дипломати через одяг і аксесуари, а й звертаючи основну увагу на модну індустрію загалом – «високу» і буденну моду, акцентуючи увагу на повідомленнях і асоціаціях, яку вона несе споживачу всередині країни та за кордоном [7]. Науковець розглядає моду як інструмент культурної дипломатії, подає окремі кейси національних модних стилей, що стали невід'ємною частиною образу й іміджу держави (Італія, Франція, Велика Британія, країни Скандинавії, Японія).

Польські фахівці у сфері публічної дипломатії В. Очепка та Д. Юркевич-Екерт наводять у своїх наукових доробках окремі сюжети про використання моди як компонента публічної дипломатії [8; 9], але бракує відповідного ґрунтовного вітчизняного або закордонного дослідження про роль і потенціал модної індустрії. Питання залучення модної індустрії як складової частини публічної дипломатії з метою створення і просування позитивного іміджу держави ще не розкрито в широкому науковому дискурсі та вимагає подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у розгляді моди як інструменту публічної дипломатії та виділенні її специфічних функцій у національному брендингу. Основними завданнями роботи є порівняння залученості індустрії моди до реалізації публічної дипломатії в Україні та Республіці Польща, а також виявлення потенціалу фешн-індустрії у просуванні позитивного іміджу держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мода та політика нерозривно пов'язані. Українська дослідниця А. Воронкова пропонує розглядати моду як специфічну складову частину системи неполітичних факторів адаптації індивіда до політичної сфери суспільства, але підкреслює, що мода трансформує всі інші сфери суспільного життя [6, с. 45]. З такою думкою можна погодитися, адже одяг завжди був частиною політичного контексту. У XX ст. самовираження через моду було популярним і доступним способом політичного протесту. «Мовою» моди суспільство реагувало на події часів «холодної війни», феміністичний та антивоєнний рухи, тероризм і екологічні загрози. Дизайнери є творчими особистостями, тому не транслюють офіційну лінію держави, а привертають увагу суспільства до найбільш актуальних проблем у державі або на світовій арені. Наприклад, після голосування британців щодо брекзиту дизайнер Деніел Флетчер влаштував сидячий пікет із гаслом «Stay», а модельєри бренду Sibling виходять після дефіле в худі з тим самим закликом до британців залишитися у складі ЄС [2].

Найбільш топові теми модних показів останніх років – «Black Models Matter», «Mouslim Couture»,

фемінізм, гомофобія, міграція, екологія. Саме ці проблеми дедалі частіше привертають увагу неурядових громадських організацій, міжнародних організацій, політиків, науковців і ЗМІ. Вже не один рік відбуваються дискусії на експертних майданчиках, присвячені екологізації міжнародних відносин, питанню прав людини, мультикультурності та проблемам «human security».

З іншого боку, модна індустрія є одним із інструментів публічної та культурної дипломатії. Культурна дипломатія як напрям публічної дипломатії фокусує увагу на певних аспектах культури, тому характерною особливістю культурних надбань, які держава презентує світу, є їхня селективність (вибірковість). Дослідник М. Попович навіть говорить про специфічну версію національної та культурної ідентичності, котру презентує держава через культурну дипломатію [7, с. 251].

Українська та польська культура не має широкої впізнаваності серед громадськості Європи, Північної Америки й Азії, але індустрія моди має досить високий потенціал стати зручним інструментом публічної дипломатії. Індустрія моди є дуже успішною у слідуванні основним тенденціям у політиці та культурній дипломатії. Мода дозволяє сформувати зрозумілий наратив, який об'єднує різних представників публічного і приватного сектору, що дозволяє просувати національний бренд [7, с. 258]. Вона також виконує комунікативну функцію на регіональному та глобальному рівні: транслює повідомлення на широкий загал, виховує толерантність і об'єднує людей, соціальні групи та цілі суспільства. «Комунікативна сила» практик модної індустрії може створити виклик політичній ситуації або, навпаки, підсилити дискурс, який існує у державі, сприяти розвитку ідентичності [7, с. 252].

Тривалий час модна індустрія існувала у відриві від державного брендингу та не була виділена в окремий напрям стратегії публічної або культурної дипломатії в державах Центрально-Східної Європи. У період перебування держав регіону за «залізною завісою» індустрія моди була під контролем держави та розвивалася у вигляді показів мод haute couture і масового виробництва одягу; відомі європейські бренди відшивали свої колекції в державах соцтабору. Завдяки Ядвізі Грабовській, Єржі Антковяк, Варбарі Хофф та іншим модельєрам і дизайнерам Польща не зникла з «модних радарів» Заходу, а, навпаки, була там достойно представлена [10]. У період після «холодної війни» склалася «драматична» ситуація: за умов економічної кризи та приватизації будинки моди закривалися, а виробництво одягу лише задовольняло щоденні потреби населення, не несучи додаткових сенсів у суспільство і не стимулюючи культуру до розвитку. Поступово ситуація змінилася на краще, але модні національні бренди Польщі не витримували закордонної конкуренції, зникали, поглиналися закордонними кампаніями або продовжили своє існування зі спрямуванням виключно на внутрішні ринки. В Україні натомість з'явилася ціла плеяда молодих незалежних дизайнерів.

Сьогодні, як наслідок, у світовому рейтингу люксових і масових брендів Apparel 50 Ranking 2015–2021 рр. не представлені бренди із Центрально-Східної Європи [11], проте відомий модний журнал «Harper's Bazaar» рекомендує 19 доступних і якісних світових брендів, серед яких є лише два з цього регіону: угорський Aeron і український Bevza [12]. Польські бренди є менш відомими за кордоном. Серед них у топі: Hexeline, Dream Nation, Joanna Hawrot, Kaaskas, Julia Kaleta, Local Heroes, Jakub Pieczarkowski and ODIO, Michał Szulc, Zosia Ufnalewska, Joanna Wawrzyńczak, ZUO Corp. [13]. Українські бренди Litkovskaya, Sasha. Kanevski, Artem Klimchuk, Poustovit, Olga Alonova, Anna October, Ruslan Baginskiy є всесвітньо відомими, завдяки ним дедалі більше громадян інших країн дізнаються про нашу державу в позитивному ключі. Модна індустрія формує стійку асоціацію з державою сучасною і відкритою для інновацій, тому цілком логічним видається ширше залучення модної індустрії до просування позитивного іміджу, зокрема на державному рівні.

Україна була першою країною Центрально-Східної Європи, яка почала виходити на міжнародний рівень у галузі моди. У 1997 р. було засновано Ukrainian Fashion Week (з англ. «Український тиждень моди») – перший тиждень prêt-à-porter на теренах регіону [14]. Подібні заходи з'явилися, наприклад, у Москві 1999 р., у Ризі – 2004 р., у Празі – 2010 р.

Fashion Week, або «Тиждень моди» – найбільш поширений тип заходів у сфері фешн-індустрії, який є можливістю для будинків моди просувати нові бренди, відкривати таланти, демонструвати сучасні глобальні та загальнодержавні тенденції, використовувати новітні технології. На «Тижнях моди» велике значення надається країні походження певного дизайнера або бренду. Світові «тижні моди» у «великій четвірці» (Парижі, Мілані, Нью-Йорку, Лондоні – *І. П., В. П.*) стають подією, що об'єднує різні культури, раси, нації, релігії, традиції, дизайн. Ukrainian Fashion Week – не менш знакова подія для Центрально-Східної Європи. Щосезону оргкомітет «Тижня моди» запрошує до Києва журналістів і фотографів провідних світових видань, представників провідних шоурумів і покупців для роботи з дизайнерами – учасниками заходу.

Наприкінці 2000-х рр. журналістка Дар'я Шаповалова зініціювала створення Kiev Fashion Days. Засновниці модного шоу вдалося залучити цього стратегічного партнера до співпраці, і її Fashion Days перетворилися на Mercedes-Benz

Kiev Fashion Days [15]. З ініціативи Ukrainian Fashion Week у 2018 р. в Україні вперше пройшов International Young Designers Contest (з англ. «Міжнародний конкурс молодих дизайнерів») [16]. До конкурсу долучилися 16 дизайнерів із дев'яти країн: Грузії, Естонії, Литви, Молдови, Польщі, Словаччини, Угорщини, України та Чехії. Проведення цього заходу е Києві підтвердило лідерство України у модній індустрії Центрально-Східної Європи.

В авторитетному журналі «Forbes» у статті про розвиток української моди у висновку зазначено: «Україна має багато чого сказати» [17]. На думку відомого фешн-журналіста С. Рабімова, Київ стає «світовим модним магнітом», який вбирає культурні впливи Сходу й Заходу та викликає велику зацікавленість серед професіоналів модної індустрії [3]. Варто підкреслити, що дійсно Київ став своєрідною столицею моди в регіоні. Ukrainian Fashion Week, Kiev Fashion Days, Mercedes-Benz Kiev Fashion Days стали тими заходами, котрі на регулярній основі просували українську моду на міжнародні ринки, а разом із нею транслювали повідомлення світу про Україну як сучасну державу, у якій живуть і працюють талановиті та творчі особистості.

Незважаючи на труднощі у проведенні подібних шоу через пандемію COVID-19, вітчизняним стейкхолдерам у сфері моди у 2020 р. вдалося реалізувати низку проєктів. У листопаді 2020 р. всесвітньо відомий журнал Vogue UA презентував колекційне видання «Ukrainian Women in VOGUE», у якому розповідається про успішних українських жінок – очільниць культурних інституцій і засновниць благодійних фондів, письменниць і видавчинь, підприємиць і громадських діячок, актрис і художниць, музиканток і балерин, спортсменок і моделей, модельєрок і фотографок [18]. Усі героїні книги є відомими в Україні та за її межами, гідно репрезентуючи нашу державу.

Польща набагато пізніше, ніж Україна, започаткувала «Тижні моди». Польський глянець «Vogue Polska» також з'явився на п'ять років пізніше, ніж український аналог. Починаючи з 2009 р. двічі на рік у Лодзі відбувається Польський тиждень моди Fashion Philosophy Fashion Week Poland [19]. Цей захід можна назвати найбільшою модною подією Польщі, адже у 2018 р. бренд події вийшов на міжнародний рівень: став співорганізатором надзвичайно успішного берлінського шоу – Fashion Philosophy Fashion Week Berlin, а також був залучений до тижнів моди у Мілані, Львові, Парижі, Монако та Римі.

15–17 травня 2015 р. Варшава приєдналася до групи майже 30 столиць і міст, де проходять відомі модні події Mercedes-Benz. Так було започатковано Mercedes-Benz Warsaw Fashion Weekend [20]. Показово, що в Києві подібний захід тривав тиждень, тоді як польські організатори виділили для шоу три дні. Аналогічна модна подія – перший Warsaw Fashion Week – відбулася 16–18 вересня 2016 р. Серед почесних гостей заходу були представники трьох легендарних модних сімей: Fendi, Gucci і Prada. Під патронатом Анни Фенді відбувся конкурс Young Fashion Award 2016 [21].

Варто наголосити на важливості ЗМІ та соціальних медіа у просуванні модних брендів, інформації про державу походження бренду і разом із ними – нових наративів. Сучасні медіа допомагають презентувати досягнення фешн-індустрії за кордоном, з іншого боку – створюють почуття національної гордості всередині держави. Так, новини про події в Україні сприяли підвищенню зацікавленості у вітчизняній моді у 2014–2016 рр. У колекціях люксових брендів Gucci, Valentino і Chanel з'явилися українські мотиви. Справжнім «культурним вибухом» стала співпраця українського бренду Ruta і закордонних відомих брендів у рамках проєкту «Ukrainian Vyshyvanka» [3], а саме слово «Vyshyvanka» (укр. «вишиванка») тепер асоціюється виключно з Україною. Український бренд одягу HEYDAY UKRAINE став відомий у Європі та Північній Америці завдяки зображенню національної символіки (найчастіше це стилізований Герб України), використанню народної вишивки та гасел українською мовою [22]. Це все сприяло зростанню зацікавленості до України та її культури за кордоном серед ширшого кола громадськості.

Отже, в одному модному бренді можуть поєднуватися минуле і майбутнє, національні символи та глобальні тенденції. Мода може використати культурні стереотипи, запровадивши нові світові модні тренди за аналогією з великими корпораціями, які часто використовують символи або складові частини бренду держави у просуванні певного продукту на ринках. Наприклад, дизайнер Антон Белінський поєднав сучасну моду з елементами автентики, створивши колекцію, у якій був вінок, кожух і жовто-блакитний прапор [3].

Завдяки соціальним медіа у 2018 р. журнал «Forbes» включив український бренд Ruslan Baginskiy до списку найперспективніших, рушійною силою яких є підтримка знаменитостей [17]. Дизайнер Руслан Багінський і його бізнес-партнер Петро Ясинський популяризували бренд за допомогою соціальних мереж, розсилаючи листи й розповідаючи про себе відомим моделям, редакторам глянцю, стилістам, зіркам стритстайлу. Хвиля популярності, яка пішла з Instagram, поступово перейшла і на глянцеві видання, і кашкети з вишитими літерами RB буквально заполонили модні журнали. Бренд став впізнаваним, про Україну заговорили у світі. Капелюхи з позначкою «Made in Ukraine» з'явилися на обкладинках і сторінках світових видань. Чи не найголовні-

шою перемогою бізнес-партнери називають появу Мадонни в їхньому капелюсі у зйомці для італійського «Vogue» [23]. Історія стрімкого піднесення бренду Ruslan Baginskiy – ілюстрація, як в епоху глобалізації налагодження комунікації зі споживачами для реклами створених продуктів нівелює потребу в додатковому фінансуванні, що є вагомою перевагою для розвитку українських дизайнерів, особливо початківців.

У Польщі порівняно з Україною немає такої кількості брендів із подібним масштабом охоплення закордонної аудиторії. Найбільш відомим серед знаменитостей є бренд Local Heroes, популярний у США та Канаді [13]. З іншого боку, у Польщі є приклади успішної інтеграції у світовий модний простір завдяки залученості політичної складової частини. Так, у 2017 р. під час офіційного візиту до Польщі герцогиня Кембриджська Кетрін одягла коктейльне плаття на замовлення, розроблене дизайнеркою Госією Бачинською [24].

Характерною особливістю модної індустрії та фешн-заходів і в Україні, і в Польщі було те, що тривалий час вони проводилися з ініціативи дизайнерів, а не в рамках державної програми підтримки креативних індустрій, стратегії публічної дипломатії або національної бренд-стратегії. Наприкінці 2020 р. креативна директорка Українського Інституту Тетяна Філевська пояснювала, що Український Інститут вирішив моду не залучати до своєї діяльності через бюрократичні й економічні перепони: важко визначити, які саме комерційні бренди можуть отримати бюджетну підтримку [5]. Втім, на День Незалежності в 2020 р. під час відеомарафону Українським Інститутом було здійснено відеопрезентацію українських брендів, які мають культурну цінність [5].

У Польщі модна індустрія також тривалий час не була у фокусі уваги держави. Публічна дипломатія Польщі виокремлюється як стратегічний напрям зовнішньої політики на початку 2000-х рр., хоча й у 1990-х рр. були створені численні інституції із промоції держави. Польща і сьогодні використовує досить велику кількість інструментів для створення позитивного образу на міжнародній арені, але основним викликом залишаються стереотипи, які мають досить потужний вплив на сприйняття держави. Більшість із них зосереджені навколо побутових питань, географічного положення та клімату країни. Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. Польща в Західній Європі асоціювалася з рухом «Солідарність» і «шоковою терапією». Численні соціологічні дослідження демонстрували доволі песимістичний образ Польщі – країни, яка асоціюється з хаосом в економіці, алкоголізмом, агресією, консерватизмом, католицькою церквою, автомобільними крадіжками [25].

Публічна дипломатія має на меті зламати ці стереотипи. Вона базується на двох «китах» – національному брендингу через просування бренду «Polska» і на політиці історичної пам'яті [8, с. 2]. У 2009–2013 рр. Інститут Адама Міцкевича пропонував шляхи оптимізації діяльності держави в напрямку культурної дипломатії, що мало наслідком створення стратегії просування бренду держави, було схвалено низку програм із брендингу [9, с. 288]. Мода поступово ставала компонентом культурної дипломатії в Польщі в рамках роботи зазначеної установи, але не була в пріоритеті [9, с. 271].

Позитивні зрушення в Польщі настали в 2019 р., коли Міністерством підприємництва та технологій і Польським фондом розвитку у співпраці з компаніями PFR Group була створена нова програма підтримки модної галузі – акселератор індустрії «Moda Polska» (будинок моди з такою назвою існував у роки «холодної війни») [26]. Польські виробники одягу, взуття, аксесуарів і ювелірних виробів могли подати заявку на участь у програмі, щоб успішно вийти на зовнішні ринки. Ініціатива складалася із трьох етапів, таких як «зона рішень» – дводенна зустріч семінару-практикуму, яка показала наявні інструменти для розвитку експорту; «діалогова зона», спрямована на комунікацію компаній із державним управлінням та експертами з метою спільного пошуку рішень для динамічного розвитку всього сектору; «зона B2B», що включає індивідуальний підбір засобів підтримки експорту відповідно до потреб компанії.

В Україні індустрія моди розвивається як «народна дипломатія» та «дипломатія знаменитостей», це зумовлюється відсутністю державної політики у сфері брендингу до 2015 р. Згідно з Експортною стратегією України на 2017–2021 р. індустрія моди й дизайну належить до сектору креативних індустрій [27]. Влада визначає досліджувану галузь як таку, що має потенціал до створення доданої вартості й робочих місць через мистецьке вираження, а їх продукти та послуги є наслідком індивідуальної творчості. Індустрія моди може забезпечити бренду «Україна» своєрідність і унікальність.

Україна залучила моду до промоції власного міжнародного іміджу, який не можна вважати позитивним. Подібно до Польщі Україна асоціювалася зі Східною Європою та притаманними для пострадянської країни рисами: бідністю, корупцією, стихійністю реформ. У Західній Європі домінують негативні асоціації, такі як Чорнобиль, корупція, війна з Росією, нестабільна економіка, повільні реформи [28, с. 6–11]. Отже, потрібні позитивні розповіді про Україну. З бізнесового, технологічного та інфраструктурного погляду Україна не витримує конкуренції, на відміну від Польщі, яка в цих напрямах є більш успішною, тому найбільш реальним і дієвим засобом «м'якої» сили у цьому напрямі виступає культура, а особливо креативні

індустрії, тому що вони дозволяють вигідно презентувати Україну світовій спільноті.

Україна на державному рівні почала активніше підтримувати креативні індустрії після подій Революції Гідності. У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» актуалізовано популяризацію України у світі, просування її інтересів у світовому інформаційному просторі та створення бренду «Україна». Наголошено на потребі посилити інституційну спроможність для здійснення міжнародних стратегічних комунікацій і синергії зусиль органів влади, бізнесу та громадянського суспільства, а також регулярного діалогу з лідерами думки, експертами та медіа [29].

Розвиток публічної дипломатії України сприяв численним презентаціям вітчизняної моди за кордоном. За підтримки Посольства України в Японії у співпраці з Мистецькою асоціацією «Японія – Україна» й об'єднанням українців у Японії «Краяни» було організовано два проєкти в Токіо. 3–5 листопада 2019 р. у рамках Фестивалю культур коледжу Bunka Fashion College представлено модну колекцію в українському стилі Buvivian, [30]. 18–22 листопада експонувалася виставка традиційних костюмів із 16 регіонів України, наданих колекціонеркою О. Скрипкою, і проходили лекції та майстер-класи з вишивки, вибійки та мотанки. Посол України в Японії Сергій Корсунський планує популяризувати в Японії українську моду і наголошує: «Японці – модники, люблять гарний та унікальний одяг. Це не виправить торговий баланс, але це змінює ставлення до країни» [31].

Позитивною зміною є те, що державний сектор планує розвивати фотосферу в модній галузі. У 2020 р. Ukrainian Fashion Week і МЗС України ініціювали створення фотобанку «Україна» [32]. До розділу про вітчизняну модну галузь будуть включені фото, які презентуватимуть індустрію за кордоном. Для цього МЗС створює спеціальний сайт і фотобанк, до якого відберуть лише 200 фото українських фотографів із модних подій, презентацій колекцій або рекламних кампаній вітчизняних брендів одягу, взуття, аксесуарів.

Здебільшого проєкти модних фотографів лише опосередковано можна назвати такими, що задіяні у брендингу України. Поодиноким винятком є робота відомого у світі вітчизняного фотодуету Synchrodogs [33]. Митці доєдналися до проєкту Fashion Eye – серії фотоальбомів Louis Vuitton, які будинок моди випускає з 2016 р. Їхня мета – показати історію і характер міста, місця або країни через об'єктиви найцікавіших фотографів. У списку таких місць, як Сицилія, Французька Рив'єра, Балі, Сен-Тропе і Японія тепер є й Україна. У книзі представлено фотопроєкт Slightly Altered, знятий у Карпатах, що розповідає про взаємозв'язок людини із природою.

Україна не стоїть осторонь глобальних екологічних тенденцій. Відоме видання «The New York Times» у 2019 р. запросило українську дизайнерку Ксенію Шнайдер взяти участь у круглому столі, присвяченому сталому розвитку моди [34]. Як відомо, модна індустрія має негативний вплив на довкілля, зокрема, викиди вуглецю нині є важливою екологічною проблемою. «Родзинкою» бренду KSENIASCHNAIDER є еко-свідомий підхід, зокрема практика використання переробленого деніму.

Концепція заходу «Ukrainian Fashion Week», який проходив із 31 серпня по 3 вересня 2020 р. у форматі NO SEASON Season (з англ. – «без сезону»), мала на меті сприяння розвиткові у трьох напрямах: підтримки молодих дизайнерів, сталого розвитку моди й міжнародної креативної колаборації [35]. Під час заходу відбулася професійна міжнародна подія BE SUSTAINABLE!, метою якої стало підвищення рівня експертизи в галузі сталого розвитку українських дизайнерів і виробників одягу. Освітньою частиною проєкту вже вдруге став BE SUSTAINABLE! Fashion Summit – найбільша міжнародна конференція, присвячена розвитку сталої моди в Україні. Основною темою заходу стала циркулярна економіка та діджитальне майбутнє сталої моди. У листопаді 2020 р. команда Ukrainian Fashion Week за підтримки Українського культурного фонду презентувала Action: Sustainable Fashion – проєкт соціальної реклами й освіти, що розповідає про сучасні цінності української фешн-індустрії [36]. Мета проєкту – трансляція успішних історій української відповідальної моди у світ і популяризація їх як майбутнього натхнення для міжнародної спільноти. Зокрема, у фільмі акцентовано увагу на просуванні ідей сталого розвитку та сприяння прогресу української індустрії моди у цій галузі на прикладі сталого розвитку брендів українських дизайнерів.

Польські бренди також намагаються втілювати у своїх виробах екологічні тренди. Дизайнерка Пат Гузік просуває ідею шляху брендів до сталого розвитку. У співпраці з ілюстратором Матеушем Колеком нею створюються барвисті предмети одягу, що поєднують слов'янські й азіатські мотиви. Мета бренду – висвітлити шкідливий вплив fast fashion і зменшити відходи текстилю, які є наслідком виробничих процесів. Весь одяг, виготовлений у Польщі, – з місцевих матеріалів. Колекції Гузік були представлені в Гонконзі, Ганновері, Будапешті, Ризі. Дизайнерка була удостоєна численних премій, серед яких «EcoChic Design» у Гонконзі й «Eluxe» у Лос-Анджелесі [37].

Представлені кейси демонструють, що вітчизняна і польська мода рухаються в напрямі підтримки світового тренду на екологічність, отримуючи натомість визнання закордонних колег, що позитивно відбивається на міжнародному іміджі обох країн.

У березні 2021 р. відбулися серйозні зрушення у публічній дипломатії України: була прийнята довгоочікувана «Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 рр.». Зазначено, що основний фокус стратегії зосереджений на використанні бренду «Ukraine NOW» і спільних наративах «для більш чіткого позиціонування України у світі» на основі тісної координації усіх залучених інституцій [38, с. 5]. Стратегія приділяє значну увагу публічній дипломатії та її семи напрямам, серед яких є культурна дипломатія. Вперше за роки незалежності було чітко позначено виміри роботи суб'єктів публічної дипломатії у сфері культурної дипломатії й окремо «сприяння популяризації українських креативних індустрій, зокрема дизайну, моди, архітектури» [38, с. 6], що можна сприймати як керівництво до дії. МЗС рекомендує поширювати серед міжнародної спільноти п'ять наративів, серед яких є «країна позитивних відкриттів. Країна, що перевищує очікування від людей, природи та можливостей» [38, с. 12]. Таке послання за кордон добре може транслювати індустрія моди.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Мода виступає комунікатором і ланкою між різними верствами суспільства, культурами та спільнотами, відкриваючи можливості для міждержавної співпраці у сфері торгівлі, культурно-гуманітарному співробітництві та навіть туризмі. Поєднання у польських і, більшою мірою, в українських брендах традицій і сучасності й популярний тренд на екологічність моди, присутній в обох державах, сприяє зростанню зацікавленості в Україні та Польщі. Численні реалізовані у партнерстві з іноземцями ініціативи у сфері фешн-індустрії свідчать про високий рівень довіри та перспективність подальшої колаборації.

Фешн-проєкти позитивно впливають на міжнародний імідж. Україна є визнаним лідером у сфері моди в регіоні Центрально-Східної Європи, і дедалі частіше прослідковується тенденція до ширшого застосування моди та поєднання індустрії із промоцією держави на міжнародній арені під час Днів української культури, фестивалів та інших заходів. Українська індустрія моди активніше залучена до національного брендингу, ніж у Польщі. Серед вітчизняних стейкхолдерів розвитку індустрії моди чільне місце посідають державні актори, а у західних сусідів промоцію фешн-продуктів на міжнародній арені здебільшого реалізують самі митці. Окрім цього, серед недержавних акторів суб'єктами формування іміджу України у світі є не лише дизайнери, а й фотографи. В Україні значно раніше всесвітньо відомий модний глянець відкрив національну філію та з'явилися специфічні заходи.

Залучення креативних індустрій і, зокрема, індустрії моди до публічної дипломатії України та Польщі відкрило широкі можливості для підвищення інформованості зарубіжної аудиторії про держави та популяризації національного бренду. Модна індустрія робить спочатку певні бренди, а потім і саму державу більш впізнаваною і створює з нею позитивні асоціації, такі як «сучасність», «відкритість», «толерантність», «креативність». Незважаючи на те, що і в Україні, і в Польщі останніми роками мода перетворилася на інструмент культурної дипломатії як напряму публічної дипломатії, дизайнери мають свободу творчості та продовжують презентувати свої здобутки зарубіжній аудиторії, часто акцентуючи увагу на глобальних проблемах сучасності. Так мода стає засобом передачі сенсів і наративів, що може бути використано державою з метою трансляції потрібних позитивних повідомлень і просування власних ідей. Мова моди може сприяти вірній розстановці акцентів і під час політичного діалогу. Перспективним видається дослідження взаємодії приватного та державного секторів у просуванні модних брендів й ініціатив із метою промоції держави у світі. Необхідною є оцінка можливостей поєднання модної індустрії з іншими інструментами публічної дипломатії.

Виділення розвитку і просування креативних індустрій, зокрема моди, в окремий вектор публічної дипломатії сприятиме подальшому розвитку брендів «Polska» і «Ukraine NOW» у бік креативу й осучаснення контенту, пов'язаного з ними. Важливо підкреслити, що індустрія моди є лише компонентом публічної дипломатії, адже промоція позитивного бренду має об'єднувати зусилля різних секторів культури та супроводжуватися низкою економічних і політичних перетворень, які зміцнюватимуть довіру й повагу до України та Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Nye J. Public diplomacy and soft power. *ANNALS. AAPSS*. March 2008. № 616. P. 94–109. URL: https://cutt.ly/dc1cJ49.

2. Мелкумова-Рейнольдс Я. Как мода и политика влияют друг на друга. *Vogue.* 8 мая 2017. URL: https://cutt.ly/8c1lNus.

3. Global Fashion Capitals: The Rise of Kiev [the blog by Stephan Rabimov]. 4.11.2015. URL: https://cutt.ly/mc1x62x.

4. Rabimov S. Ukraine's Fashionable Nation Branding. *Forbes.* 27.02.2017. URL: https://cutt.ly/8j18UkG.

5. Соловей Т. Круглий стіл BURO: Що глянець робить із культурною спадщиною. *Buro 24/7.* 16.12.2020. URL: https://cutt.ly/cj178pg.

6. Воронкова А.І. Мода і політична соціалізація у сучасному суспільстві: основні напрями взаємодії *Сучасне суспільство.* 2019. Вип. 1 (17). С. 39–50.

7. Popović M. The Roles and Practices of Fashion in Cultural Diplomacy. *Cultural Diplomacy: Arts, Festivals and Geopolitics*/ ed. by M. Dragićević Šešić with L. Rogač Mijatović, N. Mihaljinac; Ministry of Culture and Media of Republic of Serbia. Belgrade: Creative Europe Desk Serbia, 2017. P. 251–262. URL: https://cutt.ly/Dc1vRlc.

8. Ociepka B. Public Diplomacy in the European Union: Models for Poland. *Policy Paper*. № 5 (88), February 2014 / The Polish Institute of International Affairs. 6 p. URL: https://cutt.ly/Tc1cMeK.

9. Jurkiewicz-Eckert Dorota. The Polska Brand as a Challenge for Polish Cultural Diplomacy. Old Determinants, New Strategies. *Yearbook of Polish European Studies.* 2014. № 17. P. 259–292. URL: https://cutt.ly/6c1cdTu.

10. Legierska A. Fashion Lessons from Communist Poland/ Translated by Paulina Schlosser, 14/06/2015. *Culture.pl.* June 15, 2015. https://cutt.ly/tc1cIK8.

11. Apparel 50 2021 Ranking / Brand Finance. URL: https://cutt.ly/yc1xsyK.

12. Pieri K. 19 Rising Fashion Brands to Fall For Now. *Harper's Bazaar*. December 23, 2020. URL: https://cutt.ly/fc1vgrS.

13. 10 Polish Fashion Brands You Need to Know. Culture.pl. February 19, 2016. URL: https://cutt.ly/Oc1v79Y.

14. Ukrainian Fashion Week. URL: http://fashionweek.ua/.

15. Zheliabin-Nezhinskiy O. История Mercedes-Benz Kiev Fashion Days. *90-60-90.IN.UA*. URL: https://cutt.ly/gj14UJK.

16. Young Designers Contest. URL: http://iydc.info/.

17. Журнал Forbes включив бренд Ruslan Baginskiy до списку найперспективніших. *Ukrainian Fashion Week*. 22 травня 2018. URL: https://cutt.ly/Vj0uydE.

18. Ukrainian Women in Vogue. Колекційне видання. *Ukrainian Fashion Week*. 10 листопада 2020. URL: https://cutt.ly/7j148ti

19. Fashion philosophy Fashion Week Poland. URL: https://cutt.ly/Gc1x2w7.

20. Warsaw Fashion Weekend. URL: http://fashionweekend.pl/en/o-nas/

21. Все, что нужно знать о Warsaw Fashion Week. *Elle*. 29 сентября 2016. URL: https://cutt.ly/Lc1lFOA.

22. Якимів Х. 2014. Heyday Ukraine Brand. *UA Modna*. 7 липня 2014. URL: https://uamodna.com/interview/heyday-ukraine-brand/.

23. Справа у капелюсі: інтерв'ю з Русланом Багінським. *Vogue Ukraine.* 23 березня 2019. URL: https://cutt.ly/Mj0uhws.

24. Holt B. 'Classy and a little bit rebellious': Gosia Baczynska on making a dress for the Duchess of Cambridge. *The Telegraph*. 18 July 2017. URL: https://cutt.ly/Yc1cyEm.

25. Badanie opinii "Określienie wizerunku, który polska powinnna promować za granicą" / Laboratorium badań społecznych, Mands Sp. z. o.o. 2013. URL: https://cutt.ly/fc1cEoW.

26. Moda Polska – wspieramy ekspansję polskiej branży modowej na zagraniczne rynki / Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii. 28.03.2019. URL: https://cutt.ly/Qc1cSey.

27. Про схвалення Експортної стратегії України на 2017–2021 роки»: розпорядження Кабінету міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1017-р. *База даних «Законодавство України».* URL: https://cutt.ly/Ec1zstF.

28. Як сприймають Україну в країнах ЄС? Кейси Німеччини, Франції, Італії, Польщі / Центр «Нова Європа». Київ, 2020. 44 с. URL: https://cutt.ly/xc1xwm9.

29. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: схвалено указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5 /2015. *База даних «Законодавство України».* URL: https://cutt.ly/Gc1zPp4.

30. Про культурне співробітництво із зарубіжними країнами у листопаді 2019 року: оглядова довідка за матеріалами преси, інтернету та неопублікованими документами/ Інформаційний центр з питань культури та мистецтва. 2019. URL: https://cutt.ly/4j0rNGt.

31. Ерман Г. Величезні можливості. Як Азія може змінити долю України. *BBC News Україна*. 20 грудня 2020. URL: https://cutt.ly/Cj0tlmQ.

32. МЗС та UFW створюють фотобанк «Україна». Celement. 20.07.2020. URL: https://celement.com.ua/archives/2520.

33. Louis Vuitton випускає книгу про Україну. Vogue Ukraine. 15вересня 2020. URL: https://cutt.ly/qj0ubXg.

34. Мода та екологія: Ксенію Шнайдер запросили на круглий стіл The New York Times. Укрінформ. 25 січня 2021. URL: https://cutt.ly/fj0yjBX.

35. Ukrainian Fashion Week NO SEASON Season. *Ukrainian Fashion Week*. 19 серпня 2020. URL: http://fashion-club.com.ua/ufwnoss.

36. Action: Sustainable Fashion – міжнародний кейс про потенціал свідомої моди в Україні. *Ukrainian Fashion Week*. 26 листопада 2020. URL: https://cutt.ly/Tj0ymej.

37. Polskie projektantki i projektanci mody w Londynie, Maastricht, Paryżu i Berlinie. *Culture.pl.* 5.09.2017. URL: https://cutt.ly/sc1vlun.

38. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України / МЗС України. 2021. URL https://cutt.ly/hc1zEdi.

UDC 321.01 (477) «18/19»
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.21

OTTO EICHELMAN'S VISION OF GEOPOLITICAL PRIORITIES OF THE UPR: EUROPE VERSUS RUSSIA

ВІЗІЯ ОТТО ЕЙХЕЛЬМАНА ЩОДО ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ УНР: ЄВРОПА VERSUS РОСІЯ

Turchyn Ya.B.,
Doctor in Political Sciences,
Professor at the Department of Political Sciences and International Relations
Lviv Polytechnic National University

Ivasechko O.Ya.,
PhD in Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Sciences and International Relations
Lviv Polytechnic National University

Tsebenko O.O.,
PhD in Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Sciences and International Relations
Lviv Polytechnic National University

The article deals with O. Eichelman's vision of the geopolitical priorities of the Ukrainian People's Republic (UPR) regarding the process of state self-determination of the Ukrainian people. It was found that Ukraine's place in the geopolitical space O. Eichelman defined through an analysis of the current international situation, including Ukrainian-Russian and Ukrainian-European relations. Based on his works, economic, political, and historical grounds that prove the European orientation of external development of the Ukrainian state are singled out. One of the important directions of the UNR foreign policy O. Eichelman considered the development of bilateral Russian-Ukrainian relations. It is important that O. Eichelman substantiated the possibility of simultaneous formation of parallel unions between the states of the former Russian empire on international and legal grounds. He emphasized that the free alliance structure between sovereign states neither de facto, nor de jure should prevent the formation of new political ties that are concluded on the basis of joint state interests, and historical grounds, in case of their free membership. As an alternative, O. Eichelman offered an Eastern European Organization, into which the countries located in the territory of the former Russian Empire could enter, but without the territories of the Caucasus and Asia. This gives grounds for concluding that the scholar was a supporter of the multi-vector foreign policy of the UPR as the basis for the implementation of Ukrainian national interest. The emphasis is that among the basic principles of the model of interstate relations O. Eichelman offered not only such inalienable components, such as peace, partnership, equality, but also economic expediency as a guarantee for the realization of national interest. It is concluded that the scientific heritage of O. Eichelman is relevant today both from an academic and socio-political view. The scholar's position regarding the ways of building up Ukrainian statehood is important not only for the development of domestic science on politics but also for state-creating practices in Ukraine today. His scientific developments acquire special importance in the process of today's constitutional reform, improvement of local self-government system, development of priority areas of regional policy, intensification of participation of people's masses in the political sphere, clarification of electoral legislation, creation and implementation of a national development program in its domestic and external dimensions.

Key words: Otto Eichelman, Ukraine, state, geopolitical space, UPR.

У статті розглянуто візію О. Ейхельмана щодо геополітичних пріоритетів УНР у процесі державного самовизначення українського народу. З'ясовано, що місце України в геополітичному просторі О. Ейхельман визначив через аналіз тогочасної міжнародної ситуації, у т. ч. україно-російських та україно-європейських відносин. На основі його праць виокремлено економічні, політичні та історичні підстави, що доводять європейську спрямованість зовнішнього розвитку Української держави. Одним із важливих напрямів зовнішньої політики УНР О. Ейхельман вважав розвиток двосторонніх російсько-українських взаємин. Важливим є той факт, що О. Ейхельман обґрунтував можливість одночасного утворення паралельних союзів між державами колишньої Російської імперії на міжнародно-правових підставах. Він наголосив, що вільний союзний устрій між суверенними державами ані de facto, ані de jure не повинен перешкоджати становленню нових політичних зв'язків, які укладаються на основі спільних державних інтересів, історичних підстав, за умови вільного їх членства. Як альтернативу О. Ейхельман запропонував східноєвропейську організацію, до складу якої могли б увійти країни, розташовані на території колишньої Російської імперії, але без територій Кавказу й Азії. Це дає підстави для висновку, що вчений був прихильником багатовекторності у зовнішній політиці УНР як основи для реалізації українського національного інтересу. Акцентовано увагу на тому, що з-поміж базових принципів моделі міждержавних відносин О. Ейхельман запропонував не лише такі невід'ємні складові частини, як-от: мир, партнерство, рівність, але й економічну доцільність як запоруку для реалізації національного інтересу.

Зроблено висновок про те, що наукова спадщина О. Ейхельмана є актуальною сьогодні як з академічного, так і суспільно-політичного погляду. Позиція вченого щодо шляхів розбудови української державності важлива не тільки для розвитку вітчизняної науки про політику, але й для державотворчої практики в Україні нині. Його наукові

розробки набувають особливого значення у процесі сьогоденного конституційного реформування, вдосконалення системи місцевого самоврядування, вироблення пріоритетних напрямів регіональної політики, активізації участі народних мас у політичній сфері, уточнення виборчого законодавства, створенні й імплементації програми національного розвитку в її внутрішньому та зовнішньому вимірах.

Ключові слова: Отто Ейхельман, Україна, держава, геополітичний простір, УНР.

Problem statement. Modern Ukrainian researchers are trying to respond to different issues of the political history of our nation, to locate the place of Ukraine in the geopolitical space between East and West, to refute the thesis of "non-historical position" of the Ukrainian nation, which can not have its own state. According to many scholars, the emergence of a country in central Europe that is on par with the leading countries of the continent in terms of size and population is a significant event that has radically changed the political configuration of the Old World [2, p. 3]. As a newly created state, Ukraine immediately showed the desire to find its geopolitical identity, to realize itself in a global civilization context, to decide on its own priorities, and develop its strategy and tactics of their implementation [2, p. 3].

At the same time, Z. Brzesinsky notes that in the international community there is no sufficient understanding of Ukraine's international importance, which in a new way determines the borders of Europe and transforms Russia to the national state. These are extremely crucial changes [1, p. 70]. From the point of view of classical geopolitics, prove domestic scholars, Ukrainian geostrategy faced the choice of two main paradigms: Eurasian and Euro-Atlantic, which is due to the specifics of the geographical location of Ukraine, its territorial belonging to Europe and Eurasia [13, V. 6, p. 632].

Historical experience shows that the communication of the Ukrainian people with other states was more intense in periods of complete or incomplete statehood, and vice versa - in times of lack of state, it was on the periphery of international contacts [13, p. 629]. Confirmation of this was the period of struggle of the Ukrainian people for state self-determination in the international arena during 1917–1921. The position of M. Dnistryansky, a modern researcher of the problems of the political geography substantiates that, despite the extremely unfavorable geopolitical position, the Ukrainian ethnopolitical movement during the XIX–XX centuries in the context of Central Eastern European processes was a real integral geopolitical factor [4, p. 91]. In those socio-political conditions, the UPR leaders found themselves before the problem of finding allies who could offer Ukrainian people military and political assistance to struggle against Bilshovyk aggression. No less important became the international recognition of its state independence. It is reasonable to consider the position of D. Yanevsky that it is impossible to overlook such a fundamentally important circumstance as the complete irrationality of the foreign policy of the newborn Ukrainian state when Ukrainian socialist leaders did not want to understand the circumstance that any political regime, if it wants to remain in power, must and necessarily will act from the position not of abstract ideologues, but rigid geopolitical realities [15, p. 155].

Given this, many works Ukrainian scholars have devoted not only to the analysis of the Ukrainian revolution of the beginning of the XXth century and substantiation of possible forms of state development of Ukraine, but also to the definition of its place in the system of international relations, and characteristics of the diplomatic policy of the UPR. It can be argued that the public-political and scientific thought of that time was marked by originality and novel approaches, foremost, in understanding and analysis of geoethnopolitical problems [4, p. 91]. In particular, O. Eichelman, being in emigration and possessing thorough theoretical knowledge and practical experience in the field of legal regulation of the international system, studied intergovernmental relations and the place of Ukraine in them.

Task statement. To achieve the goal of this scientific study, it is necessary to solve several ***tasks, namely***: to locate the position of O. Eichelman concerning Ukrainian-European relations and prove his commitment to the European orientation of external development of the UNR; to highlight his vision of Ukrainian-Russian relations; to justify the approach of O. Eichelman on the multivector inclination of the foreign policy of the UNR; to determine the basic principles of the model of interstate relations according to O. Eichelman; to demonstrate the relevance and importance of the scientific heritage of the researcher in the process of state-building practice in Ukraine today.

Analysis of recent research and publications. The relevance of the chosen topic is intensified by the fact that in the conditions of the Soviet regime, the scientific achievements of the scholar were inaccessible to study. Only with the proclamation of Ukraine's independence, there were new opportunities for the study of socio-political ideas of O.Eichelman. Minimal biographical information about O. Eichelman is found in different reference literature of the authorship of T. Andrusyak, O. Vishka, I. Begej, N. Brailan, T. Ostasko. Important to disclose the socio-political position of the scholar in the context of the development of Ukrainian political science are works of M.Getmanchuk, O. Boryslavska, B. Bronco, M. Buchyn, I. Kopelev, Y. Maneluk, Y. Moroz, O. Moshak, S. Cashchenko, M. Petriv, V. Potlivnitsky, P. Stetsuk, D. Yanevsky, etc. Somewhat wider constitutional ideas of O. Eichelman considered representatives of legal science, in particular

N. Yefremova, O. Myronenko, A. Prysyazhnyuk, O. Skakun, M. Tomenko. Scientific developments of O. Eichelman were also interesting for specialists in the field of science of international law and diplomacy. In the first place, the works of D. Budkov, D. Vedeneyeva, V. Denysova, L. Zablotska, O. Zadorozhny, V. Korotky and K. Savchuk should be highlighted.

Allocation of unresolved parts of the general problem. The purpose of the proposed publication is to gain clear systemic ideas about the comprehensive study of the geopolitical priorities of the UNR in the process of state self-determination of the Ukrainian people, according to Otto Eichelman.

Presentation of the main research material. O. Eichelman (1854–1943) made a significant contribution to the formation and development of Ukrainian political thought and the improvement of state-building practice. He was a prominent scholar, teacher, legislator, constitutionalist, public-political activist and ideologist of the national liberation movement in Ukraine at the beginning of the XX century. He was not only a famous scholar but also a powerful state figure. Thus, the combination of theorist and practitioner in his person provides the study of his work undeniable importance.

The theoretical scientific research of O. Eichelman started from the period, which was marked by the end of the First World War. At this time, many nations were hoping for a new international order as well as for acquisition of the right to self-determination by non-state nations. It was about the establishment of a "future well-being" system, structural elements of which, according to O. Eichelman, were the realization of people's national will, the establishment of peace between states, and decreasing the financial burden of countries due to the reduction of military expenditures, etc. In 1918, the President of the United States, Woodrow Wilson, proclaimed the elements of the general "well-being of mankind" and subsequently noted that the warring parties used them for the conclusion of general peace and preliminary agreements [10, p. 113]. The scholar called the holding of the Versailles World Congress of 1919 with the participation of Wilson an important step towards the establishment of a new world order. The Congress, in his opinion, had to launch a new system of international relations, which would guarantee peaceful coexistence between states and nations, creat a new international organization, which would aim to meet the national needs and economic interests of all Member States. Wilson's 14 points on territorial issues, including Russia, Poland, the peoples of Austro-Hungary, and others, were of strategic importance to Ukraine. During his presentation to Congress, the US President said: "What is recognized as fair to Poles must be recognized by Finns, Lithuanians, Latvians and, presumably, Ukrainians. Since the formation of this principle, new nations have emerged and there is no doubt that they should be given the same opportunities. This means neither more nor less, but only the recognition by the peace conference of a number of de facto existing governments representing Finns, Latvians, Lithuanians and Ukrainians…" [6, p. 95–96].

However, Wlison's diplomatic experience, according to O. Eichelman, was insufficient to implement this program. As a result, French diplomats took over this initiative. The Treaty of Versailles, on the one hand, consolidated in Western Europe the nature of the coast base for marine states, and on the other hand - created a number of so-called limital states (Finland, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, Czechoslovakia, Romania). Their main geopolitical task was to prevent the creation of a continental alliance of land nations and states; that is, Slavs and Germans, directed against Great Britain and its allies [15, p. 313].

For then-revolutionary Ukraine, the Treaty of Versailles turned into undesirable actions on the part of the Entente. As a result, Poland was in fact allowed to occupy Eastern Galicia and Volhynia, Transcarpathia was ceded to Czechoslovakia, and Bukovyna to Romania. Thus, the Ukrainian side was not given the opportunity to establish control over their lands. The Treaty of Versailles legally established the end of the First World War and finally fixed the post-war distribution of forces in Europe. "The existence of an independent, self-sufficient, and even more so conciliar Ukraine, – indicates D. Yanevsky, – this scheme, in any case, did not foresee and could not foresee" [15, p. 380]. The American side did not fully support the terms of the Treaty of Versailles. Thus, O. Eichelman pointed out one important detail: that the United States did not ratify this agreement, including the article on the establishment of the League of Nations [10, p. 113]. Disappointed with the results of the Congress, W. Wilson still signed the Treaty of Versailles between the Entente countries and Germany on June 28, 1919.

O. Eichelman tried to explain the position of the Americans, who showed their outright dissatisfaction with the Treaty of Versailles. "The Americans", he stated, "as real politicians, obviously accurately calculated the inherent weight of this agreement, clearly predicted the confusion it and subsequent agreements were to cause in relations between nations; they also foresaw real – not to say selfish – interests, which the victors sought to implement at all costs behind the scenes of their outspoken slogans about the freedom of peoples and the high tasks and ideals of mankind, and therefore without any national prejudices and still behave politely, but have an unequivocally cool attitude to the Treaty of Versailles and its extensions" [10, p. 113–114]. From O. Eichelman's point of view, the Treaty of Versailles only intensified the confrontation between France and Germany, and the system of international relations itself acquired

signs of instability, in the conditions of which became almost impossible to predict the events of international life. The situation was further complicated by the fact that each state had several unresolved complex problems that generated antagonisms. Defending national interest, it was ready to "bargain" for personal benefit. Analyzing the peculiarities of interstate relations, the scholar emphasized that for the implementation of national priorities, the states began to use any means, from diplomatic to economic, namely calculations for state debts, the establishment of currency prices, manipulation of international exchange in conditions of complete destruction of the national economy. Under such conditions, it has become obvious that a number of countries around the world suffer significantly from the "economic stagnation" of European countries. The United States and England, to the conviction of O. Eichelman, recognized the need to rebuild the national-economic well-being of Germany, because they approached the solution of post-war economic problems in Europe prudently and without chauvinism. Instead, the position of France, which dreamed of political revenge in 1870–1871, was different, ignoring the fact that "the question of Alsace-Lorraine turned Europe into an armed camp, and the so-called image of France (for 1870) many times threatened a new war between France and Germany" [10, p. 114]. Given this, there was constant threat of a new war in Europe, which, according to O. Eichelman, could not be localized, and could cause a new "world fire". Such a geopolitical balance of power forced both France and Germany to seek allies. One of the important factors that decisively influenced international relations, O. Eichelman quite rightly called economic [10, p. 114].

He believed that England and the United States at that time had chosen a predominantly neutral, somewhat detached position, adhering to the principles of the Monroe Doctrine (since 1823), and therefore did not interfere in European affairs at all. Attention is focused on the fact that the US economic interests in Europe were implemented, and the wars that periodically arose in its territory, only brought super-profits to American capitalists, increasing their influence on the world political process. It should be noted that the position of O. Eichelman was quite reasonable, because the United States as a result of the First and Second World Wars significantly improved its financial and economic situation. It was sufficiently obvious that when the United States experienced a threat to their economic interests, it was trying to make full use of diplomatic forces. Eichelman cited the 1905 war between Russia and Japan as an example, during which President Roosevelt used all diplomatic means to persuade Russia to make a truce with the Japanese side and not to use military force against it. The defeat of Japan would mean losing Americans the financial loans they were actively lending to it in large amounts. Thus, O. Eichelman argued that in such circumstances, the US attitude to Russia has always been favorable, starting from the end of the XVIII century [10, p. 115].

It was the United States that the scholar rightly called the most powerful factor in the development of the then system of international relations. The US foreign policy has taken a well-defined direction, which O. Eichelman characterized as an "expected attitude" to events in Europe. The US government was well aware that hasty decisions should not be taken in such an uncertain situation. The researcher was convinced that on this basis they were somewhat cool about the activities of the League of Nations, anticipating the possibility of forming a new international organization. Numerous publications in the press of that time served as confirmation.

On the other hand, pursuing its national interest, the United States repeatedly declared its readiness to help Europe in financial support issues. American banks were to be involved in this process, matching their financial policies with the US government. On this basis, it was concluded that "the policy of the States in this way receives in its hands the strongest means in modern circumstances to influence its authority on the diplomacy of economically devastated Europe in all necessary US cases. Full contact with the policy of the States is therefore of paramount interest for the policy of all European states" [10, p. 115].

The scholar rightly pointed out that the realization of US interests would be possible exclusively in a stable political situation in Europe. Trying to realize such a task, American diplomats attempted to influence the position of such countries as England, France, and Germany. The latter, noted O. Eichelman, agreed with the proposed "rules of the game" and declared its readiness to carry out recommendations and guidance of the US Government. Given this fact, the definite merits of American diplomacy include a change in coordinates in relations between France and Germany. Thus, the scholar continued, a seemingly previously impossible meeting of German and French ministers took place as if unexpectedly in Wiesbaden [10, p. 116].

Having carefully analyzed international life, O. Eichelman outlined the probable location of political forces in the system of interstate relations. Thus, France understood the real state of interstate relations and perceived even those circumstances that did not quite suit it. Germany, hoping for more favorable conditions in the future, initially agreed to comply with the provisions of the Treaty of Versailles, despite the "impossibility of its obligations". At the same time, the awareness was mellowing that the Entente bloc was not a permanent phenomenon.

This approach created a basis for understanding that the above-mentioned changes in the system of interstate relations did not contribute to the understanding of the "Ukrainian question",

which was not given a clearly defined conjuncture in world politics. Most Western European countries did not realize the full importance of the Ukrainian issue, and only passively observed the course of political processes in Ukraine. Thus, the attitude to Ukraine of the German and Austro-Hungarian empires was well-known. From the beginning of the XX century, Germans perceived Ukraine as a factor in weakening Russia, and the possibility of the existence of an independent Ukrainian state was considered exclusively within the framework of the strategy of German expansion to the East [15, p. 157]. At the same time, according to modern researchers, the United States in 1917–1920 did not produce a separate political course regarding Ukraine and placed it in the so-called indifference zone. On the other hand, none of the Ukrainian political regimes of the outlined period sought to have a clear policy on the United States. Consequently, Americans arbitrarily interpreted political processes that took place on the territory of the former Russian Empire [15, p. 156]. In fact, the countries of Europe did not take a common position on the problem of self-determination of Ukraine, but rather the opposite – developed European countries did not share the state aspirations of Ukrainians.

An important feature for O. Eichelman was the fact that when the political side of the issue had not yet reached its solution, the economic importance of Ukraine for the world market was realized and was quite obvious. On the other hand, it seemed that Western political forces "were afraid" to provide active support to the "Ukrainian question". Although already at that time, some of them advised their governments to support the Ukrainian side, considering it an important factor in the process of stabilizing the political and economic life of Europe. "In order to increase this interest in the Ukrainian case, it is necessary", said O. Eichelman, "that it (Ukraine) should also behave in a solid and reasonable way at home, guaranteeing its duration and sustainability" [10, p. 117]. These words of the scholar are relevant even today, when Ukraine is trying to strengthen its influence on the processes of international life.

We can allocate several measures produced by O. Eichelman to strengthen Ukraine's position in international relations: firstly, to intensify the activities of the UPR government, which through the thoughtful and rational use of favorable international political conjuncture can prove to the world its political maturity, balance and experience, devotion to the state course; secondly, in developing a foreign policy course, it is necessary to take into account the lessons of the past, without which the Ukrainian case cannot develop in the desired direction; thirdly, to create a joint strategy of national development, and representatives of the Ukrainian political elite must clearly understand that Ukraine's independence will not be strengthened in certain party programs, and this is not an effective means of fighting the occupants; fourthly, it is necessary to identify a single political unifying goal, namely the full state independence of Ukraine [10, p. 117]. Only in the conditions of an independent and strong state various party programs can be implemented. Such views of the scholar correspond to those he declared in the Statute of the National Union of Ukrainian Statehood. In essence, he proposed to create a unified national strategy for the development of Ukraine's foreign policy following its national interest.

O. Eichelman repeatedly criticized the activities of Ukrainian diplomats, referring to their professional unpreparedness. "Delicate behavior and sweet smiles of foreign diplomats", he stated, "were accepted by them, mostly self-proclaimed "representatives" of the Ukrainian people, as winning of the case" [9, p. 10]. At the same time, experienced foreign diplomats successfully used the discord in the Ukrainian political world: "As a result, it came to the point that the state, which was recognized by four countries of the world, to which they sent their diplomatic representatives, was returned to the "dungeon" in which Ukraine was in the days of tsarist Russia" [9, p. 10].

It is obvious, that the diplomatic service played a considerable role in realizing the Ukrainian national interests. Ukrainian diplomat A. Zlenko emphasizes that every thing in politics begins with a person, all political successes and failures have a common main prerequisite – a human factor, regardless of whether it is one person or millions of people: "diplomacy and politics – these are inseparable components of a single whole – determine the fate of the state in the international arena" [11, p. 382].

In 1918–1920, the UPR de facto sent 36 of its representatives abroad (19 embassies, 9 consulates, 8 diplomatic missions), but the activities of Ukrainian diplomats were not effective enough. This was due to insufficient funding for their maintenance, the lack of the very fact of recognition of the UPR by other states. Ukrainian governments did not have clear political guidelines, and large states distrusted the instability of Ukrainian leaders' foreign policy. Besides, the political disunity of the Ukrainian people, their disappointment in the actions of Ukrainian leaders was quite noticeable [3, p. 37–38]. Analyzing the diplomatic activity of the UNR, D. Doroshenko pointed out its peculiarity that "among Ukrainian citizens, there was a kind of "attraction" to go abroad: who only could, tried to enroll in some diplomatic mission and leave. The infinite number of diplomatic missions to all countries of the world were formed. The mass of random elements stuck to the missions and commissions that went abroad" [5, p. 516]. Unsatisfactory diplomatic work weakened Ukraine's position in the international arena, and this was especially felt in the mood of the emigration circles.

O. Eichelman tried to prove that at each stage of the formation of Ukrainian statehood, determining its place in the system of international relations, the Russian factor played a key role. While in exile, he substantiated the possibility of Ukraine's membership in international unions, taking into account the special nature of Ukrainian-Russian relations. After the defeat of the national liberation struggle of the Ukrainian people for state independence in 1917–20, this issue was actively discussed in emigration circles, where it was sharply criticized while looking for ways to solve the problem. Thus, Ukrainian emigrants did not lose expectations for Ukraine's political independence. At the same time, a significant contingent of people from Russia was categorical in their assessments of the Ukrainian question and promoted the restoration of the territorial and political system of the Russian Empire [7].

Analyzing the activities of Russian emigration centers, the scholar pointed out to their irreconcilable attitude not only to the foundations of the Soviet regime but also to the fact of the formation of sovereign states that emerged on the territory of the former Russian Empire. "In particular", stated O. Eichelman, "this attitude of Russian circles has become especially hostile in the matter of independence and autonomy of Ukraine" [7]. Indeed, based on preserving the "united and indivisible" Russia, there were no contradictions between the Bolshevik government and the anti-Bolshevik emigration [12, p. 77]. Pro-Russian political forces considered various ways to restore tsarist Russia, including without states such as Finland and Poland. However, they were united by the desire to restore Russia in the form of a decentralized federal republic. O. Eichelman compared the ideas of decentralization of political power proposed by the Russian emigration with the generally accepted democratic principles of organization of state life to develop proposals for the formation of possible interstate alliances in the future. He allocated the main stages of developing the idea of creating an international union of states that were formerly part of the Russian Empire and outlined the possible prospects for its formation, which actively lobbied the representatives of Russian emigration circles [7].

Going deeper into the political events of the past, O. Eichelman recalled the fact when in January 1918 the Constituent Assembly collected to form a new federal state. However, the Soviet government liquidated them, so they did not achieve their goal. O. Kolchak's, A. Denikin's, and P. Wrangel's attempts to restore "a united and indivisible Russia", he continued, also failed. The Russian political emigration parties set the implementation of a similar task, whose activities intensified in the spring of 1920. According to O. Eichelman, only the Russian Political Committee, which was formed in Warsaw under the leadership of B. Savinkov, carried out its work on fundamentally different principles. Unlike the branches in Paris and Berlin, this committee recognized the right to proclaim their own national states by those nationalities that formed territorially united groups in the territory of former tsarist Russia.

In the context of this issue, O. Eichelman analyzed the results of the meeting held by the Russian Constituent Assembly in January 1921 in Paris, among which we can distinguish: first, it became clear that Russian emigrants in Paris to a certain extent abandoned the previous unequivocal position on the need to preserve a "united and indivisible Russia"; secondly, the meeting still took into account the desire of the peoples to establish a federal-state system in Russia [14, p. 184–185]. Simultaneously, O. Eichelman emphasized the rather "interesting" substantiation of such a position. According to Russian political emigrants, the move towards decentralization of power is the result of tragic circumstances that led to the complete separation of "peripheral states" from Russia, severing with it all ties due to the desire to protect themselves from the despotic power and destructive policies of the Bolshevik dictators. Due to the formation of the Bolshevik regime in Russia, the federal unification of the states of the former tsarist empire into a rational and legal form became impossible. O. Eichelman perceived such a view rather skeptically, mentioning the peculiarities of the so-called democracy in the Russian Empire. The third feature of the meeting of the Constituent Assembly confirmed the scholar's position. Thus, the adopted resolution states that the formation of several nation-states on the territory of the former tsarist empire corresponds to Russia's democratic ideals. Moreover, the legitimacy of the desire of these states to maintain independence is emphasized, if such a position is supported by the Constituent Assembly convened by general elections. The completion of the temporary political separation caused by the Bolshevik regime and the mandatory alliance of Ukraine and Russia in the future after the liquidation of Soviet power can be considered the completion of such "democratic shifts".

The affinity of socio-political and cultural interests determined the common perspective of Ukrainian-Russian relations, which were interpreted as coercion to economic and political convergence and substantiated by bilateral expediency. The next feature of the meeting, O. Eichelman called the decision on the optimal form of such interstate cooperation – federal unification. The scholar stressed that the resolution, however, does not give a clear definition of the content of such formation. According to him, federal-type unification can be organized based on international law or state law principles. These approaches differ significantly. In the first case, there is a union of states in which its territorial components completely retain sovereignty. As an example, O. Eichelman cited

the functioning of international organizations in Europe and the United States, including the League of Nations [7]. In the second case, the scholar spoke of a single and indivisible state, when state power unites all its parts, albeit with limited competence. Under such conditions, the centralization of management in the areas of external and military policy is observed.

O. Eichelman's attention was also drawn to the provisions of the adopted resolution on the principles of the accession of sovereign states to the Russian Federal Republic: voluntariness, freedom, and equality of the parties. The scholar, rethinking the lessons of the past, as well as the prospects of Russian-Ukrainian relations, tried to revise the reliability and feasibility of such a proposal.

In general, O. Eichelman did not reject the possibility of a Ukrainian-Russian union and substantiated his position with several arguments. Firstly, the existence in the past of long-term economic ties between Ukraine and the newly formed states of the former Russian Empire. Secondly, the proposed unifying principles corresponded to the democratic preferences of the UPR political leaders, who, according to O. Eichelman, really showed a desire to integrate into such types of forms of interstate unions, as evidenced by the Riga Conference.

As a legislator, O. Eichelman was more interested in the ratio of powers of subjects of such interstate formation. In order to ensure the stability and long-term existence, in the opinion of the researcher, all differences between sovereign states in those or those issues must be regulated by the so-called free agreements. They should be concluded between equal subjects of international law based on well-grounded needs, and after reaching a mutual agreement of the parties regarding their expediency and content. It was, before all else, about neutralizing differences in the sphere of economic, judicial, and administrative relations, as well as issues of transport and roads, healthcare, etc. Therefore, we can identify clear recommendations of the scholar to ensure the sustainability of such an international-union organization. Several factors should determine its stability, namely: the level of realization of the interests of all subjects of international formation, which "encourages them to freely enter this organization and not to violate the legal order established by it"; the term of the international agreement, which O. Eichelman recommended to conclude for 15 years. At the same time, the scholar considered it necessary to leave to the subjects of the union the right to invalidate certain conditions of the contract after its expiration date. In cases when the member states of the international union are not able to resolve controversial issues on their own, they should take advantage of the services of an arbitral court, but under no circumstances resort to armed means. Thus, theoretically, O. Eichelman allowed the formation of joint customs unions, the system of roads and railways, etc., but only between politically independent states. It is more a question of expediency of creation not political, but rather economic unions.

Analyzing the history of the development of interstate relations, O. Eichelman emphasized that the conclusion of this type of international legal unions of sovereign states was a widespread practice. The basis of such alliances was the common vital interests of the parties to the agreement. He also pointed out the peculiarity that they often remained effective longer than a specified term. Interstate associations were not eliminated but supplemented by modified treaties, adapted to the requirements of the socio-political and economic life of the time. The practice of international relations, according to O. Eichelman, contains more than one and a half hundred of these types of regulatory treaties, which "concern those different, typical in modern practice tasks of public administration, which are set by both the united states and the real alliance" [8].

It is important that O. Eichelman substantiated the possibility of simultaneous formation of parallel alliances between the states of the former Russian Empire on international legal grounds. He stressed that a free alliance structure between sovereign states, neither de facto nor de jure, should prevent the formation of new political ties based on common state interests, historical grounds, subject to their free membership. As an alternative, O. Eichelman proposed an Eastern European organization, which could include countries located in the territory of the former Russian Empire, but without the territories of the Caucasus and Asia. An analysis of the source base of the work has shown that the scholar did not name the form of such a political formation, by indicating only its various versions: an agreement based on international legal principles, in the form of a state-legal structure, a real union, or a union state. The possibility was considered to form an ordinary centralized state, which will be part of the newly formed political association – the international legal federal union of the states of former tsarist Russia.

The scholar's attention was drawn to the issue of the proportion between the ideas of state independence, sovereignty, and the formation of interstate alliances. The restoration of state independence of Ukraine was a prerequisite for the creation of international associations, its implementation as a full-fledged subject of world politics. Dominant here was the desire of Ukrainians to live their own national life, and the prerequisites for this – a huge national territory, numerous spiritually and physically healthy population, as well as economic and natural resources of Ukraine. Among the essential features of the Ukrainian process of state construction, O. Eichelman singled out the absence of any claims "to one or another great-power hegemony over anyone.

It (Ukraine) does not and will never have imperialist inclinations" [8]. This position is because of the fact that in the system of international relations, according to the scholar, Ukrainians preferred a peaceful (arbitration) way of resolving interstate disputes, the development of partnerships with other countries based on norms of contract law, especially with states formed on the territory of the former Russian empire.

As an experienced international lawyer, O. Eichelman came to the conclusion that at the beginning of the XX century "nations have grown to a high degree of national consciousness and are moving towards such new orders which would calm their needs and exclude for the future any frivolity and adventures in international relations" [8]. Thus, the formation of states and large interstate formations was to become a solid foundation for the development of modern world culture in all its directions. Consequently, the formation of international unions the scholar interpreted as a factor in stabilizing the system of international relations, the implementation of the principle of balance of power.

Thus, O. Eichelman, being a positivist by convictions, tried to solve the "Ukrainian question" and determine the place of Ukraine on the geopolitical map of post-war Europe with the help of international law, realizing the influence of the Russian factor on this process. Although he pointed to Ukraine's European orientation, unlike many politicians of the time, he did not reject the possibility of forming a new international union between Ukraine and the former states of the Russian Empire on legal and democratic principles. However, the formation of such an international union in the near future, O. Eichelman considered impossible, because Soviet Russia, according to him, did not comply with any of the declared unifying principles. It turned out that he complied with the position that the historical factor could not be the main factor in building future Ukrainian-Russian or Ukrainian-European relations, but, in any case, peoples should look to the past to prevent mistakes in the future. It is obvious that the scholar was a supporter of Ukraine's multivector orientation in foreign policy, which aims to implement the components of national interest.

O. Eichelman precisely identified the peculiarities of interstate relations after the First World War, as well as their possible evolution. He did not deny Ukraine's entry into interstate alliances but emphasized the democratic principles of their formation and functioning, namely: peace, partnership, mutual respect, as well as economic benefits, equality of the parties, and preservation of state sovereignty of such formations.

Conclusions. It is concluded that the state independence of Ukraine was a necessary condition for the creation of any federal or confederate formations, and their foundation should become the norms of international law, which are designed to guarantee the sovereignty of the state in the system of interstate relations. O. Eichelman sought alternative and multifaceted ways to develop Ukraine's foreign policy in order to fully realize its national interest. The views of the scholar correspond to modern democratic ideals, principles, and norms of international law, and therefore they can be used in both the theory and practice of international life, in the process of ensuring equitable integration of Ukraine into the world community.

REFERENCES:

1. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів ; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 236 с.
2. Гетьманчук М.П. Між Москвою та Варшавою : українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. 432 с.
3. Гетьманчук М.П. Ризький мир: україно-польські відносини періоду підготовки, підписання і ратифікації Ризького договору 1921 р. Львів : Світ, 1998. 53 с.
4. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики : монографія. Львів : Літопис : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 490 с.
5. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) : науково-популярне видання. Київ : Темпора, 2007. 632 с.
6. Дорошенко-Товмацький Б. Симон Петлюра: життя і діяльність. Київ : Вид. центр «Просвіта», 2005. 608 с.
7. Ейхельман О. Про єднання держав, які повстали б. російської імперії з новою Росією. *Українська трибуна*. 1922. 31 (18) січня.
8. Ейхельман О. Про єднання держав, які повстали б. російської імперії з новою Росією. *Українська трибуна.* 1922. 1 лютого (19) січня.
9. Ейхельман О. С.У.Д. Київ : Тарнів : Вид-во С.У.Д., 1921. 79 с.
10. Ейхельман О. Стан сучасної дипломатії. *Визволення*. Прага, 1921. Ч. 5/8. С.113–118.
11. Зленко П. Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920–1931. Прага, 1932. 154 с.
12. Мельник І.А. Міжнаціональні відносини : радянський експеримент та історичні реалії. Київ : Либідь, 2006. 468 с.
13. Політична історія України. XX ст. : у 6 т. Т. 1 : На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.) / Ю.А. Левенець, Л.П. Нагорна, М.С. Кармазіна ; за ред. І.Ф. Курас. Київ : Генеза, 2002. 424 с.
14. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки. Київ : Дух і література, 2003. 767 с.

УДК 327-049.5”2013/2017”(460+4-6 ЄС)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.22

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ДЛЯ ІСПАНІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СТРАТЕГІЯХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ІСПАНІЇ (2013 ТА 2017 РР.)

CURRENT CHALLENGES AND THREATS FOR SPAIN AND THE EU IN SPAIN'S NATIONAL SECURITY STRATEGIES (2013 AND 2017)

Хмель А.О.,
orcid.org/0000-0002-4881-7859
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Світ навколо є динамічним, швидко змінюється, у ньому з'являються нові загрози та виклики для безпеки, підсилюючи і поглиблюючи вже наявні небезпеки як для людини, так і для держави. Прогнозування і виявлення загроз для держави заздалегідь робить її більш захищеною і дає можливість громадянам почуватися в безпеці. Україні, яка прямує на вступ до ЄС, буде корисним досвід однієї з його країн-членів у виявленні та розрізненні загроз, ризиків і викликів для безпеки, адже такий аналіз дає змогу побачити, яким чином пов'язує Іспанія свою безпеку з безпекою ЄС та виявляє наявні спільні загрози. Тому автор на основі аналізу Стратегій національної безпеки Іспанії від 2013 та 2017 рр. і знайомства з експертною думкою іспанських науковців робить висновки щодо влучності (адекватності), комплексності підходу розуміння загроз і викликів для Іспанії у XXI ст. Самі стратегії є комплексними та виваженими, хоча Стратегія 2017 р. є більш досконалою та поглибленою, яка розширила список загроз і викликів та, відповідно, напрямів забезпечення національної безпеки Іспанії. У Стратегії 2013 р. їх 12 – поділ на загрози та ризики відсутній, у Стратегії 2017 р. – 13, наявний чіткий поділ на загрози та виклики. У Стратегії 2017 р. в назві глави прибрано термін «ризик», який замінено на термін «виклик», хоча сам термін продовжує використовуватися в самій Стратегії. В обох Стратегіях наголошено на особливій географії Іспанії та взаємовигідності її членства в ЄС і НАТО для забезпечення безпеки для самої країни та країн-членів організацій. До нових викликів у 2017 р. додано епідемії та пандемії, наслідки зміни клімату та вказано на загрозу «гібридних дій». В обох Стратегіях майже відсутні натяки на внутрішні загрози – акцент робиться виключно за зовнішні. Суперечливим виявляється факт, що Російська Федерація, незважаючи на те, що Іспанія визнала незаконність анексії Криму, не визнана агресором, а визначена як важливий актор міжнародних відносин, із яким варто вести діалог. Тож небезпека, яка виходить із цієї країни, не повною мірою усвідомлюється урядом Іспанії, а відповідно, її буде вкрай важко передбачити та попередити.

Ключові слова: стратегія національної безпеки Іспанії 2013 та 2017 рр., ЄС, загрози, ризики, виклики.

The world around us is constantly changing and new threats and challenges to security are emerging, reinforcing and deepening the existing dangers for both man and state. Anticipating and identifying threats to the state in advance makes the nation-state more secure and enables citizens to feel safe. In addition, the work is relevant because Ukraine, which is willing to join the EU, will benefit from the experience of one of its member states in identifying threats, risks and security challenges. Such an analysis will make it possible to see whether Spain connects its security with the EU or whether any common threats can be identified. Therefore, the author, based on the analysis of Spanish National Security Strategies from 2013 and 2017 and the study of the expert opinion of Spanish scientists, draws conclusions about the accuracy (adequacy), the complexity of understanding threats and challenges for Spain in the XXI century. In general the strategies are complex and balanced, although the Strategy 2017 is more sophisticated and profound, which resulted in the expanded list of threats and challenges and, accordingly, the areas of national security in Spain. In the Strategy of 2013 (12 threats in total) there is no division into threats and risks, in the Strategy of 2017 (15 threats and challenges in total) there is a clear division into threats and challenges. The Strategy of 2017 removed the term «risk», which was replaced by the term “challenge”. Both Strategies emphasize the peculiarities of geography of Spain and the mutual benefits of its membership in the EU and NATO to ensure security for the country and the organizations. Epidemics and pandemics, the effects of climate change and the threat of “hybrid action” have been added to the new challenges in 2017. Both Strategies do not mention the internal threats, the emphasis is made exclusively on external challenges. It is contradictory to note that the Russian Federation, despite the recognition of the illegal annexation of Crimea, is not recognized as an aggressor, but is identified as an important actor in international relations. Therefore, the potential danger of this country is not fully realized by the Spanish government, and accordingly, it will be difficult to predict it or prevent any possible issues.

Key words: Spanish national security strategy 2013 and 2017, EU, threats, risks, challenges.

Постановка проблеми. *По-перше, д*инамічні зміни навколишнього світу, поява нових викликів і загроз, посилення та зміна наявних вимагають їх аналізу та систематизації для забезпечення безпеки держав, адже чітке бачення цілі, на яку спрямована стратегія безпеки держави, дає змогу краще організувати систему безпеки і дає можливість громадянам почуватися в безпеці. Для України як відносно молодої держави, безперечно, є корисним досвід країн – членів Європейського Союзу (зокрема Іспанії) у прогнозуванні, виявленні та розрізненні погроз, ризиків і викликів для безпеки, що зумовлює актуальність роботи. *По-друге*, географічне положення обох – Іспанії

та України – є південним кордоном Європи, відповідно вони є транзитними країнами, які з'єднують Європу з іншими континентами: у випадку Іспанії – з Африкою, у випадку України – з Азією, що відображається на наявності спільних характеристик небезпек для національної безпеки країн. *По-третє*, важливим елементом актуальності є той факт, що Україна та Іспанія мають проблеми сепаратизму на власній території. У випадку України ця проблема ініціюється та реалізується за активного втручання Російської Федерації, в Іспанії ж проблема зовнішнього негативного втручання відсутня. В обох випадках ЄС як міжнародна організація виступає за дипломатичне порозуміння центру (урядів країн) і проблемних територій, хоча у випадку Іспанії така діяльність у рази сильніша, адже Іспанія є членом ЄС.

Для розуміння того, які саме міжнародні обставини вплинули на прийняття Стратегій національної безпеки Іспанії 2013 та 2017 рр., наголосимо, що середовище безпеки для Європи та світу дуже змінилося за останні 20 років. Факторами, які передували прийняттю Стратегії національної безпеки Іспанії 2013 (далі – ESN-2013), можна назвати: загострення терористичної небезпеки на початку XXI ст. – 11 вересня 2001 р. у США, введення військ НАТО до Афганістану (2001 р.), війна в Іраку (2003–2011 р.), теракти в Мадриді 2004 р., терористична діяльність ETA, яка 2012 р. вкотре заявила про припинення вогню та продовження боротьби політичними методами, марокко-іспанський конфлікт за о. Перехіль 2002 р., розширення ЄС у 2004 та 2007 рр., що збільшило кількість мігрантів до всіх країн-членів, що мало неоднозначний вплив на економічну та безпекову ситуації, європейська боргова криза (поч. – 2009 р.), яка мала великий вплив на економіку країн-членів ЄС, зокрема Іспанії, та загострила проблему сепаратизму, наприклад, Шотландії та Каталонії, газовий конфлікт РФ та України взимку 2008–2009 рр., що дестабілізував енергетичну ситуацію у країнах ЄС, російська-грузинська війна у серпні 2008 р., пандемія грипу A/H1N1 в 2009 р., громадянська війна в Лівії 2011 р., арабська весна 2010–2012 рр. та багато інших подій, війн і конфліктів, які прямим або опосередкованим чином влинули на зміни в середовищі безпеки Іспанії, Європи, світу та потребу вдосконалення системи національної безпеки. Оскільки небезпека тероризму мала значний вплив на дестабілізацію у світі, Європі та Іспанії, вона окреслена повною мірою в обох стратегіях.

Якщо ж говорити про події, що передували прийняттю Стратегії національної безпеки Іспанії 2017 (далі – ESN-2017), то до вже звичних небезпек (тероризму, військових конфліктів) доєдналися більш актуальні – гібрідні війни (наприклад, Росії проти України), інформаційний вплив з-за кордону для зміни ситуації у країні, які вплинули на безпеку Іспанії та ЄС набагато більше. Серед них варто зазначити: погіршення епідемологічної ситуації у світі (напр., поширення вірусу Еболи за межі Африки), збільшення небезпеки для країн ЄС із боку Росії, яка мала початком інформаційну атаку на Україну, потім анексію українського Криму та введення російських військ на Схід України, для Іспанії ця небезпека мала місце в інформаційній площині – втручання РФ в події в Каталонії 2014 р. [1], сама Каталонська криза, Brexit і збільшення інтиєвропейських рухів і євроскептичних настроїв у ЄС, підвищення небезпеки терористичної загрози у світі (хоча в Іспанії 2017 р. внутрішня терористична загроза була зменшена – ETA заявила про своє повне роззброєння та 2018 р. припинила діяльність) – всі ці та багато інших подій підвищили рівень нестабільності ЄС та Іспанії та вимагали перегляду Стратегії національної безпеки 2013 р. та систематизації старих і нових ризиків, викликів і загроз безпеці для Іспанії та ЄС.

Не всі, але більшість подій в Іспанії та світі, що передували розробці Стратегій національної безпеки, були згадані й окреслені в них (зокрема такий внутрішній фактор, як політична криза в Каталонії), що і буде розглянути автором.

Тож дослідження загроз у Стратегіях національної безпеки Іспанії дозволить виявити взаємозв'язок безпеки Іспанії та ЄС, різницю у формулюванні старих і нових загроз і викликів, вплив глобалізації на національну безпеку країни, еволюцію місця Росії, аналіз внутрішніх загроз для Іспанії – все це буде корисним, враховуючи задокументований поступ України до ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження загроз і викликів у Стратегіях національної безпеки Іспанії від 2013 та 2017 рр. опікуються невелике коло науковців, зокрема російські: Г. Кутирьов та А. Дунаєв [2–3], українські: А. Саган [4], британські: C. McKeon [5], іспанські дослідники: M.A. Ballesteros Martín [6], J. Pérez Francesch [7], L. Romero Bartumeus [8], J.F. Zamora Navarro [9]. Саме вони аналізують різницю між Стратегією національною безпеки Іспанії 2013 та 2017 рр., у т. ч. й у розрізі виявлення нових загроз і боротьби з ними. Українські та російські науковці більшою мірою звертають увагу на загальну систему безпеки Іспанії, не акцентуючись особливо на визначенні загроз і викликів для системи національної безпеки у Стратегіях. C. McKeon та інші науковці й активісти мережі британських організацій Rethinking Security здійснили порівняльний аналіз кількох Стратегій національної безпеки різних країн (Іспанії, Італії, США, Великої Британії та ін.), зазначивши, що більші та потужніші у військовому й економічному відношенні держави

(наприклад, Франція, Велика Британія та США) надають більший пріоритет короткотерміновим викликам безпеці міжнародного військового характеру, на відміну від менших або менш потужних держав (напр. таких, як Нідерланди, Іспанія, Словенія). Останні, на думку авторів, підкреслюють ширший спектр викликів безпеці, поєднуючи як внутрішній, так і міжнародний виміри, і роблячи більший акцент на співпраці та побудові союзів.

Тож недостатність вивчення теми українськими дослідниками та зміни в середовищі безпеки у глобальному масштабі вимагають розгляду питання визначення сучасних внутрішніх і зовнішніх загроз для Іспанії у Стратегіях національної безпеки більш поглиблено.

Документальною базою, що стала підґрунтям нашого дослідження, стали Стратегії безпеки та сайті іспанського уряду. Крім цих Стратегій, сайт дає змогу познайомитися з іншими нормативно-правовими актами Королівства щодо забезпечення національної безпеки та реалізації основних цілей Стратегії безпеки [10].

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка ESN-2013 та інших нормативних актів по забезпеченню національної безпеки Іспанії стояла на часі ще з 2001 р., причинами чого стали дезорієнтація зовнішньої політики Іспанії наприкінці 90-х рр. XX ст. і на початку 2000-х, коли Іспанія спробувала орієнтуватися не на Європу, а на атлантичне співробітництво. Сфера зовнішньої політики Іспанії тоді характеризувалася як «стратегічний безлад», який тривав і під час прем'єрства Х.Л. Родрігеса Сапатеро [11], що відобразилося і на забезпеченні національної безпеки Іспанії.

Відповідно до глобального бачення ESN-2013 дає таке визначення національної безпеки – «це дії держави, спрямовані на захист свободи та добробуту її громадян, гарантування оборони Іспанії та її конституційних принципів і цінностей, а також сприяння разом із нашими партнерами та союзниками міжнародній безпеці з виконанням взятих на себе зобов'язань». Визначення свідчить, що Іспанія не тільки опікується власною безпекою, але й бере на себе обов'язки із забезпечення міжнародної безпеки.

Зовнішній розгляд обох Стратегій дає нам змогу побачити, що друга Стратегія національної безпеки Іспанії (далі – ESN-2017) є вдосконаленою та поглибленою версією першої не тільки через обсяг (вона є майже вдвічі більшою за обсягом), а й через виявлення нових загроз і викликів і кращу систематизованість раніше заявлених. У другій концепції більше уваги звернено на загрози, що ззовні впливають на національну безпеку Іспанії через трансформацію глобальної системи безпеки (глава 2), звернено увагу на той факт, що в інформаційній сфері та через вплив процесів глобалізації стираються кордони між державами, що значним чином впливає на безпеку, також у ній поглиблено розуміння ролі Іспанії у Європі та світі (глава 3).

Варто зазначити, що зміни, окреслені в ESN-2017, більшою мірою зовнішні для країни та пов'язані зі змінами в самій системі, тож еволюція і розвиток системи викликають загрози для національної безпеки, в конкретному випадку – Іспанії.

Частина 1. Загрози та виклики для Іспанії та ЄС. У ESN-2013 визначено стратегічне середовище для Іспанії: Європейський Союз (ЄС), Середземномор'я, Латинська Америка, США та трансатлантичні відносини, Африка, Азія, Австралія та Росія, розглянуто роль в Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та інших багатосторонніх форумах. Як бачимо, ЄС є першим у списку важливих стратегічних середовищ.

Стратегія чітко визначає значення для Іспанії розвитку європейського будівництва, яке виступає запорукою більшої безпеки та процвітання Іспанії. Більше того, зазначено, що Іспанія сприяє цілям посилення ефективних механізмів економічного та фінансового управління та переходу до політичної інтеграції. Конкретно вказується, що «інтереси Іспанії будуть краще захищені, якщо ЄС буде зміцнено внутрішньо та зовні». Як бачимо, конкретизація (від чого саме буде захищено Союз зсередини) відсутня. Проте йдеться що «невизначеність щодо прогресу в політичній та економічній інтеграції, значно послаблює Союз, і відповідно визначення та вирішення цієї ситуації є визначальним фактором для безпеки Іспанії та ЄС» [12, с. 13].

І якщо в ESN-2013 зазначено, наскільки важливим для інтересів Іспанії є конкретизація та подальша інтеграція ЄС, то в ній також визначено, як Іспанія буде цьому зараджувати: «У зовнішній сфері безпека Іспанії буде посилена, якщо ЄС консолідується як глобальний гравець. З цією метою необхідно посилити та повністю розгорнути Європейську службу зовнішніх дій, що представляє ЄС у всьому світі, розробити Спільну політику безпеки й оборони, оснащену адекватними військовими засобами <…> ЄС повинен просуватися та поглиблюватися у цій галузі та таким чином сприяти безпеці Європи та Іспанії. Іспанія підтримує процес розширення ЄС. Історичний досвід показує, що приєднання нових членів значно сприяло стабільності та безпеці континенту».

Тож, як можна помітити, автори Стратегії тісно пов'язують безпеку Іспанії з ЄС, наголошуючи на тому, що невизначеність подальшої інтеграції послаблює Союз, а відповідно, й Іспанію, а консолідація ЄС зсередини та як глобального гравця їх посилює. Позитивно оцінюється і розширення ЄС.

Варто також зупинитися на питанні Гібралтару, яке зачіпається як в ESN-2013, так і в ESN-2017. Так, іспанці прагнуть повернення Гібралтару Іспанії від Великої Британії, але пояснюють це потребою зміцнення європейської безпеки, адже, на їхню думку, Британська колонія Гібралтар є аномалією в Європі, також дисфункцією у відносинах між двома країнами-партнерами та союзними країнами, що здатна створити проблеми безпеки для Іспанії та Європи в різних сферах.

Аналізуючи ESN-2013, неможливо обійти наведену у ній роль РФ для Європи. Так, Росія визнана як найбільший сусід ЄС, ключовий і надзвичайно важливий стратегічний гравець на енергетичному ринку Європи, тому визнано, що співпраця з Москвою має важливе значення для безпеки та стабільності Європи. За такої характеристики РФ і місце, яке їй надається, є важливим: має сприяти вирішенню довгострокових конфліктів у стратегічному середовищі, яке вона ділить із Союзом: «Росія повинна консолідуватися як стратегічний партнер ЄС» [13, с. 19]. Важливість і впливовість РФ як актора міжнародних відносин, особливо в Європі, зробило Росію одним із ключових напрямів співробітництва Іспанії та РФ у ESN-2013 – це сьомий напрямок. Відповідно РФ визнається не як загроза чи небезпека або ненадійний партнер у міжнародних відносинах, а як «стратегічний гравець».

Тож згідно з ESN-2013 небезпеками для ЄС і для Іспанії є: невизначеність поступу у європейській інтеграції, слабкість і нерозвиненість спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, наявність Британської колонії Гібралтар на території Європи.

ESN-2017 роль Іспанії та ЄС і взаємозв'язок обох сторін у забезпечення безпеки поглиблений. Наголошуючи на ідентичності Іспанії та її геостратегічному положенні, у Стратегії визнається її центральне місце між Європою та Північною Африкою, між Середземним морем та Атлантикою, що робить її мостом між країнами та культурами та надає їй власний профіль з погляду безпеки.

Якщо в ESN-2013 автори як загрози для ЄС подають невизначеність інтеграційного проекту та політики безпеки ЄС, то в ESN-2017 додаються ризики для ЄС останніх років: ризики роздроблення ЄС через серйозну економічну кризу та Brexit, посилення антиєвропейські рухів. Оскільки в цій Стратегії, так само як і в попередній, ЄС є важливим гарантом безпеки Іспанії, остання готова до врегулювання зазначених загроз задля власної безпеки «відповідно до захисту своїх національних інтересів відігравати провідну роль у побудові ефективного, більш інтегрованого та демократично легітимованого ЄС» [14, с. 42–44].

В обох Стратегіях ESN-2013 та ESN-2017 Іспанія виступає за поглиблення інтеграції в ЄС, вимагає більшої конвергенції серед європейських партнерів для зважування спільних загроз і викликів, пропонує поглибити спільну політику безпеки й оборони, включаючи постійну структуровану співпрацю та зміцнення європейських рамок внутрішніх справ і юстиції.

Щодо Гібралтару, то він знов визнаний анахронізмом у Європі, крім того, визначений і негативний бік Brexit, адже Гібралтар та Іспанія опиняться по різний бік кордону [15, с. 43].

Росія ж більше не визнається як «стратегічний партнер ЄС», на неї не спрямовано окремий напрям співпраці, як це було в ESN-2013, але РФ визнається «стратегічним суб'єктом і постійним членом Ради Безпеки ООН, допомога якого потрібна у пошуку багатосторонніх рішень викликів міжнародного суспільства». Для України є важливою згадка про Крим, адже анексія Росією півострова Крим визнана незаконною із зазначенням того факту, що дії РФ на сході України призвели до погіршення ситуації з безпекою в Європі [16, с. 43].

Тож Росія не визнана агресором і в цій Стратегії, і тут ідеться про «конструктивний діалог», а не про дії, які б зарадили небезпеці з боку Росії для ЄС.

Підсумовуючи першу частину, зазначимо, що автори Стратегій наголосили на взаємозв'язку безпеки Іспанії та ЄС, поставили у взаємозалежність безпеку Іспанії від безпеки та стабільності ЄС, відвели Іспанії важливу роль через її стратегічно важливе географічне положення та європейську ідентичність. Головну ж загрозу для ЄС було означено як невизначеність подальших цілей європейської інтеграції, економічну кризу, яка призвела до антиєвропейських рухів і ризиків роздроблення ЄС. Щодо РФ як загрози для ЄС та Іспанії, то в ESN-2017 її не визнано агресором, хоча і визнано незаконність нею окупації Криму. Загроза з боку РФ до кінця не усвідомлена, не передбачено окремих дій по її попередженню. Водночас, оскільки РФ загрожувала безпеці Іспанії втручанням у події в Каталонії в інформаційній площині, у Стратегіях передбачено посилення боротьби із загрозами в інформаційній площині.

Частина 2. Загрози, ризики та виклики за ESN-2013 та ESN-2017. У третьому розділі ESN-2013 описуються ризики та загрози, які однозначно впливають на національну безпеку. Він також розглядає потенційні фактори, що, не будучи самі по собі ризиком чи загрозою, можуть ініціювати або посилити загрози. Тож поряд із ризиками та загрозами на міжнародній арені співіснують інші фактори, котрі підсилюють вплив, можуть породжувати нові ризики або загрози або примножувати та посилювати їх наслідки. До

таких факторів належать: бідність, нерівність, ідеологічний екстремізм, демографічний дисбаланс, зміна клімату або широкомасштабне шкідливе використання нових технологій. У Стратегії наводиться приклад, як може зміна клімату та різні зміни навколишнього середовища посилити міграційний тиск і, як наслідок, посилити напруженість у транзитних районах і районах призначення та навіть призвести до крихкості окремих держав [17, с. 21–22].

Стратегія підкреслює особливість сучасного світу, зазначаючи, що глобальна взаємозалежність зменшила ймовірність класичних конфронтацій між державами, але збройні конфлікти продовжують представляти серйозну загрозу безпеці. Основними загрозами та ризиками (у кількості 12 найменувань) визнані: збройні конфлікти, тероризм, кіберзагрози, організована злочинність, економічна та фінансова нестабільність, енергетична вразливість, поширення зброї масового знищення, нерегулярні міграційні потоки, шпигунство, надзвичайні ситуації та катастрофи, вразливість морського простору, вразливість критичної інфраструктури й основних служб.

Аналізуючи значущість загроз в ESN-2013, звернемо увагу на той факт, що більшість вказаних загроз є традиційними, хоча додаються, наприклад, кіберзагрози. У розділі щодо цього виду зазначено, що кіберпростір як нова сфера відносин, яка забезпечила розвиток нових інформаційно-комунікаційних технологій, розчинила кордони, дозволивши безпрецедентну глобалізацію, котра відкриває нові можливості, але несе серйозні ризики та загрози. Крім того, загроза цього нового простору полягає в тому, що значною мірою кіберпростір є засобом для матеріалізації інших ризиків і загроз. Кібератаки як форми кібертероризму, кіберзлочинність, кібершпигунство, хактивізм стали потужним інструментом агресії проти приватних осіб і державних та приватних установ [18, с. 26].

Загроза 4 «організована злочинність» засвідчує системне бачення небезпеки проблеми та можливі її наслідки, що у свою чергу дозволяє не тільки вчасно розпізнати й оцінити небезпеку, але й долучити необхідну кількість ресурсів для її врегулювання чи подолання. Організована злочинність посилена в Іспанії такими факторами, як географічне розташування країни (яка є південним кордоном ЄС), нелегальна імміграція та велике економічне значення сектору послуг [19, с. 29].

Вдале врегулювання загроз 4, 7 (поширення зброї масового знищення: ядерної, хімічної та біологічної та систем її запуску (таких як балістичні та крилаті ракети) та 8 (нерегулярні міграційні потоки) безпосередньо пов'язано із функціонуванням ЄС. Крім того, ці загрози Іспанія в будь-якому разі не здатна врегулювати в односторонньому порядку, тому покладається на багатосторонні дії з ЄС та його країнами-членами.

Особливе занепокоєння в ESN-2013 для Іспанії викликають нерегулярні міграційні потоки, хоча вони і є процесами, характерними для історичних процесів. Проте та динаміка, яку пройшли ці потоки в останні десятиліття, їхній обсяг перетворили їх на явище, що має наслідки для політики безпеки ЄС. Цей пункт розкритий через таке поєднання факторів: ЄС є привабливим місцем для імміграції, тому посилюються потоки регулярних і нелегальних іммігрантів. Водночас серйозність економічної кризи та погіршення умов життя різних верств населення можуть призвести до помилкового ставлення до неприйняття імміграції загалом і нестабільної ситуації, тож погіршення економічної ситуації може посилити негативні наслідки імміграції в країні.

Важливим передбаченням стала загроза 10 – «надзвичайні ситуації та катастрофи», адже саме на ґрунті аналізу цієї загрози відбулося певне прогнозування щодо майбутніх епідемій: «масштабне поширення деяких хвороб і пандемій, через масове переміщення населення, а також незаконний обіг тварин і продуктів також стали актуальними ризиками для Іспанії» [20, с. 35]. Спиралися автори в аналізі цієї небезпеки на важкий гострий респіраторний синдром або такі захворювання, які раніше вважалися викоріненими (туберкульоз), ящур або чуму свиней, що також можуть завдати шкоди економіці країни та її громадянам. Фактично в ESN-2013 було передбачено вірогідність виникнення пандемії з важкими наслідками, але повністю небезпеку цієї загрози було розвинено в ESN-2017.

Із часом з'явилися мотивації, котрі спричинили перегляд ESN-2013, вони були пов'язані зі змінами у міжнародному житті й оберталися навколо прагнення продовжити захищати свободу, права та добробут іспанських громадян, гарантувати захист Іспанії та її конституційних принципів і цінностей, сприяти спільно з партнерами та союзниками по міжнародній безпеці у виконанні взятих на себе зобов'язань на найвищому рівні [21]. Королівський указ 1008/2017 від 1 грудня затвердив Стратегію національної безпеки 2017 р.: «Європа є віссю демократичної, політичної та безпекової моделі Іспанії, і тому ця стратегія виступає за зміцнення інтеграції, легітимності та єдності дій Європейського Союзу, а також захист його глобальних інтересів» [22]. Тож Указ більшою мірою окреслив значення захисту інтересів ЄС для Іспанії.

ESN-2017 переглядає ESN-2013 і виділяє серед виявлених загроз і викликів міжнародний тероризм, загрози критичній інфраструктурі, загрози та виклики у загальних глобальних просторах: кіберпросторі, морському просторі, повітряному просторі та космосі. ESN-2017 також підкреслює

гібридний характер поточних конфліктів, що розуміється як поєднання дій, які можуть включати разом із використанням традиційних військових методів, кібератаки, операції з маніпуляції інформацією або елементи економічного тиску.

На відміну від ESN 2013, в ESN 2017 виклики та загрози мають більш систематизований характер. Стратегія розмежовує загрози, що компрометують або можуть підірвати національну безпеку, та виклики, які, не будучи загрозою самі по собі, підвищують вразливість, спричиняють ситуації нестабільності або можуть призвести до появи інших загроз, посилити їх або прискорити їх реалізацію.

Окрім того, що Стратегія розмежовує загрози та виклики, вона наголошує на їх взаємопов'язаності та важливості їх розмежування. Тож загрозами за ESN-2017 визнані: військові конфлікти, тероризм, організована злочинність (загроза транснаціонального, гнучкого та непрозорого характеру – торгівля людьми, відмивання грошей, «податкові гавані»), поширення зброї масового знищення, шпигунство. Окремо зазначені загрози, що розвиваються у спільних просторах: глобальний кіберпростір, морський простір, а також повітря і космічний простір, загрози критичній інфраструктурі (включають фізичні та інформаційно-комунікаційні технологічні засоби, мережі, системи й обладнання, на яких базується функціонування основних послуг). Викликами за ESN-2017 визначені: економічна та фінансова нестабільність, енергетична вразливість, нерегулярні міграційні потоки, надзвичайні ситуації та катастрофи, епідемії та пандемії, наслідки зміни клімату.

Відмінність загроз, ризиків і викликів у ESN-2013 та ESN-2017 виглядає таким чином (див. табл. 1).

Окрім іншого, ESN-2017 включає три нові сфери дій: безпеку повітря та космічного простору, безпеку від пандемій та епідемій і збереження навколишнього середовища. Виокремлено п'ятнадцять сфер національної безпеки, для яких ESN-2017 визначає часткові цілі та розробляє відповідні напрями стратегічних дій. Серед них – захист від надзвичайних ситуацій і катастроф; захист від пандемій та епідемій і збереження навколишнього середовища [23].

Якщо ESN-2013 наводить 12 ризиків і загроз, не диференціюючи їх, то ESN-2017 передбачає п'ять загроз: збройні конфлікти, тероризм, організовану злочинність, розповсюдження зброї масового знищення та шпигунство, які він вважає загрозою безпеці першого порядку. До п'яти згаданих

Таблиця 1

Порівняння викликів і загроз у ESN-2013 та ESN-2017

<table>
<tr><td>Загрози та ризики за ESN-2013
(чітке розмежування на загрози та ризики відсутнє)</td><td colspan="2">Загрози за виклики ESN-2017
(наявний чіткий поділ на загрози та виклики)</td></tr>
<tr><td>1. Збройні конфлікти</td><td rowspan="5">Загрози 1-5</td><td>1.Збройні конфлікти</td></tr>
<tr><td>2. Тероризм</td><td>2.Тероризм</td></tr>
<tr><td>3. Кіберзагрози</td><td>3.Організована злочинність</td></tr>
<tr><td>4. Організована злочинність</td><td>4.Поширення зброї масового знищення</td></tr>
<tr><td>5. Економічна та фінансова нестабільність</td><td>5. Шпигунство</td></tr>
<tr><td>6. Енергетична вразливість</td><td>6. Загрози та виклики, що розгортаються у загальних глобальних просторах</td><td>6. Кіберпростір,
морський простір,
повітря
космічний простір</td></tr>
<tr><td>7. Поширення зброї масового знищення</td><td>7. Загрози</td><td>7. Загрози критичній інфраструктурі</td></tr>
<tr><td>8. Нерегулярні міграційні потоки</td><td rowspan="6">Виклики 8–13</td><td>8. економічна та фінансова нестабільність</td></tr>
<tr><td>9. Шпигунство.</td><td>9. енергетична вразливість</td></tr>
<tr><td>10. Надзвичайні ситуації та катастрофи.</td><td>10. нерегулярні міграційні потоки</td></tr>
<tr><td>11. Вразливість морського простору</td><td>11. надзвичайні ситуації та катастрофи</td></tr>
<tr><td>12. Вразливість критичної інфраструктури й основних служб</td><td>12. епідемії та пандемії</td></tr>
<tr><td>---</td><td>13.наслідки зміни клімату</td></tr>
<tr><td>Використання термінів (загальна кількість незалежно від контексту):
Загроза – 78
Ризик – 69
Виклик – 11
Разом – 158</td><td colspan="2">Використання термінів (загальна кількість незалежно від контексту):
Загроза – 101
Ризик – 33
Виклик – 74
Разом – 208</td></tr>
</table>

Джерело: розроблено автором

загроз додані виклики, що мають місце у спільних глобальних просторах, таких як морський кіберпростір, повітря і космічний простір. У цих просторах через відсутність контролю та юрисдикції з боку країн ускладнюється ідентифікація винних у агресії й утруднюється переслідування загроз через слабке регулювання.

Незвичайним і важливим пріоритетом є «наближення політики національної безпеки до суспільства», враховуючи, що «суспільство, яке усвідомлює загрози та виклики безпеці, є кращим суспільством, підготовленим і здатним краще долати кризи [24]. Передбачається, що в цьому контексті Іспанія повинна пропагувати культуру національної безпеки, фундаментально підтримувану інклюзивною освітньою системою, яка зміцнює усвідомлення основних загроз і поточних викликів і їх можливого впливу життя та процвітання іспанців. Ефективна національна безпека вимагає як соціальної обізнаності громадян, так і участі їхніх представників.

Нагадаємо, що в ESN-2013 не виділялися внутрішні загрози, в ESN-2017 вони також окремо не виділяються, але згадуються в тексті. Вони зазначені в контексті проблеми територіальної згуртованості, які посилені демографічними факторами, технологічними викликами, та проблемами, пов'язаними зі змінами клімату. До демографічних проблем в ESN-2017 віднесли несприятливу еволюцію, що відображається у поступовому старінні населення та низькій народжуваності, посилює соціальний тиск на державу. Щодо загроз територіальної згуртованості, то зазначено, що вона пов'язана значною мірою з економічною кризовою ситуацією і поступовим збільшенням груп із протекціоністськими та винятковими націоналістичними поглядами, яка стала домінуючою рисою сучасного періоду. І всі ці фактори посилюються поширенням соціальних мереж, оскільки вплив ексклюзивістських рухів зростає завдяки масовому використанню соціальним мережам.

Безсумнівною перевагою ESN 2017 стала згадка про «постправду» та «гібридні дії», які часто є пов'язаними явищами. Визнано, що маніпулювання інформацією зовнішніми агентами впливає на фактор впливу в епоху постправди, негативно відгукуючись на соціальній згуртованості та політичній стабільності. Зазначено, що зростає кількість конфліктів через вплив гібридних дій: «Ці типи дій (гібрідні) – це комбіновані дії, які здійснюються як державами, так і недержавними суб'єктами, котрі поєднують використання військових засобів з кібератаками, елементами економічного тиску або кампаніями впливу через соціальні мережі [25, с. 18, 34]. Тож опосередкованим чином зазначено можливі інформаційні впливи на події в Іспанії останнім часом, які можуть посилювати негативні наслідки соціальної напруги та протистояння, перебіг збройних конфліктів, адже, на думку авторів, неоднозначність і складність трактування подій часто виступають факторами гібридних конфліктів, що включають інформаційні операції, диверсію, економічний і фінансовий тиск разом із військовими діями. Також визнано, що гібридні дії посилюють дію тероризму, стирають межі між миром і конфліктом.

Оскільки відбулася інтенсифікація гібридних дій, яка вимагає постійної роботи з аналізу, обміну інформацією й обміну передовим досвідом, координація на рівні ЄС і НАТО для Іспанії є важливою, оскільки ці загрози не обмежуються національними кордонами. Тож припущення C. McKeon щодо того, що такі країни, як Іспанія чи Словенія, котрі підкреслюють ширший спектр викликів безпеці, поєднують як внутрішній, так і міжнародний виміри та роблять більший акцент на співпраці та побудові союзів, є правильним не тільки для ESN-2013, але й для ESN-2017.

І, як було зазначено раніше, в ESN-2013 започатковано розгляд загроз вірусного характеру, а в ESN-2017 поглиблено і виведено пандемії й епідемії як один із важливих викликів сучасному іспанському суспільству. В ESN-2017, спираючись на приклади епідемій у попередні роки у світі, зазначено, що важливо передбачити можливі шляхи подолання таких загроз: «зменшення вразливість населення до інфекційних ризиків (наприклад, за допомогою вакцинації), зменшення ймовірності впровадження інфекційних ризиків (наприклад, через прикордонний контроль і перевірку товарів), а також ймовірності передачі інфекції (наприклад, через якісні програми профілактики та зміцнення здоров'я або якісні санітарні системи)» [26]. Такі заходи, як прописано в ESN-2017, мають важливе значення для мінімізації ризиків впливу пандемій на населення, але варто зауважити, що навіть передбачення можливих епідемій не дали змоги іспанській медицині підготуватися до пандемії COVID, адже Іспанія стала однією з тих країн у ЄС, котрі страждають найбільше.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Стратегія національної безпеки є важливим державним документом, системою відліку політики національної безпеки, державної політики, яка починається з широкої концепції безпеки. ESN-2017 заглиблюється у деякі концепції та напрями дій, визначені в ESN-2013, та прогресує в адаптації зазначеної політики до нових подій за умов безпеки, що постійно змінюються.

Самі стратегії є комплексними та виваженими, хоча ESN-2017 є більш досконалою та поглибленою, розширила список загроз і викликів та, відповідно, напрямів забезпечення національної

безпеки Іспанії. В ESN-2013 їх 12, поділ на загрози та ризики відсутній, в ESN-2017 – 13, наявний чіткий поділ на загрози та виклики. В ESN-2017 р. зменшено значення ризику та прибрано термін «ризик» із назви глави про загрози, його замінено на термін «виклик».

У першій частині статті ми дійшли висновку, що в обох Стратегіях наголошено на особливій географії Іспанії та взаємовигідності її членства в ЄС і НАТО для забезпечення безпеки для самої країни й організацій. Визначено, що безпека та стабільність ЄС – це безпека для Іспанії. Небезпеками для ЄС, що з'явилися останнім часом, визнані невизначеність європейського проекту на майбутнє й антиєвропейські рухи, на появу яких вплинула економічна криза. Щодо РФ, то, незважаючи на визнання незаконної анексії Криму, вона не визнана агресором, а визначена як важливий актор міжнародних відносин, із яким варто вести «конструктивний діалог на правовій основі», що може вплинути надалі на непідготовленість адекватної відповіді з боку Іспанії на будь-які агресивні дії Росії в бік ЄС або Іспанії.

Щодо частини другої статті, то ми підсумували, що до нових викликів в ESN-2017 додано епідемії та пандемії, наслідки зміни клімату та вказано на загрозу «гібридних дій». В обох Стратегіях майже відсутні натяки на внутрішні загрози – акцент робиться виключно за зовнішні, але в ESN-2017 визнано і внутрішньоіспанські проблеми демографічного характеру та дисбаланс економічного розвитку, жодним чином не згадана політична криза в Каталонії. У вступі до ESN-2017 зазначено, що, незважаючи на подолання тероризму з боку ETA, терористична загроза ще може загрожувати Іспанії ззовні, і з нею варто боротися разом із ЄС.

Тож у Стратегіях помітно, що, відчуваючи себе частиною ЄС, Іспанія визначає ризики і небезпеки як для себе, так і для всього ЄС і вказує, що із більшістю небезпек, які загрожують Іспанії та ЄС (невизначеністю європейського проекту, тероризмом, ЗМУ, гібрідними діями, шпіонажем, епідеміями), варто боротися разом, тільки тоді дії щодо попередження будуть ефективними.

Загальний аналіз не дає подальшого пояснення значення факторів мультиплікатора, а також пропонованої ролі стратегії безпеки у їх вирішенні, концентруючись виключно на тенденціях, які класифікуються як «ризики та загрози» (ESN-2013) або (ESN-2017). Значна увага приділена зміцненню ЄС, а ключовими регіонами визнані Середземномор'я та Латинська Америка, відносно обмеженою є увага до співпраці з НАТО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. La trama rusa empleó redes chavistas para agravar la crisis catalana. Página Oficial. El Pais. URL: https://elpais.com/politica/2017/11/10/actualidad/1510341089_316043.html (дата звернення: 9.04.2021).
2. Кутырев Г.И. Стратегия национальной безопасности и военное строительство Испании: в условиях новых вызовов. *Проблемы европейской безопасности. Европа в эпоху геополитических неопределенностей* / под науч. ред. Т.Г. Пархалина Вып. 3. Москва : ИНИОН РАН, 2018. С. 87–103.
3. Дунаев А.Л. Особенности дискурса по проблемам взаимозависимости безопасности и развития в Испании. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 25: Международные отношения и мировая политика.* 2016. № 2. С. 114–144.
4. Саган О.В. Іспанія у протидії екстремізму і тероризму в період новітньої історії. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. № 1. С. 42–55.
5. Rethinking Security. Contrasting Narratives: A Comparative Study of European and North American National Security Strategies. March 2018. 32 p.
6. Ballesteros Martín M.A. Las novedades de la Estrategia de Seguridad Nacional 2017. *Instituto Español de Estudios Estratégicos. Análisis Documento*. 2017, 20 de diciembre. № 74. URL: http://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_analisis/2017/DIEEEA74-2017_Novedades_ESN2017_MABM.pdf (дата звернення: 1.02.2021)
7. Pérez Francesch J.L. Campos Quesada M. La Ley de Seguridad Nacional y la cultura de seguridad en España. *Working Papers. Institut de Ciències Polítiques i Socials*. Barcelona, 2019. № 357. URL: https://www.icps.cat/archivos/Workingpapers/wp357.pdf?noga=1 (дата звернення: 1.02.2021)
8. Romero Bartumeus L. Análisis de la Estrategia de Seguridad Nacional española de 2017. *Paix et Sécurité Internationales.* 2018. №6. 213-218. URL: https://revistas.uca.es/index.php/paetsei/article/view/4874/5325 (дата звернення: 1.02.2021)
9. Zamora Navarro J.F. La Ley 36/2015, de Seguridad Nacional. URL: http://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_opinion/2016/DIEEEO46-2016_LeySeguridadNacional_JFcoZamora.pdf (дата звернення: 1.02.2021)
10. Documentos relacionados con la Seguridad Nacional. Ámbitos seguridad nacional. URL: https://www.dsn.gob.es/es/estrategias-publicaciones/documentos-relacionados-con-seguridad-nacional (дата звернення: 1.02.2021)
11. Molino I. Estrategia de Acción Exterior: logro, 'ma non troppo'. URL: http://www.politicaexterior.com/articulos/politica-exterior/estrategia-de-accion-exterior-logro-ma-non-troppo/ (дата звернення: 13.01.2016)
12. Estrategia de Seguridad Nacional. 2013. Un proyecto compartido. URL: https://www.dsn.gob.es/es/estrategias-publicaciones/estrategias/estrategia-seguridad-nacional (дата звернення: 13.02.2021)

13. Estrategia de Seguridad Nacional. 2013. Un proyecto compartido. URL: https://www.dsn.gob.es/es/estrategias-publicaciones/estrategias/estrategia-seguridad-nacional (дата звернення: 13.02.2021)

14. La Estrategia de Seguridad Nacional 2017. URL: https://www.defensa.gob.es/Galerias/defensadocs/Estrategia_Seguriad_Nacional_2017.pdf (дата звернення: 12.02.2021)

15. La Estrategia de Seguridad Nacional 2017. URL: https://www.defensa.gob.es/Galerias/defensadocs/Estrategia_Seguriad_Nacional_2017.pdf (дата звернення: 12.02.2021)

16. La Estrategia de Seguridad Nacional 2017. URL: https://www.defensa.gob.es/Galerias/defensadocs/Estrategia_Seguriad_Nacional_2017.pdf (дата звернення: 12.02.2021)

17. Estrategia de Seguridad Nacional. 2013. Un proyecto compartido. URL: https://www.dsn.gob.es/es/estrategias-publicaciones/estrategias/estrategia-seguridad-nacional (дата звернення: 13.02.2021)

18. Estrategia de Seguridad Nacional. 2013. Un proyecto compartido. URL: https://www.dsn.gob.es/es/estrategias-publicaciones/estrategias/estrategia-seguridad-nacional (дата звернення: 13.02.2021)

19. Estrategia de Seguridad Nacional. 2013. Un proyecto compartido. URL: https://www.dsn.gob.es/es/estrategias-publicaciones/estrategias/estrategia-seguridad-nacional. (дата звернення: 13.02.2021)

20. Estrategia de Seguridad Nacional. 2013. Un proyecto compartido. URL: https://www.dsn.gob.es/es/estrategias-publicaciones/estrategias/estrategia-seguridad-nacional (дата звернення: 13.02.2021)

21. Estrategia de Seguridad Nacional 2017. Legislación. URL: https://cppm.es/estrategia-seguridad-nacional-2017/(дата звернення: 12.02.2021)

22. La Estrategia de Seguridad Nacional 2017. URL: https://www.defensa.gob.es/Galerias/defensadocs/Estrategia_Seguriad_Nacional_2017.pdf (дата звернення: 12.02.2021)

23. Ballesteros Martín M.A. Las novedades de la Estrategia de Seguridad Nacional 2017. *Instituto Español de Estudios Estratégicos. Análisis Documento*. 2017. 20 de diciembre. № 74. URL: http://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_analisis/2017/DIEEEA74-2017_Novedades_ESN2017_MABM.pdf (дата звернення: 13.02.2021)

24. Romero Bartumeus L. Análisis de la Estrategia de Seguridad Nacional española de 2017. *Paix et Sécurité Internationales.* 2018. № 6. 213–218. URL: https://revistas.uca.es/index.php/paetsei/article/view/4874/5325 (дата звернення: 1.02.2021)

25. La Estrategia de Seguridad Nacional 2017. URL: https://www.defensa.gob.es/Galerias/defensadocs/Estrategia_Seguriad_Nacional_2017.pdf (дата звернення: 12.02.2021)

26. La Estrategia de Seguridad Nacional 2017. URL: https://www.defensa.gob.es/Galerias/defensadocs/Estrategia_Seguriad_Nacional_2017.pdf (дата звернення: 12.02.2021)

УДК 323.2:327.82
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.23

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У РОЗВ'ЯЗАННІ «КУРДСЬКОГО ПИТАННЯ» В ТУРЕЧЧИНІ

EXPERIENCE IN USING STRATEGIC COMMUNICATIONS IN SOLVING THE "KURDISH ISSUE" IN TURKEY

Хорішко Л.С.,
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політології
Запорізького національного університету

У статті проаналізовано стратегічні комунікації як сукупність засобів впливу на громадськість, що використовуються у внутрішній та зовнішній політиці, сприяючи реалізації національних інтересів держави. Засобами впровадження стратегічних комунікацій визначено зв'язки з громадськістю, публічну дипломатію, демонстрацію сили, залучення лідерів громадської думки. Конкретизовано основні принципи реалізації стратегічних комунікацій, такі як: координація зусиль, орієнтація на потреби різних аудиторій, сфокусованість на національних інтересах.

Проаналізовано досвід використання стратегічних комунікацій у розв'язанні «курдського питання» в Туреччині. Досліджено трансформацію поглядів правлячої еліти Туреччини у трактуванні змісту «курдського питання» на різних етапах розвитку політичної системи. Вони зумовлювали вибір засобів впливу та легітимізацію відповідних рішень політичної еліти, спрямованих на зниження динаміки міжетнічних протиріч. У 80-ті роки XX ст. домінував військово-політичний підхід, орієнтований на використання силових методів управління міжетнічними протиріччями. Процеси лібералізації політичної сфери сприяли появі політико-комунікативного підходу, що розширив можливості держави у вирішенні «курдського питання» за допомогою стратегічних комунікацій.

Обґрунтовано, що апелювання правлячої еліти до загроз втрати національної ідентичності та територіальної цілісності зумовлювало вибір засобів комунікації з внутрішньою аудиторією. Це, передусім, формування громадської думки, залучення ресурсного потенціалу лідерів думок та засобів масової інформації. Комунікація із зовнішньою аудиторією забезпечується координацією зусиль і посиленням військово-політичного співробітництва зі стратегічними партнерами та державами-сусідами (Іраком, Іраном) у контексті протидії терористичним загрозам та оптимізації системи національної безпеки. Сучасна правляча еліта Туреччини на чолі з Р.Т. Ердоганом орієнтована на мінімізацію терористичних загроз з боку Робітничої партії Курдистану та реалізацію системної державної політики щодо розв'язання «курдського питання». Вона передбачає подолання економічної відсталості регіонів компактного проживання курдів, певні поступки у культурно-освітній сфері, діяльність поміркованих опозиційних партій, лояльних до ініціатив правлячої еліти.

Ключові слова: внутрішня політика, зовнішня політика, національна безпека, національні інтереси, стратегічні комунікації.

The article analyzes strategic communications as a set of means of influencing the public, used in domestic and foreign policy, contributing to the realization of national interests of the state. The means of implementing strategic communications are public relations, public diplomacy, demonstration of power, involvement of public opinion leaders. The basic principles of realization of strategic communications were specified: coordination of efforts, orientation on needs of various audiences, focus on national interests. The experience of using strategic communications in solving the "Kurdish issue" in Turkey was analyzed. The transformation of the views of the ruling elite of Turkey in the interpretation of the content of the "Kurdish question" at different stages of development of the political system was studied. They determined the choice of means of influence and legitimization of the relevant decisions of the political elite aimed at reducing the dynamics of interethnic contradictions. In the 80s of the twentieth century the military-political approach focused on use of force methods of management of interethnic contradictions dominated. Processes of liberalization of the political sphere contributed to the emergence of political-communicative approach, which expanded the state's ability to solve the "Kurdish issue" through strategic communications.

It was substantiated that making an appeal by the ruling elite to the threats of loss of national identity and territorial integrity to the choice of means of communication with the domestic audience. This is, first of all, the formation of public opinion, attracting the resource potential of opinion leaders and the media. Communication with the external audience is ensured by coordinating efforts and strengthening military-political cooperation with strategic partners and neighbouring countries (Iraq, Iran) in the context of countering terrorist threats and optimizing the national security system. Turkey's current ruling elite, led by R.T. Erdogan, is focused on minimizing terrorist threats from the Kurdistan Workers' Party and implementing a systematic state policy to address the "Kurdish issue". It provides for overcoming the economic backwardness of the regions of compact residence of the Kurds, certain concessions in the cultural and educational sphere, the activities of moderate opposition parties loyal to the initiatives of the ruling elite.

Key words: domestic policy, foreign policy, national security, national interests, strategic communications.

Постановка проблеми. В умовах глобального розвитку формуються передумови посилення напруги у відносинах політичних суб'єктів на внутрішньому та зовнішньому рівнях взаємодії, що зумовлене наявністю різних інтересів і підходів до їх реалізації на практиці. Особливої гостроти ця проблематика набуває у контексті реалізації національних інтересів конкретної держави,

оскільки йдеться про ключові ціннісно-смислові орієнтири та моделі поведінки, спрямовані на досягнення суспільного блага та підвищення рівня суб'єктності у міжнародному політичному просторі. Отже, актуалізується потреба використання політичними суб'єктами стратегічних комунікацій як інструменту конкретизації національних інтересів для зовнішньої та внутрішньої громадськості. У цьому контексті досить цікавим є вивчення та систематизація досвіду Туреччини у використанні ресурсу стратегічних комунікацій у реалізації національних інтересів, ключовим аспектом яких є «курдське питання».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика стратегічних комунікацій, їх ролі в реалізації національних інтересів держави досить широко представлена в наукових розвідках Д. Дубова, О. Дзьобаня, О. Кушніра. Деякі аспекти використання стратегічних комунікацій у Туреччині з метою розв'язання «курдського питання» висвітлені у роботах О. Борділовської, К. Вертяєва, С. Задонського, Ю. Круглашової, В. Кухти.

Формування цілей статті (постановка завдання). Основна мета цієї наукової розвідки – узагальнити досвід використання стратегічних комунікацій у розв'язанні «курдського питання» в Туреччині. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: конкретизацію змісту стратегічних комунікацій, аналіз особливостей їх використання у реалізації національних інтересів Туреччини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із ключових принципів процесів державотворення Туреччини був визначений націоналізм. Він розглядався М.К. Ататюрком як інструмент формування єдності й неподільності нації та держави в досягненні національних інтересів [6]. Відповідно, турецькому націоналізму притаманні об'єднавчі, а не іредентистські риси. Насамперед акцентується увага на формуванні єдиного культурного простору та підвищенні рівня національної свідомості громадян. Національна держава покликана сприяти формуванню спільних принципів виховання та національних ідеалів, зумовлених історичними та культурними традиціями суспільно-політичного розвитку. У цьому контексті було сформовано ідею загальнонаціональної ідентичності, набуття якої підтверджувалося фактом народження на території держави та відмовою від етнічної ідентичності [4, с. 9]. Це створило передумови виникнення міжетнічних протиріч, які трактувалися правлячою елітою як загроза національній безпеці й інтересам Турецької Республіки. Особливої гостроти набув курдський протестний рух, що став одним із основних факторів впливу на зовнішню та внутрішню політику держави.

У ході політичного розвитку Туреччини було сформовано декілька підходів до трактування змісту «курдського питання», що зумовили вибір відповідних стратегічних комунікацій, спрямованих на формування внутрішньої та зовнішньої громадської думки, легітимізацію вибраних правлячою елітою засобів зниження динаміки міжетнічних протиріч. Загалом стратегічні комунікації розглядаються як сукупність відповідних засобів впливу на внутрішню та зовнішню громадськість, зумовлених комунікативними можливостями держави з метою реалізації національних інтересів [2; 3; 8]. Серед основних засобів здійснення стратегічних комунікацій виділяють такі як: зв'язки з громадськістю, публічна дипломатія, інформаційно-психологічні операції, демонстрація сили, залучення ключових лідерів до проведення інформаційних заходів тощо [11]. Успішне використання стратегічних комунікацій зумовлюється низкою принципів: координацією діяльності суб'єктів, спрямованістю на реалізацію національних інтересів, врахуванням потреб зовнішньої та внутрішньої аудиторії.

У 80-ті роки XX ст. у політичній системі Туреччини домінував військово-політичний підхід у трактуванні змісту «курдського питання» та засобів впливу. Це пояснювалося приходом до влади військових унаслідок державного перевороту, а також активізацією курдського протестного руху. Наявні факти дискримінації за етнічною ознакою, низький рівень економічного розвитку регіону компактного проживання курдів – усе це сприяло виникненню різних національних політичних партій та рухів, орієнтованих на марксистську ідеологію. Лідери цих політичних партій виступали за подолання економічної нерівності та національну мобілізацію курдів у відстоюванні власних прав. Водночас основним суб'єктом мобілізації протестних рухів курдів стала Робітнича партія Курдистану (РПК) на чолі з А. Оджаланом. Йому вдалося сформувати централізовану систему партійного управління для здійснення координації протестного руху та залучення ресурсів курдської діаспори [4, с. 47–53]. Поступово сформована партійна структура перетворилася на дієвий інструмент військової боротьби та здійснення пропагандистської діяльності, спрямованої на реалізацію принципів національно-визвольної боротьби.

Потреба жорсткої політики обґрунтовувалася правлячою елітою як необхідність боротьби із сепаратизмом з метою збереження ідентичності турецької нації та територіальної цілісності держави. У цьому контексті було прийнято низку рішень щодо курдського населення: посилення політики національної асиміляції; активізація політики переселення громадян, виходячи з потреб національної безпеки; заборона політичних партій, діяльність яких підриває суверенітет

і територіальну цілісність держави; відтермінування рішення щодо скорочення загальної чисельності армії та зменшення строку служби [4, с. 36–41]. Вказані заходи сприяли загостренню міжетнічних протиріч, їх переростанню у повномасштабні збройні сутички між урядовими військами та курдськими активістами, що супроводжувалися значними людськими жертвами та репресіями.

Можна констатувати, що правляча еліта цілеспрямовано впливала на формування громадської думки внутрішньої аудиторії, апелюючи до загроз втрати національної ідентичності та територіальної цілісності. Активно використовувався ресурсний потенціал ЗМІ з метою візуалізації образу ворога та конкретизації національних загроз, серед яких – вбивство мирних жителів, терористичні атаки, завдання шкоди інфраструктурі та важливим об'єктам, що забезпечують життєдіяльність громадян [7, с. 30–37]. Подальша радикалізація діяльності РПК розширювала можливості урядових структур у використанні ЗМІ з метою формування негативного ставлення більшості суспільства до курдського протестного руху та легітимізації методів військової боротьби.

Водночас поступовий перехід влади від військової до політичної еліти сприяв активізації дискусії у ЗМІ стосовно «курдської проблеми» та можливих шляхів її розв'язання. Ключовими суб'єктами артикуляції інформації та формування громадської думки стали прем'єр-міністр Т. Озал, а також лідери Демократичної лівої партії (ДЛП) Б. Еджевіт та Соціал-демократичної партії (СДП) Е. Ененю. В інформаційних повідомленнях акцентувалася увага на тому, що загрозу державності створює терористична (руйнування інфраструктури, створення загрози життю громадян) та пропагандистська (заклики до міжетнічної ворожнечі, вербування молоді) діяльність РПК та її лідера А. Оджалана. Водночас майже відсутні були згадки про національну приналежність партії, що було своєрідною спробою залучитися підтримкою курдського населення [4, с. 60–63]. Це стало свідченням визнання правлячою елітою потреби діалогу з помірковано налаштованими представниками курдського протестного руху.

Комунікація із зовнішньою аудиторією стосовно підтримки позиції правлячої еліти та методів розв'язання міжетнічних протиріч здійснювалася засобами публічної дипломатії. Її важливим аспектом є співпраця з іноземними урядовими структурами, що спрямована на реалізацію національних інтересів у цілях національної безпеки. Активне військово-політичне співробітництво зі США сприяло модернізації військово-промислового комплексу Туреччини, отриманню підтримки у боротьбі з тероризмом, блокуванню джерел фінансування РПК представниками курдської діаспори. Співпраця з ізраїльськими спецслужбами була спрямована на отримання досвіду проведення розвідувальних та спеціальних операцій, необхідних для виявлення і нейтралізації загроз національній безпеці [1]. З Іраком було досягнуто домовленості про проведення спільних військово-розвідувальних операцій. Їх метою було знищення інфраструктури та баз РПК, розташованих на території Іраку.

Загальні тенденції світового розвитку у 90-ті роки XX ст. певною мірою вплинули на політику правлячої еліти Туреччини стосовно розв'язання «курдського питання». По-перше, утворення нових національних держав сприяло активізації курдського протестного руху. Хоча наявність значних протиріч серед курдської політичної еліти щодо цілей та методів боротьби знижувала її ефективність. По-друге, процеси демократизації, започатковані цивільною адміністрацією, формували потребу громадян (у тому числі й представників різних етнічних груп) у розширенні прав і свобод, а також форм політичної участі. По-третє, посилився тиск Європейського Союзу на Туреччину щодо порушення прав і свобод національних меншин та невиконання зобов'язань у рамках діяльності в ОБСЄ.

У цьому контексті політична еліта прагнула активно впливати на формування громадської думки стосовно потреби лібералізації політичного життя. По-перше, у меджлісі було заслухано доповідь про стан справ у південно-східних областях та визначено пріоритети стабілізації ситуації – проведення економічних та політичних реформ. По-друге, СДП на чолі з Е. Ененю виступала своєрідним посередником у формуванні громадської думки між офіційною позицією правлячої еліти та курдським населенням. Пропозиції СДП (перегляд механізмів взаємодії центру та периферії, зняття обмежень з використання курдської мови у побуті) були певною мірою враховані правлячою елітою. За сприяння СДП відбулася поступова легалізація курдської поміркованої опозиції, представники якої отримали місця у парламенті. Президент держави Т. Озал виступив із заявою щодо потреби формування позитивного відношення громадян південно-східного регіону до діяльності влади. Основними інструментами впливу на громадську думку були визначені інформаційна та мовна політика.

Водночас радикалізація діяльності РПК та значний вплив на прийняття державно-управлінських рішень військової еліти не знімали з повістки дня використання таких засобів, як військові операції проти повстанців, депортації активістів повстанського руху, залучення підтримки інших держав у боротьбі з тероризмом. Наприклад, турецькому уряду вдалося досягти домовленості з Німеччиною про заборону діяльності РПК на її території

[4]. Було також налагоджено співпрацю (спільна протидія терористичним загрозам, посередництво у взаємодії з РПК) з автономною адміністрацією курдів Іраку.

Перша половина 2000-х характеризувалася домінуванням проєвропейського вектора розвитку Туреччини, що позначилося на подальшій лібералізації поглядів політичної еліти щодо шляхів і методів розв'язання «курдського питання». Прихильники процесів демократизації та посилення взаємодії з ЄС виступали за розширення можливостей розвитку курдської культури та мови, наголошуючи на необхідності подолання економічної нерівності регіонів компактного проживання курдського населення. Водночас значна частина еліти підтримувала лише ідеї щодо збільшення державних інвестицій в економічний розвиток південно-східних регіонів [5]. Правлячою елітою було прийнято низку рішень, серед яких – відміна режиму надзвичайної ситуації у південно-східних регіонах; відновлення доступу до початкової освіти та трансляції новин курдською мовою; легалізація діяльності курдських політичних партій.

Здійснені кроки стали вагомим інструментом підвищення рівня ефективності публічної дипломатії Туреччини в контексті покращення іміджу держави серед різних інституцій ЄС. Результати виборів (2004, 2007) засвідчили зростання підтримки серед курдського населення політики партії Справедливості та Розвитку (ПСР), очолюваної Р. Ердоганом. Це вказувало також на посилення позицій політичної, а не військової еліти у прийнятті державно-політичних рішень.

Водночас розширення прав і свобод, отримання владних повноважень за посередництва партій у місцевих органах влади створило передумови консолідації курдів у відстоюванні власних інтересів. Зазнали певної трансформації їхні вимоги до уряду, основною з яких стала «демократична автономія». Це дещо посилило напругу між правлячою партією та прокурдськими партіями. Але їх включеність у конституційний процес (2010–2012) в обмін на підтримку ініціатив Ердогана знизила рівень напруженості у взаємодії. Подальша відмова ПСР враховувати курдські ініціативи щодо правок в Основний закон зумовила наростання протиріч, що переросли у масові акції непокори, активізувавши діяльність урядових силових структур [10].

Процеси трансформації політичної системи Туреччини зумовили перехід до суперпрезидентської форми правління. Концентрація влади в руках президента Ердогана, посилення державного контролю за діяльністю ЗМІ, кадрове оновлення державних інституцій за принципом лояльності – все це сприяло згортанню процесів лібералізації політичної сфери. Правлячою елітою був взятий курс на посилення впливу релігійного фактора у формуванні культури та масової свідомості громадян. Цьому сприяли реформа освітньої сфери, спрямована на розширення релігійного компонента в навчальних програмах, а також створення джемаат-структур. Вони взяли на себе роль виховання «благочестивого покоління» турецьких громадян [9, с. 6–9]. Вказані тенденції розвитку впливають на визначення основних аспектів розуміння «курдського питання» у внутрішній та зовнішній політиці в умовах сучасної політичної дійсності.

Можна констатувати, що сучасна правляча еліта Туреччини прагне розмежовувати поняття боротьби з терористичними загрозами РПК та політику стосовно розв'язання «курдського питання». Це проявляється у формуванні громадської думки усередині держави. По-перше, незмінною є позиція стосовно «терористичних загроз РПК» та «потреби силової боротьби із загрозами національній безпеці». Надмірна активізація курдського протестного руху, артикуляція сепаратистських гасел – усе це трактується урядовими структурами як загроза національній безпеці та порушення прав і свобод турецьких громадян. Загострення уваги державних ЗМІ на певних конфліктних ситуаціях підвищує рівень напруги у суспільстві, актуалізуючи потребу в безпеці. Тому рішучі кроки правлячої еліти, навіть з використанням силових методів впливу в розв'язанні протиріч чи ліквідації терористичних загроз, отримують підтримку населення та підвищують рівень довіри до діяльності урядових структур.

По-друге, реалізація політики подолання економічної відсталості південно-східних регіонів, що спрямована на формування відповідного рівня довіри місцевого населення до діяльності влади загалом. У цьому контексті здійснюються спроби ситуативного реформування важливих для курдського населення аспектів інформаційної та мовної політики. Правляча еліта зацікавлена у діяльності поміркованих опозиційних партій, співпраця з якими дозволяє отримувати певну підтримку політики чинного президента та додаткові голоси у виборчих кампаніях.

Досить активно використовуються ресурси публічної дипломатії у пошуках можливих шляхів розв'язання «курдського питання». По-перше, відбувається поглиблення військового співробітництва як з Іраком щодо проведення спільних заходів протидії терористичним загрозам з боку РПК, так і з автономною адміністрацією іракських курдів. Співпраця з останніми відбувається не лише у військовій, але й економічній сфері, оскільки Туреччина зацікавлена в отриманні доступу до розбудови нафтового сектору курдської автономії. Тривалий час перший президент курдської автономії М. Барзані виконував посередницькі функції в налагодженні діалогу між офіційною Анкарою та представниками РПК.

По-друге, поступово посилюється військове співробітництва з Іраном, на території якого активізувалася діяльність курдських активістів. Їхні заклики щодо федералізації та розширення прав розглядаються офіційним Тегераном як загроза національній безпеці. У цьому контексті лідери обох держав Р. Ердоган та Х. Рухані виступили з низкою заяв щодо потреби спільної протидії терористичним загрозам, що дестабілізують ситуацію у регіоні.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Можна констатувати наявність трансформації поглядів правлячої еліти Туреччини щодо розуміння змісту та методів розв'язання «курдського питання». У 80-ті роки XX ст. домінував військово-політичний підхід, сформований правлячою військовою елітою, яка будь-які загострення міжетнічних протиріч трактувала загрозу національній безпеці, надаючи перевагу силовим методам впливу. Процеси переходу владних повноважень до цивільної адміністрації та відносна лібералізація політичної сфери сприяли включеності цієї проблематики у внутрішню та зовнішню повістку дня держави. Тому політична еліта почала використовувати ресурсний потенціал стратегічних комунікацій, прагнучи розширити можливості розв'язання наявних протиріч.

В умовах сучасної політичної дійсності розв'язання «курдського питання» є складовою частиною внутрішньої та зовнішньої політики Туреччини. У цьому контексті правлячою елітою на чолі з Р. Ердоганом використовуються різні засоби стратегічних комунікацій з внутрішньою та зовнішньою аудиторіями. Серед основних можна виокремити такі як: формування громадської думки, публічна дипломатія, демонстрація сили, залучення ключових лідерів до проведення інформаційних заходів тощо. Подальші наукові розвідки з такої проблематики пов'язані з поглибленням напрацювань щодо використання ресурсів публічної дипломатії у розв'язанні «курдського питання» в Туреччині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борділовська О.А., Кухта В.В. Моделі врегулювання курдської проблеми: досвід чотирьох близькосхідних країн. *Гілея* : науковий вісник. 2014. Вип. 86. С. 397–403.
2. Дзьобань О.П. Стратегічні комунікації: до проблеми осмислення сутності. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* 2018. Вип. 2. С. 254–264.
3. Дубов Д.В. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політика*. 2016. № 4. С. 9–23.
4. Вертяев К.В. Курдский вопрос в политике Турции (конец XX – начало XXI века). Москва : Ин-т востоковедения РАН, 2007. 252 с.
5. Задонский С. Решение курдского вопроса в Турции. URL: http://www.iimes.ru/?p=116 (дата звернення: 03.02.2021).
6. Измайлов Р.И. Кемализм и модернизационные процессы в Турции в 20–30-е годы XX века. URL: http://www.idmedina.ru/books/materials /turkology/1/turk_izmailov.htm (дата звернення: 02.02.2021).
7. Кудряшова Ю.С. Региональная безопасность Турции в контексте курдской проблемы. *Вестник МГИМО-Университета*, 2010. № 1 (10). С. 30–37.
8. Кушнір О.В. Поняття й сутність стратегічних комунікацій у сучасному українському державотворенні. *Право і суспільство.* 2015. № 6. С. 27–31.
9. Современная Турция: тренды развития и значение для России / под ред. Л.С. Вартазаровой, И.Я. Кобринской, С.В. Уткина. Москва : ИМЭМО РАН, 2019. 54 с.
10. Шлыков П. Курдский вопрос в Турции: на пути разрешения конфликта? URL: http://www.perspektivy.info/print.php?ID=204299 (дата звернення: 09.02.2021).
11. NATO Strategic Communications Policy. URL: http://info.publicintelligence.net/NATO-STRATCOM-Policy.pdf (дата звернення: 08.04.2021).

УДК 321:327
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.24

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА РОЛЬ УКРАЇНИ У СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

THE CIVILIZATIONAL ROLE OF UKRAINE IN THE MODERN GLOBALIZED WORLD

Чупрій Л.В.,
доктор політичних наук, кандидат філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, політології та міжнародних глобальних процесів
Університету державної фіскальної служби України

Богдановський І.В.,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії, політології та міжнародних глобальних процесів
Університету державної фіскальної служби України

Льовкіна О.Г.,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри психології та соціології
Університету державної фіскальної служби України

У статті висвітлюються ключові загрози та виклики, що стоять перед сучасною Україною за умов глобалізації. Серед них виділяється збройне протистояння на Сході країни, значний рівень корупції, зростання майнового розшарування, бідність і депопуляція населення. Вказується, що, на думку А. Тойнбі, стійкість цивілізації зумовлена спроможністю національних еліт до креативних відповідей на зовнішні виклики. Підкреслюється, що сьогодні це одна із ключових проблем України, оскільки вітчизняні політичні еліти не орієнтовані на зміцнення держави і, відповідно, вони не здатні стратегічно мислити й ефективно відповідати на зовнішні та внутрішні виклики й загрози. Акцентується увага на важливості цивілізаційного визначення України, оскільки, як відзначав С. Хантінгтон, за умов сучасного глобалізованого світу взаємовідносини між країнами будуть зумовлюватися не стільки економічними чи політичними чинниками, а й цивілізаційними цінностями. Підкреслюється, що, з погляду цивілізаційного фактору, Україна посідає унікальну позицію, оскільки вона є своєрідним містком між Заходом і Сходом. З погляду глобального розподілу сил, Україна також має стратегічну позицію для того, щоб бути важливим гравцем у забезпеченні ефективної рівноваги сил у Євразії. Акцентується увага на тому, що Україна завжди була простором зустрічі різних культур і цивілізацій. Поліцивілізаційна природа української державності відкриває перед нею унікальні можливості зреалізувати потенціал діалогу культур як для досягнення стабілізації суспільного розвитку, так і для реалізації можливостей відновлення глобальної рівноваги як вирішальної умови виживання людства. Відповідно, Україна має стати не ареною «зіткнення» цивілізацій, а сполучення і взаємодії.

Ключові слова: цивілізаційний підхід, глобалізація, діалог культур, О. Шпенглер, А. Тойнбі, С. Хантінгтон.

The article highlights the key threats and challenges facing the modern Ukrainian state in the context of globalization. Among them are the armed confrontation in the east of the country, a significant level of corruption, growing property stratification, poverty, depopulation and more. It is pointed out that according to A. Toynbee, the stability of civilization is due to the ability of national elites to creative responses to external challenges. It is emphasized that today this is one of the key problems of Ukraine, as domestic political elites are not state-owned and, accordingly, they are not able to think strategically and respond effectively to external and internal challenges and threats. Emphasis is placed on the importance of the civilizational definition of Ukraine, because, as S. Huntington noted, in today's globalized world, relations between countries will be determined not so much by economic or political factors but by civilizational values. It is emphasized that from the point of view of the civilization factor, Ukraine occupies a unique position, it is a kind of bridge between the West and the East. In terms of the global distribution of forces, Ukraine also has a strategic position in order to be an important player in ensuring an effective balance of power in Eurasia. Emphasis is placed on the fact that Ukraine has always been a meeting place for different cultures and different civilizations, and this feature has been repeatedly noted by those researchers who have reflected on the civilizational identity of Ukraine. It is pointed out that, according to many researchers, the meeting place of cultures and civilizations should not be an arena of their "collision", but a combination and interaction. It is emphasized that the polycivilization nature of Ukrainian statehood opens up unique opportunities for it to realize the potential of intercultural dialogue both to achieve the stabilization of social development and to realize the possibility of restoring global balance as a crucial condition for human survival.

Key words: civilizational approach, globalization, dialogue of cultures S. Huntington A. Toynbee, O. Spengler.

Постановка проблеми. У сучасному світі відбувається інтенсифікація глобалізаційних процесів, формується нова багатополярна модель світового устрою, з'являються нові центри сили. Водночас посилюються глобальні загрози та виклики, поглиблюються регіональні проблеми, що загалом загрожує сталому розвитку людства. Україна завжди була простором зустрічі різних культур і різних цивілізацій, і ця її особливість була неодноразово відзначена тими дослідниками, хто замислювався над цивілізаційною своєрідністю України. Ця ідея висловлювалася ще

М. Драгомановим (а потім низкою таких мислителів, як Д. Донцов, І. Лисяк-Рудницький, Я. Пеленський та ін.). Серед сучасних дослідників цивілізаційної стратегії України слід виділити С. Пирожкова, В. Горбуліна, С. Здіорука, М. Степико, М. Розумного, О. Майбороду, Ю. Шайгородського. Актуальну для України проблему розвитку та занепаду цивілізацій, а також проблему цивілізаційного вибору в історії філософської та політичної думки розглянули О. Шпенглер, А. Тойнбі, С. Хантінгтон.

Україна відіграє помітну роль у сучасному глобалізованому світі, перетворившись на форпост демократичних західних країн на євразійському просторі. Проте актуальною залишається проблема, чи зможе Україна й надалі розвиватися як суверенна, демократична, правова держава, яка має власну геополітичну суб'єктність і високий авторитет на міжнародній арені. Однією із ключових загроз для нашої країни є порушення її територіальної цілісності внаслідок зовнішньої агресії з боку Російської Федерації, яка відбувається на тлі складної внутрішньополітичної ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виділимо основні внутрішні загрози, що постали перед сучасною Україною і послаблюють нашу країну. Серед них найбільшу небезпеку становлять один із найвищих у Європі рівень корупції, зростання майнового розшарування, бідність значної частини населення, високий рівень трудової міграції на фоні депопуляції, культурні відмінності між населенням різних регіонів країни тощо. Ці проблеми накопичувалися упродовж кількох десятиліть, адже Україна тривалий час була типовою країною пострадянського простору. Розпад комуністичної тоталітарної суспільно-політичної системи, яка трималася завдяки державному втручанню в усі сфери життя, призвів, з одного боку, до розгубленості та навіть втрати ціннісних орієнтирів частиною «прорадянськи» та «патерналістськи» орієнтованих наших громадян; з іншого боку, до сприйняття демократії як цілковитої анархії та безвідповідальності найбільш активною частиною українців. Саме наприкінці минулого і на початку поточного століть небажання дотримуватися традиційних суспільних норм і навіть ігнорування законів із боку частини наших найбільш активних співгромадян допомогло їм швидко збагатіти, але водночас багато інших українців збідніли та маргіналізувалися. На цьому тлі сформувався значний рівень соціальної нерівності, безробіття і бідності, що має місце і нині, а це, у свою чергу, призводить до зростання соціальної напруженості та заважає внутрішній консолідації нації на фоні зовнішніх загроз.

За умов посилення зовнішніх і внутрішніх викликів українці повинні гідно на них відповісти та зайняти належне місце у світовому співтоваристві, виконуючи власну цивілізаційну місію, але для цього ми повинні краще усвідомити, у чому саме полягає ця місія України? Щоб відповісти на це питання, слід проаналізувати сутнісні засади цивілізаційного підходу, який сьогодні є досить популярним у політології. У його рамках взаємодія країн розглядається у контексті їхньої цивілізаційної належності. Зазначимо, що нині превалюють три основні смислові тлумачення змісту поняття «цивілізація». Перший розглядає цивілізацію як синонім культури; другий (ще з часів Просвітництва) тлумачить цивілізацію як певний вищий рівень розвитку суспільства та як основу прогресу; третій пов'язує цивілізацію з таким станом суспільства, що втілює найбільш раціональні й гуманні форми співіснування людей. Але висловлювалися і протилежні думки. Так, наприклад, класик цивілізаційного підходу О. Шпенглер розглядав цивілізацію як певний історичний етап існування людства, за якого відбувається занепад культури. На його думку, висловлену ще на початку XX ст., європейська цивілізація переживає поступовий занепад [1]. На наш погляд, навіть на початку XXI ст. можна лише частково погодитися з цією думкою О. Шпенглера, оскільки, хоча сьогодні й спостерігаються певні негативні тенденції в розвитку європейської цивілізації (наприклад, провал політики мультикультуралізму загрожує втратою національно-культурної ідентичності населення європейських країн), вона залишається досить потужною в економічному, науково-технічному та інших аспектах. На жаль, гедонізм політичних еліт і навіть багатьох пересічних європейців зумовлює послаблення їхніх вольових якостей, що, у свою чергу, не дає їм можливості ефективно відповідати на сучасні виклики та загрози (прикладом може бути надмірна поступливість європейців перед загрозами, які увесь час продукує Росія).

Згадуючи ще одного представника цивілізаційного підходу А. Тойнбі, слід зазначити, що він, аналізуючи історію людства, нарахував сорок сім локальних цивілізацій, і лише п'ять із них були «живими» на початку XX ст.: західна, православно-християнська (у межі цієї цивілізації він включав і Україну), ісламська, індуїстська і далекосхідна. Як основу такої класифікації дослідник поклав насамперед «належність до тої чи іншої релігії» [2, с. 46].

На думку А. Тойнбі, стійкість цивілізації зумовлена спроможністю національних еліт до креативних відповідей на зовнішні виклики. Саме цей пункт сьогодні є однією із ключових проблем України, оскільки вітчизняні політичні еліти, на жаль, не завжди інтереси держави ставлять на перше місце у своїх пріоритетах і, відповідно, не спроможні стратегічно мислити й ефективно відповідати на зовнішні та внутрішні виклики

та загрози. На думку А. Тойнбі, якщо еліта не надає ефективні відповіді на виклики часу, то певна нація приречена на вимирання, тож, якщо найближчим часом в Україні не прийде до влади справжня державницька еліта, яка буде турбуватися не про власне збагачення, а насамперед про інтереси українського народу й української держави, то Україна як незалежна держава буде приречена на поступову деградацію.

При аналізі сутності цивілізації варто також брати до уваги геополітичний фактор. У цьому контексті найбільш актуальною є концепція Семюела Хантінгтона, котрий феномен цивілізації тлумачить як культурну спільноту найвищого порядку та як основу культурної ідентичності окремих націй. У розумінні дослідника навіть у часи глобалізації немає підстав говорити про існування єдиної універсальної загальнолюдської цивілізації. На його думку, окремі цивілізації є групами історично споріднених країн із їхніми населенням, які об'єднує у конкурентному змаганні з сусідами спільна доля, культура, мова, релігія та традиції. Мислитель зазначає, що за умов становлення глобалізованого світу взаємовідносини між країнами будуть зумовлюватися не стільки економічними чи політичними чинниками, скільки вірністю і дотриманням спільних цивілізаційних цінностей. Кожна цивілізація характеризується певною історично-духовною цілісністю і проходить власний життєвий шлях.

На погляд С. Хантігтона, у сучасну епоху існує вісім значущих у світовому масштабі цивілізацій: китайсько-конфуціанська, японська, індійська, ісламська (мусульманська), латиноамериканська, африканська (яка тільки формується), західнохристиянська та східнохристиянська (православно-слов'янська) [3]. Головними чинниками, що визначають якість життя окремих націй, є їхнє географічне розташування, а також наявність засобів забезпечення власного існування й самовідтворення. Щоб мати перспективу розвитку, окремі нації, котрі існують сьогодні, повинні чітко визначитися зі своєю цивілізаційною належністю. Крім того, за усіма націями залишається обов'язок у будь-який момент бути готовими захищати свій «життєвий простір» від зазіхань із боку інших націй. Іноді межі цивілізації збігаються з кордонами території однієї країни (це, зокрема, китайська, індійська та японська цивілізації), проте здебільшого у межах однієї цивілізації об'єднуються декілька країн. Найгірша доля випадає тим країнам, територія яких розташовується на межі кількох цивілізацій. Однією з таких країн є саме Україна, розташована на перехресті трьох цивілізацій: західної, євроазійської (східнохристиянскої) та мусульманської. Перед Україною тривалий час стояла проблема цивілізаційного вибору або проблема стратегічного вибору напрямку руху. Тобто цивілізаційний вибір це не тільки вибір місця і ролі у світі, це насамперед вибір цінностей і вибір стратегії розвитку. Саме наявність довгострокових стратегій досить часто і робить країну не об'єктом, а суб'єктом геополітики [4].

Зазначений вище чинник розташування на кордоні між цивілізаціями зумовлював найбільший внутрішній розкол українського народу упродовж багатьох століть. На думку С. Хантінгтона, цивілізації увесь час борються між собою за території, населення, економічні ресурси, а це, у свою чергу, може призводити до потужних конфліктів між ними. Україна на своєму досвіді пересвідчилася в реальності цього конфліктного потенціалу у 2014 р., коли російська агресія призвела до втрати нашою державою контролю над частиною власної території. Протистояння на Майдані й опір російській агресії стали основою для консолідації українців, створили умови для перетворення українців із народонаселення певної країни на справжню націю, яка цінує свою історію, мову, культуру і прагне свого самозбереження. Ці події нарешті дали відповідь на питання: «Хто нам друг і хто ворог»? Відповідно, російська агресія прискорила цивілізаційний вибір переважної більшості наших співгромадян на користь демократичного західного світу. Україна нарешті дійсно стала частиною Європи і Заходу, і частиною не лише географічною, але й ментальною і ціннісною. Майдан 2013–2014 рр. довів усьому світу, що українці поділяють такі цінності західної цивілізації, як демократія, людська гідність, права та свободи людини, справедливість і що за ці цінності українці спроможні заплатити найвищу ціну – віддати власне життя. У цьому контексті варто погодитися зі словами Л.Л. Залізняка: «Україна належить до розколотих країн пострадянського простору, на якому йде запекла боротьба проросійських сил із західниками. Проте, незважаючи на певні коливання політичних настроїв українських громадян, час працює на користь нашого повного й остаточного входження в сім'ю цивілізованих європейських країн» [5, с. 5].

Щодо невідворотності конфліктів між цивілізаціями, про які писав С. Хантінгтон, то не можна повністю погодитися з цією думкою, оскільки тут не все є таким однозначним, і окремі нації як представники різних цивілізацій не завжди перебувають у постійній боротьбі між собою. Так, наприклад, хоча й існують напружені відносини між західним і мусульманським світом, проте значна частина мусульманських країн є військово-політичними союзниками (зокрема Туреччина, Пакистан та ін.) та економічними партнерами (Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати та ін.) країн Заходу. На наше переконання, навпаки, за умов становлення глобалізованого світу, коли ми всі стаємо дуже взаємозалежними один від одного, прагнення до співпраці та взаємного еко-

номічного та культурного обміну є важливою умовою виживання всієї людської цивілізації. У цьому контексті зауважимо, що Україна має унікальні можливості для міжцивілізаційної комунікації. Як зазначав С. Хантінгтон у своєму виступі на круглому столі в Україні у Національному інституті стратегічних досліджень, що відбувся у 1999 р., «з погляду цивілізаційного фактору, Україна займає унікальну позицію і є своєрідним містком між західним і православним світом. З погляду глобального розподілу сили Україна також має унікальну позицію, яка полягає у забезпеченні рівноваги сил у Євразії. На мою думку, ці виклики є найбільш важливими завданнями, з якими Україна зіткнеться на початку XXI ст.» [4].

Як місце зустрічі культур і цивілізацій Україна повинна прагнути стати не ареною їхнього «зіткнення», а простором сполучення та взаємодії. Хоча дехто з дослідників вважає, що повноцінний діалог між цивілізаціями неможливий, оскільки ключові цінності цих цивілізацій є протилежними (західний індивідуалізм на противагу східному колективізму, вищість пріоритету людини чи пріоритету держави тощо), проте взаємовигідний діалог між цивілізаціями увесь час триває. Його продовження потребує від партнерів значних взаємних зусиль і компромісних кроків. Основною причиною налагодження міжцивілізаційного діалогу слід визнати глобальні виклики сучасної епохи, породжені мегатенденціями у ключових сферах життєдіяльності сучасних суспільств. Потреба пошуку адекватних і своєчасних відповідей на наявні виклики сучасної епохи змушує нас продовжувати міжцивілізаційний діалог, оскільки він є основним конструктивним способом комунікації та взаємодії. Тобто під діалогом у цьому разі слід розуміти таку комунікаційну взаємодію, яка сприяє розв'язанню спільних проблем на основі принципів толерантності та збереження культурно-цивілізаційної багатоманітності світу.

У політології сучасні держави поділяються на теллурократичні (суходільні) та талосакратичні (морські). Налагодженню міжцивілізаційного діалогу досить часто сприяють країни порубіжного типу (для їхнього позначення часто використовують термін «лімітрофи»), до яких належить і Україна. Країни-цивілізації порубіжного типу відрізняються від інших більш різноманітною культурою. Це може бути як перевагою, так і недоліком, оскільки можуть ускладнюватися механізми співіснування в межах окремих країн культур, релігій, мов тощо. Подальше посилення різноманітності може виступати фактором, що дестабілізує цілісність суспільства. Україна, будучи лімітрофом для Росії та Європи, є проміжним міжцивілізаційним простором (як зазначалося вище, між західноєвропейською та російсько-євразійською цивілізаціями). Досить часто держави-лімітрофи ставали розмінною монетою у великих геополітичних комбінаціях більш сильних гравців. Україна теж вже отримала свій негативний досвід, коли під пусті обіцянки Будапештського меморандуму, який не мав чітко прописаних механізмів гарантії територіальної цілісності, віддала свою ядерну зброю і згодом зазнала агресії від одного з «гарантів». Сьогодні ми повинні дуже зважено підгодити до прийняття стратегічних геополітичних рішень. Ціна помилки сьогодні для нас дуже велика, оскільки ми можемо втратити вже і свою державність. Відповідно, минули ті часи, коли ми займали винятково нейтральну і позаблокову позицію. Події на Півдні (анексія Криму) і Сході країни (гібридна війна) підтвердили наші найгірші побоювання щодо можливості агресії з боку колишньої метрополії. Для усіх стало очевидним, що, якщо ми самостійно не здійснимо цивілізаційний вибір, то його за нас здійснять зовнішні геополітичні гравці. І, як зазначалося вище, європейські цінності виявилися нам набагато ближчими, ніж євразійсько-російські. Відповідно, українці в політичному плані обрали не авторитарну євразійську модель, коли все і за всіх вирішує «цар-батюшка», а демократичну модель, коли сам народ має реальні важелі впливу на політичну еліту. Для України, яка є географічним центром Європи та через територію якої традиційно проходять трансконтинентальні торгівельні шляхи, зближення з ЄС і НАТО стає стратегічним пріоритетом.

Проте європейський вибір передбачає впровадження цілої низки системних реформ у політиці, економіці, культурі, законодавстві та інших суспільних сферах. Він передбачає також зміну світогляду українського народу, докорінні зміни у самих соціальних практиках і формах взаємодії громадян на всіх рівнях – у стосунках між собою, з центральними та місцевими органами влади. Тому разом з імплементацією європейських норм має відбуватися реорганізація способу життя громадян України, вироблення ними адекватної культури соціальних взаємин, що робить конче необхідним розробку і впровадження заходів зі сприяння налагодженню нових форм суспільної комунікації та соціального діалогу.

На думку вітчизняних дослідників, зокрема С. Пирожкова, О. Майбороди, Ю. Шайгородського та ін., для того, щоб Україна зайняла гідне місце на геополітичній карті світу, вона повинна реалізувати власний цивілізаційний проект, який має бути не варіантом побудови регіонального цивілізаційного буферу між Заходом і Сходом, а проектом побудови цивілізації на основі гуманістичних інновацій, що створює кращі можливості для гідної самореалізації людини. Його гаслом повинно стати: «Гідна самореалізація людини – сильна країна» [7, с. 68], адже, за даними експертів ООН, які ґрунтуються на дослідженні,

проведеному у 192 країнах світу, економічне зростання на сучасному етапі зумовлюється: наявністю капіталу – на 16%, природними ресурсами – на 24%, а людським і соціальним потенціалом – на 64% [7]. Відповідно, національним пріоритетом розвитку повинна стати ефективна підтримка освіти та науки через механізми дієвих стимулів для підтримки креативних студентів, викладачів, науковців. Необхідно зупинити масовий відтік талановитих студентів і науковців за кордон, слід нарешті зрозуміти, що така інтелектуальна деградація України є стратегічною загрозою національній безпеці. У своєму цивілізаційному проекті Україна повинна виступати як інноваційно-інформаційне суспільство.

Слід констатувати, що надприбутки мають розвинутіші країни, котрі виготовляють і експортують новітні технології. За ними йдуть держави – виробники товарів. Найменші ж доходи припадають тим, хто змушений спеціалізуватися на експорті сировини (за винятком країн – експортерів нафти й газу, але і це ненадовго, оскільки розвинені країни переходять на технології, які потребують значно меншого використання газу та нафтопродуктів). Крім того, зазначимо, що, монополізувавши контроль над інформацією і виробництвом передових технологій, Захід забезпечив власне інформаційно-технологічне панування на планеті та поставив цим у залежність від себе всі інші країни. Відповідно, першочергова роль у прориві у гідне майбутнє належить найсучаснішим науково-технічним галузям, особливо у сфері електроніки й інформатики, але зі збереженням традиційних для нашої республіки наукомістких виробництв (літакобудування, виготовлення зброї тощо). Цей потенціал може бути актуалізований достатньою мірою, лише коли відповідні галузі почнуть працювати і розширювати обсяги виробництва. Останнє ж можливо лише за умов їх переважної орієнтації на зовнішні ринки, проте такими ринками для нашої високотехнологічної продукції не будуть монопольно, ані країни Заходу, ані Росія. Як потенційних покупців наших товарів ми мусимо розглядати передусім держави Центральної Азії та Середнього Сходу, а також Китай, Індію, африканські країни тощо. За таких умов життєво важливого значення набуває спрямування зовнішньополітичної стратегії України на країни Каспійсько-Центральноазійсько-Середньосхідного регіону, а також на інші держави Азії й Африки. Саме тут продукція вітчизняного літакобудування, танкобудування тощо має знайти і реально знаходить належний попит.

Але, окрім економічного розвитку, для України, яка сьогодні стає повноцінним учасником світових інтеграційних процесів, особливо гостро зараз постає питання захисту своєї національно-державної незалежності та ідентичності, що була здобута тридцять років тому і за цей час ще не встигла закріпитися як монолітна та непорушна. Більшість демократичних країн допомагають нам у нашому розвитку, проте сподіватися тільки на зовнішню допомогу ми не повинні. Українці насамперед мають опиратися на внутрішні ресурси і власні сили. І один із найголовніших наших ресурсів – людський потенціал і сила соціальної організації українців. Наше завдання – збудувати сильну, сучасну національну державу, здатну гарантувати безпеку нації від зовнішньої агресії та провести внутрішню соціально-економічну трансформацію. Україна повинна проявити здатність до масштабної соціально-адміністративної перебудови за нових умов гібридного світу і протидії гібридним війнам. Ми повинні завершити реформування більшості сфер суспільного життя й активно розвивати ті галузі, які зможуть вивести Україну на передові позиції у світі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Революція на Граніті, Помаранчевий Майдан, Революція Гідності засвідчили, що український народ волелюбний і справедливий, здатний до самоорганізації та готовий відстоювати ліберально-демократичні цінності й ідеали, які є основою західної цивілізації. Ми показали всьому світу, що саме ці, а не євразійські авторитарні та патерналістичні «цінності» є для нас ключовими, і ми тим самим стали форпостом захисту західної цивілізації на Сході Європи. Поліцивілізаційна природа української державності відкриває перед нею унікальні можливості зреалізувати потенціал діалогу культур як для досягнення стабілізації суспільного розвитку, так і для реалізації можливостей відновлення глобальної рівноваги як вирішальної умови виживання людства. Потрібно прагнути до наповнення національної української ідеї не тільки політичним змістом (незалежність), але й економічним – реального підвищення матеріального рівня життя більшості громадян. За сучасних умов Україна повинна здійснювати не стільки модернізацію на основі вестернізації (тобто запозичення і копіювання кращих західних зразків), скільки запроваджувати інноваційну модель розвитку, базовану на знаннях, інтелекті та винахідництві. У нас існує відповідний інтелектуальний потенціал. Головне сьогодні – зупинити «відтік мізків» і створити гідні умови для освітян і науковців, котрі зможуть перетворити Україну на розвинуту країну «першого світу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Образ и действительность. Москва : Попурри, 2016. 656 с. URL: https://mybook.ru/author/osvald-shpengler-3/zakat-evropy-tom-1/read/ (дата звернення: 06.04. 2021).

2. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії : у 2 т. Т. 1. Київ : Основи, 1995. 401 с.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
4. Хантингтон С. Новий світовий порядок у XXI столітті: тенденції та європейський вимір : зб. матеріалів круглого столу в Національному інституті стратегічних досліджень. 18 жовтня 1999 р. URL: http://www.uis.kiev.ua/strategy/hunt_world.html (дата звернення: 03.04. 2021).
5. Залізняк Л.Л. Україна в системі світових цивілізацій. *Пам'ять століть*. 1997. № 1. С. 4–10.
6. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь / С.І. Пирожков та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2016. 284 с.
7. Доклад о развитии человеческого потенциала. URL: https://www.un.org/ru/development/hdr/2010/hdr_2010_complete.pdf (дата звернення: 06.04. 2021).

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 24

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Сергій Канавка*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 20,46. Замов. № 0621/208. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709-38-69, +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.